

DET KONGELIGE
KULTURDEPARTEMENT

St.meld. nr. 22

(1999-2000)

Kjelder til kunnskap og oppleving

Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om byg-
ningsmessige rammevilkår på kulturområdet

*Tilråding frå Kulturdepartementet av 17. desember 1999,
godkjend i statsråd same dagen.*

1 Innleiing

I eit breitt kulturpolitisk perspektiv spelar arkiv, bibliotek og museum ei viktig rolle gjennom å velja ut, ta vare på og leggja til rette ulike former for kunnskapskjelder og informasjon. I eit slikt perspektiv er ingen av institusjonstypane mål i seg sjølve. Dei representerer ulike organisatoriske løysingar og hjelperåder som eit samfunn på ein medveten måte etablerer for å oppnå ein del samfunnsverdiar som det er allmenn semje om bør finnast. Kort kan desse samfunnsverdiane formulerast som like rettar til informasjon og kunnskapskjelder som set einskildindividet i stand til å vera deltakar i eit levande demokrati og som kan vera grunnlag for at samfunnet kan tilby einskildindividida like høve til å utvikla seg som aktive samfunnsdeltakarar.

Arkiv, bibliotek og museum har til felles at dei skal forvalta materiale frå, og formidla kunnskap om, både fjern og nær fortid. Samla rår dei over eit tilfang som gjer det mogleg å setja notida inn i eit historisk perspektiv og såleis fremja ei forståing av at samfunnet i vår tid byggjer på det tidlegare generasjonar har etterlate seg.

Fellesskapen mellom dei tre sektorane er vorten endå sterkare gjennom aukande bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) både i ordning og forvaltning av samlingar og materiale og i formidlingsarbeidet overfor publikum. Dessutan handterer dei tre institusjonstypane i aukande grad digitalt materiale, anten i form av digitalisert representasjon av anna originalmateriale, eller materiale som berre eksisterer i digital form. Dette kan føra til at arbeidsmåtane vil verta meir likearta, og det er naturleg å vurdere nærare korleis samordningspotensialet kan utviklast slik at brukarane kan få lettast mogleg tilgang til kombinerte tenester.

Målet med stortingsmeldinga er såleis å forma rammevilkår som kan gje grobotn for å trekkja full nytte av det potensialet for samordning og samarbeid som ligg føre mellom arkiv, bibliotek og museum, samstundes som det vert lagt til rette for å utvikla dei sektorspesifikke sidene. Samla skal dei kunna yta betre tenester overfor samfunnet.

I samband med utarbeidinga av denne meldinga har det både frå bibliotek- og museumshald vorte sett spørjeteikn ved om det vil vera rett å behandla desse sektorane under eitt. Dei har mange års historie som separate fag- og yrkesfelt og har såleis etablert sjølvforståing og oppfatningar om «dei andre» som i stor monn er tufta på det som skil meir enn det som samlar. M. a. vert det peikt på at bibliotek høver dårleg saman med arkiv og museum, av di biblioteka ikkje har vern av kjeldemateriale som si oppgåve, men å formidla informasjon om sakstilhøve, tufta på relevant og tilgjengeleg materiale, anten det er å finna i tradisjonelle, prenta publikasjonar, i elektronisk form eller i AV-media.

Samanlikningar som i fyrste rekkje festar seg med sektorspesifikke kjennermerke, fører i dette tilfellet på avvegar. Å hevda at hovudkjennermerket ved museums- og arkivarbeid er bevaringsfunksjonane, er like feil som å hevda at bibliotekarbeid berre er å arbeida med den aller nyaste litteraturen i prenta form, eller at museumsarbeid i hovudsak er utstillingsproduksjon. Hovudoppgåvene er å leggja til rette informasjons- og meiningsinnhald med utgangs-

punkt i ulike typar informasjonsberarar. Kjenneteiknande er systematisk analyse, tolking, tilrettelegging og vidareformidling av meiningsinnhald som ligg i informasjonsberarane, anten det er ein publikasjon, eit kunstverk eller eit arkivstykke. At ein i arkiva og musea arbeider med unika, og difor òg har som oppgåve å tryggja materialet for ettertida, endrar ikkje på den felles tilnærminga til det å handtera meiningsinnhald overfor brukarar. Bevaring er ikkje eit mål i seg sjølv, det er eit naudsynt tiltak som skal tryggja at informasjonsberarane kan tolkast på ny av framtidige generasjonar. Heller ikkje i bibliotekverda er det slik at ein berre fokuserer på det aller nyaste. Relevans og kvalitet er det avgjerande, anten informasjonsberarane er av ny eller eldre dato. Sidan bibliotek i hovudsak arbeider med masseproduserte informasjonsberarar, har ein kunna sentralisera bevaringsarbeidet på feltet gjennom pliktavlevering til Nasjonalbiblioteket og resirkulering av tilsynelatande uaktuelt materiale gjennom Nasjonalbibliotekets depotbibliotek.

Frå eit brukarsynspunkt vil det ofte vera naudsynt å oppsøkje både arkiv, bibliotek og museum for å få fullnøyande kunnskap om eit spesielt tema. I eit slikt perspektiv er det særskild viktig for styresmaktene å leggja til rette for god samhandling mellom sektorane og samstundes stimulera til kritisk vurdering av hegemoniserande båsoppfatningar for å tryggja at samfunnet/brukarane kan få best mogleg glede og nytte av arkiv, bibliotek og museum som levande samfunnsinstitusjonar.

2 Samandrag

2.1 Arkiv, bibliotek og museum i det neste hundreåret

Hovudutfordringane for arkiv, bibliotek og museum dei neste tiåra er:

- å utnytta det potensialet ny teknologi representerer for systematisk samanstilling og formidling av informasjon.
- å handtera dei bevaringsproblema som digitalt lagra informasjon fører med seg.
- å sjå oppgåver og arbeidsmål på tvers av tradisjonelle sektorgrenser.
- å samordna tiltak og oppgåveløysing nasjonalt, regionalt og lokalt.
- å dokumentera eit samfunn som endrar seg i eit stendig raskare tempo.
- å formidla det historiske forløp til flest mogleg på ein pedagogisk god måte.

Desse utfordringane vil Regjeringa møte gjennom ei rekkje tiltak for å gjera arkiv, bibliotek og museum betre rusta til å gå inn i det nye tusenåret. Regjeringa skisserer i denne meldinga:

- Ei opptrapping av dei statlege løyvingane og tilskota til arkiv, bibliotek og museum med til saman 414 mill. kroner utover noverande nivå i løpet av dei komande fem åra. Den årlege budsjettmessige oppfølginga vil vera avhengig av den økonomiske utviklinga og budsjettsituasjonen. Det må såleis på vanleg måte takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga;
- Organisatoriske endringar, særleg på museumsfeltet;
- Innføring av standard- og kvalitetskrav og endringar i lover og forskrifter;

Meldinga gjer dessutan greie for det behovet ei rad kulturinstitusjonar har for betra bygningsmessige rammevilkår.

I *kapittel 3* vert arkiv, bibliotek og museum sett inn i eit kulturpolitisk perspektiv. Det vert gjort nærare greie for dei samfunnsmessige funksjonane desse institusjonane skal fylla. Likskapar og skilnader mellom dei tre sektorane vert nærare utdjupa. Vidare vert omgrepet kulturarvsinstitusjonar - arkiv, bibliotek og museum som historieforteljarar - drøfta. Sektorane vert dessutan sett i samanheng med utviklinga av det fleirkulturelle samfunnet. Elles vert fellesutfordringane på IKT-området særskilt poengterte.

Meldinga dreier seg først og fremst om institusjonar og tiltak som direkte eller indirekte er knytte til ansvarsfeltet åt Kulturdepartementet. Kulturminnevernet (under Miljøverndepartementet), universitetsmuseum, bibliotek ved universitet og høskular og i undervisningssektoren elles (under Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet) vert nemnde i dei samanhengane det er naudsynt for å gje eit rett bilete av heilskapen, men vert ikkje drøfta meir inngående.

2.2 utfordringar og tiltak på arkivområdet

I *kapittel 4* og dels i *kapittel 8* vert det gjort greie for utfordringar og planlagde tiltak innanfor arkivsektoren.

Nemninga *arkiv* vert dels nytta om dokumenttilfang som oppstår hjå ein offentleg eller privat *arkivskapar*, og som seinare kan få nytt verde som samfunnsmessig dokumentasjon ved *avlevering* til ein *arkivinstitusjon* eller eit arkivdepot, som oppbevarer arkivet for ettertida og gjer det tilgjengeleg for bruk. Nemninga *arkiv* kan òg nyttast om denne institusjonstypen, og dei viktigaste arkiva er *Riksarkivet* og åtte regionale statsarkiv, som til saman utgjer det statlege *Arkivverket* under leiing av *Riksarkivaren*. Som fagleg forvaltningsorgan fører Riksarkivaren tilsyn med arkivarbeidet i statleg og kommunal verksemd, og Riksarkivarens fullmakter og arkivskaparane sine plikter er no forankra i *arkivlova*, som tok til å gjelda 1. januar 1999.

Alle statlege organ har avleveringsplikt til Arkivverket, medan alle kommunar har plikt til sjølve å bevare dei eldre arkiva sine. Men arkivvolumet skal reduserast ved føreskriven arkivavgrensing og kassasjon, og med *arkivlova* har ein no fått styrkt forbodet mot å kassera arkivmateriale utan i samsvar med spesifikke reglar som Riksarkivaren har godkjent. Rett nok kan framleis Data-tilsynet av personverngrunnar krevja sletting av ømtolige personopplysningar sjølv om Riksarkivaren finn materialet verneverdig. Men ser ein *arkivlova* og framlegget til ny personopplysningslov i samanheng, er det grunn til at tru at det ikkje så ofte vil oppstå konfliktar mellom arkivvern og personvern.

Bevaring og avlevering av arkiv etter privat verksemd er i hovudsak avhengig av friviljug medverknad frå arkivskaparane. Sjølv om mykje privat arkivmateriale er bevart både i Arkivverket, i private arkivinstitusjonar, med *Arbeiderbevegelsens Arkiv* som den største, og i bibliotek og museum, er dette likevel lite i høve til offentleg materiale. For å unngå at ein i framtida skal sitja att med eit skeivt kjeldegrunnlag for innsikt i norsk samfunnsliv, vil departementet skipa til ei statleg støtteordning for vern og formidling av privatarkiv. Gjennom *arkivlova* er det dessutan lagt til rette for eit meir systematisk privatarkivarbeid med Riksarkivaren som koordinator og fagleg premissleverandør.

Den store og kritiske utfordringa er korleis ein skal halda elektronisk arkivmateriale teknologisk tilgjengeleg for ettertida. Faren er at spora etter verksemda i offentleg forvaltning vert utviska i takt med stendige omskifte i maskinelt utstyr og programvare. Mykje verneverdig dokumentasjon i offentlege fagsystem og register er alt gått tapt. Arkivverket har utvikla metodar for mottak og langtidslagring av elektroniske arkiv, men vantar operativ kapasitet og treng omfattande mannskapsauke, både for å ta hand om eksisterande elektronisk arkivmateriale, og til å førebu den planlagde overgangen til fullelektronisk saksbehandling og arkivering i offentleg forvaltning. Elektronisk teknologi inneber ei monaleg effektivisering i offentleg forvaltning, men gjer arbeidet med bevaring for ettertida langt meir sårbart og kostnadskrevjande enn før.

Fram til 2025 må Arkivverket også ta imot dei papirarkiva som er skapte i statleg forvaltning dei siste 25 åra, og i tillegg eit monaleg etterslep av endå eldre materiale som alt skulle vore avlevert. Dette krev auka avleveringstakt, som igjen er avhengig av mannskaps- og magasinkapasiteten i Arkivverket. I

framtida vert derimot auken i magasinbehovet sterkt redusert, av di elektroniske arkiv gjev mykje meir kompakt lagring enn papir.

Dei fleste kommunane vantar enno institusjonelle og fysiske føresetnader for å ivareta depotpliktene sine godt nok, og mykje verdefullt arkivmateriale er gått tapt eller vorte øydelagt gjennom åra. Nærare helvta av kommunane har rett nok gått saman i såkalla interkommunale arkivordningar, men desse har hittil ikkje hatt depotoppgåver. Med arkivlova er no det kommunale arkivansvaret nærare definert og spesifisert, m.a. må kvar kommune oppretta eiga depotordning, eventuelt gjennom interkommunalt samarbeid. Slikt samarbeid vil truleg vera særleg aktuelt for elektronisk arkivmateriale, der bevaringssituasjonen gjev grunn til uro.

Tilgangen til arkivmateriale føreset at journalar og arkivnyklar følgjer med avleveringa, og at arkivskaparane har ordna og listeført materialet som grunnlag for seinare katalogisering. Her har det ofte svikta, og om lag 8 pst. av arkivbestanden i Arkivverket er i dag utilgjengeleg eller i vanskeleg tilgjengeleg orden. Mikrofilming vert nytta både for å verna originalmateriale mot slitasje og for å letta tilgangen til mykje etterspurt arkivmateriale, og etter kvart er òg ein del demografisk kjeldemateriale vorte digitalisert. Dette opnar nye perspektiv i formidlingsarbeidet, noko ein har fått klåre indikasjonar på etter at det såkalla Digitalarkivet vart opna i 1998 som gratis Internett-basert teneste.

Omsynet til personvernet gjennom teiepliktføresegnene i forvaltningslova er elles det som representerer den største avgrensinga i den frie tilgangen til avlevert arkivmateriale. Det er viktig at Arkivverket vert oppfatta som ein forsvareleg forvaltar av personsensitivt arkivmateriale, slik at ein unngår at slikt materiale i større grad vert kravt sletta. Det aller meste av arkivmateriale i Arkivverket er fritt tilgjengeleg for alle, noko som er uttrykk for at arkiva i eit moderne demokrati er ein kollektiv eigedom som arkivinstitusjonane forvaltar på vegner av folket og til beste for heile samfunnet.

2.3 Utfordringar og tiltak på bibliotekområdet

I *kapittel 5* og dels i *kapittel 8* vert det gjort greie for utfordringar og planlagde tiltak innanfor biblioteksektoren. Med 21 mill. besøk og 23 mill. utlån pr. år utgjer folkebiblioteka ein kulturinstitusjon med brei kontaktflate. Alle biblioteka går inn i ei omstillingstid, og endringane vil i stor grad vera knytte til utviklinga av IKT-bruken i samband med desentralisert utdanning, fjernlånstener, innhenting og bearbeiding av informasjon og tilgjenge til databasar. Folkebiblioteka bør stimulerast til å utvikla nye og alternative samarbeids- og samordningsmodellar for organisering av bibliotektenester. Særleg er det viktig at dei mange små bibliotekeiningane på kommunenivå kan utvikla samarbeid over kommunegrensene.

Det er òg stort behov for etter- og vidareutdanningstilbod for personalet i folkebiblioteksektoren, særleg med tanke på å kunna utnytta IKT-potensialet i bibliotekarbeidet. Departementet legg her opp til å yta ekstra midlar til utviklingsprosjekt og vil samstundes vurdera kriterier for bruk av dei noverande prosjektmidlane i Statens bibliotektilsyn. Departementet vil ta initiativ overfor Kommunenes Sentralforbund for å vurdera tiltak som kan vitalisera folkebiblioteka innanfor det kommunale systemet.

Den noverande strukturen med folkebiblioteka som allmennbibliotek og fag- og forskingsbiblioteka som hovudressurs innanfor utdanning og forskning vil vera naturleg i framtida med, men kombinasjonen IKT og eit samfunn som vil verta prega av *livslang læring* og etter- og vidareutdanningstiltak, vil krevja tettare samhandling mellom alle delar i eit samla biblioteknettverk. Det ideelle målet er å få til eit tilnærma saumlaust bibliotektilbod til brukarane. Det inneber at ein som brukar ikkje skal måtta tenkja på kva type bibliotek ein vender seg til når ein treng bibliotektenester.

Departementet vil halda fast ved prinsippet om at utlån frå folkebiblioteka skal vera gratis, men vil vurdera å tilrå biblioteklova justert slik at kommunen kan ta betalt for datatenester dersom folkebiblioteket skaffar skreddarsydde informasjonstenester som ikkje har interesse for andre enn den som tingar tenesta. Departementet vil òg vurdera å tilrå endra lovføresegna om fylkesbibliotek, slik at fylkeskommunane får større fridom til å finna alternative organisatoriske løysingar for å ivareta dei fjernlåns-, samarbeids- og rettleingstenestene som fylkesbiblioteka i dag skal ta seg av.

Nasjonalbiblioteket vart frå 1. januar 1999 etablert som ein samla institusjon, og departementet førebur no saman med Statsbygg bygging av nytt magasinareal og opprusting av den gamle bibliotekbygningen på Drammensveien. Det er sett av prosjekteringsmidlar i budsjettet for 2000, og departementet vil koma attende til byggjesaka i budsjettproposisjonen for 2001.

På kort sikt er utfordringane for Nasjonalbiblioteket å utvikla dette til å verta **ein** organisasjon med to avdelingar, i Rana og Oslo. Meir generelle og langsiktige utfordringar knytte til det å fungera som eit moderne nasjonalbibliotek er behovet for å utvikla depotbiblioteket ved avdelinga i Rana, for på den måten å effektivisera delar av fjernlånsfunksjonane mellom biblioteka, og for å vidareutvikla digitale bibliotektenester med det siktemål å kunna tilby betre og meir einfald tilgang til dei samlingane ved Nasjonalbiblioteket som høver for digital formidling. Særleg viktig vil slike tenester vera i eit samspel med IKT-satsingane innanfor utdanningssektoren.

Departementet vil sjå nærare på korleis lova om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument, som no har verka i ti år, har fungert. Dessutan vil departementet i samarbeid med Norsk filminstitutt og Nasjonalbiblioteket gjera ein særskild gjennomgang av føresegnene om pliktavlevering av filmar og videogram.

Ny informasjons- og kommunikasjonsteknologi kan innebera at Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek i løpet av få år vil måtta leggja til rette heilt andre tenester enn i dag. Behovet for teknologisk kompetanse for å kunna handtera desse omstillingane kan tilseia at tiltaket vert knytt organisatorisk i hop med Nasjonalbiblioteket. Det må dessutan setjast i gang tiltak for å kopiera og bevare eit omfattande masterarkiv av lydbøker i Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek.

Fire prosjekt som gjeld utgjeving av nasjonale oppslagsverk har tilknytning til bibliotekområdet. Det gjeld Norsk Ordbok, Norsk Riksmålsordbok, Norsk Biografisk Leksikon og Historisk-kritisk Ibsen-utgåve. Målet er at alle desse prosjekta skal vera slutførte innan 2014.

2.4 utfordringar og tiltak på museumsområdet

I *kapittel 6* og dels i *kapittel 8* vert det gjort greie for utfordringar og tiltak innanfor museumssektoren. Det norske museumslandskapet er splitta opp i meir enn 700 sjølvstendige museum. Kvart år oppsøker om lag 9 mill. menneske formidlingstilboda ved musea. Nokre få, men viktige museum er knytte til universiteta eller er etatsmuseum under andre departement, men dei fleste har budsjettmessig tilknytning til Kulturdepartementet. Av desse mottak ei mindre gruppe heile driftsløyvinga eller driftstilskotet frå staten, medan hovudregelen er delt tilskotsansvar mellom stat, fylkeskommune og kommune. Plasseringa av dei ulike institusjonane i ulike finansieringskategoriar er prega av historisk slump.

Tilskotsordninga frå 1975 overlét til den einsskilte fylkeskommunen å strukturera museumsfeltet i fylket. Det har vakse fram mange gode og viktige museum innanfor ramma av denne ordninga. Veikskapane er likevel berrsynte - fragmentert struktur, mangelfull samordning innanfor fylket og inga samordning fylka imellom.

Prinsipielt vert det i denne meldinga lagt til grunn at det berre reint unntaksvis er naturleg at staten skal ha det samla drifts- og tilskotsansvaret for eit museum. Museet som kunnskapsformidlar og kulturinstitusjon i breiare meining vil vera viktigare for nærområdet og regionen enn for folk elles i landet. Fylkeskommunar og kommunar må difor medverka.

Dei fleste musea kan gje gode grunngevingar for auka tilskot. Regjeringa legg til grunn at dette vil vera eit viktig satsingsfelt i åra framover. Samstundes må det skisserast ein modell for organisering og samordning som kan gje betre utnytting av alt føreliggjande ressursar og optimal bruk av nye innsatsar. Retningsgjevande prinsipp for framtidig organisering av museumssektoren og bruken av statlege verkemiddel vil vera a) å bevare og styrkja lokalt engasjement og deltaking i kulturvernet, b) å tryggja fagleg kompetanse på regionalt nivå og c) å samordna musea i eit nasjonalt nettverk.

Frå statleg hald bør det initierast ein prosess med sikte på ei opprydding i dei einsskilte distrikta og regionane, slik at ein sit att med eit mindre tal (1-6) konsoliderte museum eller museumsnettverk i kvart fylke, dvs. einingar med ei så sterk fagleg og økonomisk plattform at dei på ein meningsfull måte kan inngå i eit samla nasjonalt nettverk av museum. Tanken er ikkje å sentralisera; lokale museum bør framleis finnast som formidlingsarenaer, men det bør arbeidast for ei samorganisering på regionalt nivå for å oppnå ei fagleg kvalitetsheving.

Det vert lagt opp til at Norsk museumsutvikling i samarbeid med dei respektive fylkeskommunane, kommunane og musea i løpet av dei næraste fem åra skal gjennomgå heile landet for å nå fram til meir levestandard museums- einingar. Der det vert semje om konsoliderte institusjonar, må det i samråd med fylkeskommunen vurderast om det som no skal gjevast statleg driftstilskot via fylkeskommunen, og i den grad dette vert resultatet, vil tilskotsordninga halda fram. Alternativt kan det gjerast avtale om statstilskot direkte til institusjonen, men slik at staten dekkjer inntil 60 pst. og regionen minst 40 pst. I unntakstilfelle kan det opnast for øyremerkte tilskot utan motkrav om regional medverknad for å ivareta særskilde oppgåver.

Den noverande oppdelinga i nasjonale institusjonar, knutepunktinstitusjonar og andre tilskotsmuseum vil etter kvart verta avløyst av eit system der alle museum som får tilskot over det statlege kulturbudsjettet, inngår i eit nasjonalt nettverk med Norsk museumsutvikling som overvakar, samordnar og informasjons- og budsjettknutepunkt. Det vert lagt opp til at samordningsorganet skal disponera utviklings- og prosjektmidlar som monnar, og det samla siktemålet med omlegginga er ei kvalitativ oppgradering av musea over heile landet.

For å tryggja heilskapen i forvaltninga av sektoren og samstundes tryggja at det einiskilde museet inngår i eit nasjonalt nettverk, vert det lagt vekt på at det statlege fagorganet - Norsk museumsutvikling - skal vera fagleg og budsjettmessig tilknytingspunkt for alle museum som får statleg tilskot frå Kulturdepartementet. Dette organet må samhandla nært med fylkeskommunane om alle musea der finansieringsansvaret er delt, særleg om prioriteringss spørsmål, der det nasjonale samordningsperspektivet må vera retningsgjevande.

I hovudstadsområdet vert det tilrådd ei samorganisering av kunstinstitusjonane Nasjonalgalleriet, Museet for samtidskunst, Riksutstillingar, Kunstindustrimuseet, Norsk Arkitekturmuseum og Henie-Onstad Kunstsenter. Det vil gje betre heilskapstenking å ha ei leiing med eit breitt strategisk ansvar; både faglege og administrative funksjonar vil kunna gjerast meir robuste, og fleksibiliteten i bruk av samlingar, lokale og personale vil verta større.

NOU 1996: 7 Museum. Mangfald, minne, møtestad (museumsutgreiinga) dokumenterte eit klart behov for tiltak for å få betre oversyn over og oppbevaringstilhøve for samlingane ved musea. I tillegg er det tvillaust eit stort unytt potensial på formidlingsområdet. Det bør setjast inn tiltak som gjev standardheving og auka kompetanse innanfor dokumentasjons-, bevarings- og vedlikehaldsfunksjonar. Kvalifiserte tekniske konserveringstenester bør finnast i alle fylke. Det må òg satsast på å opparbeida særskild kvalifisert handverkskompetanse for vedlikehald og vernevøling av dei meir enn 5 000 verneverdige bygningane ved musea og til å halda i hevd tekniske innretningar og kulturminne. Vidare må kapasitet og kompetanse aukast med tanke på å utarbeida formidlings- og undervisningsopplegg tilpassa ulike alderssteg. Det er elles naudsynt å oppgradera samiske museum og museumstiltak for nasjonale minoritetar og innvandrargrupper.

2.5 Arkiv, bibliotek og museum i andre land

Kapittel 7 gjer greie for hovuddrag ved arkiv-, bibliotek- og museumssektorane i ein del *andre land*. Særleg verd å merkja seg er at det i mange land, men på ulike vis, vert arbeidd med problemstillingar eller teke organisatoriske grep som går på tvers av dei tradisjonelle skiljelinene mellom arkiv, bibliotek og museum.

2.6 Samordningsorgan, samordningstiltak og samla satsingar

For å fremja ei heilskapleg tenking kring arkiv, bibliotek og museum vert det i *kapittel 8* tilrådd å greia ut grunnlaget for å skipa *eitt*statleg samordningsorgan, tufta på noverande Statens bibliotektilsyn og Norsk museumsutvikling.

Eit slikt organ bør dessutan ha oppgåver på dei delane av arkivfeltet som òg vedkjem bibliotek og museum, særleg innanfor privatarkivfeltet og generelt i spørsmål som gjeld formidling og bruk av arkiv, likevel slik at Riksarkivaren sitt ansvar ikkje vert innskrenka. Den overgripande oppgåva for eit nytt organ vil vera å sjå til at store og små einingar innanfor alle tre sektorane samspelear i eit nasjonalt nettverk. Organet er tiltenkt namnet *ABM-utvikling* med undertittelen *Kulturdepartementets samordningsorgan for arkiv, bibliotek og museum*.

For alle tre sektorane vert det lagt opp til ein tiltaksmodell etter to parallelle strategiar, for det fyrste ei generell styrking av institusjonane, som gjev betre basistjenester, dinest meir målretta, tidsavgrensa satsingar, m.a. med utgangspunkt i dei behova som låg til grunn for den såkalla REVITA-planen som det vart gjort framlegg om i museumsutgreiinga frå 1996. I tillegg til ei sektorvis satsing vert det lagt opp til ei rad fellestiltak, så som kompetanseutvikling, utviklingsprosjekt og særskilde tiltaksplanar for bevaring av t.d. lyd-materiale, fotografisk materiale og levande bilete. Eit samla fagorgan vil vera eit viktig instrument i denne samanhengen.

Alt i alt skisserer Regjeringa i denne meldinga ei opptrapping av dei statlege driftsløyvingane til arkiv, bibliotek og museum med til saman 414 mill. kroner utover noverande løyvingsnivå i løpet av den komande femårsperioden. Den årlege budsjettmessige oppfølginga vil vera avhengig av den økonomiske utviklinga og budsjettsituasjonen. Det må såleis på vanleg måte takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga.

2.7 Bygningsmessige rammevilkår

I kapittel 9 vert det gjort greie for ei lang rekkje uløyste oppgåver når det gjeld statlege, nasjonale og andre kulturbygg. I St.prp. nr. 1 (1999-2000) varsla Kulturdepartementet eit oversyn over planar, prosjekt og behov i stortingsmeldinga om arkiv, bibliotek og museum.

Kulturbygningane har tvillaust vore viktige i forminga av det offentlege rommet i by og bygd, men hovudfunksjonen har sjølvstøtt vore å tena som arena for kunst og kultur, både til bevaring og formidling av kulturuttrykk. Utforminga av kulturbygningane skal i tillegg presentera kva oppgåver og verdiar kunsten og kulturen har.

Dei kjende investeringsbehova er av mange ulike slag og i mange tilfelle vil det vera tale om ein kombinasjon av desse situasjonane:

- Gamle bygningar som bør rehabiliterast og oppgraderast.
- Gamle bygningar som gjev for tronge fysiske rammer for brukarinstitusjonen, slik at det bør førast opp påbygg eller nytt tilstøytande bygg.
- Gamle bygningar som bør byggjast om for å verta betre eigna for noverande brukarinstitusjon.
- Nyare bygningar som bør utbetrast grunna uheldige tekniske løysingar.
- Nyare bygningar der tekniske installasjonar må oppgraderast eller skiftast ut for å stetta arbeidsmiljøkrav e.l.
- Nyare bygningar og anlegg i fjell som bør utvidast for å dekkja behov for meir magasinareal.
- Kulturinstitusjonar og tiltak som i større eller mindre grad er utan høvelege bygningar.
- Kulturinstitusjonar med tilhald i fleirbrukshus, som gjev vanskelege

arbeidsvilkår, og der det vil vera naudsynt med tiltak for å utvikla institusjonen kvalitativt.

- Nye institusjonar og tiltak som krev bygningsmessige rammevilkår.

Regjeringa legg til grunn at løyvingane til kulturbygg må aukast monaleg i det komande tiåret, jf. kap. 9.5.11.

3 Kulturpolitiske perspektiv på arkiv, bibliotek og museum i det neste hundreåret

3.1 Innleiing

[Statene bør]

«Utarbeide en politikk for bevaring og utvikling av arkiver, museer, biblioteker og annen informasjon frambrakt og/eller innsamlet av statlige eller ikke-statlige institusjoner, om mulig ved digitalisering, og opprette mekanismer for å lette tilgangen til dette innholdet, herunder fremme disse institusjonene som sentre for informasjon, utdanning og livslangt læring» (Unescos handlingsplan for kulturpolitikk for utvikling, målsetting 4. pkt 7. 1998.)

Dette sitatet frå UNESCOs handlingsplan for kulturpolitikk for utvikling kan illustrera korleis arkiv, bibliotek og museum har fått ein sjølvsgd plass på den internasjonale kulturpolitiske arenaen. Samla representerer desse tre institusjonstypene ein sentral og uunnverleg del av den informasjons-, dokumentasjons- og kunnskapsfaglege infrastrukturen som eit samfunn må ha etablert for at einskildindivid og grupper skal kunna delta aktivt i eit demokratisk system, og for at dei skal kunna ivareta dei rettslege og velferdsmessige interessene sine.

Sitatet spring elles ut av eit samfunnssyn bygd på eit kunnskapsomgrep som sameiner informasjon om fortida med det dagsaktuelle, som føreset at alle samfunnsmedlemmer får lik tilgang til informasjon og dokumentasjon, og at dei skal ha reelle høve til å ta del i kunnskapsopplevingar på ein medveten og aktiv måte. Samstundes vert det lagt vekt på det ansvaret som staten har for å utvikla den institusjonelle infrastrukturen. Som institusjonstypar representerer arkiv, bibliotek og museum ulike organisatoriske løysingar og hjelperåder som eit samfunn etablerer for å oppnå ein del samfunnsverdiar som det er etter måten allmenn semje om bør finnast.

3.2 Samfunnsfunksjonar - skilnader og likskapar mellom arkiv, bibliotek og museum

I eit kulturpolitisk og breiare samfunnspolitisk perspektiv spelar arkiv, bibliotek og museum ei viktig rolle gjennom å velja ut, ta vare på og leggja til rette ulike former for materielle kunnskaps- og informasjonskjelder. Til saman forvaltar dei materiale både frå fjern og nær fortid og frå samtida, og formidlar både kunst- og kunnskapsopplevingar og informasjon og dokumentasjon frå dette materialet ved å låna ut, visa fram eller stilla det til rådvelde for aktuelle eller potensielle brukarar på andre måtar. I fellesskap forvaltar arkiv, bibliotek og museum eit samla tilfang som gjer det mogleg å setja tilhøva i dag inn i eit historisk perspektiv og såleis fremja ei forståing av at samfunnet i vår tid byggjer på det som tidlegare generasjonar har etterlate seg, anten det er på godt eller vondt.

Det er truleg rett å seia at fellestrekkka ved arkiv, bibliotek og museum tradisjonelt har kome noko i bakgrunnen i høve til dei kjennemerka som skil dei tre sektorane frå kvarandre. Det naturlege utgangspunktet for framvoksteren av ulike institusjonstypar er sjølvstekt skilnadene mellom det idealtypiske materialet dei kvar for seg forvaltar, arkivbasert dokumenttilfang i arkivinstitusjonane, bøker, publikasjonar og andre allment tilgjengelege dokument i biblioteka og fysisk gjenstandsmateriale av kunstnarleg, kulturhistorisk eller naturhistorisk opphav i musea.

Eigenarten og kjenneteikna hjå materialtypane krev til dels ulik behandling og handtering, både ved utveljing, forvaltning og formidling, og har ført til at det naturleg har utvikla seg noko ulike arbeidsmåtar sektorane imellom. Institusjonshistorie og profesjonskultur kan likevel ha gjort sitt til at det har vakse fram skilnader som i dag kan henda er større enn det dei trong vera. Det er også markerte skilnader sektorane imellom når ein ser på institusjonsstruktur, forvaltningsmessig forankring og bruken av offentlege verkemiddel.

Dei viktigaste skilnadene kan samanfattast på følgjande måte:

- Materialet i ein typisk *arkivinstitusjon* fyrst og fremst skriftleg dokumenttilfang av unik karakter som opphavleg har oppstått som administrativt hjelpemiddel i offentlig eller privat verksemd, men som i ettertid kan fungera som dokumentasjon av monaleg samfunnsmessig interesse. Bevaring av offentlege arkiv er tufta på ei lovfesta avleveringsplikt for alle offentlege organ, medan bevaring av privatarkiv i prinsippet er avhengig av aktiv utveljing og friviljug medverknad. Prinsipp og prosedyrar for utval av materiale innanfor eit offentlig arkiv er tufta på lovforankra reglar om arkivavgrensing og kassasjon. Publikums tilgang til materialet skjer tradisjonelt ved utlån av originale arkivsaker eller mikrofilma kopiar på ein lesesal eller ved kjøp av avskrifter, utskrifter og kopiar av ulike slag. Institusjonsstrukturen er kjenneteikna av sterk konsentrasjon, med *Arkivverket* som dominerande aktør. Dette er ein statleg etat som også er fagleg forvaltningsorgan med omfattande fullmakter etter lov og forskrift. Nære på heile den økonomiske innsatsen frå statleg hald er kanalisert gjennom Arkivverket.
- *Bibliotekarbeider* i hovudsak med masseproduserte dokument, primært bøker og andre publikasjonar, uavhengig av opphavssituasjon og opphavssaktør, det ein gjerne kallar allment tilgjengeleg materiale. Også på bibliotekområdet er bevaring av materiale for ettertida tufta på ei lovfesta avleveringsplikt. Plikta rettar seg mot alle utgjevarar, produsentar og importørar, og alle som i kraft av lov eller konsesjon har rett til å driva kringkastning. Utvalselementet er meir perifert enn på arkivområdet, fordi avleveringsplikta er tilnærma altomfattande når det gjeld norskspråkleg tilfang. Det er fyrst og fremst *Nasjonalbiblioteket* som forvaltar avleveringsplikta og ivaretek dei operasjonelle depotoppgåvene, og som slik sett har mykje til felles med Arkivverket. Men bibliotekområdet har elles ein langt meir differensiert institusjonsstruktur og har tradisjonelt vore delt i to sektorar, med folke- og skulebibliotek på den eine sida og fag- og forskingsbibliotek på andre sida. *Folkebiblioteka* er fyrst og fremst formidlingsinstitusjonar basert på det hovudprinsippet at brukarane kan låna materialet med heim. Folkebiblioteka er kommunale institusjonar, og organiseringa er regulert i eiga lov. Dei fleste fag- og forskingsbiblioteka er integrerte delar av statlege eller statleg finansierte institusjonar innanfor utdannings-, forskings- og kultursektoren. Dei skal primært utføra tenestetilbod til moderinstituti-

- sjonane.
- *Musea* konsentrerer aktiviteten sin kring materielle objekt, anten det er kunst- eller bruksgjenstandar, bygningar eller leivningar frå naturen, og det ligg i saka at det her berre kan verta tale om å bevare eit særst lite utval. Dette inneber at premissar for innsamling på mange måtar avgjer eksistensgrunnlaget for musea, men dei har stor fridom til å utforma desse premissane, og i hovudsak er det kvart einskilt museum som avgjer kva materiale dei skal ta vare på for ettertida. Eit unnatak frå dette er føresegnene om arkeologisk funnmateriale i kulturminnelova. Museums materialet kan i vekslende grad karakteriserast som unika, men vert som oftast handsama som det. Den tradisjonelle formidlingsforma er utstillingar. Museumssektoren er kjenneteikna av ein overlag fragmentert institusjonsstruktur, og også organisatorisk utgjør musea eit mylder av løysingar. Eit fleirtal er å rekna som private institusjonar, jamvel om stat, fylkeskommune eller kommune har hovudansvaret for driftsfinansieringa. Dei fleste små musea er kommunale institusjonar, medan det er relativt få som er reine statsinstitusjonar. Einskildpersonar og interesseorganisasjonar spelar tradisjonelt ei stor rolle i etableringa av nye institusjonar. Museumsfeltet er ikkje lovregulert, med unntak av den nemnde tilknytninga til kulturminnelova og at dei fåtalige, men store museumseiningane som er del av ein universitetsinstitusjon dermed også kjem inn under universitets- og høgskulelova.

Jamvel om skilnadene representerer viktige kjennemerke ved arkiv, bibliotek og museum, har dei likevel eit felles utgangspunkt i at dei alle samlar og tek imot, systematiserer, held ved like og formidlar eit kunnskapsmateriale som representerer spor etter menneskeleg aktivitet eller naturfenomen i fortid og notid.

Fellesdraga kan elles samanfattast på følgjande måte:

- Alle sektorane forvaltar materiale som fungerer som *informasjons- og kjeldegrunnlag* for historisk kunnskap og for dagsaktuelle tilhøve. Til dels er det òg overlappende material- og samlingstypar mellom institusjonar på tvers av sektorane.
- Innanfor alle sektorane vert det arbeidd systematisk med *dokumentasjon*. Det inneber medvetne haldningar til det å velja ut det materialet som skal samlast eller takast inn. Trygging av kjelde- og informasjonsmaterialet står òg sentralt.
- *Informasjonsbehandlingar* viktig for alle sektorane. Fleire problemstillingar som har å gjera med informasjons- og kommunikasjonsteknologi er anten felles eller meir eller mindre likearta, jamvel om det også her vil vera klare skilnader som ikkje må stikkast under stol. Datastandard og informasjonsarkitektur er likevel viktige stikkord for alle sektorane, og det er fellesinteresser som strekkjer seg frå konvensjonell mikrofilming, via ordinære databasar og informasjonsnettverk til digitalisering av tekst, foto, lyd og levande bilete.
- Bindingane til *utdannings- og forskingssektoren* er sterke for alle tre sektorane. Universitet og høgskular er ei av dei sentrale brukargruppene av materiale i Arkivverket, nasjonale bibliotek institusjonar og andre fag- og forskingsbibliotek. Formidlingsaktivitet ved store og små museum over heile landet er retta mot skuleverket.
- Formidlingsarbeidet byggjer i stor grad på ein tradisjonell *folkeopplyningsideologi*. Særleg gjeld dette musea og folkebiblioteka, men òg i

aukande grad arkiva. Sidan alle tre sektorane har kunnskaps- og informasjonsformidling som arbeidsfelt, har dei òg eit kontinuerleg behov for å evaluera kva formidlingsformer og -metodar som dei er best tente med.

- Sett frå eit *brukarsynspunkt* har det mindre å seia kva institusjonstype som kan formidla informasjon om eit definert tema, og i praksis vil ofte tilfang frå både arkiv, bibliotek og museum vera naudsynt for å kunna skapa ei integrert forståing av eit sakstilhøve.

Uttrykket *tilgang tilgår* att i mange av dei målformuleringane som er meinte å fortelja noko om kva samfunnsoppgåver ein ventar at arkiv, bibliotek og museum skal fylla. Innebygd i dette uttrykket ligg det fleire føringar for korleis desse institusjonstypene skal fungera i samfunnet:

- Arkiv, bibliotek og museum er eit fellesgode som er til for alle.
- Dei er informasjons-, dokumentasjons- og kunnskapsbankar som skal tena eit kontinuerleg demokratiprojekt.
- Gjennom utveljingsprinsipp skal dei sikra at det materialet dei forvaltar og formidlar, er viktig og relevant og ikkje druknar i meir eller mindre tilfeldige mengder av tilfang.
- Det materialet dei tek hand om, må ordnast og tilretteleggjast slik at det blir enklast mogleg, innanfor ramma av opphavsrettslege, personvern-messige og andre rettslege tilgangsrestriksjonar, å finna fram til og gjera bruk av relevant materiale.
- Dei skal aktivt utvikla tenester som gjer at dei når ut til ulike brukargrupper i samfunnet på best mogleg måte.
- For alt materiale som skal takast vare på for ei uavgrensa ettertid, må dei etablera tiltak og arbeidsmåtar som sikrar ein balanse mellom tilgang på kort og lang sikt.

Når informasjonsmengdene aukar så raskt som i vår tid, kan dette i seg sjølv representera eit hinder for rask tilgang til relevant informasjon. Ei stor utfordring for institusjonane ligg difor i å systematisera og leggja til rette materialet på ein slik måte at dei i alle situasjonar vert i stand til å skaffa til vegar informasjon og dokumentasjon som har den relevans og kvalitet som den einskilde brukaren er tent med.

Kravet til *relevansføreset* at heile mangfaldet av potensielle brukargrupper på enklast vis kan finna fram til materiale som inneheld informasjon og dokumentasjon med høg bruksverdi for eit definert føremål eller ein gjeven situasjon. I siste instans er det tale om korleis arkiv, bibliotek og museum maktar å strukturera og presentera meiningsinnhaldet i materialet sitt slik at både lek og lærd kan finna fram til det dei har bruk for, eller det som kan engasjera dei på nye måtar.

Relevans heng nøye saman med *kvalitet*, som m.a. er ein funksjon av autentisitet, integritet og kontekst for det materialet som institusjonane forvaltar. Dette har å gjera med tilliten til at materialet som publikum får tilgang til, ikkje er noko anna enn det som det gjev seg ut for å vera, at det ikkje er endra, forfalska, teknologisk manipulert eller på annan måte framstår som upåliteleg. Kvalitet er også avhengig av at eit sakstilhøve som vert presentert i aktiv formidling, er tufta på kunnig analyse og omtanke for ei balansert framstilling. Det inneber ikkje at tolking og formidling må vera utan kritisk brodd, men at ein kan gå god for at materialet i seg sjølv har naudsynt kvalitativ integritet.

Kravet til *effektiv formidling* følger naturleg i forlenginga av tilgangsaspektet, og formidling representerer på sett og vis det endelege målet for verksemda i arkiv, bibliotek og museum. Tilgangsaspektet krev at dei tenestene arkiv, bibliotek og museum skal yta, ikkje kan avgrensast berre til passiv tilrettelegging av materiale. Ei aktiv formidling der institusjonane på ulike måtar oppsøker eit publikum, er vel så viktig både i eit demokratiperspektiv og i eit allment kulturperspektiv. Formidlinga kan spenna frå målretta, strukturerte tilbod om tilpassa informasjonsmateriale i ein utdannings- eller forskingssituasjon til personlege opplevingar i møtet med ulike kunstuttrykk. Det er når desse dimensjonane glid over i kvarandre, at ein med rette kan tala om kunnskapsopplevingar.

Elles er det gjennom den aktive formidlinga at arkiv, bibliotek og museum er mest synlege i gjennomføringa av samfunnsoppgåvene sine. Det er i formidlingssituasjonen den einskilde brukaren stiller krav om kvalitet og relevans og kan oppleve kva dette inneber i praksis. Dersom ikkje både institusjonane sjølve og brukarane er aktive i formidlingssituasjonen, vil arkiv, bibliotek og museum lett kunna reduserast til mål i seg sjølve, som svar utan spørsmål. Som samfunnsinstitusjonar tevlar dei med mange andre påverknadskanalar om tid og engasjement. I kva grad dei maktar å hevda seg, er i stor grad avhengig av at det grunnarbeidet dei må gjera for å strukturera og halda oversyn over det materialet som utgjer samlinga eller bestanden i den einskilde institusjonen. Men særleg i vår tid er det ikkje tilstrekkeleg at dette grunnarbeidet er framifrå skjøtta dersom ikkje institusjonane i tillegg er i stand til å utvikla formidlingsstrategiar og -tiltak som overtlyder brukarane om at dei representerer tilbod som held høge kvalitative mål.

Saman med god tilgang vil altså relevans, kvalitet og effektiv formidling vera viktige stikkord ved utforminga av rammevilkår for institusjonane og val av organisatoriske løysingar innanfor arkiv-, bibliotek- og museumssektoren. I tillegg må det leggjast vekt på å utvikla kompetansen hjå dei tilsette. Dette representerer ein grunnressurs, og difor kjem både ordinær utdanning og etterutdanning inn som eit viktig instrument i utforminga av gode rammevilkår for arkiv, bibliotek og museum.

3.3 Kulturarv og kulturell identitet - arkiv, bibliotek og museum som institusjonaliserte historieforteljarar

I eit overordna perspektiv vert arkiv, bibliotek og museum i fleire samanhangar omtala som kulturarvsinstitusjonar. Med kulturarv meiner ein til vanleg dei delane av fortida, både i form av materielle og immaterielle kulturuttrykk, som eit samfunn til kvar tid vel ut for å ta med seg inn i framtida. Å identifisera noko som kulturarv inneber eit medvete og aktivt tilhøve til historia. Slik sett kan ein òg seia at arkiv, bibliotek og museum kvar på sitt vis står fram som institusjonaliserte historieforteljarar.

Denne utveljinga har òg innslag av normative vurderingar og representerer såleis ei form for konkretisering av spesielle verdisett. Det å få status som kulturarv gjev mange av dei aktuelle elementa ein ekstra dimensjon som er sterkt symbol- og verdiladd. Verdidimensjonen er mest påtakeleg innanfor museumssektoren og i kulturminnevernet, der seleksjonen gjer seg sterkast

gjeldande, men er klart til stades også på arkivområdet, derimot i mindre grad når det gjeld det som blir skriva og publisert på norsk som allment tilgjengeleg materiale, der avleveringsplikta er tilnærma altomfattande.

Sjølve verdtilskrivinga vil alltid vera eit produkt av det samfunnet og den tida då utveljinga skjer. Difor ser ein ofte at noko som ikkje vart vurdert som særskilt verdfullt i samtida, kan få tilkjent høg kulturarvsstatus i ettertid. Døme på dette er stavkyrkjene, som i dag vert rekna som klenodium innanfor norsk kulturarv, men som i tidlegare hundreår vart rivne i hopetal. Kva som er verdfullt i kulturarvssamanheng vil sjeldan vera statisk, for ein må alltid rekna med at det skjer endringar og utvikling i synet på kva kulturarven bør omfatta. Slik sett kan kulturarvsarbeidet fortelja like mykje om den tida då utveljinga skjedde, som det fortel om den fortida som dei utvalde elementa representerer. Fortida fungerer på denne måten som eit bakteppe for stendig nyskaping av verdisett med aktuell relevans. Ein kan òg seia at kulturarvsarbeidet på denne måten søkjer å skapa sams forståing for og dermed ei felles haldning til ei fortid som vi skal kunna identifisera oss med. Det er i denne kontinuerlege forteljeprosessen om fortida at arkiv, bibliotek og museum spelar ei viktig rolle som institusjonaliserte historieforteljarar.

All historieforteljing startar med ei utveljing, og dei premissane som styrer utveljingsprosessane er dermed viktige. Innanfor dei ulike institusjonstypene og fagtradisjonane finst ulike former av utvalskriterium. Å velja ut inneber òg å velja bort; ein avgjer kva røyster som skal få sleppa til, og kva røyster som må finna seg i å verta tagale i den historiske songen. Det er difor ei stendig fagleg og kulturpolitisk utfordring å arbeida for at den seleksjonen som institusjonane samla sett står føre, gjev eit så dekkjande og balansert bilete som råd er av det mangfaldet som kan seiast å utgjera norsk samfunnsliv opp gjennom tidene.

Men rolla som historieforteljar kjem òg til uttrykk når institusjonane arbeider med å leggja til rette det utvalde materialet for eit breitt publikum. Ei sentral oppgåve er den kontinuerleg kjeldekritiske vurderinga som må gjerast med utgangspunkt i autentisitet og kontekst. I dette kan òg liggja tolking av materialet og av og til direkte formidling av dei resultata som tolkingsprosessen måtte gje. Desse funksjonane krev eit solid fagleg fundament hjå det ansvarlege personalet i institusjonane.

Det er i dag vanleg å vurdere positivt den funksjonen kulturarv og historie har som byggjesteinar i den bygnaden som går under nemninga kulturell identitet. Denne vurderinga vert ofte målboren med uttrykk som «å vera trygg på sitt eige», «å ha vyrndad for røtene sine», «å vita kven ein er» o.l. Samanfatta kan ein gjerne nytta nemninga «*kulturell eigentryggleik*». Det er tale om ei positiv sjølvkjensle innanfor den gruppa, det lokalsamfunnet eller den nasjonen ein tilhøyrer. I dette ligg ein vørndad for det som tidlegare generasjonar har gjort for å byggja det samfunnet og dei velferdsgoda som vi i dag nyt godt av. I eit slikt perspektiv kan dei konkrete kulturarvsobjekta, anten det er tale om bygnader, gjenstandar, bøker eller sjeldne dokument, fungera som symbol for og døme på kreativitet, estetisk kunnskap, arbeidsvilje o.l. For at denne sjølvkjensla skal fungera positivt i samtida, er det likevel ein føresetnad at ho byggjer på ei nøktern og realistisk oppfatning av eiga historie og fortid.

Å skapa og halda ved like slik positiv sjølvkjensle, å vera byrg av sitt eige, kan vera eit viktig element i å leggja til rette for eit godt liv både for individ, grupper og nasjonar. Samstundes kan historia framby talrike døme på korleis baksida av den kulturelle identitetsmedaljen kan gje seg uttrykk, korleis ei sjølvkjensle som i utgangspunktet er positiv, kan verta så sterk og ta slike former at ho utviklar seg til noko skadeleg og farleg. Det er dette som lett skjer når respekt for det eigne er bygd på ei nedvurdering av kulturelle uttrykk hjå andre.

I konfliktsituasjonar vert framheving av eigne kultursymbol ofte følgd opp med øydelegging av tilsvarande symbol hjå motstandarane. Innanfor t.d. ei nasjonalistisk referanseramme kan i prinsippet alle former for symbol på kulturell identitet fungera som ammunisjon mot dei andre. Tragiske hendingar både i nær og noko fjernare fortid står som avskrekkande døme på korleis kulturell identitet kan verta brukt både som premiss og instrument i krig og politisk forfølging og etnisk reinsing.

Dette negative og farlege utslaget av kulturell identitet har fått fleire til å stilla seg kritiske til arbeidet med kulturarv i seg sjølv. Den britiske arkeologen og historieforskaren David Lowenthal har i fleire samanhengar hevda at arbeidet med kulturarv lett kan få eit halvreligiøst preg. Det å skapa førestellingar om den rette, gode eller sanne historia som kan stillast opp som moralsk føredøme, får då ein dominerande plass.

Eigentleg, hevdar han, kan kulturarv aldri verta det same som historie. Der historieforskaren søkjer å forstå samanhengar i tid og rom, freistar kulturarvsforkjemparen å overtyda både seg sjølv og andre om at dei utvalde delane som utgjer kulturarven, har eit uvurderleg verde i kraft av å representera ein halvmytisk idealtilstand i fortida. Kulturarv handlar fyrst og fremst om å dyrka utvalde element frå fortida for å oppnå noko i samtida, seier Lowenthal. Gjennom det å konsentrera seg om det eigne vil ein lett koma til å understreka det som skil ein ut frå dei andre, og denne framhevinga av ulikskapar kan av og til skapa unødige motsetnader mellom folk med ulik kulturbakgrunn.

Lowenthal og andre kritikarar meiner ikkje at ein kan tenkja seg samfunnet utan noka form for aktivitet innanfor kulturarvsfeltet. Men dei vil understreka den faren som ligg i all slags samfunnsaktivitet der visse fenomen får eit særleg symbolverde, og der haldningar og tilnærmingar kan få preg av kritiklaus sjølvdyrking. Dette strekar under den viktige kritiske dimensjonen som institusjonane alltid må ha med seg når dei arbeider med kulturarvs materiale. Det gjeld alltid å stilla kritiske spørsmål om korleis eit samfunn skaper og held ved like kulturell sjølvforståing og ha eit vake auga for dei farane som ukritisk dyrking av kulturell identitet representerer. Kulturell toleransetrening må difor inngå som eit integrert element i alt arbeid som går ut på å skapa og stadfesta kulturell identitet.

Institusjonar innanfor kulturarvsfeltet kan sjølv sagt ikkje trekkja seg ut og slutta å vera aktørar i prosessar som gjeld utvikling av kulturell identitet. Det er meir eit spørsmål om å vera medveten den sterkt symbolske funksjonen som kulturarven alltid vil ha i slike identitetsprosessar, og å våga bruka denne symbolske krafta i samanhengar der perspektivet kan vera kulturkritisk og spørjande. Styrken til kulturarvsinstitusjonane vil i så måte liggja i den evna dei har til å utvikla følgjande dimensjonar i arbeidet:

- kjeldekritisk haldning til materialet med vekt på autentisitet og samanheng,
- utveljing på grunnlag av kriterium som legg vekt på relevans for sentrale problemstillingar, og
- analysar, tolkingar og presentasjonar som legg vekt på respekt for det tolkande mangfaldet.

Her er det òg naturleg å streka under den frie og sjølvstendige stillinga som desse institusjonstypane skal ha i høve til dei politiske styresmaktene. Utforming og fastsetjing av rammevilkår vil alltid vera gjenstand for drøfting institusjonar og styresmakter imellom, men den endelege avgjerda er til sjuande og sist eit politisk ansvar. Men det faglege innhaldet i det arbeidet som institusjonane utfører innanfor gjeldande rammer og regelverk, skal vera eit eineansvar for institusjonane sjølve.

Med god kunnskap om og innsikt i korleis kulturarv vert nytta i ulike samanhengar, bør dei aktuelle institusjonane ha dei beste føresetnader for å fungera som arenaer for samfunnsdebatt om kulturarv og kulturell identitet. Det kulturpolitiske perspektivet på slik verksemd vil vera å skapa vørndnad og toleranse for kulturelt mangfald. Innanfor ei slik overordna referanseramme kan historieforteljing i eit kulturarvsperspektiv ha positive samfunnsverknader. Den overordna målsetjinga er såleis å utvikla økonomiske og organisatoriske rammevilkår som set arkiv, bibliotek og museum samla i stand til å fylla oppgåvene sine i samfunnet, tufta på fagleg tyngde og kritisk blikk.

3.4 Arkiv, bibliotek og museum og det fleirkulturelle samfunnet

Rolla som institusjonell historieforteljar inneheld òg ein skyldnad til å avspegla eit historisk og kulturelt mangfald. I eit samfunn som vert meir og meir prega av fleirkulturelle innslag, må det stendig vurderast i kva grad og på kva måte denne røyndomen er representert i det materialet som kulturarvsinstitusjonane forvaltar.

Det er avgjerande at dei aktuelle institusjonane har eller kan skaffa til vegar materiale og tenester som er relevante for dei einskilde brukarane. Det er viktig at ulike grupper i det tilbodet institusjonane kan gje, vil kunna oppleva og oppdaga kulturelle særdrag som dei sjølve kan identifisera seg med. Det er på det reine at dei fleste institusjonane og det materialet dei forvaltar, i dominerande grad representerer ulike sider ved det norske majoritetssamfunnet. Det fleirkulturelle etniske innslaget er i dag heller dårleg representert, ikkje minst gjeld det nasjonale minoritetar som kvenar, skogfinnar, rom (sigøynarar), romanifolket (taterar/dei reisande) eller jødar, og innvandrargrupper.

Det bør i framtida vera eit hovudprinsipp at kulturelt mangfald òg skal syna att i arkiv-, bibliotek- og museumssamanheng. I visse høve kan det vera aktuelt med eigne institusjonar tufta på etnisitet, slik vi i stor grad har når det gjeld samane. Men det er også viktig å skipa tiltak og løysingar som gjev uttrykk for den fleirkulturelle sameksistensen. Det vil reflektera kvardagen i område der ulik etnisitet og kultur møtest, der det skjer tilpassing og utviklar seg former for sameksistens. Den fleirkulturelle dimensjonen er på den måten integrert i institusjonane. Det er ein kvalitet at arkiv, bibliotek og museum

speglar det fleirkulturelle samkvemmet i regionar der dette er eit viktig kjennermerke. Det inneber at det ofte vil vera betre å knyta ansvar og tiltak til eksisterande institusjonar framfor å skipa nye.

Konkrete døme på organisatoriske løysingar etter dette prinsippet er Deichmanske bibliotek, som hovudansvarleg for litteratur på innvandrarspråk, og prosjektet for dokumentasjon av taterfolket ved Glomdalsmuseet. Mykje av materialet og mange av tenestene kan formidlast til alle interesserte anten direkte eller via andre institusjonar, ikkje minst etter kvart som IKT får utvida bruk i arkiv, bibliotek og museum.

Alt i alt er det likevel trong for ekstra satsing for å gje mangfaldet i kulturbakgrunn i det moderne norske samfunnet ein tydelegare plass i arkiv, bibliotek og museum. Med utgangspunkt i eksisterande institusjonar må ein ta sikte på å markera denne dimensjonen sterkare i norsk kulturarv. Nærare konkretisering og dimensjonering av tiltak vil skje i dei årlege budsjettproposisjonane.

3.5 IKT som utfordring og som grunnlag for og tilskundar til samordning og samarbeid

Dei seinaste 10-15 åra har aukande bruk av IKT gjeve nye dimensjonar til arbeidet innanfor arkiv, bibliotek og museum, og dei næraste åra kan ein venta teknologiske omskifte som truleg vil føra til enda meir grunnleggjande endringar enn dei ein har sett til no. I aukande grad må institusjonstypene handtera elektronisk materiale, anten i form av digitalisert representasjon av anna originalmateriale, eller materiale som berre eksisterer i digital form.

Det sistnemnde stiller institusjonane overfor til dels nye og ressurskrevjande utfordringar. Men teknologien opnar også nye utvegar for meir effektiv forvaltning og formidling. Det er også grunn til å tru at teknologien i seg sjølv vil føra til at mange arbeidsmåtar i dei tre institusjonstypene etter kvart vil verta meir likearta. Dette gjer det naturleg å sjå nærare på korleis samordnings- og samarbeidspotensialet sektorane imellom kan vidareutviklast. Eit viktig føremål vil m.a. vera å sjå til at ulike brukargrupper kan få lett og god tilgang til kombinerte tenester.

Fellesutfordringane på IKT-feltet kan i stikkordsform formulerast på følgjande vis:

- Både arkiv, bibliotek og museum vil i aukande grad måtte finna tekniske og organisatoriske løysingar på korleis dei skal langtidslagra digitale dokument, anten det er dokument frå offentleg forvaltning, eit pliktavlevert elektronisk dokument eller eit kunstverk i digital form.
- Både arkiv, bibliotek og museum må velja standardar når det gjeld tekniske løysingar for digitalisering og kommunikasjon.
- Både arkiv, bibliotek og museum vil møte krav om at digital tilgang til materialet skal utviklast i samsvar med det potensialet den nye teknologien har som grensenedbrytande og integrerande instrument.
- Både arkiv, bibliotek og museum vil møte krav om at dei skal utnytta IKT som instrument for å fremja og styrkja eit mangfald av kulturuttrykk i det materialet dei tek hand.
- Både arkiv, bibliotek og museum vil kunna spela ei aktiv rolle som informasjons- og kunnskapsleverandørar i eit samfunn der livslang læring vert

ein sentral føresetnad for både yrkesutøving og aktiv deltaking i samfunnslivet generelt.

Til no er det teke to særskilde initiativ for å leggja til rette for utvikling av samarbeidsrelasjonar mellom arkiv, bibliotek og museum innanfor IKT-feltet. Det viktigaste er etableringa av Kulturnett Noreg, som er ei felles inngangsdør til Internett-tilknytt elektroniske databasar med informasjon om norske kulturtiltak. Dei statlege hovudaktørane innanfor arkiv, bibliotek og museum har redaksjonsansvaret for kvar sine sektornett, Arkivnett Noreg, Biblioteknett Noreg og Museumsnett Noreg, og dei er i tillegg med i styringsgruppa for sentraleininga Kulturnett Noreg. Det andre tiltaket er skipinga av eit fellesutval mellom Kulturdepartementet og Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet som skal arbeida med IKT og andre sektorovergripande spørsmål som gjeld arkiv, bibliotek og museum.

I framtida vil det vera spørsmål om å utvikla tiltak og ordningar med tanke på å raffinera både arbeidsmåtar og tenester. Det er eit siktemål å leggja til rette for samarbeid og samordning i samsvar med behov som gjer seg gjeldande både sett frå synsvinkelen til brukarane og institusjonane sjølve. Det gjeld både å ta tak i dei særskilde og ressurskrevjande problem som den nye teknologien fører med seg på viktige område, og samstundes ta i bruk dei nye og meir effektive løysingar som teknologien byr fram på andre område. På formidlingssida må det leggjast vekt på å utvikla teknologiske og organisatoriske løysingar som på ein føremålstenleg måte kan gje best moglege tenester for alle brukargrupper

I tilrettelegginga av slike tenester må det takast omsyn til det stendig aukande utdanningsnivået i samfunnet, som venteleg vil gjera at ein får brukargrupper med andre og større krav til tenestetilbodet i institusjonane enn det som har vore vanleg til no. Men samstundes må det leggjast vekt på tenester som rettar seg mot eit breitt publikum. Det vert difor ei særleg utfordring å finna fram til tenesteprofilar som både er det vi kan kalla brukar- og borgarorienterte, dvs. eit tenestetilbod som tek omsyn til velutdanna og spesialiserte brukarar med stor spennvidd i krav og forventningar, og i tillegg tenestetilbod som kan stimulera den alminnelege samfunnsborgar til i større grad enn i dag å bruka den kunnskapen som institusjonane forvaltar som grunnlag for utvida deltaking i demokrati og samfunnsliv.

3.6 Retningslinjer for den statlege politikken overfor arkiv, bibliotek og museum i åra framover

Det synest vera etter måten brei semje om at kunnskap og kompetanse vil verta ein stendig meir kritisk faktor i utviklinga av det norske velferdssamfunnet. Kunnskaps- og kompetanseutvikling trengst ikkje minst for å møte dei mange nye utfordringane som følgjer av globaliseringa, men òg for å forma eit samfunn prega av respekt for likeverd og mangfald, individuell handlefridom, personleg ansvar og engasjement til beste for fellesskapen. I tillegg til det ordinære utdanningssystemet vil arkiv-, bibliotek- og museumssektoren utgjera eit uunnverleg fundament for ei slik kunnskaps- og kompetanseutvikling, i kraft av å fungera som informasjons-, dokumentasjons- og kunnskapsbankar og som arenaer for kunst- og kunnskapsopplevingar.

Skal arkiv, bibliotek og museum kunna spela ei aktiv rolle som tilrettelegjarar av historisk og dagsaktuell informasjon, krevst det medvetne mål og strategiar både i institusjonane sjølve og på det overordna politisk-administrative nivået. Føremålet med denne meldinga er både å gjennomgå dei offentlege rammevilkåra for arkiv, bibliotek og museum, og å sjå på korleis sektorane og institusjonane samla sett løyser samfunnsoppgåvene sine.

Følgjande mål og prinsipp vil liggja til grunn for ei langsiktig oppgradering og utvikling av arkiv, bibliotek og museum.

- Det skal leggjast til rette for at arkiv, bibliotek og museum i sterkare grad enn i dag skal fungera som *ein* samhandlande sektor, samstundes som delsektorane skal kunna vidareutvikla spesialfunksjonane sine på ein god måte.
- Det skal heile tida arbeidast for ei rasjonell organisering av dei statlege samordnings-, stimulerings- og forvaltningsoppgåvene, gjerne på tvers av innarbeidde skiljelinjer.
- Med utgangspunkt i eit brukarperspektiv vil det verta stimulert til meir samarbeid og samordning både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Det gjeld innanfor dei einskilte sektorane, og i aukande grad mellom sektorane etter kvart som teknologiske og faglege føresetnader ligg til rette for det.
- Det skal leggjast vekt på å få til ei funksjonell og føremålstenleg fordeling av arbeidsoppgåver mellom statleg og regionalt/lokalt forvaltningsnivå.
- Hovudprinsippet for den statlege satsinga skal vera å utvikla rammevilkår som fremjar ei generell kompetanse- og standardheving på varig basis, eventuelt kombinert med målretta, tidsavgrensa utviklings- og stimuleringsiltak.
- Betre og lettare tilgang til materiale og tenester i arkiv, bibliotek og museum krev at det vert lagt større vekt på ordning og tilrettelegging av det samla materialet. Her vil ein meir målretta bruk av IKT vera eit hovudinstrument. Målet må vera at IKT-baserte løysingar etter kvart skal erstatta eksisterande manuelle ordningar, ikkje koma i tillegg til det eksisterande.
- Utvikling av betre tenester i eit samla arkiv-, bibliotek- og museumsfelt vil krevja tiltak som fremjar etterutdanning med vekt på IKT og samfunnskontakt.

4 Status og hovudutfordringar på arkivområdet

4.1 Presentasjon av arkivsektoren

4.1.1 Arkiv - kjenneteikn og funksjon

Arkiv vert nytta som nemning både på ei gruppe institusjonar og på det dokumenttilfanget desse institusjonane oppbevarer og gjer tilgjengeleg for ettertida. I den siste tydinga kan eit arkiv definerast som summen av dei dokumenta som er laga av eller komne inn til ein enkelt *arkivskapar*, og som denne tek vare for å kunna *dokumentera* sine egne aktivitetar eller handlingar. Nemninga arkivskapar kan omfatta alt frå offentlege organ, via bedrifter, institusjonar og organisasjonar av alle slag, til privatpersonar.

Arkiv oppstår primært for å fungera som internt minne og informasjonskjelde for arkivskaparen. Normalt er det fyrst når arkivdokumenta har nådd ein alder som gjer at den interne dokumentasjonsverdien er sterkt redusert, at det er aktuelt å la ein arkivinstitusjon ta hand om dei for ettertida. Dette har samanheng med at alderen ofte tilfører arkivet ein meir allmenn dokumentasjonsverdi. I ein arkivinstitusjon kan dermed eit arkiv få nytt liv som *samfunnsmessig dokumentasjon*, etter å ha utspelt si aktuelle rolle i den verksemda der arkivet oppstod.

Den prosessen som består i at arkiv vert skapt, vert til vanleg kalla *arkivdanning*, medan den funksjonen ein arkivinstitusjon skal ivareta, kan omtalast som ein *depotfunksjon*, og *arkivinstitusjonar* kan difor også kallast *depotinstitusjonareller arkivdepot*. Vidare nyttar ein uttrykket *avlevering* når ein arkivinstitusjon tek over både den fysiske oppbevaringa og eigedomsretten til eit arkiv. Dersom arkivskapar framleis skal eiga arkivet etter at det fysisk er flytta til arkivinstitusjonen, talar ein i staden om *deponering*.

Verdien av eit arkiv, anten det er avlevert, deponert eller framleis i aktiv bruk hos arkivskapar, er altså avhengig av at det kan nyttast som *dokumentasjon*. Arkivdokumentasjon oppstår ved at tekst, bilete eller lyd som gjev att, avspeglar, gjer greie for, eller på annan måte representerer ein aktivitet eller ei handling, vert festa til eit medium for bevaring og seinare bruk. Dokumentasjonen vil dermed kunne fungera som eit slags prov på kva som gjekk føre seg. Den vanlegaste forma for dokumentasjon er tekstdokument på papir. Men arkivdokument kan også ha form av fotografi, teikningar, andre bilete, lydfestingar, film, video etc., og dei kan festast til andre medium enn papir. I dag er elektroniske medium på veg til å ta over meir og meir av den dokumentasjonen som vert produsert, anten det gjeld tekst, lyd eller bilete.

Karakteristisk for arkiv er elles at det einskilde arkivdokumentet som regel er *unik*, ved at det berre eksisterer i form av ein einskild originalversjon hos ein einskild arkivskapar. Arkiv vert såleis ikkje til med sikte på spreiding til ein vidare krins, slik tilfellet er med bøker og andre allment tilgjengelege dokument. Dermed er det trekt eit skilje mellom arkivmateriale og det typiske bibliotekmateriale. Det er opphavssituasjonen som definerer eit gjeve dokument som eit arkivdokument. Arkiv oppstår som eit administrativt hjelpemid-

del og dermed som eit *biprodukt* av den eigentlege verksemda hjå ein arkivskapar.

Men det finst unnatak frå dette hovudmønsteret. Av og til kan arkiv oppstå gjennom innsamling av einskiddokument med det medvetne føremålet å skapa arkiv. Dette har mykje til felles med innsamling av materielle gjenstandar til museumssamlingar, men ein skilnad er at arkivskaparen ofte også skapar sjølve det materialet som vert samla inn. Dette heng saman med at det som regel dreier seg om immaterielle kulturytringar som må nedteiknast i skriftleg form eller takast opp som lyd, film eller bilete. Det kan vera munnleg tradisjonsstoff, folkloristisk stoff som viser segner og eventyr, eller andre personlege minne som vert samla gjennom lydbandopptak eller innhenting av skriftlege svar på utsende spørjeskjema. Det kan også vera dialekter, stadnamn og anna ordtilfang, musikk- og danseformer, arbeidsprosessar og handverksteknikkar, oppmålingar av bygningar og byplanar o.l. Med ei samlenemning kan slikt materiale kallast for *tradisjonsarkiv*, og i fagvitskapleg terminologi vert det også omtala som *initierte kjelder*.

4.1.2 Historisk tilbakeblikk

Arkivdelar i form einskildståande dokument eller meir eller mindre uavgrensa dokumentmengder, det vi kan kalla arkivmateriale, har arkeologane støtt på ved utgravingar i dei eldste samfunn. Truleg har arkiv vorte danna så lenge det har funnest skrivne ord eller oppteikningar av eit eller anna slag. Noko forenkla kan ein seia at dei gamle statsmaktene frå byrjinga såg på arkiv og arkivhald fyrst og fremst som eit vern om offentleg eigedom og maktutøving.

Det fyrste vitnemålet om arkivdanning hos den norske kongemakta finn vi i Sverre-soga. Her heiter det at kong Sverre lét skriva opp heile det forliket han gjorde med Harald Orknøyjarl, og han lét bokføra alle dei gardar og eigedomar på Orknøyane og Hjaltland som hadde tilhøyrt dei mennene som fall ved slaget i Florvåg i 1195. Utanom slike jordebøker, heimelsbrev og andre dokument av særleg økonomisk verdi som administrasjonen stendig hadde bruk for, må vi tru at kongemakta også tidleg tok vare på brevsifte med framande makter, særleg traktatar.

Då Håkon V Magnusson ved byrjinga av 1200-talet flytta sentraladministrasjonen til Oslo, vart den nye borga som kongen bygde på Akersneset, snart teken i bruk som den tryggaste gøymestaden for det kongelege administrasjonsarkivet. Frå slutten av 1300-talet vart det herifrå overført ein god del dokument til det dansk-norske felleskanselliet i Kalundborg, seinare København. Men frå slutten av 1500-talet vart Akershus tilhaldsstaden for nye sentraladministrative embete i Noreg, og desse gav opphav til ny arkivdanning på festningen.

Med utgangspunkt i denne arkivdanninga kan ein seia et borga etter kvart også fekk ein faktisk depotfunksjon ved at delar av dei gamle administrasjonsarkiva vart verande der opp gjennom hundreåra. I tillegg vart det etter kvart overført til Akershus ein del arkiv som var danna andre stader. Men det meste av det eldre arkivmaterialet gjekk tapt ved ein brann i 1527, og mykje vart også øydelagt eller kom på avveggar seinare.

Moderne norsk arkivhistorie har sitt opphav i 1817. På våren det året braut nokre soldatar seg inn i arkivet på Akershus og tok med seg ei mengd proto-

kollar som dei sidan slengde frå seg eller selde til handelsmenn ute på byen. Dette var ein vekkar, og ved kgl.res. av 6. juni 1817 vart det norske riksarkivet formelt etablert, frå byrjinga administrativt knytt til Finansdepartementet og lauseleg organisert med ein styrar i bistilling. I 1839 vart det fastsett at institusjonen skulle verta eit eige kontor i Finansdepartementet under leiing av ein «*Bureauchef som Archivarius*». Eit snautt år seinare vart Henrik Wergeland utnemnd i det nye embetet, og han var dermed den fyrste riksarkivaren i Noreg.

Ved ei stor departementsreform i 1846 vart riksarkivkontoret overført frå Finansdepartementet til Kyrkjedepartementet, og i 1875 vart Riksarkivet skilt ut frå departementet som eigen institusjon og riksarkivarembetet oppgradert til ei sjølvstendig embetsstilling. Departementsoverføringa i 1846 var elles grunngeven slik i resolusjonsføredraget:

«Endelig antage vi, at Rigsarchivet, som nu henhører under Finants-Departementet, bør henlægges til Kirke-Departementet, under hvis Bestyrelse nu henhører Musæer og Bibliotheker, med hvilke Rigsarchivet i en vis Henseende synes at staae i nær Forbindelse, (...)»

I 1837 vart det fastsett at også lokale styresmakter skulle senda inn dei eldre arkiva sine til Riksarkivet. Denne sentralistiske løysinga har gradvis vorte erstatta av eigne regionale arkivinstitusjonar, fyrst Centralarkivet for Trondhjems og Tromsø stift i 1850 og Stiftsarkivet i Bergen i 1885. Riksarkivet vart verande lokalarkiv for Aust- og Sørlandet til 1914, men det året vart Stiftsarkivet for Oslo etablert som eigen institusjon, og herifrå vart Stiftsarkivet i Hamar utskilt i 1917, Statsarkivet i Kristiansand i 1935 og Statsarkivet i Kongsberg i 1995. Namneskiftet frå stiftsarkiv til statsarkiv skjedde i 1919. Statsarkivet i Stavanger vart utskilt som eigen arkivinstitusjon for Rogaland i 1970, og Statsarkivet i Tromsø fekk i 1988 ansvaret for Finnmark, Troms og Svalbard.

Dei fyrste stiftsarkiva sorterte direkte under vedkomande stiftsdireksjon utan noko samband med Riksarkivet, men i Kronprinsregentens resolusjon av 25. mars 1904 fekk Riksarkivaren den overordna leiinga av «*Rigets Arkivvæsen*». Med dette hadde embetet fått den dobbeltstillinga det framleis har. Riksarkivaren er både leiar for heile den tenestegreina som frå 1935 ber nemninga Arkivverket, og dessutan direkte styrar for Riksarkivet, den eine av dei no ni institusjonane i Arkivverket.

Heilt frå det kommunale sjølvstyret vart innført gjennom formannskapslovene av 1837, har kommunane hatt ansvaret for depotfunksjonen for sine eigne eldre arkiv. Frå om lag 1915 har likevel Riksarkivaren oppfatta det som ein del av ansvaret sitt å føra tilsyn med dei kommunale arkiva, og i lov om kommunestyre på landet frå 1921 vart det fyrste gongen lovfesta at staten skulle ha kontrollansvar overfor kommunane i arkivspørsmål. I 1948 vart dette ansvaret formelt delegert til Riksarkivaren. Trass i klare lovbod og statleg tilsyn er det berre få kommunar som til no har etablert sin eigen arkivinstitusjon eller tilsvarende depotordningar. Den eldste av desse er Kommunearkivet i Oslo, no Oslo byarkiv, som vart oppretta i 1907.

Den einaste private arkivinstitusjonen med ei lang historie er Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, oppretta i 1909 etter svensk førebilete, på initiativ av formannen i Norsk Jern- og Metallarbeiderforbund og gjennom eit nært

samarbeid mellom Landsorganisasjonen og Arbeidarpartiet, som enno eig institusjonen i fellesskap.

4.1.3 Dagens arkivlandskap

Dagens arkivlandskap er sterkt dominert av dei ni arkivinstitusjonane i Arkivverket, Riksarkivet og åtte regionale statsarkiv. Ved utgangen av 1998 hadde desse ein arkivbestand på vel 140 000 hyllemeter papirarkiv, dessutan 821 magnetband og 77 CD-rom-plater med edb-basert arkivmateriale, og det vart utført i alt 193 årsverk. Arkivlandskapet utanfor Arkivverket er meir fragmentert og skal her omtalast noko nærare.

Dei aller fleste institusjonar som arbeider med vern og formidling av arkiv utanfor Arkivverket, er organiserte i *Landslaget for lokal- og privatarkiv*, som vart stifta i 1986. Fram til 1997 var organisasjonen driven på friviljug basis, men det er no oppretta eit sekretariat med ein tilsett i halv stilling. Føremålet er å fremja vern og formidling av kommunalt og privat arkivtilfang i Noreg og heva det faglege nivået på dette arbeidet. Organisasjonen har 152 medlemmer når vi ser bort frå nokre personlege medlemskap og einskildinstitusjonar i Arkivverket. 109 av desse medlemsinstitusjonane som svara på eit spørjeskjema i 1997, hadde ein samla arkivbestand på vel 60 000 hyllemeter, fordelt på vel 22 000 arkiv. Av desse 109 er det 46 arkivinstitusjonar, 35 museum, 5 bibliotek, 2 historielag, 4 organisasjonsarkiv, 1 bedriftsarkiv, 14 kommunar og 2 fylkeskommunar.

Nemninga arkivinstitusjon er her nytta i vid tyding og omfattar m.a. fem *regionale institusjonar av Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*. Fleire av desse slit tungt med å halda aktiviteten oppe, og det kan vera tvilsamt om dei alle oppfyller krava til ein streng definisjon av omgrepet arkivinstitusjon. Ein slik definisjon føreset at institusjonen oppbevarer arkiv på permanent basis, at materialet er ordna og katalogisert, og at det finst arkivfagleg tilsette til å ta seg av publikum. Desse aktivitetane bør også utgjera ein monaleg del av den samla verksemda for at vi skal kunna tala om ein rein arkivinstitusjon.

Talet på 46 registrerte arkivinstitusjonar inkluderer også fem *interkommunale arkivordningar*, forkorta IKA. Dette er institusjonar som i utgangspunktet ikkje har hatt til oppgåve å oppbevare arkiv på permanent basis. Dei er likevel strategisk svært viktige institusjonar for dei kommunale arkivfunksjonane og arbeider primært med å spora opp, ordna og registrera gamle arkivsaker i medlemskommunane, i tillegg til at dei driv rettleiing og opplæring i arkivdanning og anna arkivarbeid på konsulentbasis. Dei er i hovudsak komne til på initiativ frå Riksarkivaren og byggjer på friviljug tilslutnad frå medlemskommunane. Ei av dei fem IKA-ordningane dekkjer tre fylke, i fire fylke finst institusjonar som kombinerer IKA-funksjonen med andre oppgåver, og i Finnmark finst ei relativt nyetablert IKA-ordning som ikkje er LLP-medlem. Dette inneber at det i alt finst ti IKA-ordningar som dekkjer til saman tolv fylke. Ved utgangen av 1998 var det samla medlemstalet i desse tolv fylka 192 kommunar og fire fylkeskommunar. Dette inneber at 65 pst. av primærkommunane har eit reelt tilbod om IKA-medlemskap, og at vel 55 pst. av desse til no har meldt seg inn. Dette utgjer 44 pst. av alle kommunane i landet. IKA-ordningar vantar heilt i Østfold, Akershus, Oppland, Hedmark, Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag.

Også 14 *lokalhistoriske arkiv eller bygdearkiv* inngår i talet på 46 arkivinstitusjonar som har svara på spørjeskjemaet. Desse dekkjer til vanleg eit geografisk område som svarar til ein kommune. Nokre av dei oppbevarer og betener også det eldre arkivet i kommunen, men dei fleste arbeider berre med privatarkiv. I tillegg kan dei ha mykje trykt materiale og kopiar av offentleg arkivmateriale som omhandlar det aktuelle geografiske området. Gruppa på 46 arkivinstitusjonar omfattar seks avdelingar av det desentraliserte regionalhistoriske arkivet Opplandsarkivet og dessutan to avdelingar av det såkalla Norddalsarkivet, også dette i Oppland fylke. Desse arbeider med å spora opp, samla inn, registrera og ordna privatarkiv og å oppmuntra til lokalhistorisk interesse og arbeid m.a. ved kurs og seminar.

Viktige arkivinstitusjonar av dei 46 registrerte er elles *Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*, *byarkiva* i Oslo, Bergen og Stavanger og hovudarkivet i Ålesund, *fylkesarkiva* i Vestfold, Oppland, Hordaland, og Sogn og Fjordane, dessutan Aust-Agder-Arkivet og Arkiv i Nordland. Med unnatak av den fyrste er alle desse institusjonar som heilt eller delvis arbeider med kommunale arkiv. I tillegg kjem *Samisk arkiv* i Kautokeino, som vart etablert med permanent drift i 1995. Arbeidsfeltet er samiske privatarkiv og i tillegg munnleg tradisjonsmateriale og anna materiale som dokumenterer samisk språk og kultur.

Utanom arkivinstitusjonar er *museumden* største institusjonsgruppa i Landslaget for lokal- og privatarkiv, og desse omfattar eit vidt spekter av museumstypar. Nokre av dei har ganske store mengder med arkivmateriale og arbeider aktivt med det, andre har etter måten lite materiale som dei berre oppbevarer. Det aller meste er privatarkiv. Blant *biblioteka* er det særleg Nasjonalbiblioteket og universitetsbiblioteka som må nemnast. Desse har etter måten mykje arkivmateriale, og det er personarkiv som dominerer. Einskilde folkebibliotek oppbevarer eldre kommunalt arkivmateriale.

Den største arkivfaglege interesseorganisasjonen i landet er *Norsk arkivråd*, som vart stifta i 1961 og er open for alle som arbeider med arkiv både i offentleg og privat sektor. Føremålet er å arbeida for ei effektiv organisering av arkivarbeidet hos arkivskaparane og skapa forståing for den viktige funksjonen arkivarbeidet har.

Norsk lokalhistorisk institutt er ein statsinstitusjon som er oppført på arkivkapitlet i statsbudsjettet, men er ingen arkivinstitusjon. Instituttet har fyrst og fremst faglege og praktiske koordinerings- og rettleiingsfunksjonar i høve til mykje av det lokal- og regionalhistoriske arbeidet som går føre seg landet over, særleg skriving og produksjon av by- og bygdebøker o.l. Instituttet gjev ut og ajourfører relevante bibliografiar og kjeldeoversyn og driv informasjon overfor ulike lokalhistoriske miljø.

4.1.4 Statleg styring

Den samla nettoløyvinga til arkivformål over kulturbudsjettet utgjorde i 1999 141,7 mill kroner, og av dette gjekk 135,7 mill. til Arkivverket, 132 mill. til drift og 3,7 mill. til utstyr og vedlikehald. Resten var ei driftsløyving til Norsk lokalhistorisk institutt og driftstilskot til Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, Samisk Arkiv, Landslaget for lokal- og privatarkiv og stiftinga Asta. Av driftsløyvinga til Arkivverket gjekk vel 45 pst. til husleige og bygningsdrift.

I tillegg til å vera *kulturverninstitusjon* med oppgåve å bevara og formidla arkiv er Arkivverket også *forvaltningsorgan* med fullmakter for Riksarkivaren til å føra tilsyn med alt arkivarbeid i offentlege organ og til å gjera vedtak innanfor definerte rammer, både i form av enkeltvedtak og forskrifter. Riksarkivarens tilsynsfunksjon går attende til Kronprinsregentens resolusjon av 1904, men fullmaktene er seinare utvida og er no forankra i *arkivlova* frå 1992, som trådte i kraft 1. januar 1999, saman med ei omfattande forskrift om offentlege arkiv, *arkivforskrifta*.

I tillegg til Riksarkivarens fullmakter og oppgåver regulerer lova også pliktene til arkivskaparane. Lova har ulike kapittel for arkiv av offentleg og privat opphav og er lite vidtgående i høve til private arkivskaparar. Det er berre dersom Riksarkivaren registrerer eit arkiv som særskilt verneverdig, at det får rettsverknader for arkivskaparen. For alle offentlege organ fastset lova at dei pliktar å halda arkiv, og at arkivet skal vera ordna og innretta slik at dokumenta er tryggja som informasjonskjelder for samtid og ettertid. Ho gjev Riksarkivaren heimel til å inspisera offentlege arkiv og til å ileggja pålegg som måtte vera naudsynte for å oppfyllo føresegnar i eller i medhald i av lova. Riksarkivaren kan krevja å få seg førelagt for godkjenning slikt som journalsystem, arkivnyklar, arkivinstruksar m.m., og offentlege organ pliktar på førespurnad å gje Riksarkivaren opplysningar om tilhøve som gjeld arkiva. Riksarkivaren kan be om regelmessige rapportar.

Den tilhøyrande forskrifta regulerer i prinsippet alle arkivspørsmål heilt frå dokumenta vert oppretta, via utskiljing og avlevering av bevaringsverdig materiale, til forholda for oppbevaring og tilgjengeleggjing for ettertida. Frå før fanst reglar om statlege arkiv i ulike kongelege resolusjonar og ei rad administrative føresegnar. Visse reglar for kommunale arkiv er tidlegare gjevne med heimel i kommunelovene. Det meste av dette er no i forenkla og tilpassa form samla i arkivforskrifta og dermed innordna under den nye, felles lovheimelen som arkivlova representerer. Føresegnene i forskrifta er i all hovudsak felles for stat og kommune. Ho vil difor ha særleg mykje å seia for utvikling av meir rasjonelle og forsvarlege arkivfunksjonar i kommunane, der det tidlegare regelverket var langt mindre omfattande enn i staten.

Men også i den nye forskrifta er det på nokre punkt ei viss differensiering mellom statlege og kommunale arkiv. Dette har fyrst og fremst samanheng med at det berre er statsorgan som avleverer til Arkivverket. Forskrifta definerer og spesifiserer såleis det kommunale depotansvaret for seg, ved at ho inneheld eit uttrykkjeleg pålegg til kommunar og fylkeskommunar om å oppretta eigne ordningar for arkivdepot. Det inneber som eit minimum at det må gjerast ei formell ansvars plassering når det gjeld dei løpande depotoppgåvene, og at kommunen må disponera lokale for forsvarleg oppbevaring av dei eldre og avslutta arkiva sine.

4.2 Arkiv som samfunnsinstitusjon

4.2.1 Arkiv - to funksjonar

Arkivlova har som føremål å tryggja arkiv som har monaleg kulturelt eller forskingsmessig verdi, eller som inneheld rettsleg eller viktig forvaltningsmessig dokumentasjon, slik at desse kan verta tekne vare på og gjorde tilgjenge-

lege for ettertida. Formuleringa avspeglar det doble perspektivet ein må ha for auga når ein skal vurdera dokumentasjonsverdet i eit arkivmateriale og dermed den rolle arkivinstusjonane spelar i samfunnet.

Uttrykket forvaltningsmessig og rettsleg dokumentasjon peiker på primærfunksjonen, det som gjer at arkiv oppstår. Arkivet trengst for å gje arkivskapar naudsynt oversyn over eigen aktivitet, og for å kunna dokumentera handlingane sine overfor andre, det sistnemnde både for å kunna stå til ansvar overfor det samfunnet han er ein del av, og for å kunna dokumentera eigne rettar og krav i høve til andre aktørar. Dette krev at dokumenta er tilgjengelege også ei tid etter at dei er ferdigbehandla. Som regel er likevel ikkje tidshorisonten svært lang. Etter få år er det meste arkivmateriale som oftast ute av aktiv bruk hos arkivskapar, og trongen for å ha materialet tilgjengeleg minskar gradvis etter kvart som tida går.

Men det finst mange unntak frå dette hovudmønsteret. Visse typar arkivopplysningar har forvaltningsmessig og rettsleg dokumentasjonsverde over lang tid. Det kan gjelda materiale som dokumenterer eigedomstilhøve o.l., og ikkje minst materiale som inneheld opplysningar om einskildpersonar. Ofte kan arkiverte personopplysningar vera særskild viktige i alle fall så lenge vedkomande person er i live, og ofte vil mykje persondokumentasjon også vera av stort verdi for dei næraste etterkomarane. Her er det tale om eit forvaltningsmessig og rettsleg dokumentasjonsverde som på grunn av tidsperspektivet på sett og vis overskrir grensene for den eigentlege primærfunksjonen.

Uttrykket kulturelt eller forskingsmessig verdi peiker på sekundærfunksjonen, det meir allmenne, samfunnsmessige informasjons- og dokumentasjonsverdet som både i tid og funksjon går langt utover og er heilt uavhengig av dei eigne behova til den private eller offentlege aktøren der arkivet i si tid oppstod. Her er tidsperspektivet i prinsippet uavgrensa. Sekundærfunksjonen er knytt til samfunnets kulturarv og historisk orientert forskning. Eit arkivmateriale kan i så måte fungera på to måtar.

For det fyrste er det spor etter aktivitetar og handlingar som har gått føre seg, og kan vitna om spørsmål som vart handsama, avgjerder som vart tekne, faktorar som verka inn på den einskilde avgjerda, og kva prosessar og handlingsmønster som låg til grunn. For det andre kan eit arkivmateriale innehalda informasjon om heilt andre tilhøve enn dei som direkte gjeld verksemda til arkivskaparen. Når til dømes kyrkjebøkene er noko av det mest etterspurde og brukte av eldre norsk arkivmateriale, er det fyrst og fremst fordi kyrkjebøkene er så sentrale som demografisk kjeldemateriale.

Arkiva representerer eit fundament for kulturarven vår og ein sentral del av den kollektive minnefunksjonen i samfunnet. Arkivvernet er eit middel til å skapa og halda ved like kulturell identitet og historisk medvit. Mykje av grunnlaget for slike allmenne kjensler for samanhengar i tid og rom vert utvikla og utdjupa gjennom historisk orientert forskning, ved at informasjon og dokumentasjon frå arkiva er gjenstand for systematiske studium med vitskaplege metodar.

4.2.2 Arkiv - vitskap og kultur

Det som kjenneteiknar arkiva i høve til andre typar kulturarvsmateriale, er at dei utgjer primærkjelder i skriftleg form. Slik sett er arkiv grunnlaget for det

meste av det som elles finst av informasjon og kunnskap om og tolking og forklaring av faktiske handlingar og hendingsgangar i fortida. Ikkje noko anna kjeldemateriale kan gje oss like presis og uttrykkjeleg informasjon om faktiske hendingar og uttalte motiv som det vi kan lesa ut av den primærdokumentasjonen som eit arkiv representerer. Bevarte arkiv er difor eit uunnverleg grunnlag både for vår nærkontakt med fortida og for å kunne gje komande generasjonar tilsvarande samband attende til vår eiga tid. Av dette følgjer at det vi i dag bevarer av arkivdokumentasjon, i stor grad vil danna grunnlaget for kva kunnskap og informasjon som ettertida skal få tilgang til om vår tid.

Som forskingsmateriale har såleis arkiv både potensielt og aktuelt verdi. Det aktuelle verdet er todelt; det kjem til uttrykk når eit arkivmateriale er gjenstand for aktiv gransking, men også ved at materiale som tidlegare er nytta i eit forskingsarbeid, fungerer som referansegrunnlag for det arbeidet som alt er gjort. Det er eit fundamentalt vitenskapleg prinsipp at det både i samtid og ettertid skal vera råd å konsultera det kjeldegrunnlaget som er nytta i forskings- og granskingsrapportar. Dersom dette ikkje lèt seg gjera, f.eks. fordi kjeldematerialet i mellomtida er øydelagt, vil også tidlegare premissar og konklusjonar kunna trekkjast i tvil. Informasjonsverdet og dermed tilliten til tidlegare granskings- og forskingsarbeid vert sterkt avgrensa dersom primærdokumentasjonen ikkje er bevart.

Dette inneber ikkje at bevaring av det kjeldematerialet som er nytta, er ein garanti for at tidlegare forskings- eller granskingsresultat vil stå urokka til evig tid. Tvert imot; ingen vurderingar er endelege, og historia kan aldri skrivast ein gong for alle. Det finst talrike døme på at perspektivet endrar seg med tida, og at gamle konklusjonar kan verta mykje endra med målestokkar frå ei ny tid. Det er difor fundamentalt viktig at ettertida også har høve til å vurdere på nytt utifrå eigne føresetnader det kjeldematerialet som er nytta i tidlegare forskings- og granskingsarbeid.

Sjølv om eit arkivmateriale er dokumentasjon og primærkjelde, må det alltid tolkast og vurderast i samsvar med vitenskaplege prinsipp og kjeldekritisk metode. Men heile føresetnaden for at dette skal lata seg gjera, er som regel at materialet er bevart og gjort tilgjengeleg i ein arkivinstitusjon. Bevaring av arkiv, både materiale som tidlegare er granska, og materiale med potensielt forskingsverdi, utgjer fundamentet i vernet om vår historiske arv.

Det må strekast under at forskingspotensialet i bevarte arkiv oftast representerer eit sentralt kunnskapsgrunnlag innanfor eit vidt spekter av fag, m.a. innanfor medisinske og andre naturvitenskaplege disiplinar. Men også samfunnsvitenskapleg og humanistisk forskning i vid forstand kan på grunnlag av slike data finna fram til måtar å handtera ulike samfunnsproblem på til beste for det einskilde mennesket. Arkiv fungerer altså ikkje berre som kjeldemateriale for *historiefagleg forskning*, men for *historisk orientert forskning* over eit breitt fagleg spekter.

4.2.3 Arkiv - demokrati og rettsstat

«*Quod non est in actis, non est in mundo*», skal ein romersk byråkrat ein gong ha uttalt: «*Den som ikkje finst i arkivet, eksisterer ikkje.*» Dette refererer til ein situasjon der det å registrera eit menneske ved fødselen utgjorde sjølv grunnlaget for å høyra til i samfunnet. Den som ikkje fanst i arkivet, eksisterte ikkje som samfunnsmedlem. Så dramatisk er det til vanleg ikkje i det moderne sam-

funnet. Men vi skal ikkje gå lenger enn til situasjonen for flyktingar og asylsøkjara for å få auga på kva det kan ha å seia for eit menneske å kunna dokumentera eigen identitet.

Meldingar som kom frå krigen i Kosovo, illustrerer på særleg dramatisk måte korleis arkiva utgjer ein sentral del av det som konstituerer eit fungerande sivilisert samfunn. Her skal arkiv ha vorte systematisk øydelagde som eit ledd i den etniske reinsinga. Offentlege dokumentasjonssystem som var bygde opp over lang tid for å sikra individuelle rettar, vart sletta for alltid for å hindra at dei som vart jaga på flukt, skulle kunna dokumentera identitet og eigedom dersom dei var i stand til å venda attende. Arkivet vart krigsmål; kunne ein ikkje få fjerna ei heil folkegruppe frå eit område på direkte vis, kunne det i staden skje indirekte gjennom åtak på arkiva.

Det offentlege forvaltningsapparatet er oppretta for å tene fellesinteressene i samfunnet og samstundes interessene til den einskilde borgar. Men på same tid er dette apparatet gjeve fullmakter over eit vidt spekter til å gripa inn i rettssfæren og andre vitale interesser hos det einskilde private rettssubjektet, og det er på mange måtar avgjerande at det lèt seg gjera i ettertid å dokumentera korleis desse fullmaktene er nytta.

I eit demokratisk samfunn bygd på rettsstatlege prinsipp er det eit fundamentalt krav at det offentlege ikkje berre syter for å ivareta grunnleggjande dokumentasjonsbehov i høve til identitet og eigedom, men også ser seg pliktig til å dokumentera sine egne handlingar overfor samfunnsmedlemmene. Stat og kommune må ha ansvaret for å dokumentera sin eigen aktivitet både på godt og vondt for ei uavgrensa framtid dersom samfunnsmedlemmene, både einskildpersonar og grupper, skal kunna hevda sine rettar og interesser både i eit kortsiktig og langsiktig perspektiv. Som samfunnsborgarar skal vi kunna kjenna oss trygge på at det offentlege følgjer spelereglar som ikkje skuslar bort våre langsiktige interesser og rettar til fordel for våre meir kortsiktige behov, og som ikkje driv selektiv dokumentasjon for å skjula egne manglar eller eiga kritikkverdige verksemd.

Arkivvern og arkivinstitusjonar er ein del av den institusjonelle infrastrukturen som trengst i eit levande demokrati, ved at det legg til rette for eit aktivt og opplyst ordskifte tufta på den retten den einskilde har til fritt å ytra sine meningar basert på fri tilgang til informasjon. På same måten som ein demokratisk stat har plikt til å dokumentera krav og rettar som den einskilde måtte ha overfor det offentlege sjølv, har også det offentlege ei særskild plikt til å representera og forsvara dei interessene som den einskilde har i høve til både stor-samfunnet og andre kollektive einingar som dannar rammer om livet til den einskilde borgar.

4.3 Bestandsetablering - utvalsprinsipp og -praksis

4.3.1 Kontekst og proveniens

Ikkje noko samfunn kan ta vare på alt som vert skapt av arkiv i privat og offentlig verksemd. Både for å spara oppbevaringskostnader og for å unngå at viktig informasjon druknar i uvesentleg materiale, må ein velja ut kva som er verdt å bevara for ettertida.

Det grunnleggjande utgangspunktet når slik utveljing skal gjerast, er å bevare den konteksten som det einskilde dokumentet har oppstått innanfor. Dette omfattar dokumentregister, det fysiske sambandet mellom dokument i same sak eller om same tema, og sambandet mellom dokumenta og den administrative tilknytninga og behandlingmessige statusen deira. Eit einskilt arkivdokument åleine vil berre unnataksvis gje meiningsfull kunnskap og dokumentasjon. Som oftast er kontekstinformasjon heilt naudsynt for seinare gjenfinning, for å forstå dokumentinnhaldet rett og for å vurdere kva verdi det har som dokumentasjon. Likeins kan einskilddokument som i seg sjølv ikkje har særleg substansielt innhald, vera avgjerande for å rekonstruera eit hendingsforløp eller fortelja korleis ei sak har vore handsama.

Dette faglege grunnlaget har viktige konsekvensar for korleis dei einskilde dokumenta vert ordna og arkiverte, for korleis dei må handsamast etter at dei er gått ut av administrativ bruk, og for det utvalet av dokument som til slutt skal avleverast og såleis gå inn som ein del av arkivbestanden i ein arkivinstitusjon.

Motsett det som er tilfelle for bibliotek og museum, vil ein arkivinstitusjon ikkje velja ut einskilddokument eller einskildgjenstandar, ordna og registrera dei etter emne eller type, og gradvis byggja opp ei samling av einskildobjekt der tilvoksteren av nye objekt går inn som ein integrert del av tidlegare innsamla bestand. Arkivinstitusjonen interesser seg i staden for heilskapen i det arkivmaterialet som skriv seg frå verksemda til ein arkivskapar, og må passa på å bevare dette materialet i den orden det opphavleg oppstod, og utan å blanda dei einskilde dokumenta saman med arkivmateriale frå andre arkivskaparar. Det er dette som i arkivfagleg terminologi går under nemninga *proveniensprinsippet*, og som i brei internasjonal samanheng utgjer eit fagleg grunnlag for profesjonell arkivistikk og offentleg arkivvern.

Det følgjer av omsynet til å bevare kontekst og opphav at ein arkivinstitusjon sjeldan kan operera med det einskilde *dokumentet* som den grunnleggjande fysiske eininga. Det typiske er at det einskilde arkivdokumentet inngår i ei *sak* og vert arkivert saman med dei andre dokumenta i saka i eit *omslag*, eit *legg* eller ei *mappe*. Mapper med likearta saker vert til vanleg samla i esker, og eskene er då dei minste fysiske einingane som vert stilte opp i hyller på same måten som bøkene i eit bibliotek. Ei slik arkiveske går gjerne under nemninga *arkivstykke*, og det finst også andre slags arkivstykke som til dømes pakker, protokollar, filmrullar, magnetband og diskettar. Ei rekkje av arkivstykke av same karakter eller type vert ofte referert til som ein *arkivserie*, og alle arkivseriane til saman utgjer heile arkivet etter vedkomande arkivskapar, i arkivfagleg samanheng meir presist omtalt som eit *enkeltarkiv*.

4.3.2 Arkivavgrensing og kassasjon

Sjølv om enkeltarkivet i prinsippet utgjer ein heilskap som i utgangspunktet skal haldast intakt som ei samla eining, vil det likevel gå føre seg utval av dokument på ulike nivå *innanfor* eit enkeltarkiv. Det kan såleis i ulike fasar av den livssyklusen som eit arkiv går igjennom, verta skilt ut materiale som ikkje skal takast vare på for ettertida. Slik utskiljing vert i arkivfagleg terminologi og i den nye arkivforskrifta anten definert som *arkivavgrensing* eller *kassasjon*.

Konteksten mellom dei einskilde dokumenta i eit arkiv legg premissar for korleis ein på forsvarleg måte kan gå fram for å redusera volumet av det materialet som skal takast vare på for ettertida. Utskiljing av *einskilddokument* må helst skje så tidleg som råd er i arkivets livsyklus, helst som eit ledd i sjølve arkivdanninga. Her gjeld det å hindra at overflødig arkivmateriale oppstår, og at unødvendig stoff vert teke inn i arkivet. I arkivforskrifta er det fastsett at såkalla *arkivavgrensing* bør gjennomførast i samband med postbehandling eller arkivering. Dersom dette ikkje er skjedd, skal det gjerast ved bortsetjing eller seinast ved avlevering til arkivdepot.

Arkivavgrensing gjeld dokument som verken er gjenstand for sakshandsaming eller har verdi som dokumentasjon. Slikt som trykksaker, rundskriv og anna mangfalta eller allment tilgjengeleg materiale, konsept, utkast, kladder og kladdenotat, ekstra kopiar og interne meldingar vil til vanleg verta gjorde til gjenstand for arkivavgrensing. Dette er som regel arkivframandt materiale eller materiale som ikkje er unikt og difor ikkje har eige informasjonsverdi i høve til andre arkivdokument. Difor kan det oftast fjernast utan at den indre samanhengen i arkivet vert broten opp. Allment tilgjengeleg materiale av norsk opphav vert i staden fanga opp av pliktavleveringslova og vil såleis gå inn i dei nasjonale biblioteksamlingane, jf. kap. 5.

Heilt annleis er både rettsgrunnlaget og den praktiske gjennomføringa når det gjeld *kassasjon*. Dette gjeld utskiljing av unikt arkivmateriale som har vore gjenstand for sakshandsaming, eller som for ei tid har hatt verdi som dokumentasjon, men som ikkje vert vurdert å ha dokumentasjonsverdi for ei uavgrensa ettertid. Føresetnaden er at kassasjon skal skje på eit høgare nivå i dokumenthierarkiet, det vil seia at ein kasserer heile einingar som til dømes mapper, legg, løkar, eller heile arkivstykke, eventuelt heile arkivseriar. Dette krev at materialet er føremålstenleg ordna og registrert. Dermed unngår ein såkalla plukk-kassasjon, som inneber at ein må gå gjennom eit arkiv ark for ark, noko som er særskild tidkrevjande og kostbart.

Det har lenge vore føresetnaden at kassasjon i offentlege arkiv skal gjennomførast av den einskilde arkivskaparen, og det har i staten vore instruksfesta at dette skal skje før avlevering til Arkivverket. Men instruksjonen har samstundes kravd at all kassasjon må vera i samsvar med reglar som Riksarkivaren har godkjent på førehand. Riksarkivaren har utarbeidd og fastsett felles kassasjonsreglar for internadministrative saker i alle statlege organ. Men størstedelen av arkivmassen omfattar fagsaker som er spesielle for det einskilde organet, og her er Riksarkivaren difor avhengig av at kvart organ eller kvar etat utarbeider framlegg til eigne kassasjonsreglar, og dette har også vore instruksfesta.

Men i praksis har dette oftast ikkje vore følgt opp, og det har gjort sitt til å forseinka og fordyra avleveringsprosessen, delvis også at Arkivverket har måtta ta imot materiale utan den volumreduksjonen som ein kan oppnå gjennom forsvarleg kassasjon. Enno er det få statsorgan som har godkjende kassasjonsreglar for fagsakene. Her ligg difor ei stor oppgåve for åra framover, ei oppgåve som må løysast m.a. for å få kontroll med det store avleveringsetter-slepet i statsforvaltninga, jf. kap. 4.4.2.

Pålegget om at statlege organ skal utarbeida eigne kassasjonsreglar, er no forankra i lov ved at det er innarbeidd i arkivforskrifta, og det er også for-

skriftsfesta at Riksarkivaren kan be overordna organ samordna arbeidet med slike reglar. Statsforvaltninga vil likevel trenga omfattande arkivfagleg rettleiing frå Riksarkivaren for å kunna utarbeida kassasjonsreglar som i form og innhald held ein standard som gjer at dei kan godkjennast utan omfattande sakshandsaming og etterarbeid. Framdrifta i dette arbeidet vil difor også vera avhengig av kapasiteten i Arkivverket, som i dag er for liten.

I kommunesektoren er det tilsynelatande eit enklare utgangspunkt for kassasjonsarbeidet, fordi alle kommunar i stor grad har felles funksjonar og dermed i hovudsak einsarta fagsaker. Tilsvarande gjeld for alle fylkeskommunar. Difor har Riksarkivaren kunna fastsetja felles retningslinjer for arkivavgrensing og kassasjon i kommunale og fylkeskommunale arkiv.

Men gjeldande reglar treng revisjon og utfylling, eit arbeid som også vil krevja kapasitet og fagleg rettleiing frå Arkivverket si side. Eit utval oppnemnt av Riksarkivaren og Kommunenes Sentralforbund har lagt fram forslag til framgangsmåte og kostnadsoverslag for utvikling av etatsspesifikke bevaringsrettleiingar i kommunesektoren. Det er likevel usikkert om det er føremålstenleg å gå vidare med dette før det er sett i samanheng med kassasjonsbehovet for fagsakene i statleg sektor og med behovet for kompetanseoppbygging i kommunane. Riksarkivaren vil no setja ned eit utval som skal greia ut kassasjonsproblemet i all offentleg forvaltning.

4.3.3 Vilkårleg og skadeleg kassasjon

Kassasjon inneber at arkivmateriale vert makulert eller sletta, dvs. at dokumentet eller dokumentinnhaldet vert fysisk øydelagt eller fjerna på ein slik måte at det aldri seinare kan gjenoppsettast. Sidan eit arkivdokument som regel er unikt, er kassasjon difor ei ugjenkalleleg handling. Dessverre er det mange døme på at bevaringsverdig arkivmateriale opp gjennom åra er vorte kassert, anten i direkte strid med gjeldande arkivføresegner eller på grunn av uklårt, uoversiktleg eller ufullstendig regelverk. Også materielle faktorar som plassmangel, hyppig omorganisering og flytting av institusjonar og einingar, liten kompetanse og fagleg rettleiing og generell nedprioritering av arkivfunksjonen har truleg vore medverkande årsaker til mykje vilkårleg kassasjon.

Det best dokumenterte dømet på skadeleg og til dels uheimla kassasjon gjeld arkiv i Forsvaret og Forsvarsdepartementet frå perioden 1945-70. Eit offentleg utval som vart nedsett for å granska det som var skjedd, konkluderte i NOU 1990:7 med at dei forskingsmessige konsekvensane måtte karakteriserast som svært alvorlege, og at det ikkje var tvil om at «viktige kilder til norsk forsvars- og sikkerhetspolitisk historie i etterkrigstiden har gått ugjenkallelig tapt ved det som har funnet sted.» Seinare har arkivfunksjonane i Forsvaret vorte mykje betre, og det er også etablert ei eiga avdeling for forsvarsarkiv i Riksarkivet. Forsvaret er ein av svært få større etatar som i dag har godkjende kassasjonsreglar for fagsakene.

Avgjerder om kassasjon og bevaring reiser mange prinsipielle og praktiske spørsmål som krev særskild fagkompetanse. Innanfor fagfeltet arkivistikk er det vakse fram eit teoretisk grunnlag for å vurdere bevaringsverdet i eit arkivmateriale, og det er utvikla ulike utvalsprinsipp og praktiske metodar for seleksjon av materiale som kan kasserast. Dette grunnlaget er ikkje statisk; det pågår eit kontinuerleg fagleg ordskifte, også i internasjonal samanheng,

både om det teoretiske verdegrunnlaget og dei meir praktiske metodane, m.a. i lys av den teknologiske utviklinga. Her i landet er det Riksarkivaren som til kvar tid forvaltar det naudsynte faglege fundamentet, og det er difor heilt avgjerande at all kassasjon i offentlege arkiv er forankra hos Riksarkivaren som statleg arkivstyresmakt.

Riksarkivaren har hatt fullmakt til å treffa avgjerder om kassasjon i statlege arkiv sidan 1961. I 1987 vart det gjennomført visse endringar i kassasjonsordninga i staten, m.a. ei styrking av Riksarkivarens fullmaktsgrunnlag. Likevel har det funnest eigne instruksar for spesielle forvaltningsområde som har innehalde særskilde føresegner om sletting, makulering og liknande. Også i særlovgjevinga finst einskilte slike føresegner. Det rettslege grunnlaget har såleis ikkje vore så klårt at det har late seg gjera å byggja opp ein konsekvent og arkivfagleg forsvarleg praksis i alle spørsmål som gjeld bevaring eller kassasjon.

Denne noko uklære situasjonen er mykje endra etter at arkivlova tok til å gjelda. Lova set forbod mot kassasjon i offentlege arkiv, med mindre det skjer i samsvar med føresegner gjevne i eller i medhald av lova, eller etter særskilt samtykke frå Riksarkivaren, og den tilhøyrande forskrifta inneber at alle kassasjonsreglar skal vera fastsette eller godkjende av Riksarkivaren. Etter § 22 i lova kan den som med vilje handlar i strid med føresegner i eller i medhald av lova, straffast med bøter. I forskrifta er det uttrykkjeleg presisert at dette straffetruksmålet rettar seg mot kvar einskild tenestemann som medverkar til at det vert kassert arkivmateriale i strid med føresegnene i lov og forskrift.

For å koma bort frå dei noko uklære kompetansetilhøva ein tidlegare har hatt, er det fastsett at kassasjonsforbodet i arkivlova går framom eventuelle føresegner om kassasjon i eller i medhald av andre lover. Rett nok er det her gjort unnatak for personregisterlova, men det er likevel eit langt steg framover at ein har fått lovfesta ei tilnærma samling av det legale grunnlaget for kassasjon i offentlege arkiv. Dette inneber at framtidige føresegner og avgjerder om kva det er verdt å ta vare på for ettertida, kan tuftast på overordna og heilskaplege vurderingar med arkivfagleg forankring. Dermed unngår ein vonleg at eit så fundamentalt spørsmål som kva samfunnet skal dokumentera for ettertida, vert styrt av kortsiktige vurderingar og meir situasjonsprega eller sektororienterte omsyn. Eit klårt og utvetydig regelverk og avklarte kompetansetilhøve må reknast som ein naudsynt om ikkje ein tilstrekkeleg føresetnad for å unngå skadeleg kassasjon.

4.3.4 Arkivvern og personvern

Spørsmålet om bevaring eller kassasjon får ofte ein ekstra dimensjon når det er tale om personopplysningar, særleg dersom dei vert oppfatta å ha svært ømtolig eller sensitiv karakter. Då kan kassasjon verta grunngeven med eit ynske om å hindra at opplysningane skal få leva vidare, av omsyn til personvernet. Dei fleste arkiv inneheld personopplysningar; dei finst spreidde rundt om i saksdokument av mange slag, fordi dei er komne til og vortne arkiverte som resultat av sakshandsaming. Men ikkje sjeldan finst personopplysningar i registerform, oftast elektroniske register. Dette kan auka faren for misbruk av opplysningane.

Etter gjeldande personregisterlov krevst konsesjon for å oppretta personregister som skal gjera bruk av elektroniske hjelpemiddel. Når slike konsesjonar vert gjevne, kan Datatilsynet stilla vilkår om sletting eller ikkje-bruk av opplysningar etter ei viss tid, eventuelt «overføring til godkjend arkivinstitusjon». For statlege personregister har det sidan 1985 vore regulert i avtale mellom Datatilsynet og Riksarkivaren korleis dette skal praktiserast. Det er her fastsett at personregister som er etablert i statsforvaltninga, normalt skal avleverast til Arkivverket, og at dette også gjeld sjølv om det er fastsett særskilde slettingsføresegner i konsesjonsvilkåra, så langt Datatilsynet finn det forsvarleg av personverngrunnar. Det heiter likevel at Datatilsynet «i spesielle tilfeller, hvor det dreier seg om særlig følsomme registre», kan krevja ubetinga sletting av registeret. I arkivlova er det no fastsett at slik sletting ikkje i noko fall kan skje utan at det fyrst er innhenta fråsegn frå Riksarkivaren.

Spørsmålet om sletting eller bevaring reiser særlege spørsmål dersom det gjeld urette eller ufullstendige einskildopplysningar i eit personregister, eller einskildopplysningar som det ikkje har vore høve til å ta inn i registeret. Her krev personregisterlova retting, sletting eller supplering dersom mangelen kan få noko å seia for den registrerte, og Datatilsynet kan i så fall gje pålegg om dette. Samstundes er det i arkivlova fastsett at ein ikkje kan retta opplysningar på ein slik måte at urette eller ufullstendige opplysningar vert sletta, dersom dei har hatt noko å seia for til dømes ei saksførebuing eller eit vedtak. Føremålet er å sikra at feil som har vore til skade for vedkomande person, f.eks. feilbehandling i sjukehus, seinare skal kunna dokumenterast, slik at ansvar kan gjerast gjeldande. Dersom det i konkrete tilfelle skulle oppstå ein konflikt mellom desse føresegnene, er det likevel i arkivlova fastsett at personregisterlova går føre.

Kort oppsummert er gjeldande rett slik at det er Datatilsynet som i utgangspunktet har avgjerdsretten dersom tilsynet krev ubetinga sletting i strid med Riksarkivarens vurdering, men det normale vil vera at opplysningar i eit statleg personregister som Riksarkivaren på arkivfagleg grunnlag finn bevaringsverdige, skal avleverast til Arkivverket etter dei ordinære avleveringsreglane og prosedyrane som no er heimla i arkivlova. Lov- og regelgrunnlaget er likevel noko innfløkt, og det ligg også av andre grunnar ei pedagogisk utfordring i å få dei einskilte arkivskaparane til å etterleva bevarings- og avleveringsplikta på dette området. Mellom anna har det vist seg at mange av dei har vanskar med å forstå skiljet mellom avlevering til Riksarkivet, som dei er pliktige til, og utlevering av opplysningar til ein tredjepart, som det til vanleg er forbod mot. I tillegg kjem at standardkonsesjonane frå Datatilsynet har vore formulerte slik at mange har oppfatta at dei har stått fritt til sjølve å velja mellom sletting og avlevering.

Regjeringa har i Ot.prp. nr. 92 (1998-99) fremja forslag til lov om handsaming av personopplysningar til erstatning for noverande personregisterlov. Den nye lova vil vonleg leggja grunnlaget for eit ryddigare landskap i grenselandet mellom personvern og arkivvern. Det vil framleis vera slik at eit slettingsvedtak frå Datatilsynet vil gå framom eit eventuelt kassasjonsforbod etter arkivlova, men det er grunn til å tru at ein slik konflikt ikkje så ofte vil oppstå. Den nye lovproposisjonen drøftar tilhøvet mellom personvern og arkivvern meir inngående enn før og strekar under at sletting bør nyttast med varsemnd

og berre når svært sterke personverngrunnar taler for det, jf. Ot.prp. nr. 92 (1998-99) kap. 5.5.5. I Ot.prp. nr. 5 (1999-2000) er det fremja forslag til lov om helseregister og handsaming av helseopplysningar, som vil vera ei spesiallov i høve til personopplysningslova. Her er tilhøvet til arkivlova og arkivvernet løyst om lag på tilsvarande måte som i den generelle personopplysningslova.

På generelt grunnlag skal vi i det følgjande gjera nærare greie for grunnar som talar for at det ofte er behov for å bevare ulike personopplysningar for ettertida, og korleis dette kan gjerast med minst mogleg risiko for at opplysningane seinare kan misbrukast.

Det kan fyrst vera grunn til å dempa inntrykket av at arkivvern primært står i motsetnad til personvern. Den diskresjonen eit individ bør ha krav på i høve til nærgåande opplysningar om eigen person, kan i stor grad tryggjast på annan måte enn ved irreversibel sletting av arkivopplysningar. Slik sletting vil på lengre sikt kunna vera til størst skade for vedkomande individ sjølv, eller nære etterkomarar, jamvel om det på kort sikt kan opplevast som personvern. Eintydige rapportar frå Arkivverket tufta på lang røynsle med personømtolige arkiv tilseier at det er det einskilde mennesket sjølv som har mest å tena på at det er bevart persondokumentasjon i offentlege arkiv.

Det kan likevel vera eit problem for den einskilde å få vita om ømtolige opplysningar om eigen person dersom dei har vore urettmessig samla inn eller urettmessig kan ha vore nytta til skade for vedkomande, eller opplysningar som kanskje ikkje er rette. Ofte vil ein då kunna kjenna seg utsett for eit overgrep, og ei slik kjensle av invasjon i privatlivet kan vera sterk. Ein naturleg reaksjon er då å ynskja opplysningane sletta for alltid. Noko av det som likevel kan tala imot sletting i eit slikt tilfelle, er at ein ved det også tek bort noko av ansvarsbøra frå overgriparen. Dersom statlege styresmakter i fortida har forgripe seg overfor borgarane, er det til sjuande og sist i offeret si interesse at overgriparen står til ansvar for det som har gått føre seg. Det kan staten vanskeleg gjera utan at dokumentasjonen er bevart. Utfordringa vert å bevare dokumentasjonen på ein slik måte at ubehaget for den einskilde vert redusert så mykje som mogleg.

For seinare generasjonar vil perspektivet flytta seg frå det einskilde overgrepet over til den rolle overgriparen spelte og dei metodane han nytta. Trass i alle ulovlege overgrep som vart begått av okkupasjonsmakta under siste krig, og som er dokumenterte i arkiva, ville knapt nokon nolevande koma på den tanken å krevja at opplysningane skulle slettast, heller ikkje om mykje av det som står, er lygn som er tufta på tysting eller sladder. Etter femti år innser ein mykje lettare behovet for å ha overgrepa dokumenterte, sjølv om dei konkrete opplysningane enno kan kjennast nærgåande og brysame for dei det gjeld.

I eit moderne demokrati bør det vera eit overordna krav at samfunnet syter for langsiktig bevaring og sikring av informasjon med dokumentasjonsverde for den einskilde eller fellesskapet, og at det samstundes er etablert ordningar som gjer at slik informasjon ikkje kan misbrukast. Rett nok vil ein viss fare for misbruk alltid vera til stades, men samfunnet må sørgja for ordningar, kontrollsystem og sanksjonar som er slik at misbruk vanskeleg kan skje, og dersom det likevel skulle skje, at dei raskt kan ettersporast og påtalast.

For personømtolige opplysningar er det særleg viktig med depotordningar som gjer at materialet reint fysisk er sikra på ein slik måte at uvedkomande

ikkje kan få tilgang til opplysningane. Dessutan må ein ha føresegner som avgrensar den rettmessige tilgangen til og bruken av opplysningane i tilpassa grad. Arkivverket har lang røynsle med å handtera balansen mellom diskresjon og innsyn. Men ein ser også at balansegangen kan vera vanskeleg, og at utviklinga gjer at einskilde problem kjem til uttrykk på ein ny måte og meir sett på spissen. Det overordna utgangspunktet for arkivnstitusjonane generelt og Arkivverket spesielt må vera å unngå både å avsløra og å dekkja til. Dei må sjå til at naudsynt arkivinformasjon er tilgjengeleg når einskildpersonar og samfunnsinteresser krev det, og samstundes vera eit vern mot utillateleg tilgang og bruk av informasjon av omsyn til den einskildes personvern og samfunnets vel.

4.3.5 Vern av privatarkiv

Det meste av det som er sagt under kap. 4.3.2 - 4.3.4 ovanfor, gjeld primært for offentlege arkiv. For arkiv etter privat verksemd har det aldri funnest noka plikt til bevaring eller avlevering til arkivnstitusjon. Heller ikkje arkivlova innfører noka slik plikt, men lova legg likevel til rette for eit meir systematisk arbeid med vern av privatarkiv i offentlig og delvis i privat regi. Lova innfører m.a. det kvalifiserande utvalskriteriet verneverdig, men omgrepet er ikkje nærare definert, og lova går ikkje lenger enn å fastsetja at Riksarkivaren skal halda oversyn over slike privatarkiv.

Visse privatarkiv kan likevel Riksarkivaren registrera som særskilt verneverdige. Slik registrering får einskilde rettsverknader for arkiveigaren, fyrst og fremst opplysningsplikt i visse høve, rett for Riksarkivaren til å kopiera arkivet i gjevne situasjonar og forbod mot oppdeling, utførsle og øydelegging. Det framgår likevel av førearbeida at retten til å erklæra eit arkiv som særskilt verneverdig er tenkt brukt i sjeldne tilfelle og berre overfor arkiv som må karakteriserast som forskingsmessig uerstatteleg eller som ein nasjonal kultur-skatt.

Sjølv om lova altså ikkje inneber plikt til avlevering av privatarkiv til Arkivverket, legg ho likevel til rette for avlevering eller deponering av verneverdige privatarkiv. Men dette må i prinsippet avtalast i kvart einskilt høve og er til sjuande og sist tufta på friviljug medverknad eller aktivt ynske frå arkivskaparen. Denne skilnaden i det legale grunnlaget for bevaring og avlevering av offentlege og private arkiv er i hovudsak ei vidareføring av den situasjonen ein hadde også før arkivlova tok til å gjelda.

Ein god del privatarkiv er likevel tekne hand om av ulike institusjonar opp gjennom åra. Riksarkivet har teke vare på privatarkiv heilt sidan midten av førre hundreåret, og også statsarkiva har lang tradisjon i dette arbeidet. I 1951 gjekk Riksarkivaren, Universitetsbiblioteket i Oslo og ulike foreiningar saman om å etablere Privatarkivkommissjonen, med oppgåve å arbeida for registrering og bevaring av privatarkiv. Kommisjonen vart i 1977 avløyst av Norsk Privatarkivnstitutt, som så i 1987 vart omgjort til ei avdeling i Riksarkivet. Dermed fekk Arkivverkets ansvar for vern av privatarkiv også eit organisatorisk uttrykk, og i arkivlova er dette ansvaret formalisert.

Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek (AAB) har til hovudoppgåve å ta vare på arkiva etter arkivskaparar i arbeidarrørsla, men også grupper, personar og organisasjonar i ei gråsone omkring arbeidarrørsla kan avlevera til

AAB. Arkivbestanden i dag er rekna til ca. 5000 hyllemeter fordelt på 1700 arkivskaparar. Til samanlikning er bestanden av privatarkiv i Riksarkivet om lag 7000 hyllemeter. I praksis har det statlege Riksarkivet og det private AAB delt det nasjonale ansvaret seg imellom når det gjeld arbeidet med å bevare privatarkiv av landsomfattande eller nasjonal karakter. Denne faktiske ansvarsdelinga er førebels ikkje formalisert, men det ligg føre utkast til eit dokument som drøftar grenseoppgangen dei to imellom meir i detalj. Dei samarbeider også om arkivfaglege spørsmål, og Riksarkivet er representert i styret for AAB. Ansvarsdelinga kjem m.a. til uttrykk ved at dei historiske arkiva etter dei politiske partia på den ikkje-sosialistiske sida i stor grad er avleverte til Riksarkivet, medan Arbeidarpartiet og dei andre partia på venstresida har avlevert til AAB. AAB har fått statleg driftstilskot sidan 1972, og dette utgjer i dag om lag ein tredjedel av inntektene.

Ei talmessig samanlikning av bevarte offentlege og private arkiv er vanskeleg å gjera. Offentleg verksemd er mindre omfattande enn alle former for privat verksemd i samfunnet, og den samla private arkivskapinga er truleg mange gonger større enn den offentlege. På den andre sida vil det vera mykje privat arkivskaping som har inga eller svært lita samfunnsinteresse. Det er likevel ikkje til å koma utanom at det synest å vera eit visst mishøve mellom bevart offentleg og privat arkivmateriale. Frå tid til anna er det difor teke til orde for at ein større del av den statlege innsatsen på arkivområdet må nyttast til privatarkivarbeid, for å unngå at ein i framtida skal sitja att med eit skeivt kjeldegrunnlag for innsikt i og dokumentasjon av norsk samfunnsliv. Tankegangen er at dette vil kunna føra til at f.eks. framtidig historieskriving vil gje den offentlege sektoren større plass og ei meir sentral rolle i samfunnsutviklinga i høve til private aktørar enn det som det i røynda er grunnlag for.

På den andre sida må det minnast om at bevaring av offentlege arkiv har ei breiare grunngeving enn å dekkja behovet for kjelder til forskning og kulturell identitetsbygging. Det dreier seg òg om rettsleg og forvaltningsmessig dokumentasjon, og offentlege arkiv fungerer i så måte som ein reiskap for å realisera viktige rettar og velferdskrav for borgarar i eit demokrati, jf. kap. 4.2.3. Privatisering av offentleg verksemd fører likevel til ei viss modifisering av denne skilnaden mellom private og offentlege arkiv. Denne utviklinga inneber at stendig meir av den fellesskapsrelaterte verksemda i samfunnet skjer i private former, og at privat arkivskaping aukar i omfang i høve til offentleg. Det er såleis fleire grunnar til at det er behov for å styrkja arbeidet med bevaring og formidling av privatarkiv i åra framover. Ein kjem likevel ikkje unna at dette arbeidet også heretter må tuftast på eit etter måten strengt utvalsprinsipp.

Når ein såleis må akseptera eit avgrensa bevaringsomfang, vert det endå viktigare kva for utvalsmetode samfunnet nyttar; det vil i praksis seia kor systematisk og planmessig utvalet av privatarkiv kan gjerast. Tradisjonelt har utvalet av bevarte privatarkiv i liten grad skjedd systematisk. Inntil for 10 - 15 år sidan var til dømes privatarkivarbeidet i Riksarkivet prega av slump og passivt mottak i form av gåver. Innanfor einskilde grupper av privatarkiv er det likevel gjennomført meir planmessige bevaringsaksjonar. Særleg gjeld dette for organisasjonsarkiv. Det har såleis gått føre seg ei systematisk innsamling og registrering av fråhaldsarkiv, vitenskapshistoriske arkiv, arkiv etter religiøse

organisasjonar, politiske parti, kvinnehistoriske arkiv og til dels EF-arkiv. Men utover dette har metodane også på dette feltet vore prega av brannutrykkin- gar, tilfeldige førespurnader og personleg interesse hos arkivarane.

Gjennom føresegnene i arkivlova er det no lagt til rette for eit meir syste- matisk privatarkivarbeid med Riksarkivaren som den sentrale koordinatoren og faglege premissleverandøren. Lova seier at Riksarkivaren gjev nærare ret- ningsliner for arbeidet med privatarkiv i Arkivverket, og han kan fastsetja at desse også skal gjelda, heilt eller delvis, både for andre offentlege organ som tek vare på privatarkiv, og for private institusjonar som mottek offentleg støtte til slikt arbeid. Føremålet er at Riksarkivaren skal få til ei viss samordning, slik at bevaringsarbeidet både vert meir planmessig og kostnadseffektivt. Dei ret- ningslinene Riksarkivaren skal gje, vil gjelda i høve til slikt som til dømes ord- ning, registrering, kassasjon, oppbevaring og tilgjenge. Det dreier seg elles om generelle retningsliner og ikkje detaljerte instruksar. Riksarkivaren arbei- der dessutan med å laga skriftlege rettleiingar og handbøker både for private arkivskaparar og depotinstitusjonar.

Lova har også som føresetnad at det kan etablerast eit funksjonelt samar- beid mellom Arkivverket og alle dei andre institusjonane som arbeider med vern av privatarkiv. Meininga er at dette skal skje ved at Riksarkivet og stats- arkiva inngår formelle samarbeidsavtaler med aktuelle institusjonar. Arbeidet med å førebu slike avtaler er i gang. Samarbeid er ein føresetnad for at Riksar- kivaren skal kunna etablere og halda à jour ein nasjonal verneplan for privat- arkiv. Verneplanarbeidet skal ikkje byggja på totalregistreringar, men det skal lagast sektoroversyn, utvalskriterium og gjennomførast konkrete undersøkin- gar og vurderingar av arkiv og arkivskaparar. Kor langt det er råd å koma i ver- neplanarbeidet på stutt sikt, vil vera avhengig av ei samla prioritering som Riksarkivaren må gjera av dei totale ressursane som kan setjast av til føremå- let.

Arkiv etter bedrifter og industriverksemder representerer spesielle pro- blem i høve til oppbevaring, tilgjengeleggjering og finansiering. Dei store industribedriftene er ofte berebjelken i det økonomiske, sosiale og kulturelle livet i lokalsamfunnet eller i ein større region. Det skjer dessutan stendige strukturendringar, og all røynsle viser at det er i omstillingssituasjonar at arkiv står i særleg fare for å gå tapt. Men særproblema med slike arkiv har òg samanheng med at dei oftast er svært omfangsrike og difor føreset stor maga- sinkapasitet. Den samfunnsomformande krafta som særleg industribedriftene har hatt dei siste generasjonane, tilseier at ein her burde gjort ein større inn- sats på arkivside. I Danmark finst til dømes ein eigen arkivinstitusjon, eit sen- tralt ervervsarkiv, som no er organisert innanfor det danske arkivverket.

Arkivlova legg til rette for eit meir systematisk privatarkivarbeid, men det ligg ikkje i dette nokon utvida statleg innsats. For også å få til ei naudsynt styr- king av omfanget av dette arbeidet vil departementet skipa til ei statleg støtte- ordning for vern og formidling av privatarkiv.

4.4 Arkivbevaring - nye og gamle utfordringar

4.4.1 Frå papirbasert til elektronisk arkivmateriale

Skrifta på dei 3 800 år gamle steintavlene frå Mesopotamia er framleis lesbar. Det same er delar av den hebraiske bibel på dei rundt 2 000 år gamle dødehavsrullane. Det eldste dokumentet som er bevart i det norske Riksarkivet, ein pavebulle på pergament frå 28. januar 1189, er òg lett å lesa for alle som kan latin. Også papirbaserte tekstdokument kan som oftast bevarast i lesbar stand i hundrevis av år. Den elektroniske versjonen av eit dokument som er produsert i eit moderne tekstbehandlingssystem derimot, er det til vanleg uråd å få lesbar tilgang til etter fem - ti år. Stendige skifte av teknologi med endringar i systemarkitektur og metodar for koding av tekst gjer at nye generasjonar av datautstyr ikkje kan tolka eldre informasjon. Trass i dette er det eit mål at offentleg forvaltning skal kunna slutta å arkivera papirutskrifter av offisielle saksdokument. Og brev som vert mottekne på papir, er det meininga å kassera etter at dei er overførte til elektronisk lagringsmedium ved såkalla skanning.

Dette omskiftet vil vonleg føra til ei monaleg effektivisering av offentleg sakshandsaming og dokumentutveksling, og etter kvart som produksjonen av nye papirdokument tek slutt, vil ein dessutan spare mykje oppbevaringsplass hos arkivskaparane og med tid og stunder også i arkivinstitusjonane. Men samstundes reiser det seg nye spørsmål av heilt grunnleggjande karakter både i eit kulturpolitisk og eit vidare samfunnspolitisk perspektiv.

Det meste av den kunnskapen vi har om fortida innanfor historisk tid, er tufta på bevaring av skriftlege kjelder. Hovudspørsmålet er korleis det skal lata seg gjera for dei generasjonane som kjem etter oss, å få tilgang til skriftlege primærkjelder frå vår tid dersom desse berre finst i elektronisk form? Også på relativt kort sikt vil det by på store utfordringar å halda elektronisk arkivmateriale teknologisk tilgjengeleg. Faren er at spora etter verksemda i offentleg forvaltning gradvis kan verta sletta i takt med teknologiske endringar i programvare og maskinelt utstyr. Då vil forvaltninga ikkje kunna stillast til ansvar for handlingane sine overfor borgarane verken i samtid eller ettertid. Utan tilgang til arkiverte dokument vil avgjerdsgrunnlaget svikta, og sentrale sakshandsamingskrav som presedens og likebehandling vil ikkje kunna oppfyllast. I praksis vert det heller ikkje alltid råd å innfri kravet til innsyn, og resultatet vil verta ei meir lukka forvaltning.

Overgangen til elektronisk arkivering av formelle saksdokument har lenge vore førebudd, og det er i denne fasen avgjerande at Riksarkivaren har kapasitet til å delta for fullt i arbeidet med å utvikla tekniske løysingar og administrative rutinar som så langt det er råd kan medverka til at omlegginga skjer på arkivmessig forsvarleg måte, jf. nærare omtale under kap. 4.4.5.

Ei langt meir akutt utfordring er at det i offentleg forvaltning alt i fleire tiår har vorte skapt store mengder elektronisk arkivmateriale som i utgangspunktet er av eit anna slag, materiale som det aldri har vore aktuelt å kunna arkivera på papir, og der det ikkje på førehand er utvikla naudsynte mekanismar for utskiljing av bevaringsverdige informasjon. Dette gjeld elektroniske register og databasar, særleg i tilknytning til eit mangfald av spesialiserte fagsystem. Her er det oppstått eit stort bevarings- og avleveringsetterslep, og ein må rekna med at mykje verdfull arkivinformatjon alt er gått tapt, både i staten og i kom-

munane. Rekna i ressursbehov ser det ut til at dette er den største utfordringa på arkivområdet i åra framover, jf. nærare omtale under kap. 4.4.4.

Eit tilleggsproblem ved langtidsbevaring av elektronisk arkivmateriale er knytt til sjølve lagringsmediet. Inntil 1995 vart alt elektronisk arkivmateriale i Arkivverket lagra på tradisjonelle magnetband, som var det einaste standardiserte mediet som var tilfredsstillande for føremålet. Gradvis avmagnetisering gjer likevel at slikt materiale hyppig må testast og kopierast over på nye, friske band. Dette vedlikehaldsbehovet aukar i takt med ein veksande bestand av elektronisk arkivmateriale, og det er ein sårbar aktivitet som ikkje tåler kontinuitetsbrot. Dei siste åra har Riksarkivet difor byrja å ta i bruk optiske plater som nytt standardisert lagringsmedium. Dette er eit meir robust og haldbart medium, som også har den føremonen framfor magnetband at det ikkje må oppbevarast i særskilde klimarom. Men langtidslagring på optiske plater eliminerer på ingen måte behovet for periodisk kontroll og kopiering.

I mange år enno vil arkivinstitusjonane måtte ta hand om mykje tradisjonelt papirbasert arkivmateriale parallelt med dei nye, store utfordringane frå det elektroniske materialet. Dette heng saman med at arkiv normalt ikkje skal avleverast før etter 25-30 år. Statlege saksarkiv som skal avleverast i den komande 25-årsperioden, er altså papirdokument som allereie er skapt. Også her slit ein dessutan med eit monaleg avleveringsetterslep, dvs. materiale som er endå eldre enn 25 år, men som likevel ikkje er avlevert.

Så lenge som 25-30 år kan ein ikkje venta med å ta hand om sårbart elektronisk arkivmateriale, dersom ein skal unngå at informasjonsinnhaldet vert sletta, endra, eller teknologisk utilgjengeleg, eller at det misser dokumentasjonsverde pga. ukontrollerte teknologiske endringar. I arkivforskrifta er det difor fastsett at Riksarkivaren kan krevja deponert kopiar av elektronisk arkivmateriale på eit tidlegare tidspunkt. Dette er det som fører til at Arkivverket dei neste 25 åra får ei dobbel oppgåve, ved at dei må arbeida med å ta hand om arkiv både frå den føregåande og inneverande 25-årsperioden.

4.4.2 Avlevering av statlege papirarkiv

Avleveringsbehovet for papirbasert arkivmateriale i staten og dermed også magasinbehovet i Arkivverket fram til om lag 2025 er ein funksjon av tilvokstere av bevaringsverdig materiale dei siste 25 åra med tillegg av tidlegare etterslep. Dessutan må det setjast av plass til avlevering av privatarkiv. Privatarkiv utgjer i dag ca. 10 pst. av totalbestanden i Arkivverket. Tala for tilvokster og etterslep byggjer på den føresetnaden at arkivvolumet skal vera redusert gjennom føreskriven arkivavgrensing og kassasjon.

På grunnlag av framskriving av utrekningar frå byrjinga av 1980-talet vart det samla avleveringsetterslepet i sentralforvaltninga vurdert til om lag 45 000 hyllemeter ved utgangen av 1991, medan overslaget for lokal- og regional statsforvaltning var 25 000. Tala har bygd på svært usikkert grunnlag, og Riksarkivaren gjennomføra i 1998 ei ny kartlegging basert på utsende spørjeskjema. Denne undersøkinga har stadfest at etterslepstala framleis vil vera usikre, ikkje minst fordi det er mange metodiske og praktiske problem med slik informasjonsinnhenting. Svarprosenten er låg, og det har elles vist seg å variere mykje korleis arkivpersonalet har forstått dei utsende spørjeskjemaa, og kor nøyaktige dei har vore i svara sine.

Dei innkomne svara har likevel gjeve klare indikasjonar på at det tidlegare overslaget for sentralforvaltninga har vore mykje for høgt. Riksarkivaren har no funne grunnlag for å redusera overslaget over akkumulert etterslep ved utgangen av 1998 til 27 000 hyllemeter. Også for lokal- og regional statsforvaltning er overslaget noko nedjustert, til om lag 20 000 hyllemeter. Ein del av forklaringa på den sterke reduksjonen kan vera at dei kassasjonsreglane for fellessakene i statlege organ som Riksarkivaren fastsette i 1988, jf. kap. 4.3.2, har ført til meir effektiv kassasjon enn tidlegare. Særleg for sentralforvaltninga, der reduksjonen er størst, har kartlegginga også ført til ei monaleg nedjustering av stipulert årleg tilvokster av avleveringsmoge materiale. Riksarkivaren har no funne det forsvarleg å stipulera årstilvoksteren til 2 400 hyllemeter i gjennomsnitt heilt fram til 1998, mot tidlegare vel 3 500 hyllemeter.

Etter dette er det altså eit årleg avleveringsomfang på 2 400 hyllemeter som må til for å hindra at etterslepet i sentralforvaltninga skal auka i åra som kjem. Dersom ein i tillegg tek tida til hjelp for å fjerna heile etterslepet på 27 000 hyllemeter, krevst det eit årleg avleveringsomfang på i alt 3 480 hyllemeter i gjennomsnitt kvart år frå og med 1999 til og med 2023. Til samanlikning har det faktiske avleveringsomfanget til Riksarkivet i perioden 1992-98 vore på 1 750 hyllemeter i gjennomsnitt. Dette talet omfattar også avleveringar frå lokale og regionale forsvarseiningar, idet arkivmateriale frå heile Forsvaret no vert avlevert til det sentrale Forsvarsarkivet i Riksarkivet. Til gjengjeld avleverer sentrale direktorat utanfor Oslo-området til næraste statsarkiv.

Det krevst altså ei fordobling av det gjennomsnittlege avleveringsomfanget frå dei siste åra for å koma à jour med det avleveringsmogne arkivmaterialet frå sentralforvaltninga innan 2025. Dersom ein skal få bukt med etterslepet raskare, til dømes på ti år, krevst eit årleg avleveringsomfang dei næraste åra på 5 100 hyllemeter.

Når det gjeld situasjonen i lokal og regional statsforvaltning, er det fyrst og fremst Statsarkivet i Trondheim, og dinest Kongsberg, Kristiansand og til dels Tromsø, som slit med eit monaleg etterslep. I Trondheim trengst godt over ei fordobling av avleveringsomfanget frå dei siste åra for å koma à jour med etterslepet innan 2025, og over ei tredobling for å få til dette på ti år. Trondheim er det overlegent største statsarkivdistriktet, særleg i geografisk utstrekning, ettersom det omfattar både Møre og Romdsdal og Nordland i tillegg til dei to Trøndelags-fylka. Nyleg har Riksarkivaren teke til orde for å leggja Nordland inn under Statsarkivet i Tromsø. Tabell 4.1 viser situasjonen meir i detalj for kvart einskilt statsarkiv, basert på noverande distriktsinndeling. Dei to siste kolonnane viser kor mykje som må avleverast i året for å byggja ned etterslepet på respektive 25 og 10 år.

Tabell 4.1: Oversyn over tidlegare avleveringsomfang til statsarkiva, tilvokster og avleveringsetterslep i lokal og regional statsforvaltning og avleveringsbehov framover.

Statsarkiv	Gj.snittleg avlevering siste sju år	Årleg tilvokster 1974-1998	Avleveringssetterslep 1998	Avleveringsbehov pr. år 1999-2023	Avleveringsbehov pr. år 1999-2008
Oslo	750	604	1 500	664	754
Kongsberg	312	400	4 300	572	830

Tabell 4.1: Oversyn over tidlegare avleveringsomfang til statsarkiva, tilvokster og avleveringsetterslep i lokal og regional statsforvaltning og avleveringsbehov framover.

Hamar	244	240	300	252	270
Kristiansand	169	260	1 500	320	410
Stavanger	211	264	500	284	314
Bergen	586	280	1 000	320	380
Trondheim	648	1 064	10 000	1 464	2 064
Tromsø	318	260	1 000	300	360
Sum	3 238	3 372	20 100	4 176	5 382
Gj.snitt	405	421	2 512	522	673

For å auka det årlege avleveringsomfanget er ledig magasinkapasitet ein grunnleggjande føresetnad. Gjennom nesten heile si historie har Riksarkivet slitt med å få plass til dei veksande arkivmengende, og også i nyare tid har dette vore eit problem både i Riksarkivet og i statsarkiva, men i dag er manglande magasinkapasitet ikkje eit heilt akutt problem i etaten. Etter kvart må likevel magasinkapasiteten byggjast vidare ut for at planmessige avleveringar skal kunne gjennomførest. Det er gjort nærare greie for utbyggings- og leigebehova i Arkivverket i kap. 9.

Ein annan faktor som verkar inn på avleveringsomfanget, er mottakskapasiteten i Arkivverket og dei oppgåvene som høyrer til, fyrst og fremst katalogiseringsarbeidet. Det er likevel ein tredje faktor som er meir avgjerande, og det er at dei einskilde arkivskaparane i forvaltninga tidsnok set av dei ressursane som trengst for å klargjera arkiva, slik at dei kan avleverast i den stand som Riksarkivaren krev. Dersom ein skulle fråvika krav til ordning, merking, listeføring og gjennomført arkivavgrensing og kassasjon, ville det i staden føra til ei opphoping av uordna arkiv i Arkivverket. Dette inneber at materialet ikkje ville vera tilgjengeleg for bruk utan kostbart etterarbeid.

Dersom arkivskaparane tidlegare hadde handsama arkiva sine heilt ut etter reglane, ville dei i stor grad vore sparte for mykje etterarbeid og ekstra kostnader i samband med avleveringa. Grunnen til at dette ikkje skjer, er dels for dårleg arkivkompetanse og dels ei nedprioritering av oppgaver som ikkje kjennest påtrengjande i det daglege. Konsekvensen er at ein sparar ressursar på stutt sikt mot at kostnadene aukar på lengre sikt.

For å få gjennomført ei avlevering må ofte Riksarkivet og statsarkiva påta seg å utføra det forsømde ordningsarbeidet på oppdrag. I 1997 hadde slike tiltak eit omfang på 8 mill. kroner i heile Arkivverket, og dei vart gjennomførte ved engasjement av ekstrahjelp. Sjølv om Arkivverket får dekt kostnadene til sjølve ordningsarbeidet, går det likevel med ein del tid for det faste personalet til administrasjon og prosjektleiing. Det største problemet er likevel at det arbeidet det avleverande organet må gjera for å skaffa til vegar naudsynte budsjettmidlar, forseinkar heile avleveringsprosessen og gjer han langt meir omskjetendeleg og tungvint enn ynskjeleg. Alt i alt er det desse mekanismene ute i statsforvaltninga som utgjer flaskehalsen i arbeidet med å få til den naudsynte auken i avleveringsomfanget. For å motverka desse mekanismene må Arkivverket ha kapasitet til å driva aktivt tilsyns- og rettleiingsarbeid. Både denne

eksterne pådrivar-funksjonen og den interne mottakskapasiteten gjer altså sitt til at ressursinnsatsen i Arkivverket er eit springande punkt.

4.4.3 Bevarings- og depotsituasjonen i kommunane

Norske kommunar har alltid hatt ei lovpålagd bevaringsplikt, men inga avleveringsplikt eller klart definert depotplikt. Dette har resultert i eit etterslep som ikkje berre er av kvantitativ karakter som i staten. Dei fleste kommunane har ikkje etablert institusjonelle og fysiske føresetnader som gjer dei i stand til å ivareta dei grunnleggjande depotoppgåvene som i staten vert tekne hand om av Arkivverket.

Det var alt i formannskapslovene av 1837 fastsett at ordføraren hadde ansvaret for protokollar, arkiv og korrespondanse og skulle leggja dette fram for amtmannen når han bad om det. Ved ordførarskifte skulle han overlata arkivet til etterfølgjaren sin. Føresegnene vart utvida og utbygde i seinare kommunelover, i 1921, 1938, 1954 og 1961. I kommunelovene av 1938 kom det til dømes inn ei utvida føresegn om oppbevaring og ordning av arkiva. Departementet kunne no påleggja kommunane å innreia rom slik at arkivsakene kunne oppbevarast trygt. Dette vart ført vidare i kommunelova av 1954, der det var fastsett at departementet kunne gje forskrifter om oppbevaring og ordning av og tilsyn med kommunearkiva, m.a. at ein kommune innan ein gjeven frist skulle ha innreidd rom slik at arkivsakene var trygt oppbevarte. Likelydande føresegner vart tekne inn i lov om fylkeskommunar frå 1961.

Det har likevel ikkje vore gjeve generelle forskrifter til utfylling av dei lovføresegnene som det er vist til ovanfor. Men ved kgl. res. av 9. juni 1948 fekk Riksarkivaren rett til å inspisera kommunearkiva, og det er gjeve ei rekkje pålegg til kommunane i samband med slike inspeksjonar. I 1977 fekk Riksarkivaren tilsvarande inspeksjonsrett i fylkeskommunale arkiv. I 1985 fastsette Riksarkivaren retningsliner for bygging, sikring, innreiing og bruk av arkiv i kommunale, fylkeskommunale og statlege administrasjonar.

Trass i desse lover og føresegner har mykje kommunalt arkivmateriale gått tapt eller vorte øydelagt opp gjennom åra. Ved flytting til nye kontor, m.a. ved kommunesamanslåingar, er arkivsaker attgløynde i dei gamle lokala. Det materialet som framleis er samla, er ikkje sjeldan uordna og dermed i praksis utilgjengeleg. Andre stader er arkiva vortne omordna på ein slik måte at den indre samanhengen i arkivet heilt eller delvis er broten opp. Mykje er gradvis vorte øydelagt etter å ha lege i lokale som er fuktige og også elles dårleg eigna til oppbevaring av arkiv.

Mykje har likevel betra seg dei siste ti - femten åra, ikkje minst takk vera dei interkommunale arkivordningane, jf. kap. 4.1.3. Desse har likevel ikkje hatt permanente depotoppgåver for medlemskommunane, og ikkje alle kommunar og fylkeskommunar er enno komne med i dette samarbeidet. Bevaringssituasjonen i dag er alt i alt prega av svært store skilnader frå den eine kommunen til den andre. Noko samla oversyn finst likevel ikkje.

Ei føremålstenleg depotordning krev at arkivmaterialet er fysisk sikra, at det er ordna og katalogisert slik at det er råd å finna fram i det, og at det finst personale som kan ta seg av førespurnader frå publikum og driva aktiv formidling av den informasjonen som finst i kommunearkiva. Av desse tre oppgåvene er verksemda til dei interkommunale arkivordningane (IKA) i hovudsak

avgrensa til ordnings- og katalogiseringsarbeid. Rett nok kan dei også ta på seg forsvarleg oppbevaring av materialet etter at det er ordna, men føresetnaden er at det skal attende til opphavskommunen for permanent oppbevaring.

Det er no viktig med fortgang i arbeidet for å få løyst det kommunale magasinbehovet. Mykje av det arbeidet dei interkommunale arkivordningane har nedlagt i ordning og katalogisering, kan såleis verta spolert dersom arkivmaterialet må først attende til dårlege lokale som ikkje kan hindra vidare vanskjøtsel. Forsvarlege arkivlokale er elles ein innebygd føresetnad dersom kommunane skal oppfylla det kravet om eigne depotordningar som no er uttrykkjeleg fastsett og definert i forskrift til arkivlova.

Ei kartlegging som vart gjennomført i regi av dei interkommunale arkivordningane i Troms og Hordaland i 1997, viste at det i desse to fylka var til saman 24 kommunar, vel 40 pst., som allereie disponerte tilfredsstillande arkivlokale, sjølv om det også her kunne vera visse manglar, fyrst og fremst med tanke på klimastabilitet. Av dei andre kommunane var det 17 som kunne finna løysingar gjennom utbetringar i eksisterande bygg eller i annan kommunal bygning. I 14 kommunar, vel 20 pst., ville nybygg vera einaste løysinga for å skaffa tilfredsstillande arkivlokale innanfor kommunegrensene. Fire kommunar i Troms var ikkje omfatta av kartlegginga, fordi dei ikkje var medlem i den interkommunale arkivordninga.

Gjennom forskrift til arkivlova er det no lagt til rette for ei fleksibel og tilpassa løysing av det kommunale magasinbehovet. Forskrifta definerer kva minstestandard som må oppfyllast med tanke på å sikra arkivmaterialet mot å verta skadd eller øydelagt av varme, vatn eller uhøveleg klima og for å hindra at det kjem i uvedkomande hender. Dinest krev forskrifta at kommunane innan 1. januar 2002 skal ha kartlagt arkivlokala sine, og at dei som ikkje oppfyller den definerte minstestandarden, skal leggja fram naudsynte planar som viser korleis dei vil løysa dette problemet. Forskrifta opnar for ei svært lang gjennomføringstid, heile ti år etter at planane er godkjende. Dette er gjort av omsyn til dei kommunane som eventuelt må gjera større bygningsmessige investeringar. Det er også opning for dispensasjonar og særskilde løysingar i unntakstilfelle.

Arkivforskrifta har ei føresegn om at kommunar og fylkeskommunar kan overføra depotoppgåver til ei interkommunal depotordning, og dette kan for mange kommunar visa seg å verta ei føremålstenleg og kostnadseffektiv løysing. Rett nok er det til no ikkje etablert slikt interkommunalt samarbeid nokon stad i landet, men det har vore drøfta om dei interkommunale arkivordningane kan utbyggjast til å ivareta depotfunksjonen for medlemskommunane. Dette vil i så fall innebera at dei avleverte arkiva frå medlemskommunane må oppbevarast og betenast frå eit felles regionalt depot.

Det vil rett nok liggja ei viss ulempe i å deponera arkivet utanfor kommunen. Samanlikna med dagens situasjon der mykje av det eldre arkivmaterialet ikkje er tilgjengeleg for bruk verken i eller utanfor kommunen, vil likevel ei slik sentralisert depotløysing framstå som ei stor vinning. Føremønen er elles at eit slikt regionalt depot kan gje betre sørvis til publikum, og at den einskilde kommunen vil kunna spara monaleg både i investeringar og driftsutgifter. Spørsmålet om slike interkommunale depotordningar er nærare utgreidd i ein rapport som vart lagd fram for Riksarkivaren og Kommunenes Sentralforbund

i januar 1998. Slike samarbeidsløysingar kan elles verta aktualiserte gjennom dei særlege utfordringane som knyter seg til å bevare elektronisk arkivmateriale.

4.4.4 Bevaring av eksisterande elektronisk arkivmateriale

Elektronisk databehandling vart introdusert i statsforvaltninga i 1958, medan Riksarkivet tok imot dei fyrste avleveringane i 1985. Det er avlevert informasjon frå m.a. Likningsregisteret, Motorvognregisteret, Folketrygdsystemet, Sjømannsregisteret, Medisinsk fødselsregister, Helsepersonellregisteret, Pensjonsregisteret, Straffesaksregisteret, Grunneigedomsregisteret og Framandkontrollregisteret. Frå om lag 1990 har arbeidet med å få i gang avleveringar frå nye system langt på veg stoppa opp, dels fordi andre edb-oppgåver har lagt beslag på aktuell fagkompetanse i Riksarkivet, dels fordi det er vakse fram eit mangfald av etatsvise og institusjonsspesifikke fagsystem som har gjort oppgåva med å kartleggja og få avlevert bevaringsverdig materiale langt meir kompleks og omfattande enn før.

Frå oppgåver som er innhenta gjennom utsende spørjeskjema, er det no identifisert 584 bevaringsaktuelle elektroniske fagsystem eller journalføringsystem i statsforvaltninga, og av desse finst meir enn 11 000 systemførekomst. Kor stor del av dette som så viser seg å innehalda bevaringsverdig informasjon, kan berre eit detaljert feltarbeid frå Arkivverket gje svar på. Det er likevel all grunn til å tru at ein i dette materialet vil finna noko av den mest informasjonsmetta dokumentasjonen av norsk samfunnsutvikling og norske samfunnstilhøve gjennom dei siste tre-fire tiåra, med andre ord arkivinformasjon av stort verdi for framtidig forskning. Bevaring av delar av dette materialet vil truleg også vera naudsynt for å kunna dokumentera klientforhold av ulike slag.

Det vidare feltarbeidet frå Arkivverket vil også visa i kva grad det i utgangspunktet er teknisk mogleg å bevare informasjonen for ettertida. Der som eit eldre system eller ein systemførekomst ikkje lenger er operativ, og alle systemdata berre ligg lagra på backup-medium i original form, vil dei berre kunna tolkast og lesast av den opphavlege maskin- og programvaren, som derimot ikkje kan nyttast til å trekkja ut informasjon i den teknologiuavhengige forma som er ein føresetnad for langtidslagring. Då vil informasjonen i praksis vera gått tapt for ettertida, sjølv om han framleis ligg digitalt intakt på backup-mediet. Det er kjent frå ei kartlegging som Interkommunalt Arkiv i Hordaland gjennomførte i 1997, at dette er situasjonen for ein del kommunalt arkivmateriale i fylket.

Avlevering av elektronisk informasjon i teknologiuavhengig form inneber at dei data som skal takast vare på, må trekkjast ut frå det opphavlege systemet, slik at dei kan lagrast som såkalla «flate filer». Det inneber at ein lagrar rådata i ei fragmentert form som ikkje ligg praktisk til rette for ny bruk. Men metoden bevarer potensialet for seinare bruk og kan nyttast til å gjenskapa informasjonen i lesbar form, under føresetnad av at det følgjer med ein heilt nøyaktig dokumentasjon av strukturen i det opphavlege systemet. Riksarkivet har utvikla naudsynte metodar og verktøy for teknisk å handtera dei operasjonane som skal til, og ligg her langt framme i internasjonal målestokk.

Men systemdokumentasjonen er ein kritisk faktor, og kvar einskild avlevering må testast mot den dokumentasjonen som følgjer med. Problemet med mangelfull dokumentasjon har auka i takt med utviklinga av stendig meir komplekse system, og sjølv testaktiviteten er i alle høve ein arbeidskrevjande operasjon. I ein omfattande rapport som Riksarkivaren nyleg har fått utarbeidd, er det lagt til grunn at testinga av ei avlevering frå eitt av dei 584 identifiserte systema vil krevja i gjennomsnitt 15 dagsverk, medan testinga av ei avlevering frå andre førekomstar av det same systemet vil krevja 5 dagsverk. Gjeldande avleveringsreglar inneber i utgangspunktet at avlevering frå det einskilde systemet eller den einskilde systemførekomsten skal skje ein gong kvart femte år.

Ved sidan av denne sær arbeidskrevjande tekniske handteringa ved avlevering vil det også gå med ressursar i Arkivverket til å vurdere om informasjon frå kvart einskilt system eller kvar einskild systemførekomst i det heile er bevaringsverdig, til teknisk førebuing av avleveringa, seinare periodisk konvertering til nye format og lagringsmedium, og endeleg til produksjon av brukarversjonar av avlevert materiale. Samla sett må difor Arkivverket tilførast omfattande ressursar innanfor IKT-feltet dersom det i det heile skal lata seg gjera å ta hand om berre delar av dei store utfordringane ein her står overfor. I dag har etaten berre seks stillingar til å handtera alle slags oppgåver i samband med elektroniske arkiv. Det må difor til ei monaleg kapasitetsoppbygging dei næraste åra.

Mange elektroniske fagsystem i forvaltninga er slik innretta at ny informasjon som vert lagd inn som ledd i ordinær administrativ oppdatering, fører til at tidlegare informasjon vert overskriven og dermed ugjenkalleleg sletta. Dette er ein av grunnane til at det hastar med ei nærare kartlegging slik at ein får etablert faste avleveringsrutinar.

Andre system akkumulerer stendig ny informasjon i tillegg til den gamle, men det er likevel behov for sanering frå tid til anna. Bevaring av eldre informasjon kan då skje ved overføring til ein historisk base, som så i neste omgang kan avleverast, men dette krev også innarbeidde rutinar, som igjen er avhengig av medvit og kompetanse hos arkivskapar. Også det å få etablert slike rutinar krev omfattande rettleiing og oppfølging frå Arkivverket si side.

Ein avgjerande føresetnad er at Riksarkivaren får kapasitet til å delta i utviklinga av dei nye datasystema som kjem til å skapa framtidig elektronisk arkivmateriale, slik at desse allereie når dei vert utforma får innebygde funksjonar for utskiljing og avlevering av bevaringsverdig informasjon. Det inneber at ein alt i utviklingsfasen kan ta standpunkt til bevaring og kassasjon, slik at naudsynte opplegg for effektivering kan innarbeidast i system, rutinar og planar hos den einskilde arkivskapar. På lengre sikt vil dette spare store ressursar.

Den nemnde rapporten som Interkommunalt arkiv i Hordaland utarbeidde i 1997, slår fast at mykje arkivverdig informasjon alt er gått tapt i Hordalands-kommunane. Som regel er slikt tap ein direkte funksjon av at kommunen har gått over frå eit edb-system til eit anna. Informasjonen som er lagra i det gamle systemet, vert utilgjengeleg så snart kommunane kvittar seg med det gamle utstyret. Kartlegginga dokumenterer til dømes at dette også har skjedd med mange av dei fyrste elektroniske postjournalane som vart tekne i

bruk på 1980-talet. Dette inneber at kommunane har missa det verktøyet som skal til for å finna fram også i det papirbaserte arkivmaterialet frå den perioden dei tapte journalane dekkjer.

Av rapporten framgår vidare at elektroniske fagsystem for til dømes lækjarkontor, sosialkontor, barnevernskontor, teknisk kontor, skular og bibliotek ofte inneheld arkivverdig informasjon som ikkje finst i papirform, m.a. kan dette omfatta delar av arkivskapar sin eigen korrespondanse. I slike tilfelle er altså berre inngåande skriv å finna på papir, medan det som arkivskapar sjølv har produsert, berre eksisterer som elektroniske dokument. Det framgår til dømes at fleire sosialkontor og pleie- og omsorgskontor i stor grad har klientarkiva sine berre på harddisk, og det same gjeld i stor grad pasientjournalar på lækjarkontora.

Generelt må det konkluderast med at det i kommunesektoren står endå meir att å gjera enn i staten for å få kontroll med bevaringssituasjonen for elektronisk arkivmateriale. Her er det både tale om å vekkja til medvit om problemet og å finna fram til tekniske løysingar og administrative rutinar og ordningar. Det er i dette perspektivet at interkommunalt depotsamarbeid truleg vil vera særleg føremålstenleg, då ein neppe kan venta at kvar einskild kommune aleine kan løysa dei utfordringane ein her står overfor.

4.4.5 Elektronisk arkivering av framtidige saksdokument

Elektronisk arkivering av tradisjonelle saksdokument, m.a. det som i dag er inn- og utgåande brev med handskrivne underskrifter, krev andre tekniske løysingar enn dei det er gjort greie for ovanfor. Saksdokument kan ikkje reduserast til rådata ved arkivering. Innholdselement som skjema og tabellar, figurar, bilete og illustrasjonar ville då verta reinska bort, og det same gjeld alle andre element som gjev eit dokument struktur, stil og preg. Saksdokument må kunne arkiverast i ei form som inkluderer slike element, i det minste alle innholdselement. Ein nyttar gjerne nemninga *dokumentformat* om måten dei ulike elementa i eit dokument er koda og organiserte på. Men metodane for slik dokumentformatering er talrike og oftast ulike frå den eine produsenten til den andre. I tillegg er dei i stendig endring. For at elektroniske saksdokument som vert arkiverte på eit gjeve tidspunkt, skal kunne framvisast og lesast på framtidig utstyr, må det difor nyttast standardiserte dokumentformat. Ved arkivering må saksdokumenta konverterast til eit dokumentformat som er spesielt utvalt som arkivformat i den offentlege forvaltninga.

Eit dokumentformat for arkivering som sikrar at saksdokument framleis er lesbare for ettertida, må vera maksimalt flyttbart mellom alle dei spesifikke teknologiplattformene som finst i bruk. Ved å velja eit felles arkivformat som har status som internasjonal standard, anten reint faktisk eller aller helst ved å vera formelt utpeikt, og som i tillegg har støtte i ferdige produkt med sterk marknadsposisjon, aukar ein sjansen for at formatet vil bestå i lang tid. Men nokon garanti for tid og æve representerer heller ikkje ein vedteken og godt etablert standard. Også standardar vil ha sine generasjonsskifte, og ein må difor rekna med seinare konverteringar til nye standardiserte format. Slike konverteringar vil alltid representera ein fare for tap av element i dokumenta. Men eit formålstenleg standardval vil gjera at konverteringar vil skje sjeldnare og med minst mogleg risiko.

Problemet er at det for generelle arkivformål enno ikkje er utvikla fullgode dokumentformat med internasjonal godkjenning (ISO-standardar). Det er heller ikkje utsikter til at dette vil skje så langt fram som ein i dag kan sjå. Dette inneber at dokumentformat må veljast på eit lågare ambisjonsnivå enn ønskeleg, og ein må difor rekna med at seinare konverteringar vil måtta gjerast oftare og med større risiko enn det som elles ville vore situasjonen.

Frå Riksarkivaren si side er det likevel lagt til grunn at det vil vera forsvarleg å ta til med elektronisk arkivering dersom ein nyttar eit dokumentformat som det er gjort nærare greie for i den kravspesifikasjonen for elektronisk arkiv som Riksarkivaren nyleg har utarbeidd. I forskrifta til arkivlova er det teke inn ein heimel for Riksarkivaren til å tillata slik arkivering under føresetnad av at det vert nytta fullgode system, rutinar, dokumentlagringsformat og lagringsmedium som er godkjende av Riksarkivaren gjennom generelle føresegner eller enkeltvedtak. Denne godkjenningsordninga og det vidare utviklingsarbeidet med omsyn til tekniske løysingar og administrative rutinar på dette feltet vil krevja omfattande oppfølging og sakshandsaming i Arkivverket i åra framover. Dette kjem i tillegg til dei oppgåvene som det er gjort greie for under kap. 4.4.4.

Saksdokument må ikkje berre vera lesbare for ettertida. Ein mottakar av eit elektronisk overført dokument må også kunna stola på at dokumentinnhaldet ikkje er endra gjennom medveten manipulasjon eller teknisk forvrenging ved overføringa, og han må vera trygg på at avsendaren ikkje er falsk m.m. Digital signatur er introdusert som ein ny og sikker metode for å autentisera eit dokument. Slike signaturar vil då overta den funksjonen som dei handskrivne brevunderskriftene har på eit papirdokument. Men dette gjeld altså ved utveksling av elektroniske saksdokument. Derimot er det ikkje utvikla løysingar for langtidsbevaring og langtidsautentisering av digitale signaturar. Her er følgjeleg eit uløyst problem, som Riksarkivaren vil måtta arbeida med å finna ut av.

Overgangen til elektronisk arkivering reiser elles eit tilleggsproblem. Det operative ansvaret Riksarkivaren i dag har for statleg arkivmateriale, avgrensar seg til å bevare og gjera materialet tilgjengeleg for ettertida, og Arkivverket overtek normalt råderetten over arkivmateriale gjennom avlevering når det er 25-30 år gammalt. Elektronisk arkivmateriale må likevel eksporterast til Arkivverket på eit langt tidlegare tidspunkt, slik at det der kan heldast teknologisk ved like slik det er gjort greie for ovanfor. Denne eksportoperasjonen er i arkivforskrifta ikkje definert som avlevering, men som deponering av kopiar. Dermed har arkivskaparen framleis eigedoms- og råderetten over materialet, noko som må sjåast i samanheng med at arkivskaparane enno vil ha mykje bruk for materialet for sine eigne administrative behov og av omsyn til sitt publikum.

Det er likevel ikkje truleg at kvar einskild arkivskapar vil kunna halda materialet teknologisk tilgjengeleg for eigen bruk fram til Arkivverket tek over ansvaret etter 25-30 år. Ei mogleg løysing ville vera at Arkivverket overtok store delar av funksjonen som administrativt arkiv for heile statsforvaltninga, i tillegg til den noverande depotfunksjonen. Dette ville i så fall vera å tilleggja Arkivverket ei prinsipielt ny og svært ressurskrevjande oppgåde, og det kan tenkjast at det finst alternative løysingar.

Problemstillinga ligg i utgangspunktet utanfor ramma for denne meldinga, men Arbeids- og administrasjonsdepartementet som ansvarleg fagdepartementet for dei forvaltningspolitiske samordningsfunksjonane i staten har teke initiativet til ei utgreiing som truleg vil verta gjennomført i 2000. Utgreiinga vil skje i samråd med m.a. Riksarkivaren og Kulturdepartementet.

4.5 Tilrettelegging og tilgjengeleggjering av arkiv

Tilrettelegging og tilgjengeleggjering siktar til ulike måtar å registrera og bearbeida arkivinformasjonen på. Slik informasjonsforvaltning kan ha fleire funksjonar. Det kan gje meir kompakt lagring og meir effektiv framfinning av relevant informasjon, det kan bidra til å verna originalmateriale mot slitasje eller vedlikehalda informasjonen på anna vis, og ikkje minst har det den funksjonen at det vert enklare for brukarane å gjera seg nytte av informasjonen og å distribuera arkivinformasjon til eit større publikum. Bruk av IKT har opna nye utvegar for effektiv informasjonsforvaltning, men tilrettelegging og tilgjengeleggjering av arkivinformasjon omfattar også andre tiltak.

4.5.1 Journalar, katalogar og arkivnyklar

Journalføring er noko det finst lang tradisjon og innarbeidde rutinar for både i offentleg og privat sektor, fordi dette spring direkte ut av eit administrativt behov. Journalføring av innkomne brev etter eit fastsett mønster vart påbode i det dansknorske Rentekammeret ved kgl. res. av 18. august 1740, og dette systemet vart vidareutvikla av den norske sentraladministrasjonen etter 1814. Eit uttrykkjeleg påbod om journalføring i all offentleg forvaltning har vi derimot ikkje hatt før arkivforskrifta vart fastsett frå 1. januar 1999.

Den tradisjonelle brevjournalen er eit kronologisk årsregister over alle innkomne skriftlege førespurnader og over saker initierte av vedkomande arkivskapar og som resulterte i utgåande brev, såkalla initiativ ekspedisjonar. Alle dokument fekk ved registreringa eit unikt journalnummer, og ved fram- og attendevising til eit etterfølgjande og føregåande journalnummer vart dokumenta lenka i hop til saker. Alle ihoplenka dokument vart samla på det siste journalnummeret i saka, og alle sakene vart arkiverte i nummerorden. Journalen er dermed uunnverleg for å finna fram i desse gamle arkiva.

Frå midten av 1800-talet fekk vi ei gradvis utvikling i retning av emnevis ordning av sakene på tvers av journalnummer, og frå om lag 1920 er hovudmassen av arkiva emneinndelte. Dette gjorde det mogleg for Arkivverket å laga arkivkatalogar, dvs. oversyn som gjev opplysningar om innhaldet i kvart einskilt arkivstykke. Emneinndelinga gjorde det også lettare å gjennomføra naudsynt kassasjon. Dei nye arkivnyklane frå byrjinga av 1960-talet førte med seg ei meir gjennomført emneordning av heile saksarkivet etter eit meir einsarta system. Som framfinningsmiddel er både katalogane og arkivnyklane eit viktig supplement til dei tradisjonelle journalane, og det er i dag fyrst og fremst katalogane som vert nytta av personale og brukarar ved direkte framsøking og tinging av arkivsaker på Arkivverket sine lesesalar. Men ettersom arkivkatalogane berre gjev opplysningar på arkivstykknivå, er likevel journalen det beste og viktigaste hjelpemiddelet når det er behov for å ta seg fram i arkivet på dokument- og saksnivå.

Dei elektroniske journalføringssystema som no vert nytta i offentleg og privat verksemd, vil etter kvart også føra med seg ei effektivisering av framfinningsfunksjonen i arkivinstusjonane. Takk vera eit standardiseringsarbeid som har gått føre seg på dette området sidan midten av 1980-talet, er det lagt grunnlaget for ei optimalisering av det potensialet som ligg innebygd i dei elektroniske journalane. Praktisk talt all elektronisk journalføring i offentleg forvaltning er no basert på system som følgjer den såkalla Noark-standarden, som sidan 1989 vert forvalta av Riksarkivaren. Så langt ein kjenner til, er dette det mest vellukka standardiseringstiltaket på verdsbasis på sitt område. Det inneber m.a. at dei elektroniske journalane også vil vera direkte tilrettelagde for seinare bruk når dei vert avleverte til statlege og kommunale depotinstusjonar. Gjennom eit omfattande prosjekt gjennomført i regi av Riksarkivaren i 1997-98 er standarden no utbygd til også å omfatta fullstendige spesifikasjonar for arkivering av elektroniske saksdokument, integrert med e-postbasert dokumentutveksling og intern elektronisk saksgang. Her er også peikt ut fire standardiserte format som akseptable for arkivering av elektroniske saksdokument, jf. kap 4.4.5.

4.5.2 Ordning og katalogisering

Arbeidet med arkivkatalogane er avhengig av det førearbeidet som det er føresetnaden at arkivskaparane sjølve skal gjera. Dette består i å samla arkivmaterialet i pakker eller esker, ordna desse og andre slags arkivstykke fortløpande etter arkivnykkelen, etter at dei er forsynte med etikettar som m.a. viser kva dei inneheld og kva tidsperiode materialet omfattar. I tillegg skal det lagast ei liste med oversyn over innhaldet i kvart einskilt arkivstykke, og det er denne lista som dannar grunnlaget for den seinare katalogen. Meininga er at dette skal gjerast etter kvart som arkivmaterialet går ut av jamleg administrativ bruk, og det må seinast vera gjort før materialet skal avleverast til arkivdepot. Det har lenge vore klare reglar om dette for statlege arkivskaparar, medan det fyrst var med arkivforskrifta at også kommunar og fylkeskommunar vart omfatta av desse føresegnene.

Mykje statleg arkivmateriale har ikkje vore behandla etter desse reglane, og det er ingen heimel for å stilla tilsvarende krav til private arkiveigarar. Ved utgangen av 1998 var det då også om lag 11 000 hyllemeter arkivmateriale i Arkivverket som var meir eller mindre uordna og ukatalogisert og dermed utilgjengeleg eller vanskeleg tilgjengeleg for bruk. Dette utgjer om lag 8 pst. av den totale arkivbestanden i etaten.

Det er fleire grunnar til at dette ordningsetterslepet har oppstått. Før 1965 var ikkje avleveringsreglane klare nok, og elles har nedlegging og omorganisering i forvaltninga gjort at det naudsynt å ta imot mange såkalla herrelause arkiv gjennom reine redningsaksjonar. Dessutan sleit særleg Riksarkivet etter krigen med liten eller ingen magasinreserve, og store mengder arkivmateriale hopa seg opp rundt om i forvaltninga. Då dei nye fjellmagasina på Kringsjø vart tekne i bruk i 1978-79, måtte ein ta imot mengder av arkivmateriale for å lette presset, og svært mykje av dette var uordna.

Det har hendt at arkivmateriale i ettertid er vorte ordna med ekstern finansiering, men dette føreset at bruksinteressa er særleg stor. Det største ordningsprosjektet av dette slaget gjaldt 1 200 hyllemeter arkivmateriale etter

Nortraship, som i si tid var avlevert i uordna stand då det gamle Handelsdepartementet flytta til nye lokale. Her var det eit stort forskingsprosjekt om handelsflåten under krigen som gjorde at Noregs forskingsråd gjekk inn med ekstraordinære midlar. I stor grad har Arkivverket elles nytta ordinære budsjettmidlar til ordning av eigen arkivbestand. Arbeidet har i stor grad vore organisert i særskilde prosjekt med fast tilsette som prosjektleiarar, medan sjølve ordningsarbeidet ofte har vore utført av engasjert personale, som sivilarbeidarar, ledigmelde, pensjonistar og andre. Dei siste åra har m.a. reduksjonen i tilgangen på sysselsetjingsmidlar ført til ein monaleg nedgang i omfanget av slike ordningsprosjekt.

Det ville kosta i storleiksorden 30 - 40 mill. kroner å ordna og katalogisera heile ordningsetterslepet på 11 000 hyllemeter, men det er ikkje utsikter til at Arkivverket innanfor eksisterande budsjetttrammer kan prioritera dette arbeidet særleg høgt. Hovudutfordringa vert å hindra at etterslepet aukar. Ein føresetnad for dette er at avleveringsreglane for statlege arkivskaparar vert handheva strengt, og at ein tilsvarende krev av private arkivskaparar som ynskjer å avlevera til Arkivverket, at dei tek på seg alle kostnadene til ordning og katalogisering. Dette er ei line som Arkivverket har freista følgja nokså konsekvent dei siste 10 - 15 åra, og også Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek er i ferd med å innarbeida tilsvarende praksis.

Av og til vil ein privat arkivskapar kunna oppfatta det som urimeleg at han «må betala for å gje frå seg ei gåve», men som regel er det ikkje vanskeleg å få forståing for det rimelege i at ein arkivskapar tek på seg den eingongskostnaden som krevst for å gjera arkivet tilgjengeleg, når arkivinstusjonen på si side tek alle framtidige kostnader til oppbevaring og betening av arkivet. Ein mest mogleg konsekvent praksis er her viktig, men i heilt spesielle tilfelle kan det vera naudsynt å fråvika prinsippet for å få berga eit viktig arkiv som elles kunne gå tapt, eller for å hjelpa ein arkivskapar som er heilt utan eigne midlar.

4.5.3 Asta - Arkivsystem for alle

I dei siste åra har Arkivverket og ein del andre arkivinstusjonar teke til å registrera alle nye arkivkatalogar direkte i eit elektronisk informasjonssystem som er utvikla i eit samarbeid mellom Riksarkivet og Landslaget for lokal- og privatarkiv. Systemet vil gjera den registrerte informasjonen elektronisk søkbar, og det er oppretta ei eiga stifting som har med forvaltning og distribusjon av systemet å gjera. Etter kvart er det meininga å gje arkivskaparane høve til å registrera avleveringslistene sine direkte inn i systemet. Dette vil monaleg effektivisera både avleveringsoperasjonen og sjølve katalogproduksjonen.

Asta skal også fungera som eit informasjonssystem som gjev oversyn over arkivskaparar, mottekne avleveringar frå den einskilde arkivskaparen og arkivmateriale som enno ikkje er avlevert, og det vil kunna nyttast som depotstyringssystem. Vel så viktig er at Asta med tida vil gjera det svært mykje lettare for publikum å få oversyn over innhaldet i arkiva på arkivstykkenivå, slik at dei raskt kan søkja fram aktuelt materiale. Det er såleis meininga at systemet etter kvart skal verta tilgjengeleg over ulike datanett, m.a. Internett.

Til liks med Noark er Asta døme på eit standardiseringsarbeid som ligg langt framme i internasjonal samanheng. Systemet representerer ein felles mal for forvaltning og distribusjon av arkivinformatjon på tvers av instusjons-

grenser og typar arkivmateriale. Dette inneber at systemet vil danna grunnlaget for ein felles samkatalog for arkiv frå heile landet. Det må likevel takast det atterhaldet at Asta framleis er i ein utviklingsfase, og at ein ikkje vil få fullt utbytte av systemet før også alle gamle katalogar er skrivne inn. Men dette vil knapt kunne skje i særleg omfang på kort sikt, ettersom dette berre i Arkivverket ville krevja i storleiksorden 50 årsverk.

Bakgrunnen for Asta var at det på 1980-talet heldt på å utvikla seg ulike system for elektronisk registrering av privatarkiv. Gjennom Asta er denne utviklinga avverga, og det er no semje om at samkatalogen for privatarkiv skal byggjast vidare ut på grunnlag av den felles standarden som Asta representerer. Gjennom arkivlova har dessutan Riksarkivaren fått heimel til å fastsetja at dei same retningslinene som gjeld for privatarkivarbeidet i Arkivverket, også skal gjelda for andre offentlege organ som arbeider med å ta vare på privatarkiv, og for private institusjonar som mottek offentleg tilskot til arbeidet med vern av privatarkiv. Føresetnaden er også at samkatalogen skal femna om arkiv som vert tekne hand om av reint private institusjonar som ikkje får offentlig tilskot.

Riksarkivet vil såleis ha ansvaret for å koordinera arbeidet med samkatalogen, som enno er i ein tidleg fase. Mykje registreringsarbeid må gjerast før katalogen kan verta det instrumentet han er meint å vera. Mellom anna må alle små og store institusjonar som oppbevarer privatarkiv, kunna skaffa seg naudsynt utstyr og programvare slik at dei får tilgang til Asta-systemet og sjølve kan registrera arkiva sine direkte i databasen, og dei må ha økonomi til å dekkja kostnadene ved å driva og vedlikehalda programvaren. For særleg små institusjonar kan dette by på problem. Omfanget og kvaliteten av informasjonen i samkatalogen er såleis avhengig av den innsatsen som skjer i kvar einskild oppbevaringsinstitusjon.

Den fyrste utgåva av samkatalogen vart likevel lagd ut på Internett sommaren 1998, og i januar 1999 inneheldt Internett-katalogen informasjon frå sju ulike institusjonar. Riksarkivaren har elles sett ned ei arbeidsgruppe som innan kort tid skal utarbeida framlegg til korleis hovudkatalogen i Riksarkivet kan leggjast til rette for Internett, eit arbeid som skal samordnast med krava i samkatalogen over privatarkiv. Ei omfattande handbok for Riksarkivet med rettleiing for brukarane, som Riksarkivaren fekk utarbeidd i 1992, er elles tilgjengeleg på Internett.

4.5.4 Mikrofilming av papirbasert arkivmateriale

Vi har hittil behandla tilrettelegging og tilgjengeleggjering av arkiv gjennom ulike former for referanse- eller metainformasjon. Men også den substansielle arkivinformasjonen kan tilretteleggjast og gjerast lettare tilgjengeleg på andre måtar enn berre ved å ordna det originale arkivmaterialet. Det kan skje ved å frikople den tekstlege arkivinformasjonen frå det originale fysiske medieunderlaget, som tradisjonelt består av pergament eller papir.

Pergament er reinsa og tørka dyreskinn og vart brukt som skrivemateriale allereie av assyrarane og dei gamle egyptarane. Det var einerådande i Europa inntil papiret vart kjent og i løpet av 1400-talet for alvor byrja å ta over for pergament som skrive- og trykkunderlag. Papir vart opphavleg framstilt av lin- og bomullsklutar, og dette papiret var mindre utsett for kjemisk nedbryting enn

papir av tremasse, som tok over som råmateriale i papirproduksjonen frå om lag 1850. Eldre papir av tremasse inneheld stoffet lignin som gjer at papiret gulnar og vert sprøtt etter ganske stutt tid. Elles er det mykje papir som er tilsett lim som gjev forsuring og fører til at papirfibrane vert kortare og kortare. Alt dette gjer at mykje eldre papirbasert arkivmateriale er sterkt utsett for slitasje og nedbryting, men dette kan til ein viss grad motverkast ved å oppbevare papiret i magasin med tilpassa temperatur og fukt og verna mot ulike former for luftforureining.

Mikrofilming er tradisjonelt den metoden som har vore nytta dels for å verna originalmaterialet mot bruksslitasje og ytterlegare nedbryting, men også for å gjera mykje etterspurd informasjon lettare tilgjengeleg for brukarane. Mikrofilming kan også spare plass i dagleg- og bortsettjingsarkiv, og det gjev større tryggleik for originaldokument i tilfelle brann o.l. Det var på initiativ frå Riksarkivaren at Justisdepartementet i 1942 tok til å filma grunnbøkene ved alle soreskriveria og byfutembeta, og dei ferdige filmene vart oppbevarte i Kongens Gruve i Kongsberg, der Riksarkivet frå 1943 hadde oppretta eit eige tryggingsdepot. Frå slutten av 1944 byrja ein i Kongens Gruve også å mikrofilma eldre kyrkjebøker.

Rett etter krigen tok Mormonarkyrkja kontakt med Riksarkivaren for å få lov å filma alle norske kyrkjebøker eldre enn 1875, og dette gav Arkivverket ein eineståande sjanse til å få filma mykje materiale som var sterkt utsett for slitasje. Den fyrste avtalen med mormonarane vart inngått i 1947 og gav Riksarkivet eigedomsretten til originalfilmene, eit svært gunstig avtalevilkår, som gjorde at Riksarkivet fekk kontrollen over den vidare distribusjonen av filmene. Nye avtaler med mormonarane vart inngått i 1958, 1979 og 1989, og mormonarfilminga, som vart avslutta i 1993, har også omfatta mykje anna personhistorisk arkivmateriale, så som folketeljingar, skifteprotokollar, pantebøker osv. Mormonarane har no flytta filmverksemda til land dei ikkje tidlegare hadde tilgang til, m.a. i Aust-Europa. Difor har Riksarkivet sjølv vidareført mikrofilminga av kyrkjebøker dei siste åra.

Elles har Riksarkivet på eiga hand gjennomført tryggingsfilming av andre arkivseriar som det er viktig å skåna for handtering på lesesalen, eller som ikkje har vore tilgjengelege i Noreg. Blant det siste kan nemnast protokollseriar frå den dansk-norske sentraladministrasjonen før 1814. Ved den dansk-norske arkivavtalen inngått 21. mai 1991 vart det såleis semje om å utveksla mikrofilmkopiar av ei rekkje arkivseriar i Danmark og Noreg som er av felles interesse for dei to landa, i alt om lag 4 millionar sider. Mikrofilminga skulle vera avslutta seinast åtte år etter at avtalen vart inngått, og Riksarkivaren har i brev til departementet av 1. juni 1999 meldt frå om at den avtalefesta mikrofilminga i Noreg er avslutta i samsvar med avtalen, og at dei siste kopiane var i ferd med å verta klargjorde for oversending til Danmark.

Teknologien for avfotografering og lesing av mikrofilm er etter måten enkel og billig, og oppbevart under rette klimatiske tilhøve har originalfilmen ei levetid på fleire hundre år. Hovudparten av den mikrofilminga som no pågår i Arkivverket, gjeld det sterkt etterspurde eigedomshistoriske materialet som er avlevert frå soreskriveria til statsarkiva. Dette omfattar pantebøker og panteregister frå byrjinga av 1700-talet til 1936 og utgjer om lag 11 000 band med protokollar eller i alt vel 9 mill. sider. Om lag 11 årsverk, som svarar til 70 pst.

av saksbehandlingstida i statsarkiva, eller ein tredjedel av saksbehandlingstida i heile Arkivverket, går med til å behandla førespurnader om dokumentasjon frå dette arkivmaterialet, og den aukande slitasjen på protokollane og protokollsidene gjer at det berre er eit tidsspørsmål før originalmaterialet vil vera heilt øydelagt. Arbeidet med å mikrofilma alt dette tinglysingsmaterialet vart i 1994 kostnadsrekna til vel 16 mill. kroner. Prosjektet kom i gang i 1996-97, og ein har førebels makta å setja av om lag 1,4 mill. kroner årleg, noko som inneber at det enno vil ta mange år før det heile er avslutta.

I tillegg kjem at det lenge har vore behov for å avlevera også tinglysingsmateriale frå tida etter 1936, både fordi dette tek opp mykje plass ved dei lokale tinglysingskontora, og fordi materialet mange stader er dårleg brannsikra og utsett for slitasje. Det mest utsette materialet, dei såkalla grunnboksblada, er eit lausbladsystem med eitt blad for kvar skyldsett eigedom. Blada gjev oversyn over alle dokumenta som er tinglyste på eigedomen frå 1936 til 1989, då elektronisk grunnbok kom i bruk. Justisdepartementet har mikrofilma alle grunnboksblada og er no i gang med å digitalisera mikrofilmen. Siktetpunktet er at dei originale grunnboksblada skal avleverast til statsarkiva for rein oppbevaring, medan informasjonen til sakshandsaming skal hentast fram på pc-skjerm ved sorenskrivarkontora. Pantebøkene, som inneheld gjenpartar av tinglyste dokument, vert verande ved sorenskrivarkontora og skal nyttast i original. Dermed kan ein utsetja avleveringa og dermed overføring av arbeidsoppgåver til statsarkiva.

4.5.5 Digitalisering av arkivmateriale

For å skanna eldre arkivmateriale, særleg direkte frå originaldokumentet, må ein ha svært høg oppløysingsgrad for at teksten skal verta godt leseleg, og dette krev omfattande lagrings- og behandlingsskapasitet. Særleg gjeld dette for handskriven tekst. Til no har difor digitalisering av arkivmateriale stort sett ikkje vore basert på slik fotografisk registrering, men på rein avskrift, dvs. manuell innskriving av originalteksten i eit edb-system. Dette er langt meir arbeidskrevjande enn både skanning og mikrofilming, men det gjev samstundes heilt andre opningar for bearbeiding og spreiding av informasjonssinnhaldet.

Opptakten til slik dataregistrering av kjelder i Arkivverket skjedde i Bergen i 1968. I samarbeid mellom Statsarkivet og Universitetet byrja ein då å edb-registrera folketeljinga frå 1801. Opp gjennom åra er det gjennomført fleire større og mindre prosjekt av liknande karakter, utan at Arkivverket sjølv har kunna setja av særlege ressursar til dette sett i høve til omfanget av dei oppgåvene ein har stått overfor. Nye registreringsrutinar kan føra til at slik digitalisering i framtida vert langt mindre arbeidskrevjande enn i dag, men røynslene til no tilseier at det vil krevja i storleiksorden 100-150 årsverk for å dataregistrera ei einskild av folketeljingane frå slutten av 1800-talet. Difor har Arkivverket fyrst og fremst vore med som fagleg samarbeidspartnar i prosjekt drivne i regi av andre instansar, frå byrjinga av 1980-talet særleg Registreringscentralen for historiske data ved Universitetet i Tromsø og frå 1993 Televerket/Telenor gjennom det såkalla Teleslekt-prosjektet. Begge desse tiltaka vart i si tid starta for å finna alternativ sysselsetjing pga. av omstillinga i tele-

sektoren, og også ulike mindre prosjekt av tilsvarande karakter har kome i gang og vore finansierte som særskilde sysselsetjingstiltak.

Frå 1. juni 1998 overtok Arkivverket den databasen der Teleslekt-prosjektet hadde registrert data frå folketeljingane i 1865 og 1900. Samstundes tilsette Arkivverket også delar av det personalet som hadde vore sysselsett med registrering innanfor prosjektet, slik at arbeidet med vidare registrering av dei mellomliggjande folketeljingane kunne halda fram. Dermed er arbeidet med slik digitalisering av arkivmateriale etablert som ei fast verksemd innanfor Arkivverket, den etaten som eig originalmaterialet, og som har det som ein integrert del av oppgåva si å gjera tilgjengeleg og formidla slikt materiale uansett i kva form det skjer. Gjennom denne operasjonen vert digitalisert arkivmateriale no gjort tilgjengeleg som gratisteneste over Internett. Det meste av det materialet som elles har vorte digitalisert utanfor Arkivverket opp gjennom åra, har vore formidla gjennom betalingstenester av ulike slag, og ein har søkt å finansiera sjølve registreringsarbeidet gjennom dei inntektene dette har gjeve.

Digitalisering er arbeidskrevjande og dermed svært kostbart. Sjølv på relativt lang sikt er det difor berre ein mindre del av det totale arkivtilfanget som kan leggjast til rette på denne måten. Dette inneber at det må gjerast eit strengt utval, og ein kan spørja om det her har funnest gjennomtenkte utvalskriterium, eller om det er meir eller mindre tilfeldig kva som hittil er vorte digitalisert.

Dette må også sjåast i samanheng med at arbeidskrevjande digitalisering lettast kan finansierast som ekstraordinær verksemd i situasjonar der det anten er behov for alternativ sysselsetjing, eller der spesielle brukargrupper etterspør materialet i digitalisert form. Ofte har det vore ein kombinasjon av desse faktorane som har gjort seg gjeldande. Føremonen med dette er at ein har fått gjennomført mykje digitaliseringsarbeid langt raskare enn elles. Ulempa er at det ikkje har vore noka sentral samordning av utval og prioriteringar, slik ein til dømes kunne ha fått dersom Arkivverket sjølv hadde kunna styrta arbeidet med digitalisering av sitt eige materiale.

4.6 Samfunnskontakt og formidling

4.6.1 Arkiv - ein kollektiv eigedom

Det er eit kjenneteikn ved eit moderne demokratisk samfunn at det gjer arkiva sine tilgjengelege for innsyn og bruk, slik at folk kan få innsikt i dei føresetnadene som samfunnet byggjer på, og slik at dei kan dokumentera individuelle og kollektive rettar, jf. kap 4.2. Arkivarbeidet har såleis eit føremål som går lenger enn å dekkja aktuelle bruksbehov for offentlege styresmakter og makthavarar eller ein intellektuell elite, eller for potensiell bruk i ei fjern framtid. Dei eldre arkiva er i sitt vesen ein kollektiv eigedom, og arkivinstusjonane forvaltar dei på vegner av folket og må gjera prioriteringane sine ut frå overordna vurderingar av kva som er til samfunnets beste.

I eit slikt perspektiv bør det ikkje vera nok å leggja til rette for at materialet er tilgjengeleg når nokon spør etter det. Det krevst også ei aktiv marknadsføring og formidling for å stimulera til auka bruk av arkivinformatjon i vidare krinsar, slik at samfunnet og den einskilde får optimal nytte av den informa-

sjon og dokumentasjon som arkivinstitusjonane tek vare på. Oppgåvene må rett nok vegast mot kvarandre, og formidling ville i lengda gje lita meining dersom ein forsømde arbeidet med utveljing, bevaring og tilrettelegging av arkivinformasjon.

Likevel kan enno mykje gjerast for å utvikla formidlingsfunksjonane på arkivområdet. Det er truleg rett å seia at det aktive formidlingsarbeidet oftast har hamna bak i køen i høve til meir påtrengjande oppgåver. Innanfor tronge ressursrammer har det vore naudsynt å konsentrera innsatsen om å berga og bevare arkiv og å betena tradisjonelle brukargrupper som har vendt seg til arkivinstitusjonane av eige tiltak. Men det har nok også vore slik at ambisjonen om ei aktiv, utoverretta formidling kanskje ikkje har vore sterk nok. I alle fall har ikkje slik formidling vore sett på som ei primærppgøve for arkivinstitusjonane. I dag er det teikn til eit endra og utvida ambisjonsnivå innanfor dei dominerande arkivmiljøa, delvis som ledd i ei allmenn modernisering for å styrkja det institusjonelle legitimitetsgrunnlaget, delvis som svar på dei nye utvegane som opnar seg ved å ta i bruk IKT for å effektivisera og demokratisera tilgangen til sentrale arkivseriar.

4.6.2 Møtet mellom arkivinstitusjonane og brukarane

Det direkte møtet mellom arkivinstitusjonane og brukarane av arkivinformasjon skjer tradisjonelt på tre måtar, for det fyrste ved utlån av originale arkivsaker eller mikrofilmkopiar til bruk på institusjonens lesesal, for det andre ved handsaming av skriftlege førespurnader eller telefonførespurnader og for det tredje ved sal av avskrifter, utskrifter, fotokopiar, mikrofilmkopiar og liknande. Nokre tal frå Arkivverket kan illustrera omfanget av denne formidlinga i 1998. Dei ni institusjonane i Arkivverket registrerte dette året til saman nærare 40 500 lesesalsbesøk og 61 500 utlånte arkivstykke. Talet på mottekne brev var 23 250, og det var om lag 25 000 telefonførespurnader. Vidare vart det utlevert over 157 000 fotokopiar, 22 300 meter med mikrofilmkopiar og 16 300 stk. mikrofilmkort, 2 880 avskrifter til rettsbruk, 400 attestar og 2 125 fotografi.

Alt i alt brukte Arkivverket 49,5 årsverk i 1998 til å ta seg av denne direkte publikumskontakten, og dette utgjorde vel fjerdeparten av dei årsverka som etaten disponerte. Vakthald og betening på lesesalane stod for 21,4 årsverk, medan den totale sakshandsaminga elles svarte for 28,1 årsverk. Det er særleg grunn til å merka seg at nesten 18 av desse 28 årsverka gjekk med til å behandla saker som gjaldt retts- og velferdsdokumentasjon av ulike slag, medan berre vel 6 årsverk var saker som gjaldt forskingsmessig bruk av arkivinformasjon. Dei resterande 4 årsverka gjekk med til meir hobbyprega arkivbruk, m.a. slektsforsking. Det kan her nemnast at Noreg skil seg klart ut frå dei andre nordiske landa ved at fleirtalet av førespurnadene til Arkivverket gjeld dokumentasjon til juridisk bruk, og ikkje til forskning og andre kulturformål.

Arkivverket har det siste tiåret lagt stor vekt på å effektivisera og vidareutvikla publikumstenestene sine. Dette har skjedd m.a. ved ulike omorganiseringar og etableringa av ei eiga publikumsavdeling. Det har også vore arbeid med å utvikla ein meir einsarta tenestestandard dei einskilde institusjonane imellom. Det er lagt vekt på at det til sjuande og sist er brukarane sine behov som må vera den overordna rettesnora for utforminga av publikumstilbodet.

Dimensjoneringa av den totale publikumstenesta må samstundes balanserast i høve til andre grunnleggjande funksjonar som Arkivverket må ivareta, og det krevst også ein rimeleg balanse i prioriteringa mellom ulike publikumsgrupper. Viktige tema her er særleg kor mykje ein skal satsa på å gje grundig tilrettelegging og rettleiing for dei relativt få profesjonelle brukarane i høve til å spreia tilbodet til dei mange. Tilhøvet til brukarane må også ha både eit kort-siktig og eit langsiktig perspektiv.

4.6.3 Spesielle formidlingsformer

Ein viktig og spesiell formidlingsfunksjon er arbeidet med å leggja til rette eldre kjeldemateriale til norsk språk og historie, særleg til bruk for profesjonell forskning. Dette arbeidet, som resulterer i trykte utgjevingar av utvalde kjelder som er henta både frå Arkivverket og utanfrå, har lange tradisjonar, og sjølv flaggskipet i dette permanente prosjektet, det såkalla Diplomatarium Norvegicum, kom ut med fyrste bandet i 1847. I 1934 vart utgjevarverksemda organisert i eit eige institutt, som så i 1991 vart integrert i Arkivverket og organisert som ei avdeling i Riksarkivet.

Når det er tale om formidling til eit breitt publikum, må spesielt nemnast den spreinga av arkivinformasjon som ein oppnår ved bruk av nyare medium. For det fyrste har Riksarkivet i dag ein bestand av mikrofilm som tel om lag 20 000 rullar og 75 000 mikrofilmkort og omfattar arkivmateriale både i Riksarkivet og ved statsarkiva. Riksarkivet formidlar kjøp av mikrofilmkopiar i form av rullfilm eller mikrofilmkort. Dessutan har biblioteksektoren kjøpt svært mykje mikrofilm av arkivmateriale og driv fjernlån for slektsgranskarar. Svært mange av desse har skaffa seg leseapparat for heimebruk, men som regel er også leseapparat for mikrofilm tilgjengelege på folkebiblioteka. Fleire historielag, ofte i samarbeid med folkebiblioteket eller kulturkontoret på staden, har også bygd opp eigne lokalsamlingar med eit monaleg innslag av mikrofilm av avlevert arkivmateriale som i si tid vart skapt i lokalsamfunnet.

Etter at Riksarkivaren opna det såkalla Digitalarkivet som Internett-basert gratisteneste i januar 1998, har ein fått demonstrert det store formidlingspotensialet eit slikt tilbod representerer, jf. kap. 4.5.5. Allereie stutt tid etter opninga vart den nye nettstaden oppsøkt av 400 - 450 brukarar kvar dag, og dei søkte seg fram til om lag 13 000 sider som eit dagleg gjennomsnitt. Etter omtale i dagspressa noko seinare auka desse tala til 1 000 brukarar og 30 000 sider. I jula 1998 vart dette nivået fordobla. Om lag halvtanna år etter opninga var det registrert i alt 776 000 påloggingar og meir enn 26 mill. søk, og Digitalarkivet var på under eit år etablert som ein av dei mest populære nettstadene i Noreg. Alt tilseier at trafikken vil auka monaleg etter kvart som stendig meir demografisk kjeldemateriale vert lagt ut. Ikkje minst vil dette kunna føra til sterkt auka aktivitet innanfor slektsgransking.

Befolkningshistorisk kjeldemateriale formidla på denne måten vil kunna visa seg å ha over lag stor nytteverdi i ulike former for undervisning. Alt lenge har slikt kjeldemateriale vore brukt, særleg på universitetsnivå, men også i grunnskulen og vidaregåande skule. Med auka vekt på prosjektarbeid i skulen og det at opplæringa i IKT vert integrert i andre fag, vil Digitalarkivet kunna få ein svært sentral plass på alle nivå i utdanningssystemet. Det standardiserte oppsettet gjer at materialet kan analyserast maskinelt på ulike måtar, og arbei-

det med kjeldene kan leggjast på forskjellig teoretiseringsnivå. Folketeljingar kan studerast på nasjonalt eller lokalt plan og høver godt til samanlikningar både med stoff i lærebøker, mellom ulike område i landet og mellom ulike tidspunkt.

4.6.4 Rettslege og praktiske rammevilkår for tilgangen til arkiv

Det er i Noreg ikkje lovfesta nokon generell rett til innsyn i dokument frå eldre og avslutta arkiv etter offentlege og private arkivskaparar, anten desse er avleverte til ein offentlig eller privat arkivinstitusjon eller ikkje. Men dokument frå offentlig forvaltning er omfatta av føresegnene i offentlegheitslova, og den retten til innsyn som her er slått fast, gjeld også etter at arkivet er avlevert til depotinstitusjon. Lova gjeld likevel ikkje for dokument som oppstod før ho vart sett i verk, dvs. 1. juli 1971. Det inneber at det meste av det arkivmaterialet som til no er avlevert til Arkivverket, ikkje kjem inn under den lovfesta innsynsretten. Men Arkivverket har som mål at avleverte arkiv så langt råd er skal vera opne for bruk, og offentlegheitslova vert difor lagd til grunn også for eldre materiale. Reelt sett har det difor ikkje noko å seia for innsynspraksisen i Arkivverket at dokument frå før og etter 1. juli 1971 har ulik rettsleg status. Heller ikkje i kommunane synest denne rettslege skilnaden å ha praktiske konsekvensar.

Den verkelege hindringa for innsyn og bruk av eldre arkivmateriale ligg på eit heilt anna plan. Innsynsretten, anten han er rettsleg fundert eller ikkje, vert nemleg illusorisk dersom arkivmaterialet er så mangelfullt ordna eller katalogisert at det i praksis ikkje lèt seg gjera å identifisera eller finna fram relevante arkivdelar, jf. kap 4.5.2. Vi må rekna med at dette problemet er særleg stort i kommunesektoren. Her kjem i tillegg at mange kommunar ikkje har ordningar for å betena publikum som ynskjer tilgang til arkivet.

Som oftast vil fungerande depotordningar vera ein føresetnad for tilgang til eldre og avslutta arkivmateriale. I alle fall vert tilgangen i praksis mykje lettare når materialet er avlevert til depot. Avlevering er som regel det som skal til for å få materialet endeleg ordna og katalogisert, og særleg med tanke på meir aktiv formidling er avlevering ein avgjerande føresetnad. Ein depotinstitusjon har som føremål å gjera arkivet tilgjengeleg for bruk, medan det før avlevering vil vera plassert i eit bortsettjingsarkiv hos den einskilde arkivskapar. I denne fasen er arkivet i ein slags dvaletilstand, berre sporadisk konsultert for arkivskapars eige behov, og i praksis tilnærma utilgjengeleg for andre.

Etter at statleg arkivmateriale er avlevert til Arkivverket, er det Riksarkivaren som avgjer alle spørsmål om tilgang til materialet, også for dokument som arkivskapar har utarbeidd for den interne saksførebuinga si, såkalla organinterne dokument. Desse tapar ikkje den interne karakteren sin ved at dei vert avleverte til Arkivverket, og det ville difor framleis vera heimel for å unnta dei frå innsyn etter offentlegheitslova § 5 fyrste ledd. Men Arkivverket har aldri lagt restriksjonar på tilgangen til slike dokument, med mindre dei har innehalde graderte eller teiepliktige opplysningar. Dette må sjåast i samanheng med at dokumenta som oftast er minst 25 - 30 år gamle når Arkivverket får hand om dei. I eit slikt tidsperspektiv vil interne vurderingar og prosessar i offentlig forvaltning og politikk vera eit sentralt forskingsobjekt, og interne dokument utgjer her eit uunnverleg kjeldemateriale.

Det at offentlege arkiv vert tekne vare på for ettertida, kan i dette perspektivet sjåast som ei utviding og vidareføring av eit offentlegheitsprinsipp som tradisjonelt vert forstått fyrst og fremst som retten til innsyn i aktuelle saker og prosessar. Men ein innsynsrett vert ikkje utan aktuelt verte sjølv om dokumenta ikkje har direkte tilknytning til løpande saker. Innsikt i prosessar og avgjerder i fortida kan såleis ha positiv innverknad i den aktuelle samfunnsdebatten, særleg når han er basert på eit vitskapleg grunnlag. Den historiske avstanden vil kunna gje eit breiare og meir reflektert bilete av hendingsforløp og sakskompleks. Medvitet om historias dom kan dessutan verka disiplinrande både på offentlig forvaltning og politiske aktørar og såleis gjera sitt til at fellesressursane i samfunnet vert forvalta på ein føremålstenleg og demokratisk måte.

Også arkiv etter privat verksemd vert i utgangspunktet offentlig tilgjengeleg dersom det vert avlevert til Arkivverket eller annan arkivinstitusjon. Ein privat arkivskapar kan likevel leggja restriksjonar på bruken av arkivet som vilkår for avlevering. Ettersom avlevering skjer på friviljug grunnlag, ville alternativet til å akseptera dette ofte vera at arkivet ikkje vart avlevert i det heile og dermed heller ikkje sikra bevaring for ettertida. Det er no heimla i arkivlova at ein privat arkiveigar kan fastsetja særskilde avgrensingar i tilgjenget til eit verneverdig arkiv som vert avlevert til eller deponert i Arkivverket eller annan arkivinstitusjon. Dessutan vil slike restriksjonar eller klausular alltid vera tidsvgrensa. I arkivlova er det fastsett at dei ikkje i noko tilfelle kan gjerast gjeldande ut over hundre år etter avlevering eller deponering. I dei fleste høve vil klausulen ved avlevering til Arkivverket gå ut på at Riksarkivaren kan tillata innsyn dersom nærare vilkår er oppfylte, men i ein del tilfelle vil arkivet ikkje kunna brukast utan at arkivskapar sjølv har gjeve samtykke til det.

Grunnen til at avleverte privatarkiv vert klausulerte, kan i nokre tilfelle vera at dei inneheld person- eller forretningsopplysningar som kjem inn under føresegnene om teieplikt i forvaltningslova. Også i offentlege arkiv finst teiepliktige opplysningar, særleg personopplysningar. I tillegg kan det her finnast informasjon som gjeld nasjonale tryggingsinteresser eller liknande, og einkilde offentlege dokument kan difor vera graderte etter tryggings- eller verneinstruksen. Det finst likevel etter måten lite graderte dokument i det arkivmaterialet som er avlevert til Arkivverket. Dette har samanheng med at det i begge dei nemnde instruksane er fastsett at ei gradering som hovudregel fell bort automatisk seinast etter 30 år.

4.6.5 Tilgang til avleverte personopplysningar

Avgradering inneber ikkje automatisk at dokument samstundes kan gjerast fritt tilgjengeleg. Også eit slikt dokument vil nemleg kunna innehalda opplysningar som kjem inn under føresegn om teieplikt. Teiepliktige personopplysningar er elles det som representerer den klart største avgrensinga i den frie tilgangen til arkivmateriale i Arkivverket. Det har også praktiske grunnar, fordi det i ein del mykje etterspurde arkiv finst personopplysningar spreidde omkring i eit stort materiale, slik at det i praksis ikkje lèt seg gjera å skilja ut eller skjerna dei aktuelle opplysningane. Den einaste utvegen er då å leggja restriksjonar på tilgangen til heile arkivet eller arkivdelen.

Føresegnene om teieplikt i forvaltningslova gjeld i utgangspunktet i 60 år. Dette inneber til dømes at ein no nærmar seg det tidspunktet då teieplikta fell bort for personopplysningar frå okkupasjonstida. Etter lova kan Kongen likevel fastsetja andre tidsgrenser enn 60 år, og denne fullmakta er ved kongeleg resolusjon av 11. desember 1977 delegert til Justisdepartementet, som samstundes fastsette at teieplikta for personlege opplysningar i barnevernssaker ikkje fell bort før etter 80 år. Seinare har Justisdepartementet fastsett at teieplikta i adopsjonssaker skal gjelda i 100 år.

I same resolusjonen er Riksarkivaren gjeven fullmakt til å avgjera at teieplikta skal gjelda ut over 60 år for opplysningar i saker som er oppbevarte i Arkivverket. Føresetnaden er at omsynet til personvernet tilseier det, og at slik forlenging vert fastsett «i det einskilde tilfelle». Med utgangspunkt i denne fullmakta nyttar Arkivverket til vanleg 80 år som grense når det gjeld opplysningar om straffbare forhold, helseforhold og visse familieforhold. Når eit arkiv eller ein arkivdel med personopplysningar som i utgangspunktet kjem inn under teieplikta, har nådd ein alder som svarar til den aktuelle tidsgrensa, vil arkivet eller arkivdelen kunna gjerast fritt tilgjengeleg.

Men arkivet eller arkivdelen er ikkje absolutt stengt for innsyn før dette tidspunktet heller. Forvaltningslova har fleire føresegner som avgrensar teieplikta. Det som særleg må nemnast her, er at teieplikt ikkje hindrar partsinnsyn og heller ikkje utan vidare innsyn i opplysningar til bruk for forskning. I siste tilfelle er det berre tale om ein fullmaktsregel for det einskilde fagdepartement, og dessutan for Riksarkivaren for materiale som er avlevert til Arkivverket. Ingen forskar har såleis nokon rett til innsyn i utgangspunktet. Lova fastset fleire vilkår, og skal resultatet av forskingsarbeidet publiserast, må opplysningane berre nyttast i statistisk form eller ved at individualiserande kjenneteikn er utelatne på annan måte.

Kva som er meint med forskning i forvaltningslova, og dermed kven som kan få innsyn i teiepliktige opplysningar i eigenskap av forskar, kan i utgangspunktet by på ein viss tvil, men etablert tolking og praksis er at personar som sit i vitskapleg stilling innanfor relevant fagområde, og personar som er under rettleiing av vitskapleg tilsette, som utgangspunkt vil få innsyn på nærare definerede vilkår. Det har hendt at det er kome kritikk frå pressehald mot det som er karakterisert som forskjellsbehandling av journalistar og forskarar når det gjeld innsyn i teiepliktige personopplysningar i Arkivverket. Men situasjonen er at føresegnene i forvaltningslova krev ei slik differensiering, fordi det ikkje synest vera rettsleg grunnlag for å tøya forskingsomgrepet i lova slik at det utan vidare kan omfatta undersøkjande journalistikk og liknande.

At lova inneber klare avgrensingar i retten til unntaksvis å gje innsyn i teiepliktige opplysningar, må ein generelt sjå på som ei åtgjerd for å minska risikoen for at personsensitivt materiale skal koma på avveggar eller verta misbrukt. I tillegg må ein hugsa at dess fleire som får kjennskap til teiepliktige personopplysningar om eit individ, dess større inngrep vil dette i seg sjølv representera i det personvernet som teieplikta i utgangspunktet skal sikra. Alt i alt er det difor gode grunnar til å vera varsam når det gjeld høvet til å gjera unntak frå teieplikta.

Ved handsaming av søknader om innsyn i dokument kan det av og til vera tvil om kva som i det heile er teiepliktige personopplysningar og ikkje. Mellom

anna har forvaltningslova ein regel om at teieplikt ikkje er til hinder for at opplysningane vert brakte vidare dersom dei kan seiast å vera alminneleg kjende frå før eller tilgjengelege andre stader. Å avgjera dette kan i praksis by på vanskelege avvegings spørsmål.

Slike vurderingss spørsmål saman med dei andre spørsmåla som det er gjort greie for ovanfor, gjer at Arkivverket er utsett for eit visst press i retning av å tøya grensene for innsyn i personopplysningar. Nokre gonger er det også kome kritikk frå forskarhald om at Arkivverket fører ein for restriktiv innsynspraksis på dette området og favoriserer personvernet på ein måte som ikkje er i takt med vår tids krav til eit ope samfunn og ein vid innsynsrett. Men når det er spørsmål om teiepliktige opplysningar, kan ikkje Arkivverket gå lenger enn at dei er på den sikre sida. Her gjeld ikkje prinsippet om meiroffentlegheit, og skulle dei koma i skade for å gå lenger i å gje innsyn enn det er heimel for i lova, vil straffeføresegna om brot på teieplikta kunna koma i bruk.

Det er elles grunn til å streka under at Arkivverket har ein viktig dobbelt-funksjon ved at etaten både skal tilgjengeleggjera og formidla arkivinformatjon i størst mogleg grad og samstundes gje det einskilde individet det integritetsvernet som det har krav på. Når Arkivverket her skal utøva det skjønnet som lovverket gjev rom for, må også omsynet til framtidig forskning og dokumentasjon telja med som ein allmenn bakgrunn. Det har såleis mykje å seia at Arkivverket nyter den naudsynte tilliten både hos det alminnelege publikum, hos dei institusjonar som skaper personrelatert arkivmateriale, og hos dei forvaltningsorgana som har til oppgåve å handheva personverninteressene.

Dersom Arkivverket ikkje vert oppfatta som ein forsvarleg forvaltar av personrelatert arkivmateriale, vil resultatet lett kunna verta at slikt materiale i større grad vert kassert. At Arkivverket viser seg i stand til å forvalta slikt materiale på forsvarleg vis, vil også kunna ha direkte verknad for framtidige avgjerder om bevaring eller sletting av personregister, sidan det her er personvernorgana som etter lova har det endelege ordet. Mykje viktig stoff av stort verdi for framtidig forskning vil såleis kunna gå tapt dersom Arkivverket ikkje har ein ansvarleg omgang med personvernet. Arkivverket må vera i stand til å ta imot sensitivt arkivmateriale ved slettingsfrist, normalt lenge før ordinær avleveringsfrist. Og handsaminga av materialet må vera omgjeven med ein tryggleik mot misbruk som grensar til den tryggleiken ein kan oppnå ved kassasjon. Det å ha heimel for å nekta tilgang til materialet i ein gjeven tidsperiode, er i dette perspektivet også eit verkemiddel for å sikra bevaring for ettertida.

Reglane om teieplikt i forvaltningslova gjeld ikkje for opplysningar som er samla inn med heimel i statistikklova. Men eigne teiepliktreglar vart fastsette alt i den fyrste statistikklova av 1907. I den nye lova frå 1989 vart det fastsett at teieplikta for opplysningar om personar skulle gjelda i 100 år, medan opplysningar om økonomiske tilhøve er teiepliktige i 60 år. Teieplikta gjeld for alle opplysningar, anten dei er oppfatta som sensitive eller ikkje. Verknaden av dette er at medan grunnlagsmaterialet for folketeljinga i 1900 har vore fritt tilgjengeleg i snart 50 år, utan at ein har kunna visa til skadelege verknader av dette, er same slags materiale frå 1910 framleis ikkje tilgjengeleg for til dømes slektsgranskarar. Dette gjev uheldige utslag, og Riksarkivaren meiner at det

kan vera grunn til å vurdera om reglane i statistikklova bør harmoniserast med forvaltningslova.

4.6.6 Tilhøvet mellom fri tilgang og restriksjonar

Det må også strekast under at det berre er ein liten del av arkivbestanden i Arkivverket som det i det heile er knytt tilgangsrestriksjonar til. Rett nok er omfanget aukande, fordi det fyrst og fremst er dei nyaste arkiva som inneheld personømtolige opplysningar. Men det aller meste av arkivbestanden er fritt tilgjengeleg for alle som møter opp på ein av Arkivverket sine lesesalar eller tek kontakt på annan måte. Det er såleis berre i unnatakstilfelle at det er naudsynt å søkja tilgang på førehand.

Dei restriksjonane som følgjer av teieplikta, har til no ikkje representert noko særleg omfattande inngrep i tilgangen til arkivinformatjon i Arkivverket, i alle fall ikkje når ein ser det i høve til omfanget av innsynssøknader. Frå 1. januar 1996 til 15. oktober 1999 behandla Riksarkivaren 2 320 søknader om tilgang til arkivmateriale som inneheldt teiepliktige eller graderte opplysningar. Over 90 pst. av søknadene vart innvilga. I ein god del av dei andre sakene kom ein fram til løysingar i samarbeid med søkjaren, t.d. ved at det vart gitt enkeltopplysningar eller sladda kopi, eller ved at søknaden vart noko endra slik at han likevel kunne innvilgast. Tolv saker vart klagt inn for departementet, og av desse vart resultatet omgjort i eitt tilfelle.

4.7 Arkivfagleg utdanning og forskning

4.7.1 Arkivfagleg utdanning

I byrjinga av 1990-talet vart det etter initiativ frå Riksarkivaren etablert to reint arkivfaglege utdanningar her i landet, eit grunnfagstilbod i arkivkunnskap ved Universitetet i Oslo og ei semestereining i arkivdanning ved Arkivakademiet. Arkivakademiet er ei stifting som Riksarkivaren har etablert i samarbeid med organisasjonen Norsk arkivråd. Det faglege innhaldet i studietilbodet omfattar arkivdanning, og omfanget svarar til ei semestereining. Riksarkivaren står for det meste av undervisninga og er garantist for det faglege nivået både når det gjeld undervisning og pensum og har ansvaret for å gjennomføra eksamen. Tilbodet rettar seg mot tilsette arkivmedarbeidarar o.l. innanfor offentleg og privat sektor. For tida vert det teke opp om lag 65 deltakarar kvart år. Ei påbyggingseining innanfor arkiv og moderne informasjonsteknologi er under førebuing.

Ved Universitetet i Oslo er det tre ulike studietilbod innanfor arkiv. Det eine er eit semesteremne (10 vekttal) med hovudvekt på grunnleggjande arkivteori og depotfunksjonar. Dette vert gjennomført i haustsemesteret med for tida 30 studieplassar. Mangel på fysiske rammevilkår og høvelege arbeidsoppgåver i Riksarkivet i samband med obligatorisk praksisperiode gjer at studenttalet ikkje kan aukast. I vårsemesteret vert det undervist i eit grunnfagstillegg (10 vekttal) med hovudvekt på arkivdanning. Dette tillegget byggjer på bestått eksamen i semesteremnet. I haustsemesteret vert det også undervist i ei vektalseining som svarar til eit halvt semesteremne, med hovudvekt på grunnleggjande arkivteori og dei mest sentrale depotfunksjonane. Dette er eit tilbod fyrst og fremst til hovudfagsstudentar innanfor tilgrensande fag.

Desse utdanningstilboda har truleg mykje av æra for den faglege opprustinga som ein kan registrera har skjedd innanfor arkivdanninga både i offentleg og privat verksemd dei siste åra. Dei arkivskapande institusjonane særleg i statleg og kommunal sektor har gjennom 1990-talet gjennomført ein monaleg kompetanseheving for arkivpersonalet og ei gjennomgripande fagleg opprusting innanfor alle former for arkivhandtering. For delar av privat sektor har det vore ei liknande utvikling. Dette hadde ikkje vore råd å få til utan desse to studietilboda. I Riksarkivaren si strategitenking har begge tilboda framleis ein sentral plass, særleg i samband med innføring og vidareutvikling av forsvarlege rutinar og reiskapar innanfor arbeidet med elektroniske arkiv.

4.7.2 Arkivfagleg forskning

I Arkivverket er det dei siste åra gjennomført til dels omfattande forskingsprosjekt av arkivfagleg art, til skilnad frå historiefagleg og anna historisk orientert forskning med avleverte arkiv i Arkivverket som kjeldemateriale.

I 1995 oppretta Riksarkivaren eit forskingsutval og sette i gang eit forskingsprogram som skal byggja opp og halda ved like det vitskapelege grunnlaget for arkivfaget ved universitetet og leita fram ny kunnskap som gjer etaten betre rusta til å løysa pålagde oppgåver og innfri vedtekne mål. Riksarkivaren er sjølv leiar for utvalet.

Forskning inngår som ein del av arbeidsoppgåvene for arkivarane. Ei forskingsoppgåve kan vera pålagd eller sjølvvald og skal ha relevans til eller støtte opp under verksemda i Arkivverket. Arkivarane kan disponera 1/7 av arbeidstida til sjølvvald forskning. Søknader om godkjenning av prosjekt for slik forskning vert behandla i Forskingsutvalet. Ved utgangen av 1998 var det ca. 20 sjølvvalde prosjekt under arbeid i etaten.

Forskingsutvalet har lagt vekt på å fremja etatsinitierte forskingsprosjekt. Eit opplegg for slike prosjekt er sidan 1997 gjennomført innanfor Riksarkivarens eigne budsjettrammer. Ei ny handbok for statsarkiva er under arbeid, og ei framstilling av sentraladministrasjonen si historie til bruk i undervisninga i arkivfaget er komen godt i gang. Innanfor den dansk-norske arkivavtala har det frå 1997 vore arbeidt med tre arkivnære forvaltningshistoriske forskingsprosjekt.

Det vart i 1996 etablert ein eigen skriftserie for publisering av arkivfagleg forskning. Til no er det publisert seks titlar. Føredrag som vert haldne på dei årlege forskingsseminara, vert trykte i ein eigen rapportserie.

Riksarkivaren legg stor vekt på å byggja vidare ut den organiserte arkivvitenskaplege forskinga. Slikt forskings- og utviklingsarbeid må sjåast som ein føresetnad for å utvikla og heva kvaliteten i arkivfunksjonane både i offentleg og privat verksemd. Dette gjeld ikkje minst i høve til dei nye teknologiske utfordringane ein står overfor.

4.8 Oppsummering av hovudutfordringane på arkivområdet

Utfordringane på arkivområdet er fyrst og fremst ein funksjon av dei perspektiva som følgjer av utviklinga innanfor informasjons- og kommunikasjonsteknologi. På den eine sida gjeld det å ta i bruk det formidable hjelpemidlet som

den nye teknologien representerer innanfor forvaltning og formidling av eksisterande arkivbestand.

Men det som stiller alle andre utfordringar i skuggen, er dei grunnleggjande endringane i dei teknologiske føresetnadene for å kunna bevare arkiv i tilgjengeleg form for ettertida. Her representerer ikkje den nye teknologien ei hjelp, men ei rad nye og vanskelege problem som det vil krevja omfattande ressursar å handtera. Det er ein reell fare for at spora etter verksemda i offentlig forvaltning kan verta sletta i takt med hyppige endringar i programvare og maskinelt utstyr.

Det er indikasjonar på at slik skade alt er skjedd, og utfordringa no er å byggja opp operativ kapasitet innanfor Arkivverket for at etaten skal verta sett i stand til å ta hand om bevaringsverdig informasjon frå den store mengda av elektroniske databasar og register som er tekne i bruk i statsforvaltninga dei siste tiåra. Ein rapport som nyleg er lagd fram for Riksarkivaren, viser at dette kan verta ei langt meir arbeidskrevjande oppgåve enn tidlegare rekna med.

Også i kommunane er det å hindra tap av elektronisk arkivmateriale ei stor utfordring. Her vil Riksarkivaren ha eit ansvar for å driva informasjon og bevisstgjerings, og i tillegg vil det krevjast sentrale opplæringstiltak og prøveprosjekt overfor kommunesektoren. Men det operative ansvaret ligg hos kommunane sjølve, og utfordringa vert å stimulera til interkommunalt samarbeid, elles kan oppgåva verta uoverkomeleg, særleg for små og mellomstore kommunar.

Det er vidare ei utfordring for dei fleste kommunane å få til ei generell oppbygging eller opprusting på depotsida, slik at også det eldre papirbaserte arkivmaterialet vert tryggja mot øydelegging og gjort tilgjengeleg for bruk. Det er lagt eit godt grunnlag for ei gradvis utvikling av arkivfunksjonane i kommunane gjennom eit fast etablert samarbeid mellom Riksarkivaren og Kommunenes Sentralforbund, og ved at det i dei fleste fylka er oppretta interkommunale arkivordningar, som det er ei utfordring å byggja vidare ut og utvida til å dekkja heile landet.

I høve til elektronisk arkivmateriale er det ei særleg utfordring at blikket må rettast både mot det materialet som alt er skapt, og mot utviklinga av dei system og metodar som vil skapa framtidig elektronisk arkivmateriale. Det siste gjer at ein på førehand kan få innarbeidd tekniske løysingar og administrative rutinar, som anten vil gjera framtidig bevaring sikrare og langt mindre arbeidskrevjande enn elles, eller vil vera ein absolutt føresetnad for seinare bevaring i det heile, slik tilfellet er i høve til framtidig elektronisk arkivering av formelle saksdokument i offentlig forvaltning.

Fordi elektronisk informasjon ligg lagra i ei flyktig og forgjengeleg form, kan ikkje arkivinstitusjonane venta med å ta hand om bevaringsverdig materiale i 25 - 30 år, slik føresetnaden er med papirbasert arkivmateriale. Dermed er ikkje minst Arkivverket i den situasjonen at etaten i lang tid får ei dobbel oppgåve, ved at ein samstundes må arbeida med nyare arkiv, som i stor grad er elektroniske, og eldre arkiv, som i stor grad er papir. I dei neste 25 åra må etaten såleis arbeida med arkiv både frå den inneverande og den førre 25-årsperioden. Som om dette ikkje var nok, kjem også den utfordringa til at det i statleg forvaltning i dag er eit stort avleveringsetterslep av materiale som eldre enn 25 år.

Ei substansiell utfordring ligg også i behovet for å satsa sterkare på å bevara arkiv frå privat verksemd, m.a. bedriftsarkiv, slik at framtida får eit meir balansert kjeldegrunnlag for gransking og dokumentasjon av norsk samfunnsutvikling.

5 Status og hovudutfordringar på bibliotekområdet

5.1 Bibliotek som samfunnsinstitusjon

5.1.1 Grunnidear

Samfunnsrolla for biblioteka ligg i skjeringspunktet mellom kulturpolitikk, utdanningspolitikk og ein politikk for å styrkja demokratiet. Biblioteka er viktige når det gjeld utdanning og informasjonstilgang, litteratur- og kulturformidling. Ut frå det demokratiske aspektet må målet vera å leggja til rette for at einskildmennesket kan delta aktivt i og påverka samfunnet.

Viktig er prinsippet om bibliotek som fellesressurs. Tilgang til informasjon og litteratur skal ikkje vera avhengig av økonomisk evne. Biblioteket er tufta på prinsippet om at einskildmennesket skal ha tilgjenge til turvande materiale når behovet melder seg. Biblioteket skal vera ein samfunnssolidarisk institusjon som skaffar, eig og forvaltar dette materialet til bruk for flest mogleg.

Ulike slag bibliotek realiserer grunnideane i oppgåvene på ulike vis. Kulturpolitisk har folkebiblioteka vore det viktigaste verkemidlet, av di dei i prinsippet har alt folket som målgruppe. Sjølv om andre bibliotekslag er tufta på same idégrunlaget, har dei meir avgrensa målgrupper og ofte meir spesialiserte tenester. I UNESCOs manifest om folkebibliotek frå 1995 heiter det:

«Frihet, fremgang og utvikling i samfunnet og for den enkelte er grunnleggende menneskelige verdier. Disse mål kan bare nås dersom godt opplyste borgere er i stand til å utøve sine demokratiske rettigheter og delta aktivt i samfunnslivet. En tilfredsstillende utdanning og fri og ubegrenset tilgang til kunnskap, tenkning, kultur og informasjon er forutsetninger for en konstruktiv deltakelse og for demokratiets utvikling. Folkebiblioteket, den lokale innfallsporten til kunnskap, utgjør et grunnleggende vilkår for livslang læring, evne til å treffe egne beslutninger og kulturell utvikling for den enkelte og ulike grupper i samfunnet.»

Synet på folkebiblioteka si rolle har variert gjennom åra. Frå 1970-åra vart folkebiblioteka i større grad sett på som kulturformidlarar, medan omgrepet folkeopplysing gav assosiasjonar til tidlegare tider då store grupper hadde lita utdanning. Dei seinare åra har mange framheva rolla som informasjonsformidlar. Frå ein flaum av informasjon er det ei utfordring for brukaren å velja ut det han har bruk for, og i rett form. Her har biblioteka kompetanse til å hjelpa.

Litteratur- og kulturformidling vil framleis vera viktige oppgåver for folkebiblioteka, samstundes som dei i tillegg kan koma til å framstå som studie- og informasjonssenter i kommunane. Folkebiblioteka har såleis tre hovudoppgåver - a) litteratur- og kulturformidling i vid forstand, b) oppgåver i tilknytning til *livslang læring*, dvs. vaksenopplæring, etter- og vidareutdanning og c) formidling av (offentleg) informasjon.

5.1.2 Biblioteklandskapet: oversyn og kort historikk

Tradisjonelt har norske bibliotek vore delte i to sektorar, folke- og skulebibliotek på eine sida og fag- og forskingsbibliotek på hi. Folkebibliotek, skulebibliotek i grunn- og vidaregåande skular, offentlege og private fag- og forskingsbibliotek, Nasjonalbiblioteket, Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek og tenesteleverandørar til heile eller delar av sektoren (t.d. A/L Biblioteksentralen) er alle delar av eit nasjonalt biblioteksystem.

5.1.2.1 Folkebibliotek

Folkebibliotek skal vera tilgjengelege for *alle som bur i landet* (biblioteklova § 1), og aktivt leggja til rette for at alle brukarar skal få eit høveleg tilbod.

Det norske bibliotekstellet har røter attende til 1700-talet med De Kongelige Videnskabers Selskabs Bibliotek i Trondhjem og Deichmanske Bibliotek i Christiania som dei viktigaste grunnsteinane. Etter kvart vart det skipa mange leseselskap med boksamlingar rundt om i landet. I 1840 var det 230 folkebibliotek, og året etter kom dei første statstilskota (til 77 distrikt). Frå 1851 gav staten faste tilskot. I kjølvatnet av Thrane-rørsla vart det dessutan etablert eigne arbeidarboksamlingar i ei rekkje byar. I 1898 var talet på boksamlingar/bibliotek auka til 644.

Ei bibliotekutgreiing i 1902 resulterte i fleire tiltak for å fremja biblioteksaka og reorganisera folkebiblioteka. Det vart m.a. oppretta ei rettleiingstene for bibliotek på departementsnivå. Norsk bibliotekforening vart skipa i 1913. Bibliotekutgreiinga frå 1919 førte fram til den første biblioteklova i 1935, skipinga av Statens bibliotekskole i 1939, sentralbibliotek (seinare fylkesbibliotek) i perioden 1937-61 og Statens bibliotektilsyn i 1949. Skuleboksamlingar vart lovfesta alt i den første biblioteklova, og dette vart vidareført i den brigda lova frå 1947, som gav både stat og kommune større ansvar for folkebiblioteka. Kommunane vart pålagde å ha bibliotek, og det galdt minstesatsar for yting til desse. Statstilskotet vart normert etter ibuartal. Lova fastsette også at utlånet skulle vere gratis. For å betra bokdistribusjonen vart A/L Biblioteksentralen oppretta i 1952 med stat og kommune som eigarar.

Lova frå 1971 stilte krav om fagutdanna personale i kommunar med meir enn 8 000 ibuarar og til omfang og innreiing av biblioteklokala. Etter føremålsparagrafen skulle folkebiblioteka stilla bøker og *anna eigna materiale* gratis til disposisjon. Dette var med på å utvikla biblioteka med eit større mangfald av aktivitetar enn berre bokutlån. Mange bibliotek oppretta musikkavdelingar og artotek, heldt utstillingar o.l. I 1985 kom ei ny biblioteklov - som framleis gjeld - tilpassa reformene i lokalforvaltninga.

I samsvar med lova er det folkebibliotek i alle kommunane. Pr. 1. januar 1999 var det i alt 1 077 faste folkebibliotekavdelingar. Omfanget av samlingane var i alt 21,8 mill. einingar. Det vart utlånt 22,9 mill. einingar i 1998, som svarar til eit utlån på 5,19 einingar pr. ibuar. Talet på besøk var 20,7 mill. Talet på tilsette var 2 918, av desse var 1 071 fagutdanna bibliotekarar.

Til folkebibliotekføremål vart det i 1998 løyvt til saman vel 1 milliard kroner. Av dette vart 846 mill. kroner løyvd av kommunane og 91 mill. kroner av fylka. Statens bibliotektilsyn hadde eit budsjett på 71 mill. kroner, medan Norsk kulturråd forvalta 58 mill. kroner gjennom innkjøpsordningane for litteratur.

Bibliotektilbod for grupper som vanskeleg kan koma til biblioteket, femner om mobil bibliotekteneste (bokbussar/bokbåt), bibliotekteneste i fengsel og statlege helseinstitusjonar. Vidare finst det tilrettelagde bibliotektenester for grupper med særskilde behov, som innvandrarar og flyktningar, døve, døvblinde og synshemma.

Statens bibliotektilsyn forvaltar årlege løyvingar til forsøk, utvikling og fellestiltak i folkebiblioteka.

5.1.2.2 Fylkesbiblioteka

Fylkesbiblioteka hjelper folkebiblioteka med fjernlån, organiserer lånesamarbeid og har rådgjevande o.a. funksjonar overfor folkebiblioteka og styresmakterne, m. a. når det gjeld bibliotekstatistikk. Dei har eigne boksamlingar med ansvar for kvar sine delar av ein såkalla emnefordelingsplan. Fleire fylkesbibliotek driv bokbussar e.l. Medan det tidlegare var vanleg med felles sjef for fylkesbiblioteket og det kommunale folkebiblioteket - vertsbiblioteket - er det no berre felles leiar i fire fylke.

I 1998 vart det utført 165 årsverk i fylkesbiblioteka. Dei totale utgiftene var 91 mill. kroner. Samlingane utgjorde 980 000 einingar, av dette 91 pst. bøker. Dei formidla 813 000 utlån, meir enn helvta av desse gjennom bokbussar e.l. Dei arrangerte 344 kurs og 208 kommunale konferansar.

5.1.2.3 Mobile bibliotektenester

Bokbussar som supplement til dei ordinære folkebiblioteka har funnest i meir enn 50 år. Utlånet utgjorde i 1997 3,9 pst. av samla utlån i folkebiblioteka. Born stod føre 52,9 pst. av samla utlån og 62,9 pst. av bokutlån. Blant dei vaksne lånarane utgjorde eldre ein monaleg del.

Ved årsskiftet 1998 - 99 var det i alt 51 mobile bibliotekeiningar, som opererte i 250 kommunar. 25 einingar er kommunale, 11 interkommunale, 15 fylkeskommunale, og tre bokbussar i samiske område vert drivne i samarbeid med kommunar i Sverige og/eller Finland. Dei fleste mobile einingane gjer teneste i grisgrendte strok, berre 6-8 er bybussar. Tilbodet frå bokbussane varierer frå 400 band til 5 000 band.

Staten yter årleg tilskot til drift og kjøp av buss. I 1999 er løyvinga 14,7 mill. kroner. Frå 1993 er driftstilskotet avgrensa til kommunar som fell inn under SND-området. Dette gjeld 19 einingar som får refundert 50 pst. av godkjende driftsutgifter. 9 einingar dekkjer kommunar både innanfor og utanfor SND-området. I 1997 utgjorde statleg driftstilskot 37 pst. av dei samla driftsutgiftene. Dei seks kommunane i samiske kjerneområde har bokbussdrift med 85 pst. statstilskot. Det same gjeld for den sørsamiske bokbussen i Nordland. Det vert gjeve investeringstilskot til kjøp av ny buss i alle kommunar ubunde av SND-området. Samiske kommunar får 100 pst.

5.1.2.4 Skulebibliotek i grunnskulen

Skuleboksamlingar har vore lovfesta sidan 1827. Kring 1890 vart det dessutan innført statstilskot for å skipa til slike. Alle biblioteklovene femna òg om skulebibliotek, men i 1985 vart dette avløyst av ei eiga føresegn i grunnskulelova. Skuleboksamlinga skulle både skaffa høvelege bøker til lesnad for elevane i

fritida og syta for høveleg litteratur til hjelp for undervisninga. Då ungdomsskulen vart innført i 1960-åra, skulle skulebiblioteket vera ein integrert del av den pedagogiske verksemda. Mange kommunar skipa kombinasjonsbibliotek mellom folke- og skulebibliotek.

Etter biblioteklova frå 1971 fekk alle skular, både i byane og på landet, plikt til å ha bibliotek. Talet på kombinerte folke- og skulebibliotek gjekk etter kvart ned, men i 1998 var det likevel att 304 slike.

5.1.2.5 Skulebibliotek i vidaregåande skule

Mange av dei gamle latinskulane og seinare gymnasa hadde skulebibliotek. Med reformene i 1970-åra vart det sett fokus på at elevane i vidaregåande skule trong bibliotek. Mange skulebibliotek fekk betre lokale, større løyvingar til innkjøp, og fagutdanna bibliotekar. Denne utviklinga har halde fram. Frå 1985 har det vore lovfest at elevar i vidaregåande skule skal *ha tilgang til bibliotektenester*.

Skilnadene er likevel store frå fylke til fylke. Alle vidaregåande skular i Akershus har fagutdanna bibliotekar, medan berre to skular i Hordaland har slike stillingar. Løyvinga til mediekjøp varierer frå kr 409 pr. elev i Finnmark til kr 100 i Østfold. I Akershus har 83 pst. av skulane lesesal, medan talet for Vestfold er 33 pst. Over 60 pst. av skulebiblioteka har teke i bruk Internett og CD-ROM.

5.1.2.6 Nasjonalbiblioteket

Universitetsbiblioteket i Oslo - skipa i 1811 - har ivareteke nasjonale bibliotekfunksjonar heilt sidan pliktavleveringspåbodet frå 1815. Rett nok var avleveringane særst mangelfulle i tidbolken 1839-1883, men etter den tid har avleveringa vore lovfesta. Samstundes oppretta Universitetsbiblioteket ei eiga norsk avdeling som skulle ta seg av det norske materialet.

I 1989 vart Nasjonalbibliotekavdelinga i Rana skipa, og ei ny lov om pliktavlevering vart vedteken same året. Fleire typar informasjonsberarar vart avleveringspliktige; lova gjeld no ikkje berre prenta materiale, men allment tilgjengelege dokument av alle slag. Nasjonalbibliotekaren med tilhøyrande stab vart skipa frå 1. januar 1994.

Frå 1. januar 1999 vart Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo oppretta, og denne femner i all hovudsak om nasjonale tenester og norske samlingar utskilde frå Universitetsbiblioteket. Nasjonalbiblioteket er no tre einingar, Nasjonalbibliotekaren med stab og dei operative avdelingane i Oslo og Rana.

Nasjonalbiblioteket vender seg til eit breitt spekter av brukarar; forskarar, einskildpersonar, organisasjonar, andre bibliotek og kulturinstitusjonar som forlag, bokhandlar, arkiv, museum, massemedium, filminstitusjonar og teater.

Nasjonalbiblioteket skal vera kjelde til kunnskap om og forståing av Noreg, landet, menneska som bur her og samfunnet vi har skapt, og av vårt bidrag til verdssamfunnet. Det skal vera eit kompetanse- og tenestesenter for biblioteka, ein brubyggjar mellom folkebiblioteka og fag- og forskingsbiblioteka og ein sentral aktør i lånenettverket mellom biblioteka.

Gjennom pliktavleveringslova har det i tillegg eit særleg samarbeid med universitetsbiblioteka, Samisk spesialbibliotek og Norsk filminstitutt som alle

mottek pliktavlevert materiale. I framtida vil Nasjonalbiblioteket spela ei viktig rolle i samarbeidet mellom fagbiblioteka og folkebiblioteka.

Nasjonalbiblioteket skal spora opp, samla inn og registrera alle norske utgjevingar av prent, lyd- og biletmedium (medrekna kringkastingsmateriale) og elektroniske dokument. I tillegg vert det bygd opp ymse spesialsamlingar og referansesamlingar. Prenta norsk materiale vert registrert i ein eigen nasjonalbibliografi.

Nasjonalbiblioteket er i seg sjølv eit fagbibliotek innanfor spesialfeltet Noreg, nordmenn og det norske samfunnet. Det er vidare ein viktig tenesteytar til fag- og forskingsbiblioteka, både for utlån av materiale, som leverandør av bibliografiske tenester og som bibliotekfagleg kompetansesenter. Nasjonalbiblioteket er elles nært knytt til fag- og forskingsbiblioteka gjennom det felles biblioteksystemet BIBSYS.

5.1.2.7 Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB)

NLB er bibliotek for syns- og lesehemma. Verksemda vart bygd opp av Norges Blindeforbund og Vestlandske Blindeforbund, men overteken av staten frå 1989. NLB produserer og låner ut allmenn litteratur og studielitteratur til syns- og lesehemma. Hovudavdelinga ligg i Oslo, medan det er filialar i Bergen og Trondheim.

NLB skal syta for litteratur og informasjon til alle som har ei funksjonshemming som gjer at dei ikkje kan lesa vanlege prenta bøker, og medverkar slik til samfunnsmessig jamstilling og deltaking for alle. NLB både produserer og låner ut bøker og fungerer som eit folkebibliotek for syns- og lesehemma over heile landet. Primærbrukarane er blinde og svaksynte, som utgjer 75 pst. av lånarane. Andre grupper lånarar er aukande, særleg dyslektikarar.

NLB skal ha eit styre med to medlemmer frå Norges Blindeforbund, ein frå Vestlandske Blindeforbund, ein representant for dei tilsette og fire medlemmer oppnemnde på fritt grunnlag av Kulturdepartementet. Nytt styre vil bli oppnemnt frå 2000.

5.1.2.8 Fag- og forskingsbiblioteka

Desse biblioteka er i hovudsak knytte til universitet og høgskular, forskingsinstitutt og andre offentlege eller private FoU-institusjonar. Dei er bygde opp for å yta bibliotektenester til studentar, lærarar og forskarar ved den institusjonen biblioteket er del av. Fag- og forskingsbiblioteka er samstundes del av det nasjonale lånenettverket. Dei utgjer såleis ein viktig ressurs i det samla bibliotektilbodet i landet.

Hovudperspektivet for fag- og forskingsbiblioteka er å skaffa relevant informasjon til FoU- og utdanningsaktivitetane ved moderinstitusjonane. Følgjeleg legg dei vinn på samarbeid seg i mellom nasjonalt og internasjonalt. Universitetsbiblioteka og biblioteka ved høgskulane dominerer med 45 pst. av samlingane og 50 pst. av utførte årsverk i alle fag- og forskingsbiblioteka.

Dei om lag 400 fag- og forskingsbiblioteka har til saman 19 mill. bøker og tidsskrift. I tillegg har dei 6 mill. andre typar dokument/einingar, t.d. mikroformer, grafiske dokument, AV-dokument, manuskript o.a. Ei viktig teneste er dessutan tilgang til nasjonale og internasjonale faglege databasar. I 1998 vart

det utført 1 700 årsverk i desse biblioteka og effektuert 3,8 mill. utlån. Av dette var 0,5 mill. fjernlån, dels i originalform og dels som kopiar. Samla utgifter var 682 mill. kroner, av dette var 55 pst. lønsutgifter. Eigeninntektene var 43 mill. kroner.

5.1.2.9 Statlege bibliotekorgan

Statens bibliotektilsyn (SB) vart skipa i 1949. SB skal syta for underlagsmateriale for politiske vedtak, ivareta statens oppgåver etter biblioteklova på vegner av Kulturdepartementet, stå for rådgjeving- og rettleiingsoppgåver, forvalta statstilskot til ymse innsatsområde og initiere prosjekt som styrkjer folke- og skulebiblioteka. SB representerer folkebiblioteka andsynes andre samfunnssektorar og i nordisk og internasjonalt biblioteksamarbeid.

Riksbibliotektenesta (RBT) vart skipa i 1969 som eit planleggings-, utgreiings- og koordineringsorgan for vitskapleg og fagleg bibliotek- og dokumentasjonsarbeid. RBT skal leggja til rette tilgangen til dokumentasjon og fagleg informasjon for alle som treng det i forskning, høgare utdanning, helsestell, forvaltning og næringsliv. RBT organiserer etter- og vidareutdanningstilbod, arbeider med betring av bibliotekrutinar, er avtalepart i høve somme internasjonale betalingsdatabasar, har informasjons- og koordineringsoppgåver i nordisk og internasjonalt biblioteksamarbeid for fag- og forskingsbibliotek m.m. RBT er eige organ, men budsjetteknisk integrert i og samlokalisert med Norgesnetttrådet, som er rådgjevande organ for Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet i saker som gjeld den langsiktige utviklinga av høgare utdanning i Noreg.

Både Statens bibliotektilsyn og Riksbibliotektenesta deltek i ei interdepartemental gruppe som skal sjå på felles problemstillingar og løysingar innanfor arkiv, bibliotek og museum, særleg spørsmål som gjeld IKT.

5.2 Lovgrunnlag, organisering og finansiering

Lova om folkebibliotek fastset somme rammevilkår for desse biblioteka. Tilsvarende er lova om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument eit avgjerande verkemiddel for Nasjonalbiblioteket. Aktiviteten i Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek har eit lovgrunnlag i åndsverklova. Fag- og forskingsbiblioteka har derimot inga særskild lovgjeving som basis, men eit generelt grunnlag finst i lova om universitet og høgskular, der det i § 2 heiter at universitet og vitskaplege høgskular har eit særleg nasjonalt ansvar m.a. «for å bygge opp, drive og vedlikeholde forskningsbiblioteker og museer med vitenskapelige samlinger og publikumsutstillinger».

5.2.1 Folkebiblioteksektoren

Lov om folkebibliotek av 20. desember 1985 nr. 108 etablerer eit hierarki med kommunale folkebibliotek, fylkesbibliotek og det statlege nivået medrekna Statens bibliotektilsyn. Folkebibliotekverksemd omfattar òg bibliotektenester for pasientar i sjukehus og helseinstitusjonar og andre som har særlege vanskar med å bruka biblioteket. § 1 i lova fastset mål for folkebiblioteka:

«Folkebibliotekene skal ha til oppgave å fremme opplysning, utdanning og annen kulturell virksomhet gjennom informasjonsformidling

og ved å stille bøker og annet egnet materiale gratis til disposisjon for alle som bor i landet. Det enkelte bibliotek skal i sine tilbud til barn og voksne legge vekt på kvalitet, allsidighet og aktualitet. Virksomheten skal være utadrettet, og tilbudene skal gjøres kjent. Folkebibliotekene er ledd i et nasjonalt biblioteksystem.»

Lova fastset at kommunane skal ha folkebibliotek med fagutdanna leiar, men departementet kan dispensera frå utdanningskravet og gje nærare føresegner om kvalifikasjonskrav og overgangsordningar.

Vidare fastset lova at fylkeskommunane skal ha fylkesbibliotek med fagutdanna leiar. Fylkesbiblioteket, som skal vera knytt til eit folkebibliotek, skal ha avtalefesta samarbeid med dei statlege skulestyresmaktene i fylket, slik at fagleg kompetanse i fylkesbiblioteket vert stilt til rådvelde for desse. Samarbeidet med grunnskulen skal tryggast gjennom organisert samarbeid mellom folkebiblioteket og skulebiblioteka.

Statens bibliotektilsyn skal etter lova ta seg av dei statlege oppgåvene. Det kan gjevast særlege statstilskot til føremål som ikkje naturleg høyrer inn under ansvarsområdet åt den einskilde kommunen, eller som er viktige for det nasjonale biblioteksystemet.

Lov om bibliotekvederlag av 29. mai 1987 nr. 23 fastset at opphavsmenn til litterære verk, musikk, kunst m.v. utgjevne i Noreg og disponerte til utlån i offentlege bibliotek skal ytast vederlag gjennom årlege løyvingar over statsbudsjettet. Vederlaget, som er kollektivt og vert betalt til særskilde fond, vert rekna ut på grunnlag av statistikk over talet på einingar som er disponerte til utlån i offentlege bibliotek. I 2001 vil staten betala om lag 60 mill. kroner i vederlag, noko som svarar til kr 1,40 pr. år per eining.

Forskrift til *lov av 12. mai 1961 nr. 2 om opphavsrett til åndsverk* gjev offentlege fag- og forskingsbibliotek og fylkesbibliotek rett til, med nærare avgrensingar, å levera fotokopiar i staden for utlån.

Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa av 17. juli 1998 nr. 61 (opplæringslova) fastset at elevane skal ha tilgang til skulebibliotek. Etter forskrift til lova skal skulen ha eige bibliotek, med mindre tilgang til slikt er tryggja gjennom samarbeid med andre bibliotek. Bibliotek som ikkje ligg i skulelokala, skal vera tilgjengeleg for elevane i skuletida, slik at det kan brukast aktivt i opplæringa. Biblioteket skal vera særskilt tilrettelagt for skulen.

5.2.2 Nasjonalbiblioteket

Etter *Instruks for institusjonar som forvaltar dokument innkomne etter lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument* har Nasjonalbiblioteket ansvaret for innsamling, katalogisering og bevaring av eit breitt spekter av pliktavleverte dokument - frå tradisjonelle prent på papir, via foto, film og lydfestingar, radio- og fjernsynsprogram til allment tilgjengelege databasar. Når det gjeld video- og filmtilfang, er Norsk filminstitutt mottakar av det pliktavleverte materialet.

Lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument av 9. juni 1989 nr. 32 pålegg utgjevar, produsent og importør av dokument som vert gjort tilgjengeleg for allmenta, plikt til å avlevera eit visst tal eksemplar avhengig av kva slag dokument det dreier seg om. Føremålet med lova er å tryggja dokument med allment tilgjengeleg informasjon, slik at desse vitnemåla om norsk

kultur og samfunnsliv kan verta bevarte og gjorde tilgjengelege som kjeldemateriale for forskning og dokumentasjon.

Nasjonalbiblioteket pliktar å sjå til at bruken av pliktavleverte dokument skjer innanfor rammene av dei opphavsrettsreglane som til kvar tid gjeld. Problemstillingar knytte til tilhøvet mellom opphavsrett og føresegner om pliktavlevering er vortne endå meir aktuelle - både i Noreg og internasjonalt - ved avlevering av nye medium, som elektroniske dokument, lyd og film.

Åndsverklova § 16 heimlar forskrift om fotokopiering til forskings- og studieføremål. Etter gjeldande forskrift er det ikkje høve til å gjera om frå analoge til digitale kopiar utan etter avtale med opphavsmannen. Noreg er bunde av internasjonale avtaler, m.a. EU-direktiv som er gjennomførte i åndsverklova, og som statuerer opphavsmannen sin einerett. Avtalene set rammer for kva unnatak som kan gjerast i nasjonal rett.

5.2.3 Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek

Produksjon og utlån i NLB er heimla i åndsverklova § 17 første til tredje leden:

«Av utgitt litterært eller vitenskapelig verk eller musikkverk kan det i annen form enn lydopptak fremstilles eksemplar bestemt til bruk for blinde og svaksynte. Utgitt litterært eller vitenskapelig verk kan gjengis på film, med eller uten lyd, bestemt til bruk for hørsels- eller talehemmede.

Bestemmelsene i første ledd gir ikke rett til kopiering av eksemplarer som andre har fremstilt med særlig henblikk på bruk som der er nevnt.

Kongen kan bestemme at nærmere angitt organisasjon og bibliotek for vederlagsfritt utlån til funksjonshemmede skal ha rett til på nærmere fastsatte vilkår å fremstille eksemplar av utgitt litterært eller vitenskapelig verk gjennom opptak på innretning som kan gjengi det. I tilslutning til teksten kan offentliggjort kunstverk og offentliggjort fotografisk verk gjengis på opptaket Opphavsmannen har krav på vederlag som utredes av staten.»

Blindeskrift kan fritt produserast av alle, og lova avgrensar ikkje bruken til lån. Bøker der teksten er lagd inn på diskett eller anna medium, kan òg produserast av alle dersom teksten er tilrettelagt for synshemma, og bruken er ikkje avgrensa til lån.

Lydbøker kan produserast av namngjeven organisasjon og bibliotek. Lydbøkene skal berre vera til gratis utlån til funksjonshemma. Opphavsmannen har krav på vederlag.

NLB yter vederlag til rettshavarane for lydbøker innlesne i eigen regi eller av *Kristent Arbeid Blant Blinde (KABB)* gjennom Norsk forfatterfond.

5.2.4 Samisk spesialbibliotek og finsk bibliotekteneste

Samisk spesialbibliotek (SSB) er den sentrale samiske bibliotektenesta med oppgaver knytte til innkjøp, registrering, lagring og utlån av materiale på samisk og om samiske tilhøve. Biblioteket er tufta på ei bokstamme samla ved Karasjok folkebibliotek frå 1950-åra. I perioden 1962-1982 gav både stat, fylke og kommune tilskot til dette, men seinare har tiltaket vore fullt ut statleg finansiert. I dag er SSB samlokalisert med Karasjok folkebibliotek og biblioteket ved den samiske vidaregåande skulen. Sametinget har vedteke at SSB skal

rustast opp og leggjast inn under deira ansvarsområde. SSB skal i 2000 flyttast inn i nybygget for Sametinget og vil då få tilleggsoppgåver som informasjonsteneste og forvaltningsbibliotek for Sametinget. Ordninga med statleg tilskot til SSB frå Kulturdepartementet vil verta vidareført. I budsjettet for 2000 er det lagt inn ein monaleg auke i statstilskotet til dette spesialbiblioteket, slik at flyttinga til dei nye lokala kan gjennomførast.

Finsk bibliotektenesteer ein statleg finansiert særfunksjon tillagd Finnmark fylkesbibliotek, som har eit særleg ansvar for finsk-språkleg litteratur. Det skal ytast tenester både til finstalande norske statsborgarar og finske statsborgarar som er i landet for kortare eller lengre tid. Boksamlinga på 11 600 band femner om skjønn- og faglitteratur for born, ungdom og vaksne.

5.2.5 Økonomiske rammevilkår for folke- og fylkesbibliotek

Kommunane har ansvaret for å finansiera drifta av folkebiblioteka og fylkeskommunane for fylkesbiblioteka. Utgiftene til folke- og fylkesbiblioteka har vore svakt stigande frå 1986 til 1998 rekna i faste prisar, jf. figur 5.1, med ein auke på 6,4 pst. frå 1986 til 1998. I løpande prisar er auken i underkant av 21 pst. frå 1993 til 1998. Fylkesbiblioteka har i denne perioden hatt om lag same utviklinga med ein nominell auke i utgiftsramma frå 75 til 90 mill. kroner.

Figur 5.1 Folke- og fylkesbibliotek. Utvikling av utgiftene 1980-1998.

Kjelde: Statens bibliotektilsyn

Lønsutgiftene tek ein aukande del av ramma. I 1993 utgjorde løn i medel 58,5 pst. av samla driftsutgifter, mot 61 pst. i 1998. I 1993 hadde 34 bibliotek

lønsutgifter som stod for meir enn 70 pst. av samla utgifter. I 1998 hadde 82 (19 pst.) av biblioteka så store lønsutgifter.

Utgifter til media - det som biblioteka skal låna ut - har gått andre vegen. I 1993 utgjorde utgifter til dette i medel 17,3 pst. av samla utgifter, mot 15,5 pst. i 1998. I 1993 var det 139 bibliotek (32 pst.) der utgifter til media utgjorde meir enn 25 pst. av samla utgifter. I 1998 var dette talet redusert til 75 (17 pst.). Jf. figur 5.2.

Mange av folkebiblioteka er små. I 1993 vart det utført 1 841 årsverk, i 1998 var talet 1 901 årsverk. Over 63 pst. av biblioteka har to årsverk eller mindre til drifta. Dette talet har vore konstant i perioden 1993-1998. Derimot har talet på bibliotek med mindre enn eitt årsverk gått ned frå 114 i 1993 til 90 i 1998.

Til samanlikning rapporterte fag- og forskingsbiblioteka i åra 1997 og 1998 høvesvis 1 607 og 1 683 årsverk med samla utgifter på 661 og 685 mill. kroner.

Investeringane i folkebibliotek låg på eit etter måten høgt nivå i åra 1992-1998. Då vart det avslutta eller sett i gang prosjekt med ei samla investeringsramme på 556 mill. kroner. Ordninga med statlege tilskot til bibliotekbygg vert forvalta av Statens bibliotektilsyn med fylkesbiblioteka som innstillande organ. Det statlege investeringstilskotet er avgrensa til 1/3 av godkjende byggekostnader inntil kr 550 000 pr. prosjekt i kommunar sør for Namdalen, kr 700 000 i Namdalen og Nordland og kr 800 000 i Troms og Finnmark. Statstilskotet utgjør berre ein særst liten del av dei samla investeringane.

5.3 Samlingsetablering

5.3.1 Samlingstilbodet i folkebiblioteka

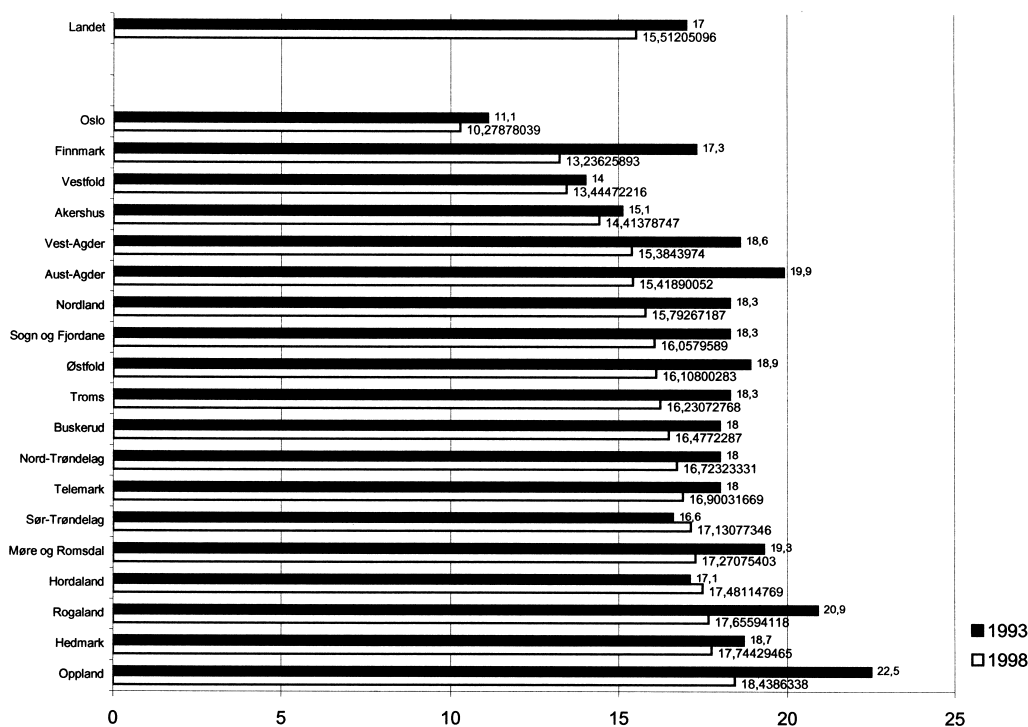
Statens bibliotektilsyn har utforma rettleiande føresegner for folkebibliotek. Der heiter det at biblioteket ved innkjøp skal leggja vinn på kvalitet, mangfald og aktualitet. Biblioteket skal stilla til rådvelde skjønn- og faglitterære bøker, aviser, tidsskrift, lokalhistorisk og anna eigna materiale, og dessutan tilby lydfestingar og IKT-dokument.

Folkebiblioteka skal skaffa nytt og dagsaktuelt informasjonsmateriale og litteraturtilfang i samsvar med dei behova brukarane melder. Eit brukarorientert bibliotek inneber at bibliotekenestene skal spegla dei behova brukarane har. Ymse særkjenne ved nærområdet vil difor måtta leggjast vekt på ved innkjøp til samlingane.

Det publikums- og aktualitetsorienterte *akkvisisjonsprinsippet* er det punktet der biblioteka viser den største skilnaden i høve til arkiv og museum, der representasjonsverdien som kjeldemateriale frå ei fjern eller nær fortid er eit viktig utvalskriterium. Likevel har både folkebibliotek og fag- og forskingsbibliotek i vekslende mon spesialsamlingar med relevans for historisk forskning og dokumentasjon på nasjonalt og lokalt nivå, t.d. privatarkiv eller fotografiske samlingar. Dessutan har Nasjonalbiblioteket ein tilnærma rein kulturvernfunksjon i si innsamling og bevaring av pliktavlevert materiale.

I 1997 brukte folkebiblioteka 127 mill. kroner til innkjøp av bøker, aviser, tidsskrifter og andre medium. Tilvoksteren var på 960 000 einingar medrekna bøkene frå Kulturfondet. Av dette utgjorde bøker 850 000 einingar. Av eit samla tilfang på 21,6 mill. einingar utgjorde bøker 20,5 mill. einingar.

Folkebibliotek 1993 og 1998. Utgifter til bøker/media i prosent av totale driftsutgifter. Fylkesvis

Figur 5.2 Folkebibliotek 1993 og 1998. Utgifter til bøker/medium i prosent av totale driftsutgifter. Fylkesvis.

Kjelde: Statens bibliotektilsyn

Norsk kulturfonds innkjøpsordninger for litteratur

Innkjøpsordninga for ny norsk skjønnlitteratur vart innført i 1965. Gjennom midlane frå Norsk kulturfond vart all ny norsk skjønnlitteratur av ein viss kvalitet innkjøpt i 1000 eksemplar av kvar tittel og stilt til rådvelde for folkebiblioteka. I 1978 kom i tillegg ei innkjøpsordning for norsk barnelitteratur, som frå 1989 vert innkjøpt i 1 550 eksemplar. I 1989 kom òg innkjøpsordninga for omsett litteratur, der 50 utvalde ikkje-nordiske titlar vert innkjøpte i 500 eksemplar kvar. Seinare er det oppretta ei avgrensa innkjøpsordning for faglitteratur for born og unge, og ei for essayistikk.

Desse ordningane kan sjåast på frå ulike kulturpolitiske synsvinklar, men i denne samanhengen er det naturleg å avgrensa seg til eit bibliotekperspektiv. Verdet av innkjøpsordningane utgjer meir enn 1/3 av innkjøpsbudsjetta til folkebiblioteka. I små kommunar kan innkjøpsordningane utgjera halvta av den årlege tilvoksteren. Dette inneber at dei gjer det mogleg for kommunar med små budsjett å tilby lånarane ny norsk litteratur i eit omfang dei elles knapt ville ha klart. Norsk kulturråd skal i samband med ei større utgreiing om bokbransjen òg gjera ein gjennomgang av dei ulike innkjøpsordningane. Dette arbeidet skal vera slutført i april 2002.

Spesialsamlingar

Mange folkebibliotek har omfattande og viktige lokalhistoriske samlingar, og for fylkesbiblioteka har lokalhistoriske samlingar alltid tilhøyrt kjerneoppgåvene. I Statens bibliotektilsyn sine rettleiande føresegner for fylkesbibliotek heiter det at desse skal ha ei lokalsamling som geografisk dekkjer fylket. På dette feltet arbeider biblioteka i ein gråsone med overlappingar mot museum og arkiv.

5.3.2 Nasjonalbiblioteket og pliktavleveringa

Utgangspunktet for samlingane i Nasjonalbiblioteket er ordninga med pliktavlevering. Fram til 1990 var det i hovudsak prent som vart avleverte, medan ein no mottok andre og nyare dokumentslag med, jf. tabell 5.1. Materiale frå Internett kjem òg inn under pliktavleveringslova. Etter lova skal Nasjonalbiblioteket samla inn, lagra og registrera mykje av den norske delen av verdsveven. Kringkastingsmaterialet vert i dag avlevert på ulike måtar. NRK avleverer radioprogram digitalt, medan fjernsynsmaterialet vert avlevert på videokassetar.

Tabell 5.1: Statistikk over pliktavlevert materiale i perioden 1990-1998

	1990 ¹	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997 ²	1998
Periodika	2 400	7 300	10 600	12 900	14 600	15 900	16 880	10 900	19 891
Monografi	5 600	10 200	11 200	12 200	12 800	13 500	13 400	18 200	11 809
Småtrykk	3 500	28 000	30 000	24 000	42 500	30 800	29 660	16 500	31 531
Postkort	-	-	300	700	1 600	4 500	5 080	3 900	1 248
Plakatar	-	-	500	800	1 000	800	950	750	864
Kart				96	319	553	176	39	459
Musikalia				289	284	445	265	235	496
Lydfestingar			611	443	456	463	529	568	370
Radio- og fjernsynsprogram		2 900	12 730	10 210	16 822	17 320	17 238	19 379	17 730
CD-ROM							80 ³	42	78
Diskettar							332 ³	44	46

¹) Berre 6 måneder

²) Ved utgangen av 1997 hadde Senter for pliktavlevering meir enn ein månads etterslep på registrering av materialet. At tala for 1997 er lågare enn for tidlegare år, viser derfor ikkje ein nedgang i avleveringa.

³) Gjeld perioden 1990-96

Depotbiblioteket

Samlinga ved depotbiblioteket til Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana består av pliktavlevert materiale etter 1990 og materiale med liten bruksfrekvens avlevert frå alle typar bibliotek. Dokument som har vore del av ei biblioteksamling, skal oppbevarast av depotbiblioteket i minst eitt eksemplar. Eit slikt sentralisert magasin for litteratur som er lite etterspurt, frigjer hylleplass for dei fleste biblioteka i Noreg, samstundes som det hindrar at eldre litteratur forsvinn ut av biblioteknettverket ved kassasjon.

Statens bibliotektilsyn har gjeve tilskot til folke- og fylkesbibliotek som sender materiale til depotbiblioteket. Etter kvart vil depotbiblioteket kunna avløysa fylkesbiblioteka for somme oppgåver. Ein sjeldan gong hender det at samlingar vert øydelagde, t.d. ved brann eller flaum. Då vil depotbiblioteket kunna medverka til reetablering av samlingane med bøker frå dublettsamlinga.

I åra 1997 og 1998 har tilvoksteren til samlingane vore vel 50 000 einingar og utlånet i overkant av 40 000 einingar. Magasinkapasiteten er oppbrukt, og det er no sett i gang eit byggjesteig II som skal vera ferdig i løpet av 2001.

5.3.3 Nasjonalbiblioteket og unika

I tillegg til det pliktavleverte materialet og eldre samlingar av norsk litteratur har Nasjonalbiblioteket ansvaret for spesielle samlingar som handskriftsamlinga, samlingar av musikkmateriale, teaterhistorisk materiale, foto, film og kringkastingsmateriale m.v.

Handskriftsamlinga inneheld privatarkiv, einskildmanuskript og brev frå heile breidda av norsk kultur- og samfunnsliv og frå heile landet. Dei eldste manuskripta er frå mellomalderen, men tyngdepunktet er materiale frå dei siste 200 åra. Det ligg ikkje føre ei formalisert arbeidsdeling mellom Handskriftsamlinga og andre institusjonar som tek vare på privatarkiv. Grenselinene er uskarpe, men personarkiva dominerer i Handskriftsamlinga, medan det er få foreinings-, organisasjons- og bedriftsarkiv, jf. elles kap. 4.3.5.

Norsk musikkamling inneheld musikkmanuskript, arkivalia, samlingar av utklipp etter privatpersonar og organisasjonar; og voksrullar, lydband og andre slag private opptak og innspelningar. Samarbeid med andre institusjonar er ikkje formalisert.

Teaterhistorisk samling inneheld arkiv frå nedlagde og eksisterande teater tiltak og personar med tilknytning til norsk teater. Ein del tilfang finst ved dei eksisterande teatra, og det er teaterarkiv ved universiteta i Bergen og Trondheim.

Nasjonalbiblioteket har store samlingar av eldre *fotografisk materiale* og yter tenester til andre offentlege og private forvaltarar av fotografi.

Nasjonalbiblioteket tek vare på pliktavleverte norske *lydfestingar* og kjøper inn utanlandske utgjevingar med norsk musikk og/eller utøvarar. Dessutan samlar institusjonen eldre musikk- og lydopptak.

Nasjonalbiblioteket har omfattande samlingar av norsk filmhistorisk materiale, m.a. brorparten av all nitratfilm (eldre enn 1953). Eksemplar av pliktavleverte videogram vert òg tekne vare på av Nasjonalbiblioteket.

Nasjonalbiblioteket mottok som pliktavlevert materiale alt NRK sender, både riks- og lokalsendingar. Det kan etter lova òg krevjast avlevering frå andre kanalar med konsesjon i Noreg. Ein del eldre kringkastingsmateriale er overført frå NRK.

5.3.4 Fag- og forskingsbibliotek

Akkvisisjonane ved fag- og forskingsbiblioteka speglar av fagprofilen ved dei lærestadene biblioteka tilhøyrer. I samsvar med ordninga med knutepunktinstitusjonar for universitet og høgskular i Noregs-nettet har biblioteka i dei

aktuelle institusjonane tilsvarande funksjonar på bibliotekfeltet. I tillegg har universitetsbiblioteka i Oslo og Trondheim og dei vitskaplege høgskulane delt eit emneansvar mellom seg.

Det vart i alt kjøpt inn i overkant av 540 000 nye bøker og tidsskrift i 1998, og av dette stod biblioteka ved universiteta og dei vitskaplege høgskulane føre nær helvta. Rapporterte tal i 1997 og 1998 for fag- og forskingsbiblioteka viser at utgifter til seriepublikasjonar tek om lag 50 pst. av utgiftene til kjøp til samlingane. Samla innkjøp utgjer 36 pst. av driftsutgiftene (frårekna Nasjonalbiblioteket), og det er mykje meir enn i folkebiblioteka. Ein veksande utgiftspost for fag- og forskingsbiblioteka er utgifter til informasjonstenester. Berre frå 1997 til 1998 steig desse frå 15 til 24 mill. kroner.

I 1998 hadde fag- og forskingsbiblioteka 18,2 mill. bøker og seriepublikasjonar. Biblioteka ved universiteta og dei vitskaplege høgskulane hadde nær helvta av desse. Dei offentlege spesialbiblioteka hadde 20 pst., og Nasjonalbiblioteket og biblioteka ved dei statlege høgskolane 15 pst. kvar, medan dei private spesialbiblioteka hadde 4 pst.

Fag- og forskingsbibliotek har òg specialsamlingar med manuskript, foto, anna audiovisuelt materiale, mikroformer og teikningar. I første rekkje gjeld det universitetsbiblioteka i Bergen og Trondheim. Stundom er det tale om materiale etter forskarar som har arbeidd ved institusjonane.

5.4 Samlingshandtering og - bevaring

Av plassomsyn må folkebiblioteka med jamne mellomrom fjerna bøker o.a. som brukarane syner lita eller inga interesse for. I perioden 1993-1998 rapporterte folkebiblioteka ein årleg avgang frå samlingane på mellom 615 000 og 815 000 einingar, alle medium medrekna. Det utgjer 3-4 pst. av totalbestanden. Avgangen av bøker og tidsskrift i fag- og forskingsbiblioteka var i 1997 og 1998 300 000 og 210 000 einingar, eller høvesvis 1,7 pst. og 1,2 pst. av samlingane. Ein del av materialet går til depotbiblioteket ved Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana.

Når det gjeld handtering og bevaring av samlingane, er Nasjonalbiblioteket i ei særstilling. Slik sett har dei oppgåver og problemstillingar som er like dei som arkiv og museum møter. Samlingane i Nasjonalbiblioteket inneheld både eldre og nyare materiale. Målet er å bevare materialet så godt som mogleg, og å finna adekvate løysingar på slitasjeproblema ved bruk. Nye media krev nye konserveringsteknikkar. Det vert heile tida arbeidd med restaurering og bevaring av samlingane.

For Nasjonalbiblioteket er fullgode magasin heilt avgjerande for bevaringsarbeidet. I Rana har Nasjonalbiblioteket tryggingsmagasin i fjell og dessutan lager for nitratfilm. Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo har overteke den gamle bygningen etter Universitetsbiblioteket, men denne gjev dårlege bevaringsvilkår for eldre unike samlingar. Eit nytt magasinbygg under bakkenivå er difor under planlegging.

For å spare eldre, verdfulle samlingar frå bruksslitasje kan det verta aktuelt å digitalisera delar av desse. Då vil den digitale versjonen utgjera hovudmaterialet for publikumsbruk. Nasjonalbiblioteket har gjennom eigne prosjekt etablert god kompetanse på å digitalisera eit breitt spekter av samlingstypar. Jf. elles kap. 5.5.2 nedanfor.

Digitalisering som førebyggjande konserveringstiltak er òg aktuelt i Arkivverket og musea. Det er difor viktig at denne aktiviteten vert samordna på best mogleg måte. I tillegg vil det vera naturleg med eit nærare samarbeid mellom Nasjonalbiblioteket og Arkivverket når det gjeld papirkonservering.

I kap. 5.10.7 er behovet for sikring av masterarkivet ved Norsk lyd- og blindskriftbibliotek omtalt. Digitalisering av dette arkivet vil vera ei naturleg oppgåve å løysa i samarbeid med Nasjonalbibliotektet.

Nasjonalbiblioteket får ei særskild utfordring når det gjeld langtidslagring av digitale dokument, anten dei er pliktavleverte eller er digitale representasjonar av anna originalmateriale. Desse utfordringane liknar noko på bevaringsutfordringane på arkivområdet, jf. kap. 4.4, og departementet vil sjå til at det vert optimal samordning av innsats og kompetansebygging på dette feltet.

5.5 Informasjonshandtering og bruk av IKT

5.5.1 Tilrettelegging av informasjon

Med unntak av nokre mindre bibliotek har så godt som alle no samlingane sine registrerte i ein database og dessutan tilknytning til Internett, med dei føremonene dette representerer både for arbeidet internt og for samkvemmet med omverda.

Fleire biblioteksystem er i bruk i folkebiblioteka. Dei fleste universitets- og høgskulebiblioteka og Nasjonalbiblioteket er knytte til BIBSYS. Elektroniske nettverk inneber endra rammevilkår for samarbeid mellom bibliotek. Teknologisk er det i dag mogleg å skapa *eitt* nasjonalt biblioteknett på tvers av ulike system. Frå statleg hald vil det vera ei viktig oppgåve å fremja samkvem og samvirke mellom systema ubunde av tradisjonell biblioteksektorkonfigurasjon. Eit slikt nasjonalt biblioteksystem kan gje tilgang til fellestenester og sentrale ressursar, effektivisera registrering og medverka til å utvikla nye tenestetilbod. Det er eit mål at den offentlege ressursinnsatsen som biblioteksektoren representerer, kan utnyttast ubunde av tid, stad og IKT-system.

Det pliktavleverte materialet dannar grunnlaget for nasjonalbibliografien. Utforming av nasjonalbibliografien byggjer på registrering i BIBSYS ved mottak av pliktavlevert materiale. Denne registreringa dannar grunnlagsdata for den vidare oppgraderinga til nasjonalbibliografisk nivå med klassifikasjon. Nasjonalbiblioteket konverterer no dei eldre delane av nasjonalbibliografien retrospektivt, og denne vil snart vera elektronisk tilgjengeleg attende til 1920. Nasjonalbiblioteket har òg ansvaret for katalogisering av kulturhistorisk viktige samlingar av lyd og bilete. Denne verksemda må i stor grad samordnast med institusjonar utanfor biblioteksektoren.

5.5.2 Digitalisering

Å digitalisera inneber i denne samanhengen å overføra t.d. tekst, bilete og lyd til ei form som kan lesast elektronisk. Stendig meir informasjon ligg føre i digital form, dels berre i digital form. For brukarar av biblioteka opnar dette for nye tenester og utfordringar. Nye medium krev i stor grad aktive brukarar som handlar annleis enn i møtet med dei tradisjonelle media. I motsetnad til tradisjonelle medium som bøker, aviser og tidsskrift vil mange elektronisk lesbare medium vera i stendig endring, dvs. at dei kan endra innhald over tid.

Opphavsretten set grenser for å digitalisera verk og samlingar. Ein lyt ha samtykke frå opphavsmennene før ein kan digitalisera samlingar og gjera dei tilgjengelege for allmenta. Å klarera alle opphavsrettane er ofte særskildt arbeidskrevjande.

Retten til å gjera digitale verk tilgjengelege for allmenta ved direktekopling er òg opphavsmannens einerett. Dette medfører at bibliotek oftast må ha samtykke frå opphavsmannen for å gjera verk tilgjengelege i biblioteka. Avtaler med rettshavarane vert følgjeleg meir og meir vanlege.

Mange databasar er ikkje gratis tilgjengelege, eller vil ikkje vera det i framtida. Det vil krevjast passord og avtaler om betalingsordningar for å få tilgjenge. Det er under utvikling ei rekkje lisensavtaler for å gjera ulike databasar tilgjengelege for biblioteka, t.d. avtaler om tilgjenge til elektroniske tidskrift eller referansedatabasar. Ikkje minst med tanke på fjernundervisning og etter- og vidareutdanning bør det vera av interesse for folkebiblioteka å kunna tilby slike tenester. Samstundes er det urealistisk å venta at alle bibliotek vil kunna gjera det. Å gje alle tilgjenge til informasjon er i større grad enn tidlegare eit spørsmål om økonomi. For å oppnå målet om likt tilgjenge til informasjon for alle, ubunde av bu-, studie- eller arbeidsstad, vil det truleg vera tenleg å nå fram til avtaler som femner om alle norske bibliotek.

Nasjonalbiblioteket har god kompetanse på fleire IKT-område. Å digitalisera ulike materialtypar er eit satsingsområde, og Nasjonalbiblioteket er involvert i fleire digitaliseringsprosjekt, både nasjonalt og internasjonalt. Eit anna satsingsfelt er bruk av IKT og kraftige datanettverk i formidling av samlingane, både mot nasjonale og internasjonale målgrupper.

For fullt ut å kunna nytta potensialet i samordna IKT-tiltak innanfor kulturområdet er det viktig at alle aktuelle institusjonar innanfor dei ulike sektorane får god tilknytning til Internett. Det bør skipast tilknytningar som gjer det mogleg å formidla og bruka tenester som integrerer ulike slag informasjon, medrekna lyd og levande bilete. Arbeidet med samkatalogar kan effektiviserast monaleg dersom ein lagar distribuerte overbygningar på eksisterande katalogverkty i bibliotek, arkiv og museum.

5.5.3 Samarbeidstiltak

Kulturnett Noreg

Nasjonalbiblioteket har ansvar for sentraleininga i Kulturnett Noreg. Denne er leidd av ei styringsgruppe med representantar for dei institusjonane som har ansvar for sektornetta. Nasjonalbiblioteket skal leggja tilhøva til rette for dei tenestene sektornetta måtte ha trong for og medverka med innhald.

Biblioteknett Noreg er eit sektornett under Kulturnett Noreg. Det er felles nettstad for alle norske bibliotek og skal gje eit samla oversyn over alle bibliotektenestene som finst på Internett i landet. Nasjonalbiblioteket, Riksbibliotektenesta og Statens bibliotektilsyn har saman ansvaret for å organisera arbeidet med nettet. Den daglege drifta er lagd til Statens bibliotektilsyn. Biblioteknett Noreg skal vera eit tilbod til både publikum og fagmiljø, med publikum som den viktigaste målgruppa, og seks av sju inngangar på heimesida er retta mot publikum.

Katalogar

Nasjonalbiblioteket driv ei rekkje databasar med bibliografisk og annan informasjon, m.a. samkatalogar for bøker, periodika og musikkprent. Gjennom nasjonalt og internasjonalt samarbeid vert det utvikla bibliografiske tenester og produkt som legg grunnlaget for gjenbruk av data for alle bibliotek, og som gjev publikum informasjon om Noreg og det norske samfunnet. BIBSYS er den viktigaste samarbeidsparten for Nasjonalbiblioteket i dette arbeidet, og data frå Nasjonalbiblioteket utgjer ein stor del av denne basen.

BIBSYS er felles database for om lag 70 fag- og forskingsbibliotek. Mellom desse er Nasjonalbiblioteket, alle universitetsbiblioteka, dei fleste statlege høgskulebiblioteka og ein del andre fagbibliotek. BIBSYS vart skipa i 1972 og inneheld om lag 2,2 mill. titlar. Monografiar, periodika og ymse spesialsamlingar, som t.d. kart, inngår i basen. BIBSYS byggjer på samarbeid om katalogisering, og kostnadene for systemet vert delt mellom dei biblioteka som er med.

5.5.4 Det digitale biblioteket

Uttrykket *det digitale biblioteket* vert nytta på fleire måtar. Somme nyttar det om ein institusjon som gjev tilgjenge til elektronisk lagra informasjon, gjerne i fulltekst, og då i motsetnad til eit tradisjonelt bibliotek med berre bøker og andre handfaste dokument. Andre talar om eit bibliotek som ikkje finst anna enn i form av den samla tilgangen til elektronisk lagra informasjon som vert lagd fram for brukaren. Dette biblioteket eksisterer ubunde av fysiske samlingar og lokale og vert gjerne kalla *det virtuelle biblioteket*.

Meir og meir informasjon finst i digital form; brukarar søkjer oftare informasjon ved hjelp av digital teknologi, og denne teknologien er etter måten rimeleg og tilgjengeleg for stendig fleire. Digitale bibliotek har dei siste åra vorte eit eige internasjonalt fagfelt.

For folkebiblioteka er det i den nære framtida rettare å tala om digitale samlingar; biblioteket vil framleis vera ein stad å vera, ein fysisk møtestad i lokalsamfunnet eller i utdanningsinstitusjonen. Biblioteket vil gje tilgjenge til eigne og andres samlingar av tradisjonelt materiale, samstundes som dei digitale samlingane vert stilte til rådvelde for publikum. Vidare lyt biblioteket yta rettleiing og aktiv formidling. Tilgjenge til digitale samlingar vil framstå som ein stendig viktigare del av det samla tilbodet.

For alle bibliotek er det digitale biblioteket ei stor fagleg og organisatorisk utfordring. Dei vil måtte samarbeida tettare og på nye måtar. Grensene mellom arkiv, bibliotek og museum vil verta mindre skarpe etter kvart som ein tek i bruk same teknologien. På dette området ligg det mange oppgåver for eit nytt samordningsorgan for dei tre sektorane.

5.6 Andre bibliotektenester

5.6.1 Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB)

NLB er både eit landsomfattande folkebibliotek som produserer og låner ut allmenn litteratur til syns- og lesehemma, og studiebibliotek for syns- og lesehemma studentar ved universitet og høgskular. Institusjonen har 43 stillingar, og i 1999 er budsjettet 26,7 mill. kroner. Mykje av midlane er bundne opp i

lønsutgifter og utgifter til husleige og drift av lokala. Produksjon av studiemateriell blir prioritert, og resterande midlar blir nytta til produksjon av folkebiblioteklitteratur. Utlånet dei siste åra syner òg ein svak nedgang frå 205 500 i 1996 til 196 000 i 1998.

Tabell 5.2: Produksjon 1996-98 ved NLB

	1996	1997	1998
Lydbøker	350	221	187
Blindeskriftbøker	232	130	205
Partitur	4	29	8
Studielitteratur:			
Lyd	300	262	162
Blindeskrift	26	25	14
Til saman	912	667	576

Tabell 5.2 syner ein nedgang i produksjonen av både allmenn- og studielitteratur. Det er både tekniske og organisatoriske grunnar til dette. NLB er ikkje på høgde med den teknologiske utviklinga på feltet, og dei har heller ikkje reagert snøgt nok på endringar i studenttal og etterspurnad.

NLB har til no ikkje hatt ordinær produksjon av elektroniske bøker, men dei ynskjer å koma i gang med dette snarast råd. Innan kort tid vil digitale lydbøker avløysa dagens analoge lydbok. Etter kvart vil utstyr for inn- og avspeling av analoge lydbøker verta avleggs, og dei analoge masterbanda vert utsette for stor slitasje. I tillegg ynskjer NLB å laga såkalla hybride bøker (lyd og tekst), særleg for studielitteratur.

Eit heilt udekt område er tilrettelagde fagbøker for yrkesaktive blinde og synshemma som ynskjer å oppdatera seg fagleg. Heller ikkje dyslektikarar får i nemnande mon stetta behovet sitt for studielitteratur - som lydbøker - gjennom NLB.

Utover drifta av NLB yter staten òg tilskot til *Norges Blindforbunds punktskrift-trykkeri*, som produserer tidsskrift og organisasjonsmateriell i blindeskrift, lyd og storskrift. Dessutan får *Kristent arbeid blant blinde (KABB)* statleg tilskot til lydbiblioteket sitt.

5.6.2 Andre litteratur- og bibliotekorgan

Norsk barnebokinstitutt (NBI) er eit dokumentasjons- og informasjonssenter for norsk barne- og ungdomslitteratur. Instituttet har som mål å vera eit kompetansesenter på feltet, medverka til forskning og nyrekruttering innanfor fagområdet, og samarbeida med universitet og høgskular for å auka kompetansen hjå dei som formidlar barnelitteratur. I 1997 utgjorde samlingane 54 000 band, og NBI ytte tenester til forskarar, lærarar, studentar og ulike kulturinstitusjonar og medium. Dei norske og nordiske delane av samlingane dublerer i stor grad samlingar i Nasjonalbiblioteket. Alt i alt har NBI og Nasjonalbiblioteket samanfallande interesser og arbeidsoppgåver i ein grad som gjer det naturleg å vurdera eit nærare samarbeid og ei samordning, eventuelt innlemming av NBI i Nasjonalbiblioteket.

Arbeidet i *Norsk Visearkiv* og *Norsk Jazzarkiv* og delar av verksemda i *Norsk Musikkinformasjon* ligg nær opp til dei oppgåvene som vert løyste eller

som bør verta løyste ved Norsk musikkksamling i Nasjonalbiblioteket. Departementet vil sjå nærare på dette for å tryggja ei fullgod samordning.

NORLA (Norwegian Literature Abroad) skal informera om og formidla norsk skjønnlitteratur til utlandet og initiera tiltak som kan fremja norsk litteratur i utlandet. NORLA gjev tilskot til omsetjing og held oversyn over omsetjingar av norsk skjønnlitteratur.

MUNIN (Marketing Unit for Norwegian International Non-fiction) er eit prosjekt under Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, finansiert av Det faglitterære fond, Universitetsforlaget og Kulturdepartementet. Prosjektet skal fremja omsetjing av norsk faglitteratur og gjera denne kjend i utlandet. Prosjektet er no inne i ein utvida prøveperiode fram til 2001.

5.6.3 Andre bibliotektenester

Dei tenestene folkebiblioteka yter, skal vera tilgjengelege for alle som bur i landet. Menneske som av ulike grunnar ikkje kan gjera bruk av dei ordinære tilboda, skal få tilrettelagde tenester. I fyrste rekkje er det kommunane som lyt syta for at intensjonane i biblioteklova vert oppfylte, men det ligg òg oppgåver av utjamnande karakter til fylka og staten. For dei som er på sjukehus og i institusjonar, har det forvaltningsnivået som er ansvarleg for drifta av institusjonen, òg ansvar for eit bibliotektilbod. Dette inneber at staten skal syta for bibliotektenester for pasientar i statlege helseinstitusjonar og for innsette i fengsel. Vidare yter staten tilskot til visse føremål som ikkje naturleg høyrer inn under den einskilde kommunen.

Bibliotekteneste i statlege helseinstitusjonar

Staten kjøper tenester frå Deichmanske bibliotek for å gje eit bibliotektilbod til pasientar på Rikshospitalet og for born og unge som er innlagde på Oslo Sanitetsforenings revmatismesjukehus. Liknande tilbod bør opprettast ved ytterlegare 5-6 institusjonar.

Bibliotekteneste i fengsel

Frå 1980 har det vore faste løyvingar til bibliotekteneste i fengsel. Ansvaret for tenestene er delt ved at fengslet held lokale og inventar, medan Statens bibliotektilsyn dekkjer utgifter til løn, bøker og andre medium. Verksemda er regulert ved avtaler med dei respektive kommunane. Bibliotektenesta ved Ullersmo landsfengsel vert driven av Akershus fylkesbibliotek.

Av dei i alt 38 krins- og hjelpefengsla og arbeidskoloniane er fire sentralanstaltar og sju krinsfengsel omfatta av den statleg finansierte bibliotektenesta. Dette vil seia at i alt 1 301 soningsplassar har bibliotektilbod. Ved utgangen av 1999 vil det vera i alt 2 919 soningsplassar i norske fengsel. Av desse vil då 44 pst. ha bibliotektilbod.

I medel låner ein fange 97,9 bind kvart år, medan medeltalet elles er 5,19 einingar (bøker og andre medium). Etterspurnaden tilseier ytterlegare utbygging av dette tilbodet.

Bibliotekteneste for innvandrarak og flyktningar

Frå 1975 har staten løyvd midlar til å byggja opp ei sentral samling av litteratur på innvandrarspråk, særleg for innvandrarak frå fjerne land. Deichmanske bibliotek utfører denne tenesta, som omfattar fjernlån (einskildlån og bokdepot) av bøker og andre medium på innvandrarspråk, informasjon og kompetanseoverføring til kommunar utanfor Oslo. Kommunar med meir enn 100 ibuarar innanfor same språkgruppa vert tilrådde sjølve å leggja til rette bibliotektilbod for desse. Ei rekkje kommunar har bygd opp eigne litteratursamlingar. Samlinga ved Deichmanske bibliotek - *Det flerspråklige bibliotek* - supplerer desse samlingane. Samlinga femner no om 154 000 band på 37 språk. Av desse er 64 000 band bøker for born og unge. I St.meld. nr. 17 (1996-97) *Om innvandring og det flerkulturelle Norge* heiter det m.a.:

«Det kulturtilbudet som har lyktes best i å nå mange innvandrere er folkebibliotekene. En nyere undersøkelse viser at svært mange med innvandrerbakgrunn hadde vært innom biblioteket i løpet av et år, og andelen er langt større enn blant den øvrige befolkningen. Ingen andre ungdomsgrupper låner så mange bøker som jenter med innvandrerbakgrunn»

5.6.4 Bibliotek- og litteraturtilbod til høyrshemma

I Noreg finst det om lag 4 000 dauve som brukar teiknspråk som fyrstespråket sitt. Kwart år vert det fødd 40-50 dauve born, og av desse vil 25-30 verta aktive brukarak av teiknspråk. I tillegg vert ein del personar kvart år dauve etter skadar eller sjukdom.

Det tilbodet som i praksis kan gjevast til denne gruppa, er levande bilete; filming eller opptak på video av person(ar) som les opp på teiknspråk. *Video-bok* er nemninga for slike dokument. Ei videobok kan vera rein opplesing, men inneheld ofte illustrasjonar, rørsler og/eller dramatisering.

I samband med prosjektet *Det gylne tegnet* (1995-97), eit prosjekt under Regjeringas handlingsplan for funksjonshemma, administrert av Statens bibliotektilsyn, vart det vurdert om tilrettelagd svartskrift kunne vera eit alternativ for dauve og tunghørde. Det vil vera eit supplement for ein del høyrshemma, men spørsmålet om behov og eventuell produksjon må utgreiast nærare. Prioriteringa i hovudprosjektet, å fremja produksjon av videobøker på teiknspråk, tykkjest å ha vore eit rett val. I prosjektperioden vart det gjeve tilskot til produksjon av 27 videoboktitlar. I åra etter har Statens bibliotektilsyn nytta kr 500 000 årleg til produksjon av nye videobøker, men produksjonskostnadene er så høge at denne løyvinga berre dekkjer utgifter til produksjon av to-tre nye videobøker kvart år.

Døves forlag legg til rette og gjev ut prenta materiale, teiknspråkmateriale og annan litteratur om og for dauve. Forlaget får fast tilskot for å gje ut *Døves tidsskrift*.

Stiftinga *Døves Video, Ål*, er heilt ut finansiert over Kulturdepartementets budsjett. Stiftinga vart oppretta av Norges Døveforbund. Hovudverksemda har i meir enn ti år vore produksjon av fjernsynsprogram på teiknspråk.

Tilbodet på videobøker i Noreg er framleis under 50 titlar. Særleg spesialskular og småbornsforeldre etterlyser fleire nye titlar. Høyrande familiemedlemmer har òg stort utbyte av videobøkene, i arbeidet med å læra seg hovud-

språket til den dauve familiemedlemen. Det har vore tilrådd å skipa eit kompetansebibliotek for dauve. Departementet vil vurdera dette nærare.

5.6.5 Litteratur- og informasjonstenester for dauvblinde

Det finst om lag 300 dauvblinde i Noreg. Dette er ei gruppe med heilt særskilde og individuelle behov. Nyhende, litteratur og annan informasjon er prioriterte område for å betra livsvilkåra for denne gruppa.

Interesseorganisasjonen for dei dauvblinde, *Foreningen Norges Døvblinde*, mottok årleg statstilskot til informasjonsarbeidet sitt. *Landsforbundet for kombinert Syns- og Hørselshemmede (LSHDB)*, tidlegare Norges Usher Forening, får òg ein mindre sum til informasjonstiltak.

Departementet har teke initiativet til ei kartlegging og evaluering av litteratur- og informasjonsstilbodet til dei dauvblinde og vil sjå nærare på korleis behova til denne gruppa best kan ivaretakast.

5.7 Samfunnskontakt og formidling

5.7.1 Tilbod

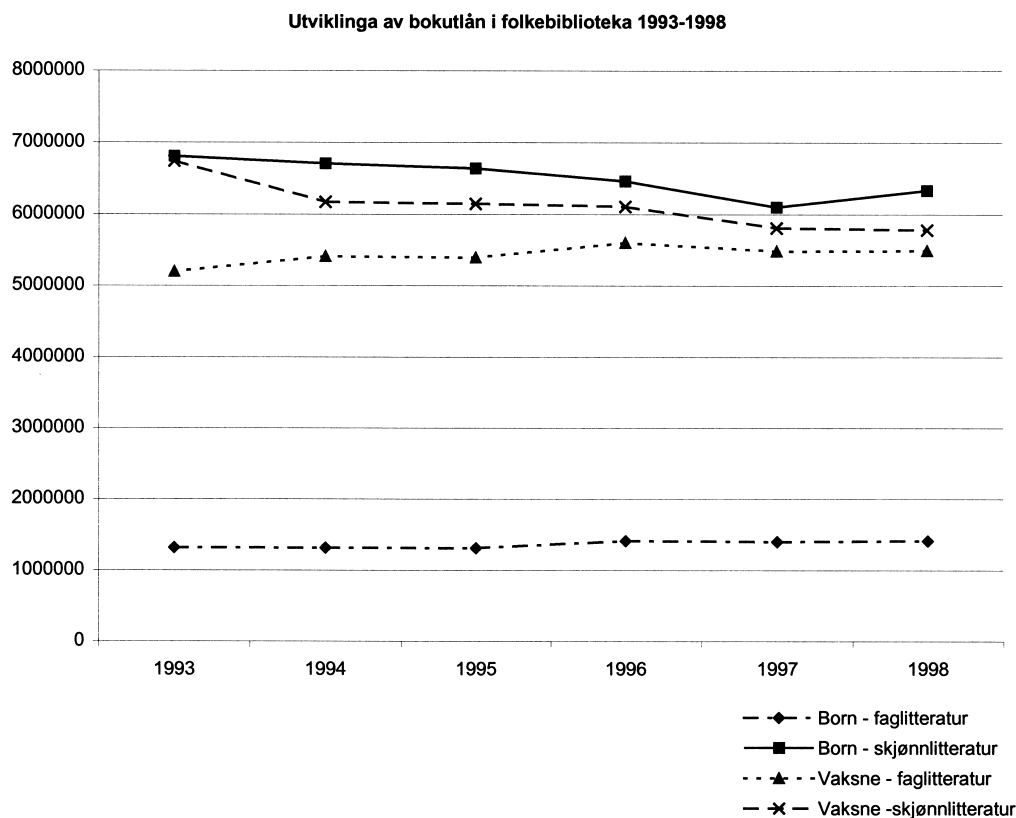
Det finst folkebibliotek i alle kommunane. I somme små kommunar er dette nære på det einaste offentlege kulturtilbodet. Tilbodet omfattar ofte ei rekkje tenester som lån av bøker, tidsskrift, plater, noteprent, lydbøker og kvalitetsvideo. Vidare vert aviser, tidsskrift, leksika og andre oppslagsverk stilte til rådvelde i biblioteklokala. Informasjonsinnhenting kan skje gjennom bruk av Internett eller CD-ROM, på eiga hand eller med hjelp frå personalet. Informasjonsmateriell frå etatar og organisasjonar finst i biblioteket eller kan skaffast. Folkebiblioteket skaffar òg bøker og anna som biblioteket ikkje sjølv eig.

Folkebiblioteka skal vera brukarorienterte: publikum skal få rettleiing og aktiv informasjon. Opningstider, tenester og lokale skal vera tilpassa lokal samfunnet, og ein skal særleg tilgodesjå grupper med spesielle behov. Biblioteka har eit særleg ansvar for born og unge. Det vert nedlagt monalege ressursar i tilrettelegging av tilbod og formidling til desse aldersgruppene. Fleire og fleire folkebibliotek legg elles vinn på å stilla lesesals- og arbeidsplassar til rådvelde for brukarar som deltek i vaksenopplæring, etter- og vidareutdanning.

5.7.2 Tilgang og bruk

Opningstida pr. veke i hovudbiblioteka er i medel 23,7 timar. For kommunar med ibuartal under 3 000 er opningstida i medel 13,2 timar i veka. Etter kl. 17 varierer opningstidene mykje; kommunar med meir enn 50 000 ibuarar har kveldsope 10,6 timar i veka, medan kommunar med færre enn 3 000 ibuarar held ope i 3,4 timar på kveldstid. 41 pst. av hovudbiblioteka har laurdagsope, men i kommunar med færre enn 3 000 ibuarar er berre 12 pst. av biblioteka opne om laurdagen. Svært få bibliotek held sundagsope, og det gjeld då bibliotek i dei større byane.

Bruken av tenestene i folkebiblioteka har endra seg noko i perioden 1993 til 1998. Utlån av bøker, i fyrste rekkje skjønnlitteratur, har gått litt ned, frå 4,7 bøker pr. person i 1993 til 4,3 i 1998, jf. figur 5.3. Størst nedgang har det vore i utlån av skjønnlitteratur til vaksne. Derimot viser utlån av andre medium ein markert auke. Utlån av videoar vart tredobla i perioden, jf. figur 5.4.

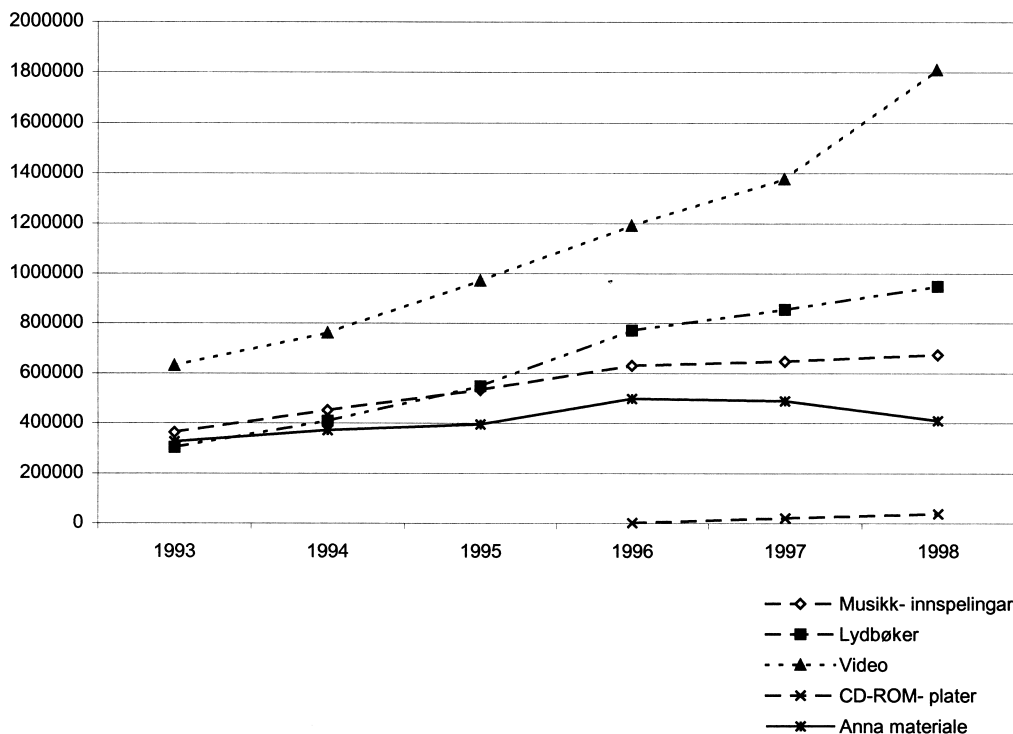
Figur 5.3 Utviklinga av bokutlån i folkebiblioteka 1993-1998

Kjelde: Statens bibliotektilsyn

Jamvel om endringane er etter måten små, er tendensen at utlån av bøker stagnerer eller går ned, medan utlån av andre medium aukar.

I den same perioden, 1993-1998, viser tal frå Riksbibliotektenesta ein vaksne på 44 pst. i det samla utlånet i fag- og forskingsbiblioteka. Medan utlånet har vore tilnærma konstant i universitetsbiblioteka, har særleg høgskulebiblioteka hatt stor auke i utlånet i den aktuelle perioden. I 1998 var det registrert 3,8 mill. utlån; av dette var 3,3 mill. lokale utlån og 0,5 mill. fjernlån.

Låneutvikling av andre media i folkebibliotek 1993-1998

Figur 5.4 Låneutvikling av andre media i folkebibliotek 1993-1998.

Kjelde: Statens bibliotektilsyn.

5.7.3 Bibliotek og born og unge

Folkebiblioteka har eit breitt og allsidig tilbod til born. Ved sida av utlån av bøker og andre medium driv dei fleste med litteraturformidling gjennom eventyrstunder og andre arrangement som dokketeater, barneteater og forfattarbesøk. Det vert òg lagt til rette for besøk av skuleklasser og barnehagar.

Born er ihuga lånarar; 6 av 10 vitjar folkebiblioteket i løpet av eit år; av 11- og 12-åringane er meir enn 90 pst. innom biblioteket. Jenter brukar biblioteket meir enn gutar, men i aldersgruppa 12-15 år hadde gutar i større grad enn jenter vitja biblioteket 10 gonger eller meir siste året, syner ei undersøking. I 1998 utgjorde barnebøker 27,6 pst. av boktilfanget i norske folkebibliotek, medan born stod for 40,7 pst. av bokutlånet. Same året var landsmedelen for utlån til born 9,44 bøker pr. barn. Det er store skilnader mellom kommunane; høgste utlånet til born i 1998 hadde Utsira med 92,4 bøker pr. barn; lågast på statistikken låg Agdenes med 0,25 bøker pr. barn.

I perioden 1995-97 gjekk utlånet av bøker til born ned med 8,2 pst. Ulike undersøkingar syner at lesing av bøker, bibliotekutlån og leseevne går attende, særleg mellom gutar i aldersgruppa 11-16 år.

Born og unge vil framleis vera eit viktig satsingsområde for biblioteka, og særleg viktig vil det vera å stimulera interessa for å lesa. Det vert årvisst gjennomført ein aksjon for å styrkja barnelitteraturen si stilling, betra leseugleiken, stimulera til lesing og skapa leseglede. Sameleis vert det samla frambo-

det av nye barne- og ungdomsbøker kvart år gjennomgått og vurdert m.a. som rettleiing for biblioteka.

5.7.4 Bibliotek som møtestad

Folkebiblioteket er ein sentral møtestad i lokalsamfunnet. Biblioteket skal ikkje berre vera ein arena for lån av bøker og andre medium, men òg ein interessant og hyggeleg stad å vera for alle aldersgrupper.

Litteratur- og kulturformidling i vid forstand er ei av hovudoppgåvene for folkebiblioteka. Mange bibliotek arrangerer forfattarbesøk, opplesingar, foredrag og konsertar. 6 pst. av bibliotekbrukarane i 1998 svara at dei hadde vore på møte, førestellingar o.l. på biblioteket. Aldersgruppa 65-79 dominerte her. 29 pst. av bibliotekbrukarane i 1998 hadde sett utstillingar på biblioteket.

Nasjonalbiblioteket har ansvar for formidling av norsk skriftkultur. Vidare har institusjonen ansvar for formidling av norske lyd- og biletutgjevingar av alle slag. Nasjonalbiblioteket formidlar elles ei rekkje databasetenester og andre tenester både gjennom tradisjonelt fjernlån og via datanettverket. Nasjonalbiblioteket gjer tilgjengeleg og formidlar tilfang både til forskning og til allmenta. Institusjonen skal samarbeida med alle bibliotek i landet. *Center for the Book* ved *Library of Congress* i USA er eit føredøme for utviklinga av utoverretta tiltak ved Nasjonalbiblioteket.

5.7.5 Folkebibliotek og skulebibliotek

Den nye opplæringslova inneber ei oppmjuking av kravet til skulebibliotek i grunnskulen og den vidaregåande skulen, utan at dette skal føra til eit dårlegare bibliotektilbod for elevane.

Den ordlyden kravet om skulebibliotek har fått i den nye opplæringslova, vil truleg føra til ny interesse for å skipa kombinasjonsbibliotek i ein del kommunar. Det er då viktig å vurdere behova for bae biblioteka. Eit folkebibliotek som skal yta tenester til alle, må vera sentralt plassert. På den andre sida må eit skulebibliotek vera tilgjengeleg heile skuletida. Anten kommunane vel den eine eller andre løysinga, vil det vera viktig at dei utviklar det samarbeidspotensialet som ligg i kontakten mellom folkebiblioteket og skulane.

5.7.6 Biblioteket og vaksenopplæring, etter- og vidareutdanning

Det friviljuge studiearbeidet har gjennom mange år vore ein berebjelke for utviklinga av lokal kultur og folkeopplysing. Biblioteka har alltid vore ein viktig tenesteytar for studieorganisasjonane. Med stor grad av samanfallande mål vil det vera naturleg å byggja dette samarbeidet vidare ut. Studieorganisasjonane kan såleis både vera ein medspelar for biblioteka og ei målgruppe for tenester og tilbod.

Fjernstudium og desentraliserte tilbod frå universitet og høgskular har fått eit aukande omfang. IKT-utviklinga og kompetansereforma tilseier at slike undervisningsformer vil få endå meir å seia i åra frametter. Mange studium stiller store krav til bibliotektenestene, og folkebiblioteka har i mange år merka stor pågang frå studentar som studerer utanfor dei faste institusjonane.

Institusjonar som gjev tilbod om fjernstudium, eller skipar til kurs utanfor eigne lokale, har eit ansvar for at studentane får eit bibliotektilbod. Dei lyt

sjølve greia ut korleis dette tilbodet skal tilretteleggjast, og eit avtalt samarbeid med eit eller fleire folkebibliotek kan vera ei god løysing. Delar av bibliotekbehovet vil vanskeleg kunna løysast av t.d. høgskulane sjølve. Ei fullgod bibliotekteneste inneheld mykje meir enn eit tilbod om å få låna den litteraturen som studiet krev. Mange har t.d. bruk for studieplass utanfor heimen. Det er behov for oppslagsverk og referansetenester, tilgang til digitale informasjonskjelder og hjelp frå ein profesjonell framhentar av informasjon.

Ofte er det private organisasjonar og stiftingar som tilbyd fjernstudium. Mange av desse har ikkje noko bibliotek i det heile, og prinsippet om at studietilbydarane skal leggja til rette bibliotektenester til fjernstudentane sine, får då lite å seia. Studentar ved t.d. Folkeuniversitetet eller NKS har sjeldan andre alternativ enn folkebiblioteket. Studium tufta på bruk av Internett vil på fleire felt føra til at utanlandske tilbod kan verta mykje nytta. Dette kan gje nye utfordringar for folkebiblioteka som studiebibliotek.

Kompetanseutvikling i arbeidslivet har eit ikkje lite omfang, særleg i større verksemdar, kommunar og institusjonar. Når opplæringa skjer på arbeidsstaden, vert det lagt lita vekt på bibliotekbruk, men i somme høve kan det verta skipa til utdanningstilbod som krev bibliotektenester, og ei avtale med det næraste biblioteket kan vera ei løysing.

5.8 Forsking og utvikling

Som tilretteleggjarar spelar fag- og forskingsbiblioteka ei heilt sentral rolle i samarbeid med dei ulike forskingsmiljøa som biblioteka skal tena. Gjennom kontakt med fagmiljøa og avansert referansearbeid utgjer desse biblioteka ein viktig faktor i utviklinga på FoU-området. St.meld. nr. 39 (1998-1999) *Forskning ved et tidsskille* strekar under den viktige rolla arkiv, bibliotek og museum har som integrert del av kunnskapsallmenningen. Vidare heiter det:

«Forskningen er tjent med rask og enkel tilgang på faglitteratur, kilder og referanser. Gode fag- og forskningsbiblioteker er en forutsetning for god forskning. En stadig større produksjon av faglitteratur kombinert med begrensede ressurser til bokinnkjøp gjør imidlertid at de enkelte bibliotekene vanskelig kan dekke forskernes behov alene. I stigende grad må de låne eller kjøpe dokumenter fra andre biblioteker».

For å tryggja at arkiv, museum og ein samla biblioteksektor skal kunna utgjera ein best mogleg kjelde- og kunnskapsressurs, ikkje minst i FoU-samanheng, har Kulturdepartementet og Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet skipa ei arbeidsgruppe for IKT og andre sektorovergripande spørsmål innanfor arkiv, bibliotek og museum. Hovudoppgåva er å kartleggja fellesområda for dei tre sektorane og mellom anna tilrå tiltak som kan skapa synergieffektar for forskings-, utdannings- og kultursektoren.

Nasjonalbiblioteket vil driva FoU-arbeid på IKT-sida, ikkje minst innanfor temaområdet *det digitale biblioteket*. Forsking og utvikling på IKT-området omfattar i dag både digitale bibliotektenester og pliktavlevering av elektroniske dokument. Nasjonalbiblioteket tek òg del i ei rekkje nordiske samarbeidsprosjekt og i EU-prosjekt på fagområdet. Prosjekta omhandlar m.a. handtering av digitale samlingar, digitale radiolager, digitalisering av eldre samlingar og bibliografisk kontroll med elektroniske publikasjonar.

Noregs forskingsråd (NFR), området Kultur og samfunn, har eit program for bibliotekforskning. Programperioden går frå 1. august 1996 til 31. desember 2001. Mål for programmet er å utvikla auka akademisk kompetanse innanfor det bibliotek- og informasjonsvitskapelege fagfeltet. Det skal stimulera bibliotekforskning og gje grunnlag for kompetanseoppbygging, utvikla forskingsmiljø og medverka til å utvikla nettverk for samarbeid og fagleg utvikling. Programmet tek sikte på å auka rekrutteringa til bibliotek- og informasjonsvitskapeleg forskning gjennom å auka talet på hovudfagstudentar og doktorandar innanfor feltet.

Gjennom EØS-avtala har norske bibliotek høve til å delta i EUs forskingsprogram. Riksbibliotektenesta er norsk *National Focal Point* for dei programma som rettar seg mot bibliotekforskning. Så langt har Noreg delteke etter måten lite i dette.

5.9 Utdanningstilbodet

Til nyleg var det berre ei utdanning til fagutdanna bibliotekar i Noreg; eksamen etter tre års studium ved *Høgskolen i Oslo, Avdeling for journalistikk, bibliotek- og informasjonsfag* (tidlegare *Statens bibliotek- og informasjonshøgskole*). I løpet av dei siste åra har fleire utdanningsinstitusjonar gjeve tilbod om bibliotekfagleg utdanning.

Universitetet i Tromsø tilbyd grunnfag, mellomfag og hovudfag i dokumentasjonsvitskap. Mellomfaget kan supplerast med eit grunnfag i bibliotekfag same staden. Saman med eit anna relevant grunnfag vil dette gje cand.mag. grad.

Høgskolen i Nesna tilbyd frå hausten 1997 grunnfag i samlingsutvikling. Med verknad frå hausten 1999 er fagtilbodet omdøyppt til Arkiv-, bibliotek- og museumskunnskap.

Høgskolen i Agder tilbyd utdanning i skulebibliotekskunnskap retta mot lærarar og den pedagogiske bruken av skulebibliotek, formidling av barne- og ungdomslitteratur i skulen og bibliotekskunnskap.

Høgskolen i Oslo tilbyd eit stegvis studieopplegg med grunnfag som første steget og bibliotekarstudiet som andre. Grunnfaget tel 20 vektal innanfor ramma av cand.mag-graden. Andre steget er bibliotekarstudiet som saman med grunnfaget tel 60 vektal. Høgskolen i Oslo tilbyd òg eit to-årig vidaregåande studium på hovudfagsnivå innanfor informasjonskunnskap og IKT.

Etter endra forskrift til § 5 i biblioteklova om personale i kommunale folkebibliotek kan kandidatar med ein cand.mag-grad som inneheld minimum 40 vektal bibliotekfag, sidestillast med bibliotekareksamen frå Høgskolen i Oslo når det gjeld å stetta kravet om å vera fagutdanna. Høgskolen i Oslo tilbyd kurs og etterutdanningstilbod av ulik karakter og lengd. Universitetet i Tromsø har òg planar om å setja i gang kurs særskilt retta mot behova i landsdelen.

I 1997 tok Statens bibliotektilsyn initiativet til utvikling og igangsetjing av eit fjernundervisningstilbod i bruk av Internett i folkebibliotek. Statens bibliotektilsyn finansierer elles to utdanningstilbod; obligatorisk utdanningsopplegg for biblioteksjefar utan fagutdanning som er fast tilsette på dispensasjon, og eit kurs i saksføreaving og administrasjon for biblioteksjefar utan fagut-

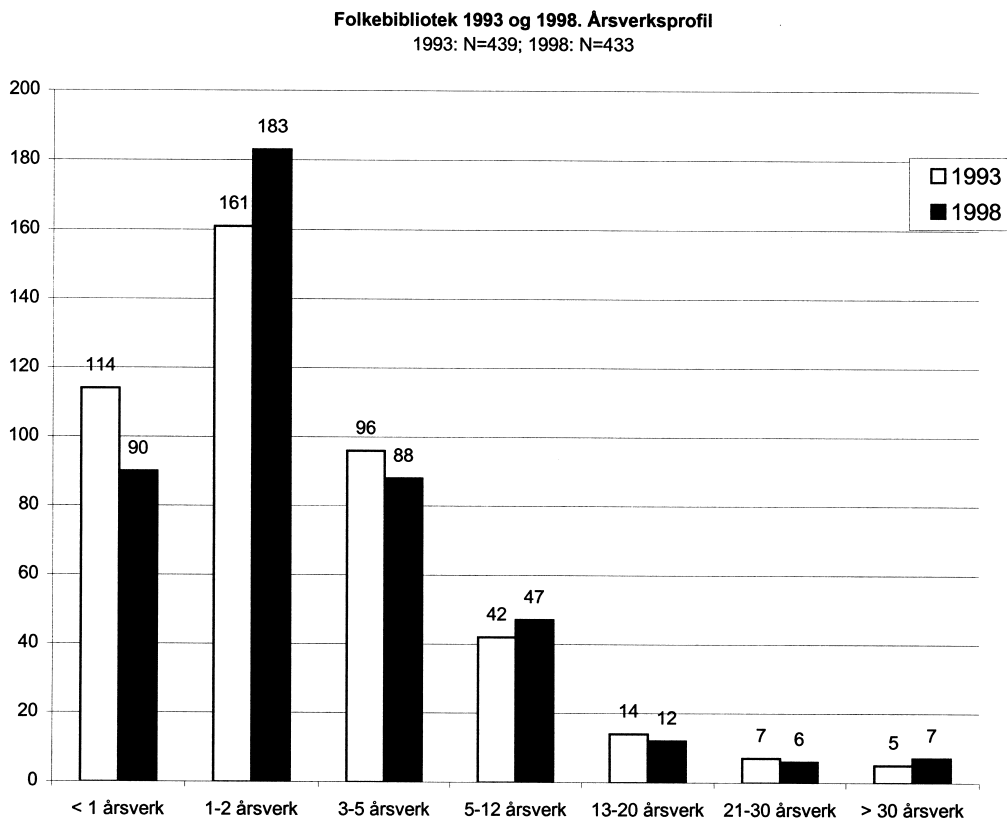
danning som er mellombels tilsette på dispensasjon. For fag- og forskingsbiblioteka har Riksbibliotektenesta teke initiativet til utvikling og gjennomføring av 10-vekttalkurs i bruk av informasjonsteknologi i fag- og forskingsbibliotek og kurs i vaksenpedagogikk for dei tilsette. Riksbibliotektenesta har i fleire år dessutan hatt eit leiaropplæringsprogram for bibliotekarar.

5.10 utfordringar

I lang tid framover vil biblioteka framleis ha som hovudfunksjon å skaffa og låna ut prenta materiale i ei eller anna form til ulike kategoriar brukarar. Likevel kan det i åra frametter koma store endringar på fleire felt. Den overgripande utfordringa vert å utvikla tenestetilbod til ei brukargruppe med auka utdanningsnivå og høgare krav til tenestene. Den viktigaste endringsfaktoren vil vera auka bruk av IKT. Dette vil stilla store krav til nytenking og kreativitet i høve organiseringa av og innhaldet i bibliotektenestene.

5.10.1 Organisering av tenester i folkebiblioteka

Den noverande strukturen med folkebiblioteka som allmennbibliotek og fag- og forskingsbiblioteka som hovudressurs innanfor utdanning og forskning vil vera naturleg i framtida med, men kombinasjonen IKT og eit samfunn som vil verta prega av *livslang læring* og etter- og vidareutdanningstiltak, vil krevja tettare samhandling mellom alle delar i eit samla biblioteknettverk. Det ideelle målet er å få til eit tilnærma saumlaust bibliotektilbod til brukarane. Det inneber at som brukar skal ein ikkje måtte tenkja på kva type bibliotek ein vender seg til når ein treng bibliotektenester. Gjeldande praksis for samhandling mellom ulike bibliotektypar ber i viss mon preg av å vera utforma i ei tid då telefon og post var dei einaste kommunikasjonsmidla.

Figur 5.5 Folkebibliotek 1993 og 1998. årsverksprofil.

Kjelde: Statens bibliotektilsyn

Som figur 5.5 syner, har overlag mange folkebibliotek små personalressursar. Det er difor grunn til å streka under det potensialet som ligg i å bruka IKT som hjelpemiddel for i større grad enn i dag å få til interkommunalt samarbeid om folkebibliotektenester, slik lova om folkebibliotek opnar for.

Det kan òg tenkjast at det somme stader ligg til rette for å samarbeida - kan henda òg samorganisera - med museums- eller arkivfunksjonar for på den måten å få til eit større fagmiljø innanfor nærskyldte funksjonar og dermed òg betre tenester for ibuarane. I visse samanhengar kan det òg tenkjast at fylkesbiblioteka kan ta ansvar for å organisera interkommunale bibliotektenester. Det viktige er å finna fram til dei samarbeidskonstellasjonane som det lokalt eller regionalt ligg best til rette for.

5.10.2 Organisering av tenester i fylkesbiblioteka

Etter § 9 i biblioteklova skal fylkesbiblioteka ivareta fjernlånsverksemda i fylket, organisera lånesamarbeid mellom biblioteka og ha ansvaret for sin del av den felles planen for å skaffa og oppbevara litteratur, den såkalla emnefordelingsplanen. Den felles planen byrja som ei friviljug ordning der kvart fylkesbibliotek fekk ansvar for å ta vare på litteratur på visse fagområde. Føremålet var fyrst og fremst å sikra at eldre faglitteratur som dei fleste biblioteka kasserer, framleis skulle vera tilgjengeleg i folkebiblioteksystemet. Etter kvart vart opplegget utvida slik at planen òg vart ein innkjøpsplan for faglitteratur. I til-

legg vart Deichmanske bibliotek drege inn i samarbeidet ved at det fekk rolla som overordna fjernlånsentral, og biblioteket får eit særleg statstilskot til dette føremålet.

Oppgåva med å ta vare på eldre litteratur vert no etter kvart overteken av depotbiblioteket ved Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana. Det er difor liten grunn til å halda på føresegna om den felles planen i biblioteklova. Fjernlånstenestene som Deichmanske bibliotek yter, har derimot ein annan karakter; biblioteket er det største folkebiblioteket i landet med mykje litteratur som ikkje finst andre stader. Det er viktig at desse samlingane er tilgjengelege for fjernlån i framtida med.

I 1998 mottok fylkesbiblioteka 230 000 lånetingingar. Av desse vart 54 000 vidaresende til bibliotek utanfor fylket. I 1996 var tilsvarende tal 269 000 og 74 000. Nedgangen kan skuldast IKT-utviklinga som gjev dei lokale biblioteka høve til sjølve å sjå kvar bøkene finst slik at dei kan tinga direkte. Fag- og forskingsbiblioteka og Nasjonalbiblioteket formidla til saman 48 000 fjernlån til folkebibliotek og bibliotek i den vidaregåande skulen.

Utviklinga av fjernlåna dei seinaste åra tyder på at fylkesbiblioteka si rolle som fjernlånformidlarar vil verta endå mindre. Når alle folkebiblioteka har tilknytning til Internett, og alle dei viktige katalogane vil liggja på nettet, vil det meste kunna verta handtert ved direkte lånesamarbeid mellom bibliotek utan å gå vegen om fylkesbiblioteka.

IKT-utviklinga har ført til at ein no prøver ut nye arbeidsformer i biblioteksamarbeidet. I eit par fylke er katalogane til dei større folkebiblioteka tilgjengelege på Internett, og samlingane deira vert nytta i eit organisert lånesamarbeid som fylkesbiblioteket har teke initiativ til. Vidare har det vore gjennomført tre forsøksprosjekt med såkalla kompetansebibliotek: Nord-Sørbiblioteket, Miljøbiblioteket og Europabiblioteket. Tanken var at bibliotek og skular over heile landet skulle kunna få hjelp frå desse biblioteka. Røynslene er at kompetansebiblioteka har hatt heller lite å seia utanfor eige fylke.

Etter biblioteklova skal fylkesbiblioteket gje råd til lokale styresmakter, yta bibliotekfagleg rettleiing og arrangera møte og kurs om bibliotekspørsmål. I 1998 arrangerte fylkesbiblioteka i alt 344 kurs, og talet er meir enn dobla det siste tiåret. Mange fylkesbibliotek har lagt sterk vekt på rettleiing om IKT-spørsmål dei siste åra og teke initiativ til organisert IKT-samarbeid mellom biblioteka i fylket.

Dei største utfordringane når det gjeld bibliotekoppgåver på fylkesnivå, ligg på felte planlegging, organisering av samarbeid og fellestiltak og kompetanseutvikling. Sjølv om låne- og låneformidlingsoppgåvene ser ut til å endra seg for fylkesbiblioteka, vil dei ikkje heilt ut kunna erstattast på kort sikt. Men departementet vil leggja til rette for å prøva ulike former for organisering av fjernlånsværksemda, m.a. gjennom ei styrking av depotbibliotekfunksjonen ved Nasjonalbiblioteket. Vidare kan det vera grunn til å sjå nærare på om fylkesnivået i større grad bør ta ansvar for drift av mobile bibliotektenester. Departementet vil i samsvar med dette vurdera visse brigde i biblioteklova slik at fylkeskommunane i framtida vert stilte fritt til å organisera bibliotekoppgåvene slik dei finn det mest tenleg.

5.10.3 Innhaldet i bibliotektenestene

Bruken av IKT vil på ulik vis forma og omforma tenesteinnhaldet i bibliotekverda. Det er grunn til å tru at tenestene i fag- og forskingsbiblioteka i stigande grad vil få preg av informasjonsanalysar og formidling av digitale dokument, m.a. tilgang til databasar og til tidsskrift og andre publikasjonar i elektronisk form. I aukande grad vil dette truleg vera betalingstenester, dvs. at biblioteka ved bruk av lisensar e.l. vil betala for tilgjenge til informasjonsinnhaldet. Til ein viss grad vil dette erstatta kjøp av fysiske publikasjonar, særleg når det gjeld tidsskrift. Som døme på denne utviklinga kan nemnast at fag- og forskingsbiblioteka i 1996 rapporterte godt 72 000 såkalla *on-line* søk. I 1998 hadde talet vakse til over 1,6 mill. søk. Talet på elektroniske besøk i dei same biblioteka voks frå 3,5 mill. i 1996 til over 9 mill. i 1998.

Folkebiblioteka vil òg gradvis få eit sterkare innslag av tenester tufta på IKT. Bruk av folkebibliotek i etter- og vidareutdanningstiltak, anten dei er tufta på fjernundervisning eller ikkje, vil kunna prega utviklinga av tenestetilbodet. Den vanlege informasjons- og litteraturformidlinga vil òg i aukande grad kunna byggja på IKT.

5.10.4 Gratisprinsippet

Då utkastet til ny folkebiblioteklov vart lagt fram i *Ot.prp. nr. 14 (1985-86)*, vart det gjort framlegg om at Kongen i forskrift kunne fastsetja nærare reglar om høve til å ta betalt for *særskilde bibliotektenester med unnatak for utlån av bøker*. Fleirtalet i Stortinget avviste dette og slo fast at alle tenester i folkebiblioteka skal vera gratis. I *St.meld. nr. 61 (1991-92) Kultur i tiden* vart det òg teke til orde for å vurdera om folkebiblioteka skulle kunna ta betalt for *enkelt kostbare tenester, som for eksempel søking i internasjonale databasar*. I *Innst. S. nr. 115 (1992-93)* konkluderte eit fleirtal med at det ikkje var grunnlag for å endra formuleringane om gratisprinsippet i lova. Dei viste til at fag- og forskingsbibliotek både i inn- og utland ytte slike tenester mot betaling. Underforstått meinte stortingsnemnda såleis at dette er eit felt som folkebiblioteka ikkje skal gje seg inn på, med mindre dei er viljuge til å yta tenestene vederlagsfritt.

I samband med *Ot.prp. nr. 51 (1995-96) Om lov om endringer i visse lover som vedrører kommuner og fylkeskommuner (særlovprosjektet fase 2)* vart gratisprinsippet på ny vurdert. Då såg ein nærare på kor vidt formuleringa om bøker og anna eigna materiale i § 1 kan tolkast, om t.d. datatenester kan seiast å vera dekte av lovteksten eller ikkje. Lovavdelinga i Justisdepartementet konkluderte då i ei fråsegn frå 13. februar 1995 at det ikkje kunne vera tvil om at datatenester i folkebiblioteka er omfatta av gratisprinsippet, og at det må lovending til dersom det skal kunna gjerast unnatak for visse tenester.

Spørsmålet vert reist att i denne meldinga under kap. 8.4.3.

5.10.5 Nasjonalbiblioteket

Nasjonalbiblioteket har ein særskild posisjon og difor ein del utfordringar det er åleine om. Som heilskapleg institusjon har Nasjonalbiblioteket berre eksistert sidan 1. januar 1999. Nasjonalbibliotekavdelinga i Rana vart skipa i 1989, stabsfunksjonane med nasjonalbibliotekar kom i 1994, og avdelinga i Oslo kom på plass i 1999 ved at delar av Universitetsbiblioteket i Oslo vart overførte til Nasjonalbiblioteket. Institusjonen har fleire tilpassingsoppgåver framom

seg, der arbeidsoppgåver i dei to avdelingane skal samordnast på ein måte som fjernar alle former for dobbeltarbeid, og som fører til best moglege tenester for alle brukarane av Nasjonalbiblioteket.

I St.prp. nr. 1 (1991-92) Tillegg nr. 9 vert arbeidsdelinga mellom dei to delane av nasjonalbiblioteket skissert. Medan avdelinga i Rana skal vera konsentrert om innsamling, tilrettelegging og bevaring av pliktavlevert materiale, skal avdelinga i Oslo retta innsatsen mot publikumstenester i vid meining av ordet:

«Med utgangspunkt i de nasjonalbibliotekoppgaver som i dag utføres ved Nasjonalbibliotekavdelinga i Rana, og hvilke oppgaver som må ligge i hovedstaden, vil man i Oslo først og fremst måtte ivareta utoverrettede bruker- og publikumsfunksjoner, samt viktige oppgaver knyttet til eldre og unike samlinger. Det som må finnes i Oslo, vil i hovedsak være:

- komplette samlinger med brukseksemplar av alle typer allment tilgjengelige dokumenter
- unike eldre samlinger av bøker og tidsskrifter
- mest mulig komplette samlinger av norvegica (dvs. dokumenter om Norge eller om/av nordmenn utgitt i utlandet)
- utstillinger og andre formidlingsaktiviteter som bygger på samlingene
- publiseringsaktiviteter (inkludert utarbeidelse av spesialbibliografier).»

Samordningsprosessen i Nasjonalbiblioteket er i gang, og departementet vil stø dette arbeidet ved å setja i verk eit evaluerings- og utviklingsprosjekt der Nasjonalbiblioteket får ekstern, profesjonell drahjelp i ein viktig utviklingsfase. Med tanke på den viktige funksjonen Nasjonalbiblioteket har, er det overlag viktig at den organisatoriske synkroniseringa vert gjennomført så snøgt som praktisk mogeleg.

I samarbeid med Statsbygg er det sett i gang ein planprosess med sikte på å byggja nye, underjordiske magasin for dei eldre unike samlingane ved Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo, samstundes som den på alle vis nedslitne hovudbygningen skal rustast opp til å hysa samlingar av brukseksemplar og dei publikumsfunksjonane som eit moderne nasjonalbibliotek lyt ha.

Ved Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana er Statsbygg i ferd med å realisera byggjesteget II av depotbiblioteket, noko som er naudsynt for å kunna utvikla desse funksjonane i samsvar med intensjonane.

Jamvel om organisatoriske og bygningsmessige oppgåver vil prega arbeidet i Nasjonalbiblioteket ei tid framover, er det andre og meir generelle problemstillingar ved det å vera eit nasjonalbibliotek som vil krevja den største innsatsen, både i institusjonen og i departementet. Kort kan utfordringane samlast under følgjande stikkord:

- Vurdering av korleis pliktavleveringslova frå 1989 har fungert. Særleg er det viktig å sjå på korleis lov og forskrifter handterer elektroniske dokument. Vidare er det naudsynt å sjå på korleis lova samverkar med lov om åndsverk, ikkje minst når ein får sjå kva det komande EU-direktivet om opphavsrett og nærståande rettar i informasjonssamfunnet får å seia for norsk lovgjeving;
- Vidareutvikling av tidsmessige informasjonstenester ved avdelinga i Oslo. Dette gjeld både tradisjonelle tenester knytte til besøk i bygningen på

Drammensveien og eit aukande tilbod av digitale tenester. Hovudprinsippet skal vera at tenestene ved Nasjonalbiblioteket skal vera gratis for brukarane. Berre særskilde, skreddarsydde tenester i oppdragsform skal gje grunnlag for krav om brukarbetaling;

- Vidareutvikling av strategi og planar for langtidslagring av elektroniske dokument. På dette feltet har Nasjonalbiblioteket et stykke på veg samanfallede problemstillingar med Arkivverket, og løysingar og kompetanseutvikling må samordnet så langt det er naturleg;
- Med utgangspunkt i tidlegare arbeid med framlegg til verneplanar for fotografi, lydfestingar og levande bilete skal det utarbeidast ein samla strategi og ein realistisk, prioritert handlingsplan for bevaring av desse mediatypane i nært samarbeid med andre aktørar innanfor arkiv, bibliotek og museum;
- Utvikling av ein samla strategi for innsamling av kjeldemateriale som ikkje vert omfatta av lov om pliktavlevering, men som likevel er viktig for å gje eit mest mogleg fullstendig bilete av utviklinga av norsk skriftkultur. Sidan materialet i ein viss mon vil inngå i privatarkiv, lyt dette samordnast med Riksarkivaren og det ansvaret han har etter arkivlova for bevaring av privatarkiv;
- Utvikling av meir rasjonelle arbeidsmåtar for produksjon av nasjonalbibliografiske tenester slik at dei i størst mogleg grad kan tena som utgangspunkt for gjenbruk i andre bibliotek;
- Ei kontinuerleg utvikling av digitale bibliotektenester som byggjer på sterk grad av samarbeid og samordning med heile biblioteksektoren. I dette kan òg liggja samordningsoppgåver m.o.t. nasjonale lisensar når det gjeld tilgang til internasjonale betalingstenester for alle typar bibliotek.

5.10.6 Opphavsrettslege spørsmål

Digitalisering og elektronisk publisering av materiale medfører at delar av samlingane ikkje lenger treng vera fysisk tilgjengelege i biblioteka. Meir og meir materiale er berre tilgjengeleg i elektronisk form. Eit anna særkjenne ved mange digitale verk er at dei i stor grad er dynamiske, dvs. at dei vert ajourførte og endra etter behov. Så langt har Nasjonalbiblioteket berre forsøksvis lasta ned dynamiske nettdokument. M.a. vert aviser og tidsskrift, som heile tida vert endra, lasta ned ein gong i døgeret. Mange av desse media tilbyr sjølve arkivtenester.

Dette medfører at det etterspurde materialet ikkje alltid lenger vil vera fysisk tilgjengeleg i biblioteka, men kan hentast fram via nettverket. Som nemnt under kap. 5.5.2 har ikkje bibliotek i dag høve til å ta digitale kopiar og gjera dei tilgjengelege i nettverk. Internasjonale plikter på området som statuerer opphavsmannens einerett til slik bruk, set rammer for den nasjonale handlefridomen i høve til å gjera unnatak til fordel for bibliotek. Det kan altså vera eit spenningstilhøve mellom det som er teknisk mogleg på eine sida og dei rettslege avgrensingane på hi.

Det er difor ei viktig utfordring for bibliotek generelt, og for Nasjonalbiblioteket spesielt, å halda seg orientert om dei reglane som gjeld for bruk av opphavsrettsleg verna materiale, slik at ein på best mogleg måte kan gjera materialet tilgjengeleg utan å krenkja rettane til dei som skaper åndsverka.

Det ligg føre eit framlegg til EU-direktiv om opphavsrett og nærståande rettar i informasjonssamfunnet, jf. COM(97) 628. Direktivet tek sikte på å

møta dei utfordringane opphavsretten står overfor som følgje av ny teknologi. Noreg har gjennom EFTA markert den haldninga at gjeldande nasjonale avgrensingar i eineretten må videreførast. Noreg har peikt på den viktige rolla offentlege bibliotek har når det gjeld å spreia informasjon til publikum, og at direktivet difor må tryggja posisjonen til biblioteka i det digitale informasjons-samfunnet.

5.10.7 Utvikling av Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek

NLB rår over eit masterarkiv bygt opp gjennom 44 år. Dette inneheld 16-17 000 innlesne bøker i analog form med om lag 120 000 masterband. Mange av lydbøkene er innlesne av forfattarar, politikarar og andre kjende personar i samtida. Trygging av masterarkivet er ei stor og viktig oppgåve for NLB. For det første er arkivet basis for å gjenskapa bøker som går tapt eller må kasserast på grunn av skade. Om lag 20- 25 000 kassetar vert årleg rekopierte. Dette fører til stor slitasje på masterbanda, særleg til dei mest etterspurde bøkene, og kopien er av dårlegare kvalitet enn originalen. For det andre er det teknologiske utstyret i rask endring; om få år vil teknikken for bevaring og avspeling av analogt format vera avlegs. Nokre av dei same problema gjeld diskettane for produksjon av blindeskriftbøker. Det hastar med å gjennomgå, velja ut, katalogisera, reparera og overføra til nytt lagringsformat bae typane. Nasjonalbiblioteket har teknologien og kompetansen som trengst for å utføra dette arbeidet, og ei form for tilknytning mellom dei to institusjonane vil verta vurdert. Det inneber at departementet òg vil vurdere ei organisatorisk samanslåing av dei to institusjonane.

5.10.8 Etter- og vidareutdanningstiltak i biblioteksektoren

Alle bibliotek vil tvillaust gå inn i ei tid prega av omstilling og brigde. I stor grad vil endringane vera knytte til utviklinga av IKT i biblioteka. Den beste måten å møta nye utfordringar på er å syta for tiltak som kan gje dei tilsette i sektoren høve til å byggja opp fullnøyande kompetanse for å kunna utføra arbeidsoppgåvene best mogleg innanfor delvis nye rammer. For å stimulera til dette vil departementet setja i gang eit utviklingsprogram for folkebiblioteka. Som del av dette vil ein etablere etter- og vidareutdanningstiltak, der det vert sikta mot ei samordning av tiltak for heile biblioteksektoren.

6 Status og hovudutfordringar på museumsområdet

6.1 Museum som samfunnsinstitusjon

Ein hovudreferanse for framstillinga i dette kapitlet er å finna i *NOU 1996: 7 Museum - Mangfald, minne, møtestad* (museumsutgreiinga). Det vert gjort tilvisingar til dette dokumentet på dei punkta der meldinga drøftar tema som er omtala i utgreiinga.

6.1.1 Kort historikk

Museum som omgrep går attende til antikken, der «museion» skal ha vore namnet på ein institusjon for læring. Ein veit likevel ikkje om desse institusjonane omfatta samlingar av materielle objekt.

Som aktivitet er innsamling og lagring av materielle leivningar kjend langt attende i tida. Tempel og kyrkjer vart skattkammer med offergåver, som i sin tur skapte førestellingar om gjenstandar som verdfulle skattar. Denne forma for samling eller opphoping av materielle leivningar vert i somme samanhangar sett på som ein opptakt til musea slik ein kjenner dei i dag.

Under renessansen vart det bygd opp ei mengd gjenstandssamlingar hjå kongelege og andre høgtstående personar. Då var det tale om å skapa samlingar tufta på idear om at samlingane har verde i seg sjølve - nemningane kunne vera Kuriositetskabinett, Kunstkammer, Studios eller Theater. Felles for dei var at samanstillingar av gjenstandar skjedde etter meir eller mindre klare prinsipp. Samlingane hadde ofte innslag av kunst frå antikken, der framhevinga av kvaliteten i fortida var sentral. Fleire av dei store samlingane inneheldt òg kunst frå samtida.

Det utvikla seg etter kvart ei form for systematikk. Tyskaren Samuel van Quicchebergs museumsrettleggning frå 1565 inneheld den første planen ein kjenner for eit universalmuseum.

Desse samlingane kom seinare til å utgjera viktige delar av dei mange store, nasjonale musea rundt om i Europa. Eit sentralt drag ved desse samlingane var at dei fungerte som eit maktsymbol for eigarane, og dei streka under klokskap og evne til å meistra og forstå både naturen og det menneskeskapte. Samlingane var såleis aldri noka form for allemannseige, dei vart viste fram for andre fyrstar og andre samlarar, m.a. for å markera eigen posisjon.

Det er først når publikum får høve til å sjå samlingane at ein får museum slik vi kjenner dei i dag. Ashmolean Museum i Oxford var det første museet som opna for publikum i 1683. British Museum, som vart skipa i 1753, var det første museet som var organisert som ein offentleg institusjon. Etablering av offentlege museumsinstitusjonar med utgangspunkt i tidlegare privatsamlingar, ofte kongelege, kan ein følgja i Europa utover på 1700- og 1800-talet. I Wien vart den kongelege kunstsamlinga opna for publikum i 1776. Kongelege samlingar i Düsseldorf og Dresden vart tilgjengelege for publikum midt på

1700-talet. I 1793 vart den kongelege kunstsamlinga i Louvre i Paris tilgjengeleg for publikum då ho i revolusjonær ånd vart nasjonalisert.

Ein kan sjå tre kjenneteikn ved dei framveksande museumsinstitusjonane: spesialisering, vekt på systematikk, og nasjonsbygging kombinert med folkeopplysning.

Det voks fram sjølvstendige, emnebaserte institusjonar slik ein kjenner dei i dag - kunstmuseum, naturhistoriske museum og museum for arkeologi og eldre historie. Tendensen gjekk frå det generelle og til det spesialiserte.

Inndeling i museum etter ulike materialtypar er i seg sjølv uttrykk for den klassifiserande tankegangen som kom med dei framveksande offentlege musea. Å halda saman gjenstandar med like eigenskapar, felles opphav, frå same tidspunkt, og som høyrer til same art/familie, var det førande prinsippet i handsaminga av museumssamlingane. Bak det heile låg opplysningstidas tru på mennesket si evne og plikt til å skapa orden og oversyn i tilveret.

Det tredje kjennemerket ved dei framveksande museumsinstitusjonane var ynsket om og trua på at institusjonane skulle spela ei viktig rolle for folk flest. Musea vart eit verkemiddel både for å odla fram ein felles identitet i skipinga av nasjonalstatar og for å demokratisera tilgangen til informasjon og dermed òg kunnskap.

Dei første norske musea var emnemessig først og fremst retta mot oldsaker og til ein viss grad mot naturfag. I Arendal, Bergen, Stavanger, Tromsø og Trondheim kom det såkalla universalmuseum som integrerte kultur- og naturhistorie, medan ein i Oslo fekk separate museum for ulike emne. Den vitenskapleg baserte samlingsprofilen var sterk. Universalmusea i Bergen, Trondheim og Tromsø utgjorde eit viktig grunnlag for dei seinare skipingane av universitet.

Museum på kunstområdet kom med forløparen til Nasjonalgalleriet i 1836, men kunstmusea fekk ikkje så dominerande posisjon som i mange andre europeiske land. Når det gjeld kunstindustrimuseum, kom dei samstundes i Noreg som i andre land, dvs. på 1870- og 1880-talet.

Skipinga av Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring i 1844-45 var viktig for framvoksteren av folkemusea. Frå 1890-talet og utover fekk dei kulturhistoriske musea ein dominerande posisjon med lokale museum av bygnings- og friluftsmuseumstypen som det sterkaste innslaget. På dette feltet fekk Noreg, delvis også Sverige, ei utvikling som mange andre europeiske land først fekk etter andre verdskrigen. Den desentraliserte strukturen vart tidleg eit kjennemerke ved musea i Noreg. Den lokale og folkelege forankringa til dei mange kulturhistoriske musea gjorde at skaping av ein lokal identitet vart minst like viktig som å stø opp under ein felles nasjonal identitet.

Gjenstandar frå samisk kultur vart lenge handsama som etnografisk materiale i museumssamanheng, dvs. dei kom på line med materielle leivningar frå framande kulturar. Museum med samisk-etnisk utgangspunkt finn ein først ut på 1900-talet, dvs. museum som samiske interesser står attom og som er tufta på samisk kulturhistorie.

Framvoksteren av spesialmuseum hadde ei utvikling som liknar mykje det ein kan finna i andre land. Sjøfart og fiske fekk etter måten tidleg eigne museum, det same gjorde samferdsle og teknikk.

Norsk kulturråd, som vart skipa i 1964, fordeler dei årlege løyvingane til Norsk kulturfond. Kulturvern har i alle år vore eit viktig satsingsområde. Rådet har teke opp kulturvernområde der lite har vore gjort, som fartyvern, bevaring av fotografi og tekniske og industrielle kulturminne. Midlar frå Norsk kulturfond har dessutan gått til innkjøp av biletkunst til kunstmuseum og til museumsbygg.

Aukande offentleg engasjement på kulturfeltet dei siste 30 åra har òg kome musea til gode, i første rekkje ved finansieringsordninga frå 1975 for dei såkalla halvoffentlege musea, jf omtale av tilskotsordninga under kap. 6.2.

Kunstmuseum var ikkje omfatta av denne finansieringsordninga. Som oppfølging av Stortingets handsaming av St.meld. nr. 61 (1991-92) Kultur i tiden vart det gjeve driftsløyvingar til seks slike kunstmuseum. Det offentlege driftstilskotet til desse musea, to andre kunstformidlingsinstitusjonar og to kunstindustrimuseum har sidan 1995 vore delt mellom staten og respektive fylkeskommunar og kommunar, jf. kap. 6.2.1.

Frå 1994 vart Norsk museumsutvikling skipa, for m.a. å styrkja kompetansen, samarbeidet og samordninga innanfor museumsfeltet og ivareta statlege rådgjevings- og forvaltningsoppgåver. Norsk museumsutvikling skal i samarbeid med museum, offentlege styresmakter og kulturvernorganisasjonar medverka til ei best mogeleg samordning av dei samla, nasjonale museumsressursane. Organet skal fremja utvikling og samarbeid ved norske museum og skal arbeida for å heva standarden i musea, styrkja det museumsfaglege fundamentet og utvikla den faglege kompetansen. Vidare er Norsk museumsutvikling tillagd ansvar for ei rad forvaltningsoppgåver delegerte frå Kulturdepartementet.

6.1.2 Samfunnsoppgåver

Det internasjonale museumsrådet (ICOM) har definert museum på følgjande måte:

«Eit museum er ein ikkje-kommersiell, permanent institusjon som skal tena samfunnet og samfunnsutviklinga. Institusjonen skal vera open for publikum. Eit museum skal samla inn, bevare og sikra, forska i, formidla og stilla ut materielle vitnemål om menneska og omgjevningane deira. Føremålet er å gje høve til studiar, opplæring og oppleving».

Hittil har ikkje museumspolitikken vore uttrykkeleg knytt til ICOM-definisjonen, men det vil vera naturleg å ha denne i minnet ved utforminga av den statlege museumspolitikken i åra som kjem. Definisjonen inneheld både ei framstilling av kva musea gjer og kva for føremål dei har. Dei fleste musea er etter måten frie og sjølvstendige institusjonar som har vorte skipa etter ikkje-offentlege initiativ. Føremålet med offentlege løyvingar til musea er at dei skal tena samfunnet og samfunnsutviklinga ved at verksemda gjev høve til studiar, opplæring og oppleving.

Saman med arkiv og bibliotek utgjer musea hovuddelen av det kollektive minnet i samfunnet. Musea skal forska i, samla, bevare og stilla ut gjenstandar og andre materielle vitnemål om natur- og kulturhistorisk utvikling. I hovudregelen vil gjenstandar få større meining når dei vert sette inn i ein samanheng. Systematisk kunnskap om både framstillinga, bruken og den historiske samanhengen mellom gjenstanden og omverda er like viktig som kunnskap

om gjenstanden i seg sjølv. På denne måten gjev musea meining til gjenstandane. Gjennom å ta vare på og systematisera autentiske gjenstandar har musea fått autoritet som arenaer for utvikling av aktuell identitet knytt til heimstanden og nasjonen. På denne måten vert kulturarven som musea formidlar, skapt og endra. Den museale delen av det kollektive minnet er ikkje berre gjeven eller overlevert frå tidlegare samfunn, men i stor grad resultat av dei vala og vurderingane musea gjer. Formidling av kunnskap om gjenstandar vil i mange høve innebera å leggja fram det ein ser som meiningsfylt i samtida, og dessutan opna for at framtidig dokumentasjon, forskning og vurderingar kan koma til andre resultat.

Forskning i tilknytning til musea skal vera grunnlaget for og stø opp under samlings-, bevarings- og formidlingsarbeidet. Medan samling og bevaring er uttrykk for korleis minnefunksjonen fungerer over tid, inneber formidling å aktivisera minnefunksjonen for aktuelle føremål. Dei museale samlingane vil både vera kjeldegrunnlag om fortida, materiale til bruk i aktuelle forskings- og formidlingsprosjekt, og materiale innsamla med sikte på framtidig bruk. Som folkeopplysningsinstitusjonar må musea i formidlinga si kunna kombinera den historiske dimensjonen med aktuelle spørsmål og omvurderingar som resultat av ny kunnskap eller vektlegging av andre verdiar.

Skal musea fungera som gode samfunnsinstitusjonar, må dei søkja dialog med omverda. Dette inneber at musea ikkje berre skal generera og formidla kunnskap, men at dei òg skal ha evne til å overraska og utfordra brukarane både emosjonelt og intellektuelt.

6.2 Organisering og finansiering

6.2.1 Struktur

Eit viktig trekk ved det samla norske museumslandskapet er dei mange små, sjølvstendige einingar som er spreidde utover heile landet. Det er i stor grad eit sjølvgrodd museumslandskap der private og lokale initiativ har vore ein mykje viktigare etableringsfaktor enn planlegging og styring frå styresmaktene. Den viktigaste oppgåva for det offentlege har vore å løyva driftsmidlar og yta investeringstilskot. Påbod, reguleringar eller samordnande planar har i liten grad prega museumsarbeidet, med unnatak av dei delane som er integrerte i lovforvaltninga i samband med lov om kulturminne. Dessutan har fylkeskommunane det siste tiåret i aukande grad laga planar for dei musea som dei har økonomisk ansvar for.

Det er registrert om lag 800 museum og samlingar fordelte på 700 administrative einingar. Musea forvaltar om lag 5 000 verneverdige bygningar, 9 millionar fotografi og 15 millionar gjenstandar. To tredjedelar av gjenstandane har naturhistorisk tilknytning, 3,6 millionar blir kategoriserte som kulturhistoriske og 0,6 millionar som kunsthistoriske.

Musea kan delast inn i fire typar etter tematisk ansvarsområde:

1. Kunstmuseum og kunstindustrimuseum
2. Kulturhistoriske museum, som omfattar arkeologiske museum og dei som arbeider med etterreformatorisk historie, tekniske museum medrekna.
3. Naturhistoriske museum, som i praksis vil seia det naturhistoriske museet ved Universitetet i Oslo og nokre få andre.

4. Blanda kulturhistoriske og naturhistoriske museum, med Bergen Museum, Vitskapsmuseet i Trondheim, Tromsø Museum, Stavanger Museum, Arkeologisk museum i Stavanger, Norsk Skogbruksmuseum og Norsk Bergverksmuseum som dei viktigaste.

Dei kulturhistoriske musea utgjer 83 pst. av institusjonane, har ansvaret for 95 pst. av dei verneverdige bygningane i musea, 23 pst. av gjenstandane og 83 pst. av fotografia. Dei naturhistoriske musea forvaltar 39 pst. av gjenstandane, og dei blanda kultur- og naturhistoriske musea 36 pst. Å samanlikna omfanget av gjenstandssamlingane på tvers av institusjonane og institusjonskategoriane kan likevel vera nokså meiningslaust.

170 av musea er organiserte som stiftingar, 160 som kommunale institusjonar, 94 som foreiningar, 30 som statsinstitusjonar, 8 som fylkeskommunale institusjonar, jf. tabell 6.1.

Tabell 6.1: Eigarformer for museum

Museumstype	Statsinstitusjon	Fylkeskommunal institusjon	Kommunal institusjon	Stifting	Foreining
Kunst- og kunstindustri	2	3	12	16	0
Kulturhistorisk	20	4	137	137	91
Naturhistorisk	4	0	3	5	1
Blanda kultur- og naturhistorisk	4	1	8	12	2
Sum	30	8	160	170	94

I tillegg er elleve museum registrerte som aksjeselskap, fem som ansvarleg selskap, femten som eineigarføretak og tjuette med anna form for eigarskap.

Dei fleste musea som direkte eller indirekte mottek statlege driftsmidlar, er knytte til Kulturdepartementet, men det finst nokre viktige unntak - fyrst og fremst universitetsmusea under Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet og ymse etatsmuseum, slik som Forsvarsmuseet under Forsvarsdepartementet, Norsk vegmuseum m.fl. under Samferdselsdepartementet, eit rettshistorisk museum (under etablering) under Justisdepartementet og eit medisinsk-historisk museum (under etablering) under Sosial- og helsedepartementet. Ved Universitetet i Oslo er musea no organiserte i to einingar, ei kulturhistorisk og ei naturhistorisk. Hine universiteta har no samla musea sine i ei eining - Bergen museum, Vitskapsmuseet (Trondheim) og Tromsø museum. Til saman har universitetsmusea overlag omfattande samlingar.

Statlege museum under Kulturdepartementet er Nasjonalgalleriet, Museet for samtidskunst og Arkeologisk museum i Stavanger. I tillegg kjem Riksutstillingar, som i det minste i formidlingssamanheng må handsamast som ein museumsinstitusjon.

Ei gruppe tilskotsmuseum, som i Kulturdepartementets budsjettproposisjon har samlenemninga nasjonale institusjonar, får det samla offentlege driftstilskotet frå staten. Dette gjeld Norsk Folkemuseum, Maihaugen, Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum, Norsk Bergverksmuseum, Norsk Skogbruksmuseum, De Samiske Samlingar, Norsk teknisk museum, Norsk indus-

triarbeidermuseum, Norsk arkitekturmuseum, Ringve museum, Norsk museum for fotografi - Preus fotomuseum, Håkonshallen/Rosenkrantzårnet, Kvinnemuseet på Kongsvinger, Eidsvoll 1814 - Rikspolitisk senter, Norsk luftfartsmuseum og Nynorsk kultursentrum (Ivar Aasen-tunet). I tillegg får knutepunktinstitusjonen Nordnorsk kunstmuseum i Tromsø heile driftstilskotet sitt frå staten. Det same gjeld for det lulesamiske museet Arran i Tysfjord i Nordland, jamvel om desse midlane går via tilskotsordninga for museum.

Knutepunktinstitusjonar med delt driftsfinansiering mellom staten (60 pst.) og fylke/kommune (40 pst.) er Kunstindustrimuseet i Oslo, Vestlandske Kunstindustrimuseum, Stiklestad nasjonale kultursenter, Trondheim kunstmuseum, Bergen kunstmuseum, Lillehammer kunstmuseum, Rogaland kunstmuseum, Sørlandets kunstmuseum og Galleri F 15 på Jeløya ved Moss. Sistnemnde er berre for museum å rekna i formidlingssamanheng. I tillegg er eitt av dei regionale kunstnersentra, Nordnorsk kunstnersentrum i Svolvær, definert som knutepunktinstitusjon, men med ei anna prosentdeling (70 pst. staten og 30 pst. regionen).

Tilskotsordninga for museum femner no om ca. 260 institusjonar - frå små bygdetun til store og viktige tiltak som er sentrale brikker i det norske museumslandskapet. Oppstillinga nedanom femner om dei musea som i 1999 har fått meir enn to mill. kroner i samla, ordinært offentleg driftstilskot gjennom tilskotsordninga (tal i 1000 kr):

Stavanger Museum (R)	9.201
Oslo Bymuseum (O)	7.153
Trøndelag Folkemuseum (ST)	6.689
Sandefjordmuseene (V)	6.642
Modum Blaafarveværk (B)	6.069
Norsk Sjøfartsmuseum (O)	6.006
Drammens Museum (B)	5.240
Sunnmøre Museum (MR)	5.074
Vest-Agder fylkesmuseum (VA)	4.337
Borgarsyssel Museum (Ø)	3.934
Hedmarksmuseet (He)	3.900
Glomdalsmuseet (He)	3.835
Akershus fylkesmuseum (A)	3.810
Agder naturmuseum (VA)	3.765
Fylkesmuseet i Telemark (T)	3.735
De Heibergske Samlinger / - Sogn Folkemuseum (SF)	3.584
Romsdalsmuseet (MR)	3.580
Halden Historiske Samlinger (Ø)	3.553
Vestfold fylkesmuseum (V)	3.140
Hardanger Folkemuseum (Ho)	3.113
Rana museum (N)	3.099
Bergen Sjøfartsmuseum (Ho)	3.037
Jærmuseet (R)	2.998

Gamle Bergen Museum	2.945
Nordlandsmuseet (N)	2.933
Nordmøre museum (MR)	2.931
Hordamuseet (Ho)	2.915
Kystmuseet i Sogn & Fjordane (SF)	2.665
Rørosmuseet (ST)	2.560
Valdres Folkemuseum (Op)	2.552
Vestnorsk industristadmuseum (Ho)	2.528
Ryfylkemuseet (R)	2.438
Perspektivet Museum (Tr)	2.405
Nord-Troms museum (Tr)	2.376
Dalane Folkemuseum (R)	2.349
Toten Økomuseum (Op)	2.345
Aust-Agder Museet (AA)	2.218
Arran (N)	2.140
Karmsund folkemuseum (R)	2.122
Larviksmuseene (V)	2.069
Voss Folkemuseum (Ho)	2.060
Asker Museum (A)	2.035

Den samla museumsstrukturen varierer mykje frå fylke til fylke, men gjennomgåande er situasjonen prega av stor fragmentering og lita styring av den organisatoriske utviklinga. Ein god del fylke har likevel dei siste åra fått utarbeidd museumsplanar som legg føringar for prioriteringar og framtidig organisering. I 1999 er det samla statstilskotet til dei ca. 260 musea på tilskotsordninga vel 121 mill. kroner, medan fylkeskommunane yter vel 110 mill. kroner og kommunane vel 50 mill. kroner, til saman nærare 282 mill. kroner. Oslo er i denne samanhengen rekna som fylkeskommune. Til dei ovannemnde 42 musea, som altså er dei største tilskotsmottakarane, går det vel 152 mill. kroner, dvs. om lag 54 pst. av dei samla tilskotsmidlane innanfor ordninga.

Alle tildelingsbrev fra Kulturdepartementet om tilskot til museumsdrift refererer dei hovudmåla og resultatmåla for museumssektoren som går fram av den årlege budsjettproposisjonen. I breva til fylkeskommunane vert det i tillegg formulert desse vilkåra for bruken av dei statlege midlane:

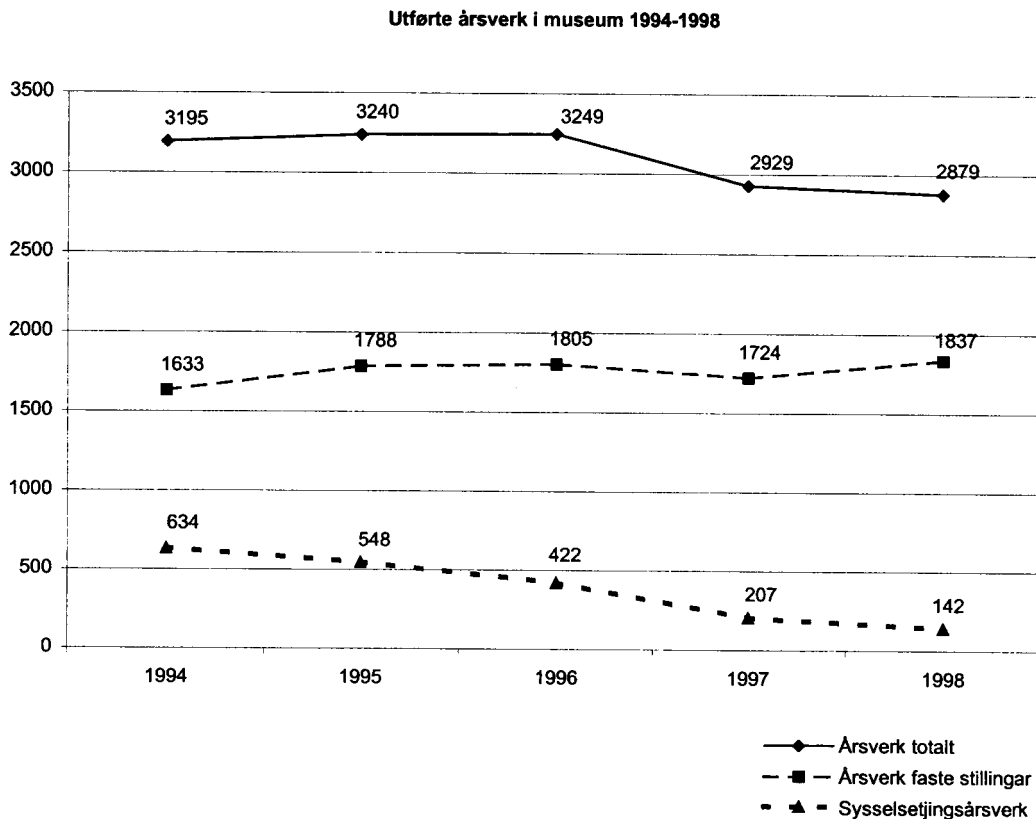
1. Musea må ha vedtekter som fastset føremålet, verkeområdet og korleis styret er sett i hop. Vedtektene skal innehalda føresegner om kven som skal forvalta samlingane dersom museet skulle koma til å innstilla verksemda. Vedtektene skal vera godkjende av fylkeskommunen. Fylkeskommunen skal ha høve til å vera representert i styret.
2. Museumsverksemda skal vera i samsvar med vedtektsfesta føremål og verkeområde.
3. Musea skal utgjera ein naturleg lekk i museumsstrukturen i fylket med omsyn til plassering, storleik og ansvarsområde.
4. Musea skal katalogisera, dokumentera og bevara samlingane.
5. Museum med fast fagleg personale bør hjelpa museum utan slik kompetanse i faglege spørsmål når fylkeskommunen bed om det.
6. Musea skal vera tilgjengelege for alle. Opningstidene skal vera kunn-

- gjorde.
7. Musea skal så langt råd er hjelpe skulane med informasjon og rettleiing. Når skuleklassar med lærar vitjar musea som lekk i undervisninga, kan det avtalast at dei skal ha fritt tilgjenge.
 8. Når det er fagleg forsvarleg, bør musea stilla gjenstandar til rådvelde for fellesutstillingar (t.d. vandreutstillingar) i regi av offentlege institusjonar eller private museum med offentlege driftstilskot.
 9. Musea skal så langt råd er freista dekkja driftsutgiftene ved eigeninntekter (billettinntekter, inntekter frå sal av varer og tenester, gåver, sponsorinntekter m.m.) utan at dette går ut over forsvarleg museal drift.
 10. Musea skal følgja føresegnene som er gjevne for budsjett, rekneskap og revisjon. Musea skal kvart år leggja fram for fylkeskommunen revidert rekneskap og årsmelding.
 11. Musea skal rapportera på skjema frå Norsk museumsutvikling og Statistisk sentralbyrå i samband med den årlege museumsstatistikken .

I tillegg finst det nokre få museum og museumsliknande tiltak som får tilskot frå Kulturdepartementet (og frå ein fylkeskommune og/eller kommune) utan å inngå i ei fast ordning. Det viktigaste dømet er Henie-Onstad Kunstsenter.

6.2.2 Økonomiske rammevilkår

I underkant av 2 900 årsverk vart i 1998 utførte ved musea. Ca. 1 830 var årsverk i faste stillingar, medan 800 årsverk var knytte til mellombels tilsette. Av desse galdt 33 årsverk lærlingar, 92 årsverk sivilarbeidarar, og 142 årsverk var knytt til arbeidsmarknadstiltak. I 1998 vart det utført 243 årsverk av friviljug arbeidskraft.

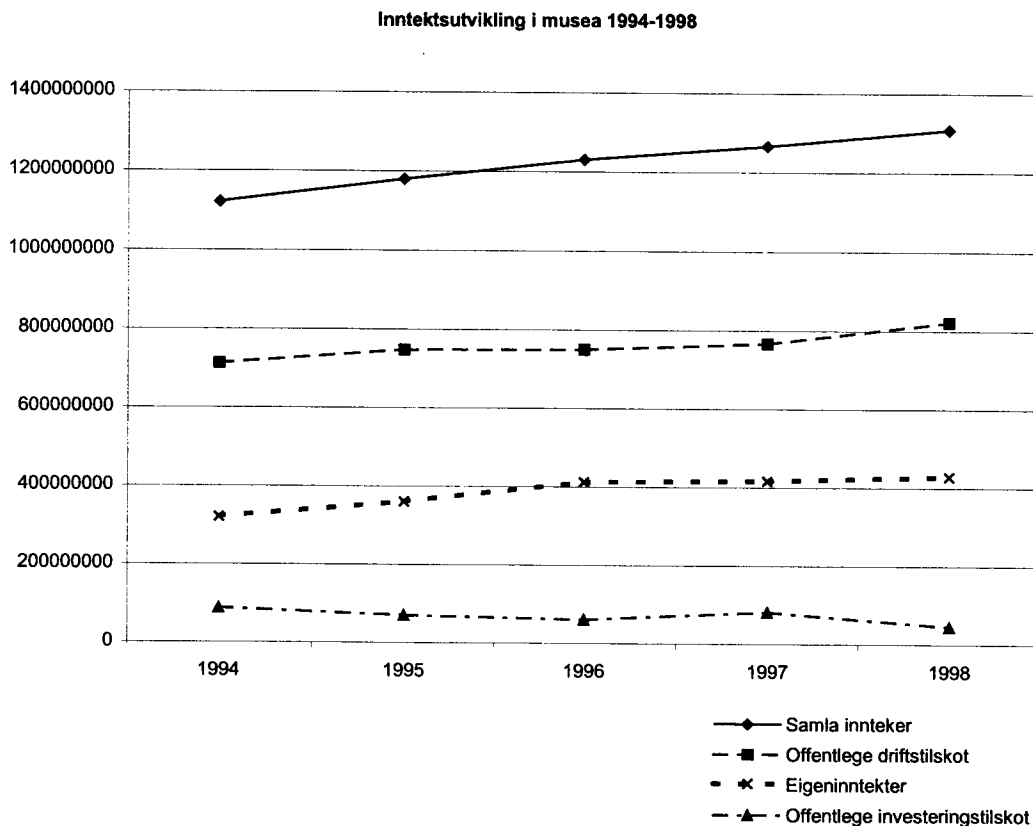

Figur 6.1 Utførte årsverk i museum 1994-1998.

Kjelde: Norsk museumsutvikling og Statistisk sentralbyrå

Figur 6.1 viser at årsverkstalet er gått ned frå 1994 til 1998. Hovudgrunnen til dette er at arbeidsmarknadstiltaka har blitt kraftig reduserte i perioden. Det har skapt problem for ein del institusjonar som har tufta viktige delar av verksemda si på slik arbeidskraft.

I museumsstatistikken for 1998 frå Statistisk sentralbyrå og Norsk museumsutvikling, som omfattar 484 museum utan omsyn til forvaltningsmessig tilknytning, rapporterer musea 1,3 milliardar kroner i samla inntekter, medrekna offentlege investeringstilskot. I perioden 1994 til 1998 viser samla inntekter ein nominell vekst på 16 pst. I same perioden steig dei offentlege driftstilskota med 15 pst., medan eigeninntektene steig med 34 pst. Dette medfører at verdien av eigeninntektene har auka frå knappe 31 pst. av samla inntekter i 1994 til 34 pst. i 1998, jf. figur 6.2.

Figur 6.2 Inntektsutvikling i musea 1994-1998.

Kjelde: Norsk museumsutvikling og Statistisk sentralbyrå.

Dette tyder på at musea samla sett har auka innsatsen for å skaffa eigeninntekter. Samstundes er det grunn til å merkja seg dei mange varselsignala som har kome frå museumshald om økonomiske problem. Dette heng saman med fleire faktorar. Ein del museum har i stor monn basert oppgåveløysinga på tilgang av arbeidsmarknadsmidlar. Som vist i figur 6.1 har desse midlane gått sterkt ned. Ein annan viktig faktor er at auken i ressursar i viss monn skuldast at det stendig kjem til nye institusjonar som konkurrerer om midlane. I museumsstatistikken for 1997 vart det rapportert 95 nye museum sidan 1990. Det utgjorde 20 pst. av dei institusjonane som hadde svara på spørsmålet om etableringsår. Sidan 1980 er det etablert minst 211 nye institusjonar. Dette er med på å forklara det fragmenterte og sårbare museumslandskapet.

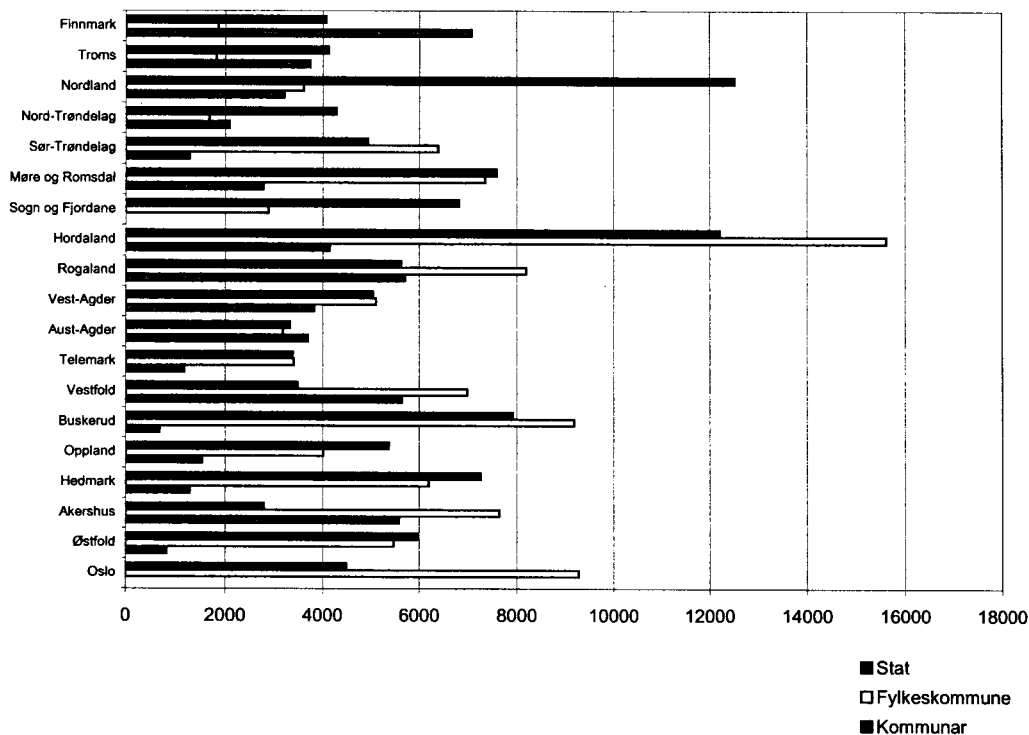
Ordninga med nasjonale institusjonar og knutepunktinstitusjonar har eksistert sidan 1995. I den perioden har talet på nasjonale institusjonar auka frå tolv til femten og knutepunktinstitusjonar frå åtte til ni. Tilskotet frå Kulturdepartementet til nasjonale institusjonar har auka frå 84 mill. kroner i 1995 til 122 mill. kroner i 1998. Medan departementstilskotet i 1995 utgjorde 51 pst. av samla inntekter for desse institusjonane, representerte dette tilskotet i underkant av 59 pst. i 1998.

Departementstilskotet til knutepunktinstitusjonane utgjorde i 1995 godt 22 mill. kroner eller 34 pst. av samla inntekter. I 1998 var dette talet 36,5 mill., eller 42 pst. av samla inntekter.

Som nemnt i kap. 6.2.1 utgjer dei 260 musea på tilskotsordninga ei omfattande og ueinsarta gruppe. I perioden 1995-1998 stod den statlege delen av tilskotet på same nivå og hadde difor ein realnedgang. Ifølgje rapportane frå fylkeskommunane hadde denne museumsgruppa likevel ein nominell vokster på 25 pst. dei aktuelle åra. Dette skuldast i viss monn at nye institusjonar kom til, men òg at fylkeskommunar og ikkje minst kommunar tok eit sterkare ansvar for driftsfinansieringa. Departementet har styrkt denne tilskotsordninga både i budsjettet for 1999 og 2000.

Då tilskotsordninga for halvoffentlege museum vart etablert i 1975, var statstilskotet regulert i samsvar med tilskotsprosenten til vidaregåande opplæring i fylkeskommunane. Automatikken i statstilskotet vart avvikla i 1983, då det vart sett tak på tilskotsdelen frå staten. Men tilskotsprosenten den første tida, saman med det faktum at fylkeskommunane har stått fritt til å utvikla museumsområdet, forklarar den relativt store skilnaden mellom fylkeskommunane når det gjeld innbyrdes forhold mellom tilskota frå stat, fylkeskommune og kommunar. I løpet av 1990-talet har det vore ein tendens til at kommunane i mykje større grad enn tidlegare har kome inn som finansieringspart. Jf. figur 6.3. og tabell 6.2.

Kap 328 post 60. Tilskotsordninga for museum 1998. Fordeling mellom stat, fylkeskommune og kommunar. 1000 kroner

Figur 6.3 Tilskotsordninga for museum i 1998.

I Hordaland, Rogaland, Buskerud, Oslo, Akershus, Vestfold og Sør-Trøndelag utgjer det fylkeskommunale tilskotet hovuddelen av tilskotet. I Nordland, Møre og Romsdal, Sogn og Fjordane, Oppland og Hedmark betyr statstilskotet mest, medan i Finnmark utgjer kommunetilskota den største delen av samla tilskot.

Tabell 6.2: Tilskotsordninga for museum 1998. Prosentvis fordeling mellom kommune, fylkeskommune og stat

	Kommune	Fylkeskommune	Stat	Samla tilskot (mill. kroner)
Oslo		69,2	30,8	14 577
Østfold	7,5	40,2	52,3	11 381
Akershus	30,9	50,8	18,3	14 210
Hedmark	8,7	40,5	50,8	13 940
Oppland	17,2	35,3	47,5	11 326
Buskerud	0,0	50,0	50,0	15 826
Vestfold	37,8	42,0	20,2	16 944
Telemark	13,8	40,9	45,3	7 439
Aust-Agder	29,5	34,3	36,2	8 469
Vest-Agder	26,9	37,6	35,5	13 486
Rogaland	29,4	40,4	30,2	18 583
Hordaland	12,9	49,3	37,9	30 635
Sogn og Fjordane	0,0	29,7	70,3	9 676
Møre og Romsdal	15,7	41,5	42,9	17 706
Sør-Trøndelag	10,2	49,7	40,1	12 305
Nord-Trøndelag	17,2	49,7	33,0	12 039
Nordland	16,8	16,8	66,3	16 982
Troms	41,1	18,0	40,9	10 071
Finnmark	50,9	14,9	34,2	11 872
Gjennomsnitt/sum	18,9	40,7	40,4	267 467

6.2.3 Brukarfinansiering og eigeninntekter

Musea har ulik praksis for bruk av inngangspengar. Museumsutgreiinga frå 1996 legg til grunn at musea som hovudregel bør ta inngangspengar. At publikum betaler ein eigendel, er vanleg ved bruk av tenester som i hovudsak vert finansierte av det offentlege. Utgreiinga legg elles til grunn som eit viktig prinsipp at billettinntektene må tilfalla institusjonane heilt og fullt.

Museumsstatistikken frå 1997 syner at om lag 55 pst. av dei som vitja museum og samlingar som mottok offentleg driftstilskot, betalte inngangspengar. Dei statlege musea har lågast prosentdel betalande. Dette skuldast m.a. at det i alle år har vore praksis for at nasjonale kunstsattar skulle vera gratis tilgjengelege for allmenta. Nasjonalgalleriet og Museet for samtidskunst har såleis ikkje teke inngangspengar for tilgjenge til dei faste utstillningane. I St.prp. nr. 1 (1999-2000) gjev Kulturdepartementet uttrykk for at Nasjonalgalleriet og Museet for samtidskunst frå og med 2000 bør innføra inngangspengar, men på eit moderat nivå og med ein gratis dag kvar veke. På den måten vil dei to statsinstitusjonane koma på line med vanleg praksis innanfor museumssektoren elles, utan at dette i nemnande grad vil gå på kostnad av tilgjenget for allmenta.

Billettinntektene varierer mykje frå museum til museum. Dei avheng m.a. av storleiken på museet, omfanget av dei utoverretta funksjonane, plasseringa og attraktiviteten i reiselivssamanheng. Den pressa økonomiske situasjonen for musea gjennom mange år har ført til at dei fleste institusjonane truleg nyttar ut potensialet for eigeninntekter maksimalt. Det er likevel grunn til å streka under at musea til kvar tid lyt vurdera alle moglege inntektskjelder, men slik at eventuell auke i billettprisane ikkje fører til fråfall av publikum.

6.3 Skiping av samlingar - grunnlag og arbeidsmåtar

Samlingane av gjenstandar er basis for all museumsverksemd. Det er ei grunnleggjande oppgåve for musea å samla og ta vare på gjenstandar eller materielle leivningar frå ulike tidbolkar og ulike sider ved både menneskeleg aktivitet og det naturskapte. Vidare skal musea tolka gjenstandane gjennom utstillingar og anna formidling. Musea skal setja einskildobjekta inn i ein samanheng og gje dei eit meiningsinnhald. Alle tolkingar inneber likevel at gjenstanden vert sett inn i ei forteljing som tek utgangspunkt i vår eiga tid og våre eigne røymsler. Slik kan ein seia at opptakten til alle museale samlingar speglar av den tida samlinga vart grunnlagt i - dei ideane som var styrande for kva gjenstandar det hadde meining å samla på og korleis ting skulle ordnast og systematiserast.

Det ideologiske grunnlaget og prinsippa for utveljing og systematisering av samlingane har dermed endra seg gjennom tidene, men ein ting har lege fast: Musea samlar og tek vare på gjenstandar av di dei representerer handfaste vitnemål om noko fortidig, annleis eller sjeldsynt, noko som er eigna til å knyta band mellom fortid og notid, mellom det kjende og det ukjende eller mellom det allmenne og det uvanlege.

I dei fyrste europeiske musea sto materielle uttrykk frå framande kulturar høgt, men frå midten av 1700-talet avtok interessa ute i Europa for det framande. Eigen kultur og eiga kultursoge kom i framgrunnen. Etter kvart fekk samlingane andre funksjonar, og frå slutten av 1700-talet vart det skipa museum tilgjengelege for allmenta. Samlingane vart sette inn i eit breiare opplysnings- og danningperspektiv. Dette fekk mykje å seia både for utvalet av gjenstandstilfang og for prinsippa for klassifisering og systematisering.

Gjenstandane skulle ordnast kronologisk og typologisk. Dette gav i sin tur opphav til eit skilje mellom kunstsamlingar, kunstindustrisamlingar, naturhistoriske samlingar og kulturhistoriske samlingar, med tilhøyrande institusjonell oppdeling.

I opplysningstida vart det lagt vinn på å halda orden og oversyn i tilveret. Musea skulle medverka til å synleggjera framsteget og hjelpa fram ymse vitenskaplege disiplinar ved å ordna eit grunnlagsmateriale for vidare forskning og framsteg.

Seinare kom det allment folkeopplysande og nasjonsbyggjande i framgrunnen, jf. kap. 6.1 ovanom, og samlingane vart prega av desse overordna siktemåla.

Jamvel om overlag mykje av aktiviteten innanfor museumssektoren i Noreg på 1900-talet bygde på idear frå hundreårsskiftet og endå lengre attende i tid, forvitra det ideologiske grunnlaget meir og meir. Frå 1970-talet og frametter vart musea kritiserte for å vera for lite opptekne av samtida og

den nære fortida. Dei hang i for stor grad fast i bondekultur frå 1700- og 1800-talet.

Internasjonalt voks det fram ein ny museologi og nye eksperimentelle museumsformer. Det vart eksperimentert med såkalla økomuseum og fokusert på grupper og miljø som tradisjonelt hadde vore lite synlege i musea. Målet vart å utvikla museum som kunne vera aktive aktørar i samfunnsutviklinga og det allmenne ordskiftet; og ved å ta utgangspunkt i det nære og kjende kunne musea utløysa engasjement og interesse for farne tider.

Samstundes vart det teke til orde for å leggja meir vinn på å dokumentera industrialismens og masseproduksjonens tidsalder. Mange prosjekt i regi av norske museum for å dokumentera samtida og den nære fortida har fått offentlig tilskot på 1980- og 1990-talet. Bevaringa av teknisk-industrielle kulturminne høyrer òg med i dette biletet. Museumsstatistikken frå dei siste åra syner at dei kulturhistoriske musea etter kvart har bygd opp omfattande samlingar av materiale frå tida etter 1945.

Norsk museumsutvikling har eit eige utviklingsprogram for samtidsdokumentasjon. Sekretariatet for dette er no plassert på Maihaugen. Siktemålet er for det fyrste å innhenta røynslar og kunnskapar som kan kasta ljøs over etiske, teoretiske og metodiske spørsmål som innsamling av materiale frå samtida og den nære fortida reiser. Eit anna mål for programmet er å organisera dokumentasjonsprosjekt gjennom eit nettverkssamarbeid mellom fleire museum. Samtidsdokumentasjon aksentuerer behovet for samordning og samarbeid for å unngå overlappande innsatsar og udekte felt.

Attom alle samlingar av gjenstandar og andre objekt ligg det førestellingar og motiv som styrer oppbygginga av samlinga. Med få unnatak er det tale om å gjera eit utval, og dette utvalet er tufta på førestellingar om at dei innsamla gjenstandane, kvar for seg eller sett i samanheng med andre gjenstandar, har eit vidare verte som informasjonsberar eller eit estetisk, symbolsk, kjenslemessig eller økonomisk verte.

Samlingar kan sjåast på som ein freistnad på å ordna den materielle omverda, å skapa oversyn og orden for betre å kunna forstå. Slik vert samlingar instrument i ein kommunikasjonsprosess mellom menneska og mellom menneska og det materielle.

Jamvel om det kan finnast mange døme på ein nokså tilfeldig praksis for oppbygginga av museale samlingar, har ein stor del av dei norske musea i dag ein medveten strategi for innsamlinga av objekt, der dette arbeidet m.a. vert sett i samanheng med forskings- og utstillingsplanar. I museumsstatistikken for 1997 melde 140 museum at dei hadde innsamlingsplanar og 95 at dei hadde forskingsplanar. Museumsutgreiinga streka sterkt under behovet for slik planlegging i og mellom musea.

Godt ordna og dokumenterte samlingar er eit vilkår for at musea skal kunna fylla rolla som verdfulle og dagsaktuelle samfunnsinstitusjonar og kunnskapsbankar. Mangelfull planlegging av samlingsoppbygginga, mangelfull registrering og dokumentasjon av innsamla materiale og dårlege bevaringstilhøve kan svekkja evna til å stetta dette vilkåret.

Dei eldre gjenstandssamlingane ved små og store museum rundt om i landet speglar av lokale særkjenne i dei materielle kulturytringane. Jamvel om det er mykje overlapping, kan variasjonsbreidda ha eit verte i seg sjølv. Når

det gjeld tilfang frå det siste hundreåret, der meir og meir dreier seg om masseproduserte gjenstandar, må det derimot stillast andre og strengare krav til innsamlingsplanar og samordna tiltak. Slik samordning må skje både på regionalt og nasjonalt nivå.

Ansvar for verneverdige bygningar, gjenstandar og fotografi var pr. 31. desember 1997 fordelt på ulike museumstypar slik det går fram av tabell 6.3.

Tabell 6.3: Oversyn over bygningar, gjenstandar og fotografi ved musea i 1997.

Museumstype	Pst. av alle musea	Verneverdige bygningar	Gjenstandar	Fotografi
Kunst- og kunstindustri	6,8	25	403 067	10 735
Kulturhistorisk	83,7	4 763	3 492 403	6 212 872
Naturhistorisk	2,8	2	5 979 277	4 941
Blanda kultur- og naturhistorisk	6,7	243	5 504 969	1 229 814
Sum	100,0	5 033	15 379 716	7 458 362

Kjelde: Norsk museumsutvikling og Statistisk sentralbyrå.

6.4 Handtering og bevaring av samlingar

Gjenstandane og andre objekt kan sjåast på som kapitalen i musea. I dei fleste tilfella vil siktemålet vera å ta vare på både det originale objektet og den informasjonen som knyter seg til dette i eit lengst mogleg tidsperspektiv.

Oversyn, kontroll og vedlikehald av samlingane er eit viktig fundament for all museumsdrift. Eit museum skal kunna svara på kvifor gjenstanden finst ved museet, kva han er og kva samanheng han går inn i, korleis han ser ut, kvar han er, og korleis tilstand han er i. Dette krev rutinar for innsamling, registrering og dokumentasjon. Dessutan stiller det krav til gode tilhøve for oppbevaring og rutinar for forsvarleg handtering.

Musea skal ta vare på gjenstandar i eit langsiktig tidsperspektiv, men samstundes skal dei vera dynamiske kunnskapsinstitusjonar i samtida. Å handtera den ofte vanskelege balansegangen mellom på den eine sida formidling og bruk og på den andre sida langsiktig, optimal oppbevaring stiller store krav til profesjonalitet ved musea.

Stoda for dei norske museumssamlingane sett under eitt er diverre alarmerande dårleg. Statistikk og undersøkingar frå dei siste åra gjev for det fyrste eit bilete av etterslep innan registrering, noko som inneber at dette tilfanget i liten grad er tilgjengeleg for forskning og formidling. Samstundes vanskeleggjer det arbeidet med innsamlingsplanar. Museumsstatistikken for 1998 tyder på at 20-30 pst. av samlingane ved musea er uregistrerte.

Mange samlingar er dessutan dårleg oppbevarte, med mangelfull kontroll av ljøs, temperatur, råme, ureining og skadedyr. Kulturhistoriske gjenstandar vert i stort omfang oppbevarte på loft og i kjellarar, ofte i verneverdige bygningar, med dårleg trygging mot nedbrytande krefter. Ei undersøking av musea i Trøndelag (universitetsmusea ikkje medrekna) i 1994 synte at om lag halve gjenstandstilfanget var i lokale som ikkje eigna seg til føremålet, kvar fjerde gjenstand var i lokale utan tjuverisikring og kvar femte gjenstand i lokale utan

brannsikring, medan 70 pst. av samlingane var i lokale utan klimakontroll, og 83 pst. av gjenstandane tilhørde institusjonar utan konserveringstenester.

Ei undersøking av oppbevaringstilhøva for fotohistorisk materiale ved 14 institusjonar gav alarmerande resultat. Ein tredjedel av fotosamlingane kan stå i fare for å gå tapt i løpet av det komande hundreåret. Det tykkjast likevel gjera seg gjeldande eit aukande medvit kring oppbevaring, arkivering og tilgjenge til fotohistorisk materiale. Omfanget av fotosamlingar ved musea er elles mykje større enn det som tidlerare vart lagt til grunn.

Tilsvarande situasjonar er tidlegare avdekte i Sverige og Nederland, og dette førte i bae landa til at det vart sett i verk omfattande tiltak for registrering og konservering av museumssamlingar. Den nederlandske *Delta Plan for the Preservation of Cultural Heritage* har ei samla ramme tilsvarande om lag 1,4 milliardar norske kroner, og den svenske *SESAM - öppna museisamlingarna* vart tilført 235 mill. svenske kroner. Bae planane vart sette i verk i år med høg arbeidsløyse og behov for arbeidsmarknadstiltak.

I museumsutgreinga vart det gjort framlegg om ein plan for registrering og førebyggjande konservering av museumssamlingane, den såkalla REVITA-planen, med det siktemålet at musea skulle få betre oversyn og sikrere lokalitetar for samlingane, slik at desse kunne revialiserast og koma betre til sin rett både i forskning og overfor publikum. Planen var tiltenkt ei ramme på 380 mill. kroner fordelt over fem år. I høyringsfråsegnene var det allmenn tilslutnad til dette tiltaket, som òg vart sett i samanheng med satsing på fellestenester og magasin. Dessutan peikte fleire fråsegnar på behovet for slike krafttak ikkje berre i høve tradisjonelle museumsgjenstandar, men òg i høve foto, arkivmateriale og boksamlingar. Vidare vart trongen for kompetanse og utdanning streka under, og ikkje minst behovet for ei *permanent* styrking av innsatsen for å handtera desse oppgåvene, ikkje berre eit fem års skippertak.

Det er altså liten tvil om at musea står andsynes store utfordringar i handteringa av samlingane sine. Manglande kapasitet til registreringsoppgåver og skort på konserveringsteknisk kompetanse er iaugnefallande. På den andre sida kan det gjevast døme på vellukka innsatsar der IKT-registrering og nye magasin har ført til ein heilt ny situasjon for visse museum.

Signala frå høyringsfråsegnene om trongen for permanente tiltak er viktige. Det tilseier at dei verkemidla som kan setjast inn på samlingsrelaterte oppgåver, bør koplast til langsiktige strategiar for ei gradvis fagleg styrking av musea. Dersom musea får eit sterkare, permanent fundament, vil dei samstundes stå mykje betre rusta til å handtera større temporære innsatsar til dømes i form av moglege framtidige sysselsetjingstiltak.

Konservering i meininga inngrep i den konkrete gjenstanden er både kostnads- og kompetansekreivjande, men behovet for slike tiltak kan avgrensast gjennom førebyggjande konservering, som ikkje minst kan handla om betra oppbevaringsvilkår.

6.5 Informasjonshandtering og bruk av IKT i musea

Bruken av elektronisk informasjons- og kommunikasjonsteknologi ved musea har røter attende til 1977, då NAVFs datasenter for humanistisk forskning ved Universitetet i Bergen (no Humanistisk datasenter) sette i verk eit prøvepro-

sjekt med å overføra gjenstandskatalogar tilhøyrande Norsk Folkemuseum til elektronisk form. I 1983 tok Hardanger Folkemuseum i bruk ein datamaskin, som det første museet utanfor universiteta.

Humanistisk datasenter utvikla etter kvart fleire program for registrering av gjenstandar og fotografi. Om lag 200 institusjonar nyttar i dag *REGIMUS* og andre program for registrering av gjenstandar, fotografi m.m.

Nasjonalgalleriet tok i 1993 i bruk ein database for kunstverk. I 1997 vart Nasjonalgalleriet og Museet for samtidskunst samde om eit nytt konsept for registrering av kunstverk, *IMAGO*.

Frå 1991 sette universiteta i verk eit omfattande dokumentasjonsprosjekt for å overføra samlingar og materiale frå papir til elektronisk form. Prosjekta vart avvikla i 1998, men delar av aktivitetane vert vidareførte i eit museumsprosjekt som set fokus på behova for ei IKT-messig oppgradering av desse. Tiltaket femner om både konverteringsoppgåver og systemutvikling.

Nasjonallibloteket, avdeling Rana utvikla i samarbeid med Norsk Folkemuseum og fleire andre instansar eit program for presentasjon av fotografiske samlingar via Internett. Resultatet, *Galleri NOR*, har vore tilgjengeleg sidan 1996.

PRIMUS-prosjektet frå 1996 byrja som eit samarbeid mellom fire større kulturhistoriske museum med siktemål å utvikla eit tenleg registrerings- og administrasjonsverktøy for større samlingar, eit system som òg skal kunna fungera i nettverksamheng.

Museumsnett Noreg opna i januar 1998 som det første av sektornetta under Kulturnett Noreg. Føremålet er å leggja til rette for å formidla informasjon om musea på Internett. I tillegg til eit oversyn over 800 museum og samlingar gjev Museumsnett Noreg peikarar til dei om lag 110 musea som har eigne heimesider. Fleire av desse femner om utstillingar særskilt tilpassa nettverkspresentasjon, m.a. frå Nasjonalgalleriet, Kunstindustrimuseet i Oslo og Arkeologisk museum i Stavanger.

Eit stort tal museum har kompetanse til å bruka dei ulike IKT-programma som er særskilt utvikla for og tilpassa behova i denne sektoren, men det er berre nokre få miljø som har kompetanse til sjøve å utvikla og programmera ulike museumsapplikasjonar. Dette avgrensar seg i røynda til Humanistisk datasenter, Norsk Folkemuseum (og PRIMUS-prosjektet) og Museumsprosjektet for universiteta. I tillegg kjem det utviklingsarbeidet som Nasjonallibloteket står føre, og som særleg har interesse for musea i høve fotografisk materiale, og utviklinga av registreringssystem for arkiv i regi av stiftinga ASTA, jf. kap. 4.5.3.

Museumsutgreiinga strekar under at bruk av IKT som strategisk verkemiddel i arbeidet med å betra informasjonskvalitet og tilgang til informasjon og kunnskap i musea vil vera eit av dei viktigaste felta for samordningstiltak dei næraste åra. Mellom anna vil det vera avgjerande viktig å vidareføra arbeidet med å utvikla og samordna dokumentasjonsstandardar både innanfor museumssektoren og mellom museum, arkiv og bibliotek. Utgreiinga tek vidare til orde for å stimulera kreative måtar å ta i bruk IKT på, for å knyta musea nærare opp til skuleverket, for å leggja vinn på å gjera informasjonsdatabasar i musea tilgjengelege for forskingsmiljøa m.v., og for å samordna initi-

ativ for etablering av databasar på tvers av ulike sektorar, t.d. med miljøforvaltninga.

Museumsutgreiina set opp tre hovudsiktemål for IKT-arbeidet ved musea:

- å skapa orden, oversyn over og effektiv tilgang til samlingar, informasjon og kunnskap i kvar einskild institusjon
- å gjera informasjon om samlingane lettare tilgjengeleg mellom institusjonar, ubunde av geografisk avstand
- å gjera informasjon og kunnskap i musea lettare tilgjengeleg for omverda.

IKT i musea er altså ikkje eit mål i seg sjølv, men eit verkemiddel for betre å leggja til rette og formidla dei kunnskapskjeldene desse institusjonane forvaltar. Det institusjonsinterne oversynet som IKT kan medverka til, er viktig for sikringa og bevaringa av samlingane og for å letta den interne planlegginga og for samordning og arbeidsdeling mellom musea. Å leggja til rette informasjon i databasar vil ha stor meining for alle som forskar og studerer, og for allmenta.

Kulturdepartementet sin handlingsplan for IT på kulturområdet 1998-2001 strekar m.a. under trongen for eit utviklingsprogram for ny formidlingspraksis eller nettverksdidaktikk. Dette er ikkje minst viktig for musea.

Norsk museumsutvikling har dei siste åra stimulert ei rad IKT-prosjekt gjennom tildeling av prosjekttilskot og ved å ta initiativ til samordning og samarbeid. Dette vil òg i åra frametter vera eit viktig satsingsfelt.

Vidare har Kulturdepartementet og Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet i fellesskap oppnemnt ei arbeidsgruppe for IT og andre sektorovergripande spørsmål innanfor arkiv, bibliotek og museum. Etter mandatet skal gruppa kartleggja fellesområda for dei tre sektorane, peika på samordningstiltak innanfor desse, særleg i tilknytning til Kulturnett Noreg og etter- og vidareutdanningsreforma, og gjera framlegg om tiltak for å skapa synergieffektar for utdannings-, forskings- og kultursektoren. Ein rapport skal liggja føre innan utgangen av 2000.

6.6 Forsking ved musea

For å fylla rolla som aktive samfunnsinstitusjonar er det avgjerande viktig at museumsverksemda femner om eller på annan måte knyter an til forskning og forskingsresultat. På dette området gjer det seg gjeldande store skilnader mellom musea. Museumsstatistikken tyder på at om lag eit hundretals institusjonar har egne forskingsplanar. Det er sjølv sagt dei større musea, og ganske særleg universitetsmusea og nokre få andre, som dominerer innsatsen på dette feltet:

- Arkeologisk forskning går fyrst og fremst føre seg ved dei aktuelle musea og institutta ved universiteta og ved Arkeologisk museum i Stavanger.
- Dei naturhistoriske universitetsmusea og nokre få andre utfører forskingsoppgåver innanfor botanikk, zoologi, geologi og paleontologi.
- Innanfor biletkunst, kunsthåndverk og design føregår ein viktig del av forskinga ved kunstmusea og kunstindustrimusea.
- Ein del kulturhistoriske museum utanfor universiteta driv gjenstands- og bygningsrelatert forskning på materiale frå dei siste hundreåra, der det òg vert lagt vinn på å setja dei materielle leivningane inn i ei vidare samfunnsmessig ramme.

- Museologi, forskning kring musea si rolle i samfunnet, har vore eit lite påakta felt i norsk forskning, og det same kan seiast om forskning kring teknisk konservering, feltmetodar, registrering og utgraving. Den innsatsen som likevel har funne stad på desse områda, har i hovudsak vore museumstilknytt.

Formidlingstiltaka ved musea i form av utstillingar eller publikasjonar bør vera tufta på nyare forskingsresultat. Dette vil i dei fleste tilfella òg tilseia at det bør vera ein nær samanheng mellom planane for innsamling, forskning og formidling ved eit museum.

Opne linjer og samarbeid mellom relevante forskingsmiljø ved universiteta og musea vil vera til bate for bae partane. Musea forvaltar store mengder unikt kjelde- og dokumentasjonsmateriale av potensiell forskingsmessig interesse på mange nivå. Dessutan har musea gode vilkår for formidling av forskingsresultat. Vitskapleg kvalifisert personale ved musea er avhengig av sambandslinjer til åndsfrendar utanfor institusjonen for å halda seg fagleg oppdatert.

Fagfolk ved musea klagar ofte over at tida ikkje strekk til for forskning. Tilsette i stillingar som skal dekkja eit breitt spektrum av gjeremål, vil berre unnataksvis ha høve til den fordjuping og konsentrasjon som forskingsarbeid krev.

Forskningsprogrammet Museumsnettverket, som Noregs forskingsråd stod føre i åra 1992-97, var ein viktig stimulans for forskning ved dei kunst- og kulturhistoriske musea. Det har både verka kompetansehevande ved fleire museum og auka medvitet om behovet for eit forskningbasert grunnlag for verksemda. For perioden 1998-2000 har Forskningsrådet innanfor programmet Kultur og samfunn øyremerkte midlar til forskingsstimulerande tiltak ved dei kunst- og kulturhistoriske musea. På fylkesnivå er det naturleg å framheva at Finnmark fylkeskommune har gjeve eitt-årige stipend for tilsette ved musea i fylket for forskning i tilknytning til ansvarsfeltet for vedkomande museum.

Samarbeid over landegrensene har djupe røter innanfor musealt forskings- og utviklingsarbeid, og dette har teke seg opp det siste ti-året. Informasjons- og kommunikasjonsteknologi lettar kontakten og aukar tilgangen på informasjon. Mest kontakt har dei største musea - og ikkje minst universitetsmusea - men dessutan har ei rad spesialmuseum lagt stor vinn på eit internasjonalt kontaktnett. Dette siste er sjølvsagt ein funksjon av at dei må utanlands for å finna artsfrendar og samarbeids-partnarar for både forskning og anna drøfting av faglege problemstillingar. Norsk deltaking i ICOM (International Council of Museums), EUs kulturprogram (særleg Raphael), UNESCO og fleire nordiske organ og samarbeidstiltak mellom museum eller grupper av museum har gjeve norske museumsfolk viktige kontaktar og impulsar. Likevel kan det hevdast at norske museum sett under eitt har eit nokså avgrensa internasjonalt samarbeid om prosjekt med kunnskapsgenerering og kompetanseoppbygging som sentrale målsetjingar.

Museumsutgreiinga legg stor vekt på forskning som grunnleggjande aktivitet ved musea, for at desse skal kunna fylla rolla som samfunnsminne, og at denne aktiviteten må koplast til problemretta innsamlingsplanar. Samlepraksisen må vera tufta på eit idegrunnlag som klargjer kvifor eit objekt skal vera å finna på museet. Musea må stimulerast til prosjektorganisert forskning integrert i dei samla driftsplanane. Museum utanfor universiteta bør i aukande

grad knyta til seg vidarekomne studentar og stipendiatar som samarbeidspartnarar i innsamlings- og forskingsprosjekt. Utgreiinga legg vidare til grunn at universitetsmusea bør spela ei leiande rolle i eit samordna nettverk for museumsforskning.

Høyringsfråsegnene stør opp under framlegga om å styrkja forskingsdimensjonen ved musea. Det tykkjest vera allmenn semje om at kunnskapsoppbygging og forskning er grunnleggjande vilkår for at musea skal kunna driva meiningsfull innsamlings-, dokumentasjons- og formidlingsverksemd. Musea innser òg det tenlege i eit tettare samarbeid med universitet og høgskular, og føremonnene ved å gje Noregs forskingsråd ei rolle som koordinator og tilretteleggjar.

6.7 Samfunnskontakt og formidling

Folk flest møter musea gjennom å vitja utstillingar, og inntrykka frå desse har mykje å seia for dei allmenne oppfatningane både av det konkrete museet og musea meir generelt. Gjennom utstillingane dannar museet ein profil. Musea freistar gjennom utstillingane å gje opplevingar, impulsar, kunnskap og vitehug.

Museumsutgreiinga nyttar overskrifta møtestaden om kontaktlinene mellom musea og omverda. Utstillingane er i denne samanhengen berre eitt av fleire element. Musea har rådgjevande funksjonar andsynes ulike brukargrupper, dei er kunnskapsbankar, og dei kan ofte vera arena for formidling av ulike kunstartar.

Formidlingstiltaka seier ein god del om kva rolle musea har, og kan eller bør ha i samfunnet. Det vil vera allmenn semje om at musea bør medverka til å stø opp under sentrale verdiar som samfunnet vårt byggjer på, at dei bør auka folks attrå etter kunnskap, og at dei bør fremja toleranse overfor kulturelle skilnader. Dessutan er det tenleg at musea i mange samanhengar utøver ein problemorientert samfunnskritisk funksjon, t.d. gjennom ei naturvitskapleg tufta utstilling som gjer greie for konsekvensane av tilsulking i naturen, ei kulturhistorisk utstilling som dokumenterer korleis styresmaktene handla andsynes taterane, eller ei samtidskunstutstilling med ein refsande bodskap.

Musea nyttar mykje ressursar på å laga utstillingar, og det går utan avbrot føre seg eit fagleg ordskifte innanfor sektoren om ulike måtar å forma utstillingar på. I eldre tider vende musea seg meir til fagmenneske og forskarar enn til allmenta, og med ei vitskapleg tilnærming gav dette utstillingar med gjenstandar ordna i typologiske, kronologiske eller geografiske seriar. Seinare kom utstillingar retta mot allmenta som i større grad framheva *den einskilde gjenstanden*, av di han kunne fortelja historie, var eineståande eller hadde særskilde estetiske kvalitetar.

Ei tredje utstillingsform stiller gjenstandar i hop, slik at dei utgjer ei fortelling eller *illuderer eit miljø*. Siktemålet er å formidla den heilskapen dei aktuelle gjenstandane har inngått i. Dei naturhistoriske musea har lange tradisjonar for å laga diorama-utstillingar med vegetasjon og fauna. Dei siste tiåra har dessutan dei arkeologiske musea i aukande grad teke i bruk dette verkemiddelet, i erkjenning av at arkeologisk funnmateriale i liten grad formidlar seg sjølv.

Ei fjerde form, som òg kan sjåast på som ein variant av den føregåande, er *friluftsmusea*, som det er særleg mange av i landet vårt. Dei er dominerte av bygningar frå 1700-talet og 1800-talet; berre unnataksvis er hus frå det siste hundreåret flytte til museum. Dei siste ti-åra har det dessutan vorte meir vanleg at musea set i stand og formidlar eldre bygningar der dei har stått.

I såkalla *interaktive utstillingar* er eigenaktivitet frå publikum si side eit vilkår for at den vitjande skal kunna tileigna seg budskapet. Publikum skal læra ved å gjera. Hittil har det først og fremst vore naturvitskaplege og teknologi-historiske tema som har vorte søkt formidla gjennom denne utstillingsmetoden. I Noreg er mindre teknotek-prosjekt prøvde ut eller under planlegging, medan det i utlandet finst ei rekkje ovstore *science centers*. Mykje tyder på at denne metoden i aukande grad vil verta teken i bruk innanfor andre fagfelt med.

Ein annan måte å dela utstillingar inn i kategoriar på, er å skilja mellom a) *basisutstillingar* som er tufta på eigne samlingar og avspeglar fagprofilen ved institusjonen, og som vert skipa med sikte på vara i mange år; b) *skiftande eller temporære utstillingar* som vert tekne ned etter nokre veker eller månader; og c) *vandreutstillingar*, som kjem utanfrå og såleis oftast vil vera lausare knytte til den særeigne profilen til det einskilde museet der utstillinga vert montert. Det vil naturleg nok først og fremst vera dei to sistnemnde kategoriane som kan ta opp dagsaktuelle tema og vera ein del av det allmenne ordsiftet i samfunnet.

I 1998 var 2 580 utstillingar tilgjengelege. Av dette var 1 680 basisutstillingar, 670 temporære utstillingar og 220 vandreutstillingar. Dette er om lag som tidlegare år.

Statistikken fortel at besøkstala ved musea har vorte dobla frå 4,5 til 8,8 millionar i perioden 1983-1998. Jamvel om ein del av auken kan tilskrivas betre statistikk, dvs. at fleire museum har rapportert, er det liten tvil om at det i dette tidsrommet har funne stad ein monaleg vokster i tilstrøyminga til musea, jf tabell 6.4.

Tabell 6.4: Oversyn over besøkstala i musea 1994-1998. Kjelde: Norsk museumsutvikling og Statistisk sentralbyrå

	1994	1995	1996	1997	1998
Betalande	4.904.800	4.677.785	4.818.124	4.732.063	4.465.122
Samla besøk	8.663.664	8.880.924	8.838.608	9.109.609	8.753.065

Mellom dei tilsette ved musea finst det omfattande kunnskap innanfor både kunst-, kultur- og naturhistoriske fag, og både teoretiske, faglege, tekniske og praktiske dugleikar. Av dette følgjer at mange vender seg til musea for å få hjelp. Dette gjeld både offentlege etatar, undervisnings- og forskingssektoren, organisasjonar, reiselivsnæringa og mange andre som søker svaret på ei eller anna problemstilling. For mange museum kan desse rådgevarfunksjonane vera tidkrevjande.

Av førespurnader som gjeld samlingane, skal særleg nemnast den veksende interessa for fotohistorisk materiale, som mange museum har i stort omfang. Ein del museum har dessutan fagbibliotek med sjeldsynt materiale,

noko som skaper etterspurnad utanfrå. Det same gjeld for bedriftsarkiv og andre privatarkiv, som forskarar og studentar etterspør.

Musea gjev årleg ut ei mengd *publikasjonar* av ymse slag, utstillingskatalogar, årbøker, forskingsrapportar, temahefter, brosjyrar og mykje anna. Museumsnett Noreg representerer ein ny publiseringskanal for musea. Det er grunn til å tru at dette dei næraste åra vil få konsekvensar for korleis musea prioriterer dei ressursane som kan setjast av til publisering og utoverretta presentasjon.

Born og unge har alltid vore ei viktig målgruppe for musea. I samband med museumsstatistikken for 1997 opplyste 135 museum at dei hadde utarbeidd plandokument for formidlingsarbeidet andsynes desse gruppene. Musea sine *undervisningsopplegg* for born og unge tek utgangspunkt i grupper, frå barnehagar, skulefritidsordningar og klassar frå førskulenivået til vidaregåande skule. Dei større musea har oftast eigne stillingar til å ta seg av desse målgruppene. Av gruppebesøka ved norske museum i 1997 utgjorde born og unge om lag 30 pst., og av dei individuelle besøka utgjorde born og unge 15 pst.

Vanlege utstillingar kan syna t.d. ymse reiskapar og gjennom tekst og bilete gjera greie for bruken, men det prosessuelle, handlaget, vil i liten grad koma godt fram. Mange museum arrangerer difor *aktivitetsdag* eller liknande der gamle handverk og anna vert demonstrerte.

Jamvel om mange vitjar norske museum, syner statistikken at 47 pst. av alle nordmenn ikkje går på museum. Museumsutgreiinga ser på dette som ei utfordring og eit potensial for musea til å nå endå vidare. Ein overlag stor del av opningtidene ved musea er på vanleg dagtid på kvardagar, dvs. på tidspunkt då folk flest er på arbeid, og museumsutgreiinga peiker på at musea i større grad burde vurdere ulike former for verkemiddel som kan ta større omsyn til når folk faktisk har høve til å gjesta musea.

Fleire museum har opphavet sitt i studiesamlingar for forskarar og studentar og var i lang tid prega av dette. Siktemålet var gjerne å syna mangfald og særdrag, medan det pedagogiske ikkje vart særleg vektlagt. Etter kvart vende musea seg i større grad mot allmenta og skuleverket. Ved Norsk Folkemuseum vart det såleis skipa ei skuleteneste alt i 1931. I dag har dei fleste større og mellomstore musea lagt formidlinga til rette for skuleelevar på alle alderssteg.

Situasjonen er likevel ikkje slik han burde vera. Skulane set i liten grad av ressursar til museumsvitjingar og i altfor mange tilfelle får det heile preg av å vera fridag frå skulearbeidet i staden for å vera ein integrert del av det samla pedagogiske opplegget i undervisningsterminen.

Tradisjonelle museumsutstillingar, der publikum passivt ser og les, har ikkje utan vidare ein direkte læringseffekt, men kjenslemessig kan slike presentasjonar vera med på å skapa positive haldningar til og interesse for eit tema. Interaktive utstillingar tykkjest derimot å kunna medverka til auka kunnskapar for skuleelevar, av di slike formidlingsopplegg utfordrar eleven til aktivt å løysa eit problem på ein måte som krev refleksjon og innsats for å koma fram til løysingar.

Av dei pedagogiske opplegga som musea tilbyd skuleverket, er omvising i utstillingane og ymse former for oppgåveløysingar dominerande. Omvisin-

gar fungerer best for dei særskilt motiverte og interesserte. Å nå fram til ein samla skuleklasse som gruppe stiller store fagdidaktiske krav til omvisaren.

Musea har tvillaust mange kvalitetar, slik som gjenstandssamlingane, bygningane, utstillingane og fagkompetansen, for å medverka i undervisnings-samanheng, men eit vellukka resultat er avhengig av god kommunikasjon mellom skule og museum. Museumsbesøk må førebuast og leggjast inn i undervisningsplanar. Lærarar og museumspedagogar bør samarbeida om pedagogiske opplegg.

Det er òg gjort vellukka forsøk med å trekkja elevar aktivt inn i museumsarbeid, både i arbeid med å ta vare på gjenstandar og bygningar og i innsamling av informasjon.

Ei av utfordringane for Museumsnett Noreg vil vera å gjera tilgjengeleg skuletilbod, ikkje i staden for ei fysisk vitjing på eit museum, men for å førebu eller for å følgja opp denne. Dessutan vil skulane gjennom Internett kunna oppnå tilgang til nettbaserte utstillingar frå museum som ligg utanfor det geografiske nærområdet.

Internasjonalt er reiselivet den næringa som veks snøggast. Det er tale om ei av dei største næringane i verda. I 1997 reiste 613 millionar personar som turistar. Av desse reiste over helvta i Europa. 240 millionar turistar reiste i 1997 mellom land i Europa, 3,46 millionar av desse reiste til Noreg. Statistisk sentralbyrås ferieundersøking for 1997 viser at 1,2 millionar nordmenn mellom 16 og 79 år reiste på sommarferie. To tredjedelar av desse reiste i Noreg. Potensialet for vidare vokster i reiselivet i Noreg kan venteleg i stor grad knytast til kvalitativt betre kultur- og opplevingstilbod.

Musea er i denne samanhengen viktige for at dei som reiser kan oppleva og læra om natur, folk og kultur andre stader. Reiselivet er avgjerande viktig for publikumstalet ved mange museum. Og mange reisemål både i inn- og utland har vorte omtykte fordi dei har godt utbygde museum. Musea utgjer i så måte ein del av eit totaltilbod som gjer landet og stader til attraktive reisemål. Musea forvaltar kunnskap om og har arenaer for presentasjon av den kulturen og naturen som turistane møter. Som turisttilbod kan musea fungera som arenaer for forståing og fordjuping. I eit slikt perspektiv ligg det klare utsikter til at musea kan nå endå fleire enn tilfellet er i dag.

Musea inngår i det samla reiselivstilbodet som ein del av den ikkje-kommersielle infrastrukturen. Frå reiselivsbedrifter vert det stundom hevda at musea er for alvorlege og lite publikumsvenlege, og at dei difor bør leggja meir vekt på underhaldande publikumstilbod som gjer at fleire gjester kan lokkast innanfor museumsportane. Frå musea vert det hevda at reiselivsbedrifter einsidig er opptekne av utvendige underhaldningselement, og at dei manglar forståing for arbeidsoppgåvene og omsyna som følgjer med at musea skal ha ein høg kvalitet i alle delane av museumsverksemda. Som samfunnsinstitusjonar skal musea i regelen vera tilgjengelege for turistar. Det kan likevel ikkje forventast at mindre lokalmuseum skal ha like omfattande opningstider, fasilitetar og evne til å samarbeida med reiselivsselskap, turistoperatørar, transport- og overnattingsbedrifter som dei større musea. Mange museum vil kunna medverka konstruktivt i planlegging som gjeld utvikling av lokalsamfunn og regionar som reiselivsmål.

6.8 Museum og miljøvern

Museumsarbeid har hatt ei kopling til miljøvernet like lenge som miljøvern har eksistert som samfunnstema. Fagmiljø og einskildpersonar i museumsverda har vore svært viktige for utviklinga av miljøvernet her i landet. Særleg gjeld det innanfor kulturminneforvaltninga, men òg i naturforvaltninga. Den kombinerte samle- og verneideologien i museumsverda har alltid hatt mykje til felles med verneideologien i miljøvernet.

Ansvarsområdet for den statlege miljøforvaltninga omfattar Riksantikvaren - Direktoratet for kulturminneforvaltning, Direktoratet for naturforvaltning, Statens kartverk, Statens forureiningstilsyn og Norsk polarinstitutt. I tillegg kjem Samisk kulturminneråd, miljøvernavdelingane hjå fylkesmennene og kulturavdelingane/-seksjonane i fylkeskommunane som er tillagde visse oppgåver innanfor kulturminnevernet.

Samarbeidet mellom musea og den statlege miljøvernforvaltninga knyter seg til:

1. forvaltninga av kulturminnelova
2. bevaringa og formidlinga av verneverdige bygningar og tekniske og industrielle kulturminne
3. fartyvernet
4. naturforvaltninga
5. formidlinga av kunnskap om kultur- og naturminne.

Miljøverndepartementet har forvaltningsansvaret for kulturminnelova, men fleire oppgåver er delegerte til musea. Særleg gjeld dette på det arkeologiske og marinarkeologiske området, men òg i spørsmål om samtykke til utførsle av historiske gjenstandar.

Med sine om lag 5 000 verneverdige bygningar er musea viktige aktørar innanfor bygningsvernet, både gjennom den handverkskunnskapen som er knytt til mange museum, og gjennom den informasjon om byggjeskikk og bygningsbruk som inngår i formidlingsarbeidet ved musea. Fleire større teknisk/industrielle kulturminne vert forvalta og formidla av museumsinstitusjonar.

Riksantikvaren har inngått verneavtaler for i alt 159 flytande (overbygde) farty. Av desse er 55 åtte av museumsinstitusjonar. Musea eig to tredjedelar av dei verna fiske- og fangstfartya. I tillegg har musea eit stort tal opne båtar, som fell utanom fartyverneplanane åt Riksantikvaren.

Riksantikvarens handlingsplan for fartyvernet tek sikte på å byggja vidare på kompetansen i tre fartyvernsenter: Veteranskipsverftet Bredalsholmen for arbeid på stålskip, Hardanger fartyvernsenter og Gratangen båtsamling for trefarty.

Tre av dei største seglførande fartya i landet, dei tidlegare skuleskipa Statsraad Lehmkuhl, Sørlandet og Christian Radich, får tilskot frå Norsk museumsutvikling og er ikkje omfatta av det vernearbeidet som Riksantikvaren har ansvar for. For å tryggja høgt antikvarisk nivå på vedlikehald og vernevøling av skutene har Norsk museumsutvikling utarbeidd retningsliner for arbeidet.

Fleire av forskingsinstitutta i tilknytning til naturforvaltninga gjennomfører prosjekt som skaper museumsrelevant materiale og samlingar. Det eksisterer ikkje faste rutinar eller avtaler for korleis slike prosjektsamlingar skal handte-

rast. I museumsutgreiinga er det teke til orde for å etablera prosedyrar som sikrar ei betre utnytting av samlingar og datagrunnlag frå registrerings- og forskingsprosjekt.

Med tilvising til dei mange felles interessefelt mellom musea og naturforvaltninga vil det i mange tilfelle liggja vel til rette for å nytta musea som informasjonsaktør for forvaltninga, til dømes gjennom formidlingstiltak som utnyttar den naturlege møtestadfunksjonen som musea har. Musea kan vera ein veileigna arena for å visa samanhengar i naturen og samanhengar mellom menneskeleg aktivitet og landskapet. Fleire naturinformasjonssenter er knytte til museum.

Miljøverndepartementet har hausten 1999 gjort endringar i forskrift om fagleg ansvarsdeling m.m. etter kulturminnelova. Den viktigaste endringa er at kompetansen til å gje løyve til eller nekta tiltak som kan verka inn på automatisk freda kulturminne og skipsfunn eldre enn 100 år, er flytt frå musea til Riksantikvaren. Miljøverndepartementet har òg vedteke ny forskrift om gjennomføring av arkeologisk arbeid i samband med automatisk freda kulturminne og forvaltning av lause kulturminne. Denne forskrifta har m.a. føresegner om kven som skal gjennomføra arkeologiske utgravingar der Riksantikvaren har gjeve samtykke til inngrep. Dette ansvaret er delt mellom dei arkeologiske landsdelsmusea, sjøfartsmusea og stiftinga for natur- og kulturminneforskning (NINA-NIKU). Musea sitt ansvar for å forvalta den statlege eigedomsretten til lause kulturminne er òg nedfelt i forskrifta.

Regjeringa har lagt fram proposisjon om brigde i kulturminnelova, m.a. ei endring av § 23 om utførsleforbod for målarstykkje, skulpturar m.m. og transportmiddel eldre enn 50 år og minne knytte til verksemder og hendingar i norsk historie, jf. Ot.prp. nr. 50 (1998-99). Ved å føra inn ei generell tidsgrense på 50 år vert regelverket lettare å handtera for dei institusjonane som skal handsama søknader om utførsle og slik medverka til aktiv kulturutveksling med utlandet.

Det er semje mellom Miljøverndepartementet og Kulturdepartementet om at ansvaret for forvaltninga av § 23 i kulturminnelova i framtida skal overførast til Kulturdepartementet. Dette vil verta gjennomført i løpet av 2000.

Fleirtalet i energi- og miljøvernkomiteen i Stortinget gjekk i Innst. S. nr. 150 (1997-98) til St.meld. nr. 58 (1996-97) Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling - Dugnad for framtida inn for å setja ned eit utval til å greia ut kulturminnepolitikken. Regjeringa har oppnemnt eit utval med representantar for eigarar av kulturminne, styresmakter og andre med tilknytning til dette saksfeltet. Utvalet skal gjera ei vurdering av mål, strategiar og verkemiddel på kulturminneområdet. Utgreiinga skal liggja føre innan 1. september 2001.

6.9 Utdanningstilbod

Utdanning og etterutdanningstiltak er ein viktig del av rammevilkåra for kvaliteten i museumsarbeidet. Den vanlegaste akademiske museumsutdanninga har vore utdanning i fag som har kontaktpunkt med museumssamlingar, t.d. arkeologi, kunsthistorie, etnologi, historie, sosialantropologi, botanikk, geologi, paleontologi og zoologi, evt. supplert med museumspraksis i studietida og/eller museumsrelevante kurs. Somme av dei aktuelle faga har eller har

hatt feltkurs eller praksis på museum. På universitets- og høgskolenivå er det følgjande museumsrelaterte tilbod:

- Semesteremne i museumskunnskap ved Universitetet i Oslo. Føremålet med utdanninga har vore å gje forståing av organisasjon og verksemd ved musea og dei antikvariske institusjonane, og den ideologiske og samfunnsmessige bakgrunnen for arbeidet. I 1998 var det ikkje tilbod om undervisning, men tiltaket kom i gang att hausten 1999.
- Frå 1998 er det tilbod om storfag i konservering ved Universitetet i Oslo. Det er eit opptakskrav at ein har avlagt eksamen i museumskunnskap. Ein må difor sjå desse studietilboda i samanheng.
- Universitetet i Oslo har vidare eit mindre kurs i museumspedagogikk for doktorgradstudentar. Universitetet har dessutan stipendiatar innanfor naturhistorisk museumsformidling.
- Grunn- og mellomfag i kulturvern og kulturformidling ved Universitetet i Bergen skal gje innsikt i kulturteori og formidlingsteori med hovudvekt på historisk orienterte fag. Studiet inneheld kulturminnevern, museumskunnskap og arkivlære.
- Grunnfag i samlingsutvikling for bibliotek, museum og arkiv ved Høgskolen i Nesna.
- Høgskolen i Telemark, avd. Rauland tilbyr eitt-årig studium i restauretingskunnskap med særleg vekt på tregjenstandar.
- Fleire av høgskolane har kurs i kunst- og kulturkunnskap.
- I tillegg vert det arrangert meir eller mindre faste mindre kurs i museumskunnskap, bygningsvern og trebevaring.

Utdanningstilbodet er prega av at det ikkje finst ei spesielt definert utdanning i museumsarbeid.

6.10 Spørsmålet om ei eiga museumslov

Med unnatak av at nokre museum har oppgåver som fell inn under kulturminnelova, er museumsfeltet ikkje dekt av eit lovverk. Spørsmålet om museumslov har likevel vore eit drøftingstema i museumsverda dei seinaste tiåra.

I museumsutgreiinga vart det gjort framlegg om at det burde setjast i gang eit arbeid med ei eiga museumslov. Utvalet grunn gav dette på følgjande måte:

«Når Museumsutvalet vil rå til at Kulturdepartementet set i gang arbeid med ei museumslov, vil ein leggja vekt på å sidestilla museumsfeltet med miljøvernområdet, bibliotek- og arkivfeltet, der det er lovverk frå tidlegare. Ei museumslov bør sjå museum som eit instrument både i eit omfattande miljøperspektiv og i eit kunnskapsperspektiv, der ein føresetnad for livslang læring m.a. ligg i ein demokratisk rett til informasjon, kunnskap og opplevingar. I dette perspektivet kan museum bidra med spesialkompetanse på den materielle omverda. Ei lov kan sikra at ein får like rammevilkår for å utvikla denne kompetansen, og at samfunnet får nytta godt av den innsatsen som blir ytt. Slik sett kan museumslov fungera som eit verkemiddel for betre samordning på museumsområdet og meir allment som ei sikring av musea som samfunnsinstitusjonar i Noreg.»

Høyringsfråsegnene frå museumshald var i hovudsak positive til framlegget frå museumsutvalet. Viktige høyringsinstansar var likevel mot ei lov; det galdt mellom anna Kommunenes Sentralforbund. Dei argumenta for og imot ei

museumslov som vert nemnde nedanfor, byggjer på ein analyse av synspunkta både i utgreiinga og i høyringsfråsegnene.

6.10.1 Argument for ei museumslov

- lov er naudsynt for sikra tilstrekkelege offentlege ressursar

Spørsmålet om lov på kulturfeltet er gjerne knytt opp til ein argumentasjon som hevdar at ein må ha lovvern for å kunna tevla på lik line med andre viktige, lovregulerte samfunnssektorar når det gjeld tildeling av ressursar.

Isolert sett kunne dette brukast som eit moment i ein argumentasjon for ei generell kulturlov. Men det er òg mogleg å visa til ei utvikling som peiker i motsett lei. På kulturområdet har folkebiblioteka lovvern. I alle fall i periodar kan det dokumenterast at dei musea som kommunar og fylkeskommunar har eit økonomisk medansvar, har hatt ein større auke i driftstilskota enn biblioteka.

- lov trengst for å skapa orden og struktur

Det er sannsynleg at mangel på lov eller fast regelverk kan ha vore ein av grunnane til at det offentlege i liten grad har kunna styra den store og viltvek-sande floraen av nye institusjonar. Av dei 471 institusjonane som i museumsstatistikken for 1997 svarte på spørsmålet om etableringsår, var 211, eller 45 pst., grunnlagde etter 1980. Så langt på 1990-talet har det vorte skipa 95 nye museum.

Dette er ei utvikling som det er parallellar til i mange land. I og for seg er det uttrykk for ei sterk tru på museum som ein viktig kulturinstitusjon, samstundes som det avspeglar ein omfattande entusiasme. Problemet er at ein får eit svært fragmentert og sårbart museumssamfunn. Det er òg ein aukande ulikskap når det gjeld organisering og finansiering av musea. Stat, fylkeskommunar og kommunar er i stor grad reduserte til mottakarar av ei mengd søknader som dei må handsama etter beste skjøn, utan å ha gode nok referanserammer for vurderingane. Ei lov, eller i alle fall eit regelverk, ville i større grad kunna ha ført entusiasmen og dermed òg utviklinga inn i spor som kunne samsvare betre med kulturpolitiske mål. Det er likevel ikkje utan vidare påkravd med ei lov for å handtera dette. Eit føremålstenleg regelverk vil venteleg kunna gjera like god nytte.

- lov er naudsynt for å få status og autoritet slik som arkiv, bibliotek og kulturminnevernet

Tilhengjarane av lov legg mykje vekt på det symbolske verdet av å ha ei lov, det å vera på same nivå som andre samfunnsområde der lov er eit viktig ver-kemiddel. Det vert òg vist til at ei lov på museumsområdet vil skapa ei likevekt med arkiv- og bibliotekfeltet, samstundes som det vil gje musea ein annan autoritet i samhandlinga med kulturminne-forvaltninga, som er lovregulert. Dette symbolverdet skal ikkje undervurderast, jamvel om dette åleine ikkje kan vera nok til å gjera framlegg om ei lov.

6.10.2 Argument mot ei museumslov

- ei ny særlov vil vera i konflikt med intensjonane i kommunelova

Dersom det skal lagast ei lov for museum generelt, må ho formast som ei særlov og kjem dermed i prinsipiell motsetnad m.a. til den nye kommunelova. Det vert òg peikt på at meir aktiv og målretta bruk av plan- og bygningslova kan sikra musea ein plass i den fylkeskommunale og kommunale planprosessen. Det vil kunna gje naudsynt forvaltningsmessig grunnlag for utvikling og tryggleik, vert det hevda.

- lov er eit tungvint og lite fleksibelt verkemiddel

På same måten som resten av kulturfeltet er museumsarbeid òg prega av kreativitet og initiativrikdom, noko som set krav til fleksibilitet. Lov kan i ein slik samanheng vera eit tungvint verkemiddel, av di endringar har ein omstendelig prosedyre. Dermed kan lov i gjevne situasjonar representera eit hinder eller i alle fall eit forseinkande element for tenlege brigde og dynamisk utvikling.

6.10.3 Samanlikning av museum med bibliotek og arkiv

På bibliotekområdet finst både lov om folkebibliotek og lov om avleveringsplikt for offentleg tilgjengelege dokument. På arkivområdet finst lov om arkiv, som er sett i verk frå 1. januar 1999.

Lovene er innbyrdes ulike: Folkebiblioteklova fokuserer på tenesteytinga til og organiseringa av biblioteka, pliktavleveringslova konsentrerer seg om identifisering av offentleg tilgjengelege dokument og prosedyrar for avlevering til Nasjonalbiblioteket og andre organ, og arkivlova regulerer Riksarkivarens fullmakter og pliktene til offentlege arkivskaparar. Eit element dei har felles, er føremålet med lovene, som i alle tre viser til den samfunnsnyttan institusjonane og materialet deira har i ein vidare samanheng. Dette gjev dei eit kulturpolitisk fundament og dermed òg ein samfunnsfunksjon i eit vidare perspektiv.

I viss monn kan ein seia at museum utfører det same på materialitetens og gjenstandens område som arkiv gjer for dokumenttilfang frå offentleg forvaltning, og biblioteka gjer for det skrivne og prenta ordet. Opp gjennom åra har det offentlege i liten grad vore aktiv når det gjeld å etablera museumsinstitusjonar. Det er i mykje større grad organisasjonar, interessegrupper og ein-skildpersonar som har vore drivkreftene bak etableringar. I så måte er det ein klår skilnad samanlikna med arkiv og særleg bibliotek. På museumsområdet har det offentlege i aukande grad etter 1975 fått rolla som den viktigaste økonomiske støttespelaren. Men med eit mylder av selskapsformer og organisatoriske løysingar har det til no ikkje vore vurdert som ynskjeleg eller naudsynt å etablera eit lovverk for museum som ville gje det offentlege større innverknad på og styring med denne delen av kulturlivet.

Ein av tankane som har vore vurderte, er å slå saman dei eksisterande lovene på arkiv- og bibliotekfeltet, samstundes som ein innarbeidde eigne føresegner om musea. Eit av poenga ville vera å skapa ei felles referanseramme som i sin tur kunne gjera det lettare å få til samordnings- og samarbeidskonstellasjonar mellom dei tre institusjonstypene. Slik sett kunne ei fel-

les lov tilskunda ei tilnærming mellom institusjonstypane som m.a. IKT legg til rette for, men som ikkje alltid vert vurdert som mogleg av di referanserammene vert oppfatta å vera så ulike.

Det er ingen ny tanke å slå saman lover på dette feltet. I samband med utarbeidinga av *NOU 1992: 32 Bedre struktur i lovverket*, gjorde professor Jon Bing framlegg om å slå saman lov om folkebibliotek, lov om bibliotekvederlag og pliktavleveringslova til ei biblioteklov (NOU 1992: 32 Vedlegg 26). Han peiker på behovet for å sjå nærare på arkiv og bibliotek i lovsamanheng, samstundes som han viser til korleis musea på ein del måtar i multimedia-alderen nærmar seg problemstillingar som er felles med biblioteka.

Departementet meiner at tida førebels ikkje er inne til å vurdera ei eventuell samanslåing av lover for arkiv, bibliotek og eventuelt museum. For det første må arkivlova få høve til å verka ei tid før ein vurderer moglege endringar. For det andre legg departementet til grunn at ein i det korte tidsperspektivet vil kunna oppnå tilstrekkeleg styring av museumsfeltet gjennom eit regelverk for dei musea som får statstilskot.

Behovet på museumsområdet er fyrst og fremst å få til ei betre strukturering og samordning av aktiviteten. Det er i tillegg berrsynt at mange institusjonar slit med økonomien. Ei lov vil neppe vera rette instrumentet for nokon av desse utfordringane. Eit regelverk kombinert med politisk vilje til å gjera noko vil vera ei betre og meir fleksibel løysing.

6.11 Utfordringar

Musea skal tena samfunnet og samfunnsutviklinga. Det er difor naudsynt at dei ikkje opererer i eit lukka system, men inngår i ein dialog med omverda. Musea har ei rolle å spela i demokratiseringa av samfunnet.

Generelt er den største utfordringa å betra kvaliteten i alle delane av museumsverksemda, forskning, innsamling, bevaring og formidling. Samstundes er det ei særleg utfordring for det einskilde museet å finna den rette balansen mellom den langsiktige samlings- og bevaringsfunksjonen og dei aktuelle, publikumsretta formidlingsoppgåvene.

Som dialoginstitusjonar er det naudsynt at musea:

- klargjer dei vala dei gjer ved innsamling, bevaring og formidling av gjenstandane,
- er kritiske til presentasjonane sine av historiske prosesser på bakgrunn av ny kunnskap og nye problemstillingar, og
- legg vekt på autentisitet i formidlinga slik at originale gjenstandar vert sette i rett samanheng.

Viktige verkemiddel for å møte utfordringane vil vera å betra kompetansen hjå dei museumstilsette, arbeida planmessig for å betra kvaliteten i alle delar av museumsverksemda og samarbeida med andre museum og relevante institusjonar. I tillegg til samarbeid med arkiv og bibliotek er det ei utfordring for musea å få til eit betre samarbeid med kulturminne- og naturvernet, skuleverket og reiselivet.

Museumssektoren har både ressursmessige og strukturelle problem. Dei tiltaka som vert skisserte i kap. 8, tek sikte på å gripa fatt i nettopp dette, slik

at musea i neste venda skal verta betre skikka til å ivareta den viktige samfunnsmessige rolla dei kan og bør fylla.

6.11.1 Den fleirkulturelle utfordringa

Noreg har alltid vore eit fleirkulturelt samfunn. På den tida den norske nasjonale identiteten vart odla fram i førre hundreåret, var det både nordmenn, samar, jødar, kvenar, skogfinnar, rom (sigøynarar) og romanifolket (taterar/dei reisande) som budde her. Dei tidlege kulturhistoriske musea avspegla i liten grad dette mangfaldet. Dei siste tiåra har innvandring frå mange kantar av verda gjeve landet eit endå meir pluralistisk preg. For dei kulturhistoriske musea inneber dette eit utvida og meir komplekst virkefelt. Dei skal for det første vera objektive dokumentasjonssenter for pågåande endringar. Dinest skal dei vera ei referanseramme for den eldre kulturen og gje svar til dei som leitar etter identitet som følgje av den uvissa omskiftet fører med seg. Musea skal vera ein arena for kunnskap og forståing, der kvar og ein kan utvikla positive haldningar til både egne og andre sine røter.

Dei siste tiåra er det gjort mykje for å gje den samiske kulturarven ein rettvis plass i den samla formidlinga av dei historiske utviklingslinene i Noreg. Jamvel om det alt er gjort monalege investeringar i samiske museumsbygningar og utstillingar, vil det vera aktuelt å vurdere nye prosjekt i åra framover. I denne samanhengen skal særleg nemnast planen om eit samisk kunstmuseum som ei ny avdeling ved De Samiske Samlinger i Karasjok. Det vil vera verdfullt å få skipa til ein permanent formidlingsarena for kunstverk skapte av kunstnarar som har arbeidd med tematikk og materiale med tilknytning til samiske kulturtradisjonar. I ei fråsegn frå Sametinget er det særleg streka under desse ynskemåla for dei samiske musea:

- å styrkje arbeidet med samisk naturkunnskap, natur- og landskapsterminologi,
- å utvikla dialogen om samisk kulturell sjølvforståing og samiske språktiltak,
- å dokumentera samiske kulturminne, kulturmiljø, tradisjonskunnskap og handverksteknikkar,
- å byggja opp forskingsarbeidet,
- å få eit samla oversyn over det samiske gjenstandsmaterialet,
- å kartleggja trongen for trygging og teknisk konservering av samlingane,
- å auka innsatsen for språk, nomenklatur og register for samisk gjenstandstilfang.

Den kvenske minoriteten har derimot ikkje vore nemnande påakta i kulturvernssamanheng. Rett nok har Vadsø museum - Ruija kvenmuseum kvenkultur som ansvarsfelt, men elles er lite gjort. Kvæntun-prosjektet i Porsanger er viktig, av di det er knytt til eit lokalsamfunn der kvensk språk og kultur framleis er levande.

Eit heilt forsømt område er taterane og deira kultursoge i Noreg. Prosjektet ved Glomdalsmuseet på Elverum som tek sikte på å byggja opp eit permanent dokumentasjons- og formidlingssenter for denne minoritetskulturen, er såleis eit både banebrytande og viktig tiltak.

Internasjonalt kultursenter og museum(IKM) i Oslo har laga utstillingar med utgangspunkt i nyare innvandrargrupper og den fleirkulturelle situasjonen i Noreg. I åra framover må det leggjast til grunn at ei rekkje museum vil

gripa fatt i spørsmål som gjeld innvandrarar og deira situasjon. Eit viktig siktemål vil i denne samanhengen vera å medverka til konstruktiv dialog mellom innvandrarar og innfødde i kongeriket. Innanfor rammene av dei prosjektmidlane som vert stilte til rådvelde for *ABM-utvikling - Kulturdepartementets samordningsorgan for arkiv, bibliotek og museum*, vil tiltak innanfor dette saksområdet måtta få høg prioritet.

6.11.2 Kystkultur

På slutten av 1800-talet og dei første tiåra av 1900-talet var museumspionerane meir opptekne av å dokumentera innlandskultur enn kystkultur. I ettertid framstår dette som heller merkeleg i eit land der den lange kystlina med tilhøyrande folkesetnad og mangslungne næringsliv er eit viktig særkjenne. Dei siste tiåra er det bygd opp mange gode museum med kystkultur, fiskeri og sjøfart som sentrale dokumentasjonsområde, men det vil likevel framleis vera naturleg å framheva dette temaområdet særskilt.

I det arbeidet som vert skissert i kapittel 8 for å konsolidera og styrkja m.a. distrikts- og regionmusea, vil det vera naturleg å prioritera fleire institusjonar med fagleg tyngdepunkt innanfor dette saksfeltet. Her må ein òg sjå nærare på den nasjonale samordninga, slik at ein kan få til ei funksjonell og fagleg arbeidsdeling mellom konsoliderte regionale museumseiningar. Departementet vil leggja opp til å få fortgang i arbeidet med regional konsolidering og nasjonal samordning innanfor museumsområdet kystkultur, fiskeri og sjøfart. Dette vil såleis ha særleg høg prioritet i den restruktureringsprosessen som vert skissert i kap. 8.2.3.3.

Likeins vil det mellom dei tilrådde prosjekta om fylkestusenårsstader vera grunn til å nemna særskilt NORVEG-prosjektet i Vikna i Nord-Trøndelag. Dette senteret skal etter planen verta hovudsete og ein viktig formidlingsarena for eit alt vel fungerande kystkulturmuseum, Kystmuseet i Nord-Trøndelag - Woxengs Samlinger .

6.11.3 Industri og sørvisnæringar

Det norske samfunnet har gjennomgått store omskifte i løpet av 1900-talet. Medan samlingane og formidlingsarbeidet ved musea i stor grad dokumenterer liv og arbeid knytt til primærnæringane, er brorparten av folket i dag sysselet i industri- og sørvisnæringar i privat og offentleg sektor. Åtte prioriterte industriminne er tidlegare gjevne eit budsjettmessig løft, men i det store og heile står dokumentasjonen av industri og tenesteytande næringar veikt innanfor museumssektoren. Musea har difor ei særskild utfordring i å knyta verksemda sterkare til desse områda, og dette vil vera ein naturleg lekk i ei sterkare prioritering av dokumentasjonen av samtida og den nære fortida. Saksfeltet er likevel overlag vidfemnande, og det vil vera trong for ei arbeidsdeling på nasjonalt nivå innanfor desse områda. For store industrigreiner kan det òg vera aktuelt å samarbeida på nordisk nivå.

6.11.4 Økologi og miljøvern

I vid tyding kan omgrepet miljøvern femna om både natur- og kulturvern. Musea har til oppgåve å forvalta kulturarven og formidla kunnskapar om menneskeskapte spor i det samfunnet som var. Dei skal gjera synleg korleis men-

neske og natur har utvikla seg i dialog eller konflikt med kvarandre, syna samanhengar i tid og rom og vera bindeledd mellom fortid, notid og framtid. Slik skal dei syna korleis kvar generasjon ikkje er eineståande, men lekkjer i ein kjede. Gjennom samlingane sine og metodar for dokumentasjon, forskning og formidling har musea særlege føresetnader både i kunnskapsproduksjonen om desse samanhengane og i formidlinga av kunnskapane. Musea kan medverka til erkjenning og stimulera til ettertanke.

Handlingsplanen for miljø og utvikling som FN tok stilling til på Rio-konferansen i 1992, vert i Noreg m.a. følgd opp gjennom Lokal Agenda 21. Musea er ikkje særskild nemnde i denne samanhengen, men det er likevel berrsynt at det desentraliserte nettverket som desse institusjonane representerer, er eit eigna utgangspunkt for at dei kan spela ei rolle i det medvitsskapande arbeidet og som premissleverandør for lokale og regionale styresmakter. Likevel må det strekast under at med unnatak av universitetsmusea finst naturvitskapleg kompetanse berre ved eit fåtal av dei regionale musea. Det vil såleis vera naudsynt å styrkja denne kompetansen, dersom musea skal kunna spela ei utvida rolle innanfor økologi og miljøvern.

6.11.5 Handlingsboren kunnskap

Mange museum har mykje informasjon om gamle handverk og handverkstradisjonar. Dei har reiskapane som vart nytta, og dei har produkta, men den heile og fulle kunnskapen om handverket vil dei ikkje ha utan den kvalifiserte handverkaren med dei dugleikane som ligg i sjøve handlaget utvikla gjennom lang læretid og praksis. Viktige delar av kulturarven vil gå tapt, dersom vi ikkje tek vare på den handlingsborne kunnskapen knytt til hustømring, tekstile tradisjonar, båtbygging, skinnarbeid, smiing, saum, tradisjonsborne dyrkingsmåtar i jordbruket og mange andre fag og kunnskapsfelt.

Dei meir enn 5 000 verneverdige bygningane som vert forvalta av musea, krev årvisst vedlikehald. Utan gode kunnskapar om korleis bygningen i si tid vart oppført, kan ein lett koma i skade for å gjera feil som reduserer verdet av bygningen som kulturminne. Tilsvarande behov for handverksmessige dugleikar vil melda seg ved til dømes vøling av gamle båtar, reparasjon av tekniske kulturminne, innretningar eller gjenstandar m.m.

Men det er ikkje berre bevaringsoppgåvene som tilseier at musea bør ha omfattande handverkskompetanse. I formidlingssamheng vil mykje kunna gjerast meir levande og forståeleg gjennom personar som utøver og demonstrerer eit handverk eller ein handverksdugleik. Båtbyggjaren eller ljåsmeden i arbeid gjev tilskodaren mykje meir enn det ferdige produktet passivt presentert i ei utstilling.

I kjølvatnet av NOU 1986: 15 *Dokumentasjon, vern, vidareføring og atterreising av gamle handverkvart* Handverksregisteret skipa. Organisatorisk er dette knytt til Maihaugen, men det omfattande dokumentasjonsarbeidet i regi av dette tiltaket har vore spreidd over heile landet. Mykje er likevel framleis ugjort på dette området. Eit nettverk av museum som prioriterer ulike bitar av dette oppgåvefeltet kan vera ein tenleg måte å løfta viktige delar av dette arbeidet vidare fram på.

Det er vidare berrsynt at husflidsrørsla spelar ei viktig rolle i vidareføringa av mange handverksdugleikar. Eit nærare samkvem mellom dei mange husflidslaga og musea vil i mange samanhengar vera ei tenleg utvikling.

6.11.6 Utfordringar i formidlingsarbeidet

Samanlikna med andre land har ideen om såkalla *science center* liten grad materialisert seg i konkrete formidlingstiltak i Noreg. Unnataket er Teknoteket i Norsk Teknisk Museum i Oslo, Vitensenteret i Trondheim og Energiforsyningens Informasjonssenter ved Hunderfossen i Øyer. Fleire universitet og museum arbeider likevel med planar eller ideskisser til tiltak på dette området.

Eit *science center* byggjer på interaktive utstillingar. Publikum skal læra ved å gjera. Born og vaksne vert engasjerte i enkle eksperiment eller utprøving av tekniske innretningar. I somme aktivitetar vil det dreia seg om å meistra eller løysa oppgåver; i andre tilfelle er det fyrst og fremst tale om å hausta røynsler ved å prøva seg fram. Siktemålet er å skapa undring hjå den einskilde over korleis og kvifor noko fungerer slik det gjer. Tema vert henta frå teknologiske og naturvitskaplege fag som fysikk, kjemi, zoologi, botanikk og geologi. I Sverige har utvikling av *science center*vore ein del av strategien for å få fleire unge, og ikkje minst fleire jenter, til å søkja seg mot naturvitskaplege og tekniske fag. I ei fråsegn frå Norsk museumsutvikling heiter det m.a.:

«I de landene hvor det er flere science senter har senterne etter hvert fått en sentral og viktig rolle i samfunnet. Særlig for skolene er sentrene blitt viktige. De underviser elever, driver med opplæring av lærere og utvikling av læremateriale. ...

Familiegrupper er en stor andel av besøkende i uformelle læringsmiljø som museer og science sentre. Flere forskere mener at læring i en familiesammenheng er det mest avgjørende for læring senere i livet. Da blir det viktig at tilbudet i de uformelle læringsmiljøene virkelig bidrar til læring. Undersøkelser gjort på familiegrupper i uformelle læringsmiljø viser at utstillinger med interaktive oppgaver stimulerer til større samhandling og deling av opplevelser knyttet til utstillingsmateriet sammenlignet med tradisjonelle utstillinger. \$006 Både barn og voksne stiller flere spørsmål, diskuterer seg imellom og bruker mer tid på utstillingen sammenlignet med tradisjonelle utstillinger. ...

Museene har ansatte med faglig kompetanse både innen vitenskap og formidling som science sentrene kan dra nytte av. Museene har store samlinger, med et mangfold av objekter som kan være viktig for å sette aktivitetene på et science senter inn i en større sammenheng.

Manglende sammenheng har vært noe av kritikken mot science sentre. Kritikere mener det er fokusert for mye på opplevelse og aktivitet og for lite på kunnskapsformidling. En kombinasjon av science senter formidling og museumsformidling kan kanskje bidra til å heve kvaliteten både på museet og science senteret.»

På denne bakgrunn strekar Norsk museumsutvikling under det verdfulle ved å ha teknotekliknande aktivitetar integrert i Norsk Teknisk Museum. Dette er òg Norsk museumsutvikling si faglege grunngeving for å framheva utstillingsplanane i det føreståande nybygget ved Jærmuseet som eit viktig prosjekt, jf. kapittel 9. Jærmuseet har formulert det overordna målet for formidlingsarbeidet sitt slik:

«Å formidla brei og allsidig kunnskap om og forståing for samanhengane mellom natur, kultur, landskap, teknologi og miljø. Me vil understreka museet si samfunnsrolle med utgangspunkt i ein region der sentrale natur- og kulturverdiar er under sterkt press, og der informasjon og refleksjon om slike problemstillingar er svært nødvendig.»

6.11.7 Magasin og bevaring

Både museumsutgreiinga og andre undersøkingar dokumenterer at oppbevaringstilhøva for samlingane ved mange museum ikkje er så gode som dei bør vera. Det er m.a. stor mangel på klimaregulerte magasin i eldfaste bygningar. I mange tilfelle vil det vera naturleg og praktisk at fleire museum går i lag om å dekkja magasinbehovet gjennom fellesløysingar.

I denne samanhengen er det naturleg å framheva dei planane som Maihaugen, Norsk Folkemuseum og Norsk Teknisk Museum har utarbeidd for eit fellesmagasin. Dette er tre institusjonar med særskilte omfattande samlingar. Når dei no går inn for ei samla løysing, som òg vil innebera ei samla forvaltning av det magasinerte tilfanget, er dette eit banebrytande prosjekt. Jf. elles oversynet over investeringsprosjekt i kapittel 9.

Departementet er elles kjent med at det vert arbeidd med planar om fellesmagasin for fleire museum på Salhus i Hordaland.

7 Arkiv, bibliotek og museum i andre land

7.1 Innleiing

Som ei referanseramme for arbeidet med arkiv, bibliotek og museum i Noreg vert det i dette kapitlet presentert eit kort oversyn over dei viktigaste prinsippa for organisering og tiltak i eit utval andre land, og dessutan i UNESCO- og EU-samanheng. Jamvel om det ikkje alltid går å samanlikna tilhøva i dei ulike landa direkte med kvarandre, vil ein ofte kunna få impulsar som kan tena som utgangspunkt for å vidareutvikla arbeidet i norske arkiv, bibliotek og museum. Som på mange andre politikkområde er det stor grunnleggjande prinsipiell likskap mellom dei nordiske landa i utforminga av generell kulturpolitikk. Hovudvekta i gjennomgangen ligg difor på dei. Men når det gjeld arkiv, bibliotek og museum som sektor, er det interessante aspekt å henta i land som Nederland, Storbritannia og Canada med.

7.2 Sverige

Hovudansvaret for arkiv, bibliotek og museum ligg i Kulturdepartementet. Samanlikna med norske tilhøve er det nokre skilnader som står fram. På bibliotekområdet er *Kungl. biblioteket*, som svarar til Nasjonalbiblioteket, knytt til *Utbildningsdepartementet*. På den andre sida er heile kulturminnevernet og *Riksantikvarieämbetet* plassert under Kulturdepartementet.

Arkivverket er på same måten som i Noreg leidd av *Riksarkivarien*. Riksarkivet tek imot arkiv frå den sentrale statsadministrasjonen, medan eit nett med ti landsarkiv tek imot arkivmateriale frå regionale og lokale statlege organ, på same måten som i Noreg. Ein del län har eigne länsarkiv, og nokre av dei store kommunane har eigne kommunearkiv. Sverige fekk eiga arkivlov i 1990. Lova tok til å gjelda frå 1. juli 1991.

Svensk arkivinformation (SVAR) er ei særskild teneste under Riksarkivet, der publikum mot betaling kan låna eller kjøpa mikrofilmbaserte kopiar av arkivmateriale. Sjølve verksemda er lokalisert til fem stader i Västernorrlands län. SVAR har eksistert sidan 1984. Ei ny eining i Riksarkivet, *ARKION*, har sidan 1996 arbeidd med å gjera arkivmateriale tilgjengeleg i digital form, fyrst og fremst retta mot utdanning og forskning. Verksemda er fordelt på meir enn 30 stader i Sverige.

Riksarkivet har ei avdeling som arbeider særskilt med privatarkiv, og har sidan 1972 hatt ei eiga nemnd for privatarkiv, som fordeler midlar til institusjonar og organisasjonar. På same måten som i Noreg er *Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB)* ein viktig institusjon i arbeidet med privatarkiv. Ulike friviljuge organisasjonar har elles gått saman i *Folkrörelsernas Arkivförbund*, som har eksistert sidan 1968. Innanfor denne paraplyorganisasjonen er det godt 80 regionale eller lokale arkivinstitusjonar i tillegg til ca. 100 riksdekkjande organisasjonar.

Arkivet för ljud och bild er ein eigen institusjon som har ansvar for radio, TV, film, video, grammofonplater, CD, lydkassetar, multimedia m.m. I Noreg er desse oppgåvene lagde til Nasjonalbiblioteket og Norsk filminstitutt.

Ein spesiell organisasjon er *Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI)*, som er eit statleg institutt med oppgåve å samla inn, bevare, bearbeida og gje ut materiale om den immaterielle kulturarven: dialektar, personnamn, stadnamn, folkeminne, og den svenske jazzhistoria. SOFI består av seks arkiveiningar på ulike stader i landet.

Når det gjeld *bibliotekfeltet*, har Kulturdepartementet ansvar for ei generell biblioteklov som vart innført i 1997. På same måten som i den norske lova er det krav om at kvar kommune skal ha eit bibliotektilbod og at det på länsnivå skal organiserast bibliotektenester med mykje dei same funksjonane som fylkesbiblioteka har her i landet. Tre länsbibliotek fungerer òg som lånesentralar, dit dei andre länsbiblioteka kan venda seg for å få tak i litteratur. Vidare vert det i lova formulert krav om tilgang til bibliotektenester i grunnskulen, i vidaregåande skular og i høgskulane. Lova inneheld i tillegg ein del generelle formuleringar om samarbeid mellom fag- og forskingsbibliotek, folkebibliotek og skulebibliotek. Kommunane har ansvar for folke- og skulebiblioteka, låna for länsbiblioteka og staten for høgskulebibliotek og nokre andre statlege tenester.

Sverige har ein relativt høg bruk av folkebibliotekstenestene. I 1997 vart det registrert godt 80 millionar utlån, og det gjev i medel 9,1 utlån pr. ibuar, nesten to gonger så mykje som i Noreg. Som i andre land er det ein tendens til nedgang for tradisjonelle bøker, medan det er ein klår auke i utlån av andre medium, som plater, kassetar, video og CD-ROM.

Samordningsoppgåver på statleg nivå er fordelte mellom *Statens kulturråd* og Kungl. biblioteket. I Statens kulturråd ligg ansvaret for utviklingsmidlar til folkebibliotek og for fordeling av statlege midlar til innkjøp av barne- og ungdomslitteratur ved folke- og skulebibliotek. Kulturrådet fordeler dessutan statstilskotet til länsbiblioteka. I viss mon kan arbeidsoppgåvene samanliknast med somme av oppgåvene til Statens bibliotektilsyn i Noreg.

Kungl. biblioteket (KB) har, på same måten som Nasjonalbiblioteket i Noreg, ansvar for pliktavlevert materiale og nasjonalbibliografiske tenester. Grunnlaget for pliktavlevering er *Lag om pliktexemplar av dokument*. I tillegg er KB eit forskingsbibliotek innanfor humaniora og samfunnsvitskap. KB er dessutan ansvarleg for det felles bibliotekdatasystemet LIBRIS og for samordningsoppgåver mellom fag- og forskingsbibliotek gjennom sekretariatsfunksjonen BIBSAM. Tilsvarende oppgåver i Noreg vert utførte av BIBSYS og Riksbibliotektenesta.

På *museumsområdet* er det eit meir samansett landskap, jamvel om det er noko enklare enn i Noreg. Den største skilnaden er at kvart län har eit länsmuseum som på mange måtar fungerer som eit hovudmuseum innanfor länet. På same måten som i Noreg yter staten tilskot til dei regionale institusjonane, men i Sverige er dei berre 26. Statens kulturråd fordeler statstilskotet til desse musea i samråd med Riksantikvarieämbetet. Med verknad frå 1998 er det innført ei forsøksordning i tre län, der museumstilskotet vert fordelt av länsadministrasjonen.

Det er innført ei ordning med at ein viss prosent av ramma skal gå til særskilt definerte tiltak, og dei aktuelle institusjonane må søkja om tildeling frå desse midlane. I 1997 var denne prosenten 2, i 1999 er prosentsatsen sett til 4. Rekneskapstal for statstilskotet i 1997 var godt 105 mill. kroner. Statstilskotet til dei 26 institusjonane utgjer mellom 10 og 20 pst. av dei samla inntektene deira.

I Sverige med er det organisatoriske landskapet for museum som staten ved Kulturdepartementet har ansvar for, litt komplisert. Kulturdepartementet har driftsansvar for i alt 24 institusjonar i 1999. Ti av desse er statsinstitusjonar («*myndigheter*»), medan hine i hovudsak er stiftingar.

Det har vore gjort ein del omfattande organisatoriske endringar med dei statlege musea dei seinaste åra. Med nokre unnatak har det vore tale om å samorganisera institusjonar som har eit tematisk slektskap. I 1996 vart ansvaret for fleire museum under Forsvarsdepartementet overførte til Kulturdepartementet og har fått namnet *Statens försvarshistoriska museer*. Ein av institusjonane, Marinmuseet i Karlskrona, vart seinare slegen i hop med Vasamuseet og Statens sjøhistoriske museum til *Statens sjøhistoriska museer*. Hovudsetet er i Karlskrona. Dei tidlegare Musikmuseet og Statens musikkbibliotek har gått saman og formar no *Statens musiksamlingar*. I 1999 vart Svenskt visarkiv òg overført til denne institusjonen. Same året vart det etablert ein ny institusjon, der ein har slege Folkens museum - etnografiska, Medelhavsmuseet og Östasiatiska museet i Stockholm i hop med Göteborgs etnografiska museum til eit nytt *Världskulturmuseum*. Institusjonane i Stockholm skal vera der dei er, men det skal byggjast eit stort, nytt museumsbygg i Göteborg, der òg hovudsetet for det samla museet er. Bygget skal vera ferdig i 2002.

Det har òg vore utskiljing av institusjonar frå større organisatoriske einingar. *Statens historiska museer* vart skild ut frå Riksantikvarieämbetet som eigen institusjon med verknad frå 1. juli 1998. I 1998 vart det opna eit stort nybygg for *Moderna museet*, og med verknad frå 1999 vart institusjonen skild ut frå Statens konstmuseer, der Nationalmuseet er den største institusjonen.

I Kiruna har det sidan 1986 eksistert ein institusjon *Stiftelsen föremålsvård*, som på oppdrag av Kungl. biblioteket, Riksarkivet og Statens historiska museer utfører konserveringsoppdrag. Andre institusjonar får òg utført arbeid ved dette konserveringsorganet. Den svenske regjeringa har dessutan fastsett at - førebels som eit prøveprosjekt - Stiftelsen föremålsvård skal ha ansvaret for *Kulturarvs-IT*, eit tiltak der yrkeshemma skal lærast opp til å digitalisera samlingar med foto og dokument. Det skal vera over 120 arbeidsplassar fordelt på Kiruna og to andre stader i Sverige. Tiltaket er finansiert med arbeidsmarknadsmidlar.

Tiltaket er eit framhald av det såkalla *SESAM-prosjektet*, der fyrst og fremst museum, men òg arkiv innanfor ei økonomisk ramme på 235 mill. svenske kroner sidan budsjettåret 1995-1996 har registrert og digitalisert samlingane sine, samstundes som dei har fått ordna med betre oppbevaringsforhold. Målet har vore å gjera samlingar og kunnskap om samlingane betre tilgjengeleg for allmenta. Gjennom prosjektet har fleire museum fått ordna med delar av etterslepet som gjeld samlingane. Men prosjektet har på langt nær løyst alle problema, og digitaliseringsdelen vert altså ført vidare i det ovannemnde Kulturarvs-IT.

Etter ei tid som prøveprosjekt vart *Riksutställningar* etablert som ei statleg stifting midt på 1970-talet med oppgave å produsera og formidla utstillingar til i fyrste rekkje museum og bibliotek, men òg til andre kulturinstitusjonar. I denne perioden vart det lagt stor vekt på eigenproduserte utstillingar innanfor heile museumsfeltet. Med verknad frå 1998 vart stiftinga endra til statsinstitusjon. Hovudvekta ligg no på eksterne produksjonar og samarbeidsprosjekt. I tillegg fungerer Riksutställningar som eit kompetanseorgan i utstillingsarbeid. Medan Riksutstillingar i Noreg berre arbeider med kunst, dekkjer Riksutställningar òg tema som gjeld generell kultur- og naturhistorie.

Ei avdeling i Statens kulturråd har ansvar for museumsspørsmål, m.a. for tildeling av statstilskot til regionale museum.

Sidan 1991 har det eksistert ei samarbeidsgruppe for arkiv, bibliotek og museum med representantar frå dei viktigaste institusjonane. Gruppa har gjennomført prosjekt og elles fungert som rådgjevingsinstans ved tildeling av prosjektmidlar.

Kulturnät Sverige vart etablert som eit forsøksprosjekt i 1996. Målet med kulturnettet er å vera ein inngangsport på Internett til informasjon om og for kultur-Sverige. Vidare skal prosjektet vera ei hjelperåd for kulturinstitusjonar som vil bruka Internett som formidlingsmedium. Informasjon om arkiv, bibliotek og museum utgjer ein viktig del av innhaldet i Kulturnett Sverige. Prosjektet vert frå 2000 etablert som eit permanent tiltak under Statens kulturråd.

7.3 Finland

I Finland er utdanning og kultursaker samla i eitt departement, men med skilde ministrar. Kulturministeren er politisk leiar for den *Kulturpolitiska avdelningen*. På departementsnivå er det to skilnader samanlikna med Noreg. Både det finske riksarkivet og nasjonalbiblioteket høyrer inn under *Utbildnings- och forskningspolitiska avdelningen*. Det er Helsingfors universitetsbibliotek som har nasjonalbibliotekfunksjonar. Også ein annan skilnad skal nemast. I Finland er det eit system med tilskot til kulturverksemd i kommunane. Det gjeld bibliotek, generelt kulturarbeid, idrettsverksemd, ungdomsarbeid, museum, orkester og teater. Tilskota vert rekna ut på grunnlag av såkalla «enhets»-prisar kombinert med folketal og kostnader (bibliotek) eller utførte årsverk (museum).

Riksarkivarien er leiar for Arkivverket, som femner om Riksarkivet og sju landsarkiv. Det finst separate arkivinstitusjonar for Utrikesministeriet og for forsvarsmakta. Finland fekk ei arkivlov i 1981. Lova vart revidert i 1994. Lova gjeld statlege og kommunale styresmakter, forretningsbedrifter i statleg og kommunalt eige, ortodokse kyrkjeorganisasjonar og dessutan private institusjonar i den mon dei utfører offentlege oppgåver. Lova har òg formuleringar som gjeld avlevering og kopiering av privatarkiv til Arkivverket.

Både Riksarkivet og landsarkiva tek imot privatarkiv. Dessutan har ulike politiske parti og fagforeiningsgrupper sine «centralarkiv». Det finst òg eit sentralarkiv for bedrifter og organisasjonar i næringslivet. Finland er kjent for godt utbygde tradisjonsarkiv, m.a. i *Finska litteratursällskapet* og i *Svenska litteratursällskapet*. På filmområdet er det eit eige statleg organ, *Finlands filmarkiv*, som m.a. tek imot pliktavlevert filmmateriale.

På *bibliotekområdefnar* som nemnt Helsingfors universitetsbibliotek ansvaret for nasjonalbibliotekfunksjonar. I botnen for desse funksjonane ligg *Lagen om friexemplar*, som tilsvargar den norske lova om avleveringsplikt av offentleg tilgjengelege dokument. Biblioteket har òg ansvar for eit sekretariat for nasjonal samordning og planlegging på bibliotekfeltet, i fyrste rekkje universitetsbiblioteka.

Folkebiblioteksystemet er sidan 1928 tufta på ei lov som m.a. pålegg kommunane å organisera bibliotektenester. Ei revidert biblioteklov tok til å gjelda frå 1999, og der er m.a. utvikling av nettbaserte bibliotektenester teke inn som eit nytt moment. Alle kommunane har bibliotek (436), mange av dei har bibliotekfilialar (556) og bokbussar (210). *Helsingfors stadsbibliotek* fungerer som «centralbibliotek» for folkebiblioteka og har i tillegg ansvar for bibliotektenester for innvandrargrupper. I tillegg er det 18 folkebibliotek som fungerer som «landskapsbibliotek» med mykje dei same oppgåvene som dei norske fylkesbiblioteka. Det er eit depotbibliotek i Kuopio som yter tenester til alle typar bibliotek.

Bibliotektilbodet i skulane er i aukande grad tufta på samarbeid med folkebiblioteka.

Alt utlån er gratis, men biblioteka har høve til å ta betaling for andre tenester etter sjølvkostnad. Både folkebibliotek og forskingsbibliotek er opne for eit allment publikum. Det inneber m.a. at studentar bruker bae bibliotekslaga på lik line. Kommunane får statstilskot til bibliotekdrift og til investering i samsvor med definerte retningsliner. I praksis inneber det statstilskot som dekkjer frå 25 pst. til 50 pst. av driftsutgiftene.

Finland høyrer til dei landa i verda som har høgast bruk av folkebibliotektenester. Jamvel om tendensen er svakt fallande, var utlåna på i alt over 102 millionar i 1997. Det gjev ein medel på 20 utlån pr. ibuar. Det er fire gonger så mykje som i Noreg.

Departementet er det sentrale forvaltningsorganet for bibliotekspørsmål, medan «länsstyrelserna» har forvaltningsoppgåver på regionalt og lokalt nivå.

Kulturministeriet har ansvaret for 15 nasjonale *museum*. Dei to største er *Finlands nationalmuseum*, som er ei avdeling under Museiverket, og *Statens konstmuseum*, som femner om tre separate museumseiningar. Dei tretten andre nasjonale musea er spesialmuseum som dekkjer tema som teknikk, arkitektur, kunsthandverk, husflid, glas, sport, arbeidsliv, bilar, jarnbane, fotografi, teater og samisk kultur. Det naturhistoriske museet ved Helsingfors universitet fungerer som nasjonalmuseum i naturhistoriske fag som botanikk, zoologi, geologi og paleontologi.

På det regionale nivået er det 20 landskapsmuseum og 16 kunstmuseum. Alt i alt er det meir enn 900 museum og samlingar i Finland, men berre rundt 140 av dei har profesjonell heilårsdrift.

Som nemnt ovanfor er det eit tilskotssystem som inneber at lokale og regionale institusjonar får statstilskot etter utførte årsverk. Konkret utgjer statstilskotet om lag 40 pst. av dei samla utgiftene i desse musea. Kommunar står for 40 pst. og dei resterande 20 pst. er ulike former for eigeninntekter.

Museiverketer det sentrale organet for dei finske musea. Verksemda er regulert i ei eiga lov. Museiverket har òg kulturminnevernoppgåver som i Noreg ligg under Riksantikvaren. På museumsområdet forvaltar Museiverket

midlar til bygg- og anleggsprosjekt. Dessutan er det ei avdeling som arbeider spesielt med utviklings- og samarbeidsspørsmål, i tillegg til koordinering av internasjonalt samarbeid på museumsfeltet.

7.4 Danmark

Danmark har ei organisering av verksemda i arkiv, bibliotek og museum som er svært lik den norske. Den største skilnaden er at også ein del av kulturminnevernet ligg under *Kulturministeriet*, i og med at Rigsantikvaren samstundes er leiar av Nationalmuseet og den delen av kulturminnevernet som gjeld arkeologiske utgravingar. Ansvar for fortidsminne in situ, bygnings- og landskapsvern ligg under *Skov- og naturstyrelsen*, som er eit organ under Miljø- og energiministeriet.

Danmark har hatt arkivlov heilt sidan 1889, men ei ny lov vart vedteken i 1992 og endra i 1997. *Rigsarkivaren* er leiar for *Statens Arkiver* som er samansett av *Rigsarkivet*, fire *landsarkiv* (i København, Odense, Aabenraa og Viborg), *Erhvervsarkivet* i Århus (arbeider med arkiv frå næringslivet) og *Dansk Data Arkiv*, som primært samlar inn, arkiverer og formidlar samfunnsvitskapleg datamateriale. Ved eit av landsarkiva finn ein *Statens Arkivers Filminningscenter*, som står føre mikrofilming av kjeldemateriale for alle institusjonane i Statens Arkiver.

På same måten som i dei andre nordiske landa er hovudfokus på offentlege arkiv, men Statens Arkiver tek òg imot privatarkiv i samsvar med dei reglane som gjeld i arkivlova. *Erhvervsarkivet* har t.d. sidan etableringa i 1948 retta verksemda si mot det private næringslivet.

Arbeidet med lokallistoriske og andre privatarkiv har lenge stått sterkt i Danmark. Sidan 1949 har små og store arkivinstitusjonar vore knytte til *Sammenslutningen af Lokalarkiver*, og i dag har organisasjonen over 430 medlemmer.

Det Kongelige Bibliotek (KB) er nasjonalbibliotek i Danmark samstundes som det fungerer som universitetsbibliotek for Københavns Universitets fakultet for humaniora, teologi, samfunnsvitskap og jus. Kulturministeriet har òg ansvaret for *Danmarks Natur- og Lægevidenskabelige Bibliotek*, *Danmarks Blindbibliotek* og *Statsbiblioteket i Århus*. Det sistnemnde deler nasjonalbibliotekoppgåver med KB og er ansvarleg for Statens Avissamling, som er landets hovudsamling av danske aviser, og for Statens Mediesamling, som er senter for innsamling og bevaring av dansk audiovisuelt materiale.

Dansk BiblioteksCenter (DBC) er eit samarbeidstiltak mellom staten, kommunane og Gyldendal. Oppgåvene femner om å vera eit senter for bibliografisk registrering og publisering og dessutan å ha driftsansvaret for ein felles infrastruktur for IKT, gjennom biblioteksystemet DanBib. DBC utfører store delar av dei nasjonalbibliografiske oppgåvene i ei arbeidsdeling med Det Kongelige Bibliotek. I Noreg ligg tilsvarende arbeidsoppgåver til Biblioteksentralen, BIBSYS og Nasjonalbiblioteket.

Det faglege samordningsorganet er *Biblioteksstyrelsen*. Dette organet vart etablert i 1998 ved å endra det tidlegare organet *Statens Bibliotekstjeneste*. Oppgåvene for Biblioteksstyrelsen er å fremja samarbeid og utvikling i eit samla dansk bibliotekfelt. Organet forvaltar lov om folkebiblioteker og lov om

biblioteksavgift, er rådgjevande overfor Regjeringa i alle bibliotekspørsmål og har rettleiande funksjonar overfor andre styresmakter og andre bibliotek. Biblioteksstyrelsen har formannsskap og sekretariat for *Det Faglige Fællesråd for folke- og forskningsbiblioteker*. Biblioteksstyrelsen har ansvar for eit viktig utviklingsprosjekt, *Danmarks Elektroniske Forskningsbibliotek*, som i perioden 1998 til 2002 skal byggja ein samla, elektronisk inngang til kjende og nye bibliotekressursar over Internett.

Også det danske *folkebiblioteksystemet* er tufta på ei biblioteklov som pålegg kommunane å organisera bibliotektenester. Gratisprinsippet gjeld som hovudregel, men biblioteka kan ta betalt for spesialtenester. I kvart amt har eitt folkebibliotek funksjon som centralbibliotek. Med verknad frå 1994 har staten ansvar for utgiftene til centralbiblioteka. Utlåna i folkebiblioteka låg på godt 86 millionar i 1997, og då er alle medietypar medrekna. Det gjev i medel 16,2 utlån pr. ibuar pr. år. Bokutlånet var 72,3 millionar, dvs. 13,6 utlån pr. ibuar.

På *museumsområdet* er ei museumslov det viktigaste verkemiddelet for dei 152 musea som får statstilskot til drifta. Dei utgjer om lag halvta av musea i Danmark. Mellom dei musea som lova femner om, er sju statlege, sju har amt som eigarar, 26 er kommunale og 112 er sjølveigande eller åtte av organisasjonar. Fordelte etter museumstype er 40 av institusjonane kunstmuseum, 108 er kulturhistoriske museum og fire har naturhistorie som tematisk hovudområde.

Blant dei statlege musea er *Nationalmuseet* og *Statens Museum for Kunst* dei dominerande institusjonane. Det fyrstnemnde har ansvaret for arkeologiske funn og generell kulturhistorie, også etnografika, medan det andre er nasjonalgalleri og hovudmuseum for biletkunst. I tillegg til desse to har staten ansvaret for tre kulturhistoriske spesialmuseum og to mindre kunstmuseum.

Museumslova definerer oppgåver for dei statlege musea, set opp ei rekkje krav til dei musea som skal få statstilskot og gjer greie for eit utrekningsssystem for statstilskotet.

Statens Museumsnævn er statens organ for samordning blant musea, det gjev råd til departementet og fordeler rådveldemidlar til musea. I kvar amtskommune er det eit museumsråd som skal samordna og fremja museumsarbeidet i amtet.

I perioden 1996-1999 har det vore gjennomført såkalla *regionale kulturfor-søg*, dvs. ei ordning der statsstøtta til ei rekkje kulturtiltak har gått til regionalt forvaltningsnivå for så å verta vidarefordelt til institusjonane. Forsøket er evaluert, og som ei oppfølging har den danske kulturministeren gjort framlegg om at det skal etablerast ei ordning med friviljuge kulturkontraktar mellom ministeriet og amt, einskildkommunar eller fleire kommunar/amt i samarbeid, om finansiering og drift av kulturtiltak. Kontraktane skal gjelda i fire år og m.a. identifisera dei økonomiske pliktene som staten og det regionale/lokale nivået skal ha. I tilknytning til kontraktane skal det skipast lokale/regionale fagråd som skal ha innstillande funksjon overfor dei politiske styresmaktene.

Danmark var det fyrste landet som i 1996 etablerte eit *Kulturnet Danmark* som inngangsport til Internett-basert informasjon om og for kulturlivet i Danmark. I fyrste omgang har informasjonen vore avgrensa til statlege institusjo-

nar eller institusjonar med statstøtte, med arkiv, bibliotek og museum som viktige bidragsytarar.

7.5 Nederland

I Nederland er ansvaret for arkiv, bibliotek og museum sidan 1995 samla i *Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (Ministry of Education, Culture and Science)*. Internt i departementet finn ein spørsmål som gjeld arkiv og museum i *Cultural Heritage Department*, og bibliotekfeltet i avdelinga for *Media, Language & Literature and Libraries*.

I Nederland har det sidan 1988 vore ei lov *Wet op het Specifiek Cultuurbeleid (Specific Cultural Policy Act)* som identifiserer det ansvaret departementet har for kulturfeltet. M.a. skal ministeren kvart fjerde år leggja fram for nasjonalforsamlinga eit kulturpolitisk dokument som inneheld ei statusvurdering og planlagde tiltak for dei komande fire åra. Dette har m.a. ført til at kulturinstitusjonane må leggja fram langtidsplanar som underlag for budsjettsøknader.

Departementet har eit rådgjevande organ *Raad voor Cultuur (Council for Culture)* som har teke opp i seg tidlegare separate rådsorgan innanfor kunstfeltet, kulturarv, medium og bibliotek/informasjon.

På arkivområdet utgjer *Rijksarchiefdienst (Dutch State Archives Services)* det samla arkivverket. *Algemeen Rijksarchief* er den sentrale eininga i Haag. I tillegg omfattar arkivverket elleve arkiv i provinshovudstadene, og dei har ansvar for arkiva til dei regionale og statlege styresmaktene i dei aktuelle provinsane. Ei ny arkivlov frå 1996 legg m.a. opp til at offentlege organ skal overføra arkiva sine til arkivverket etter 20 år. Tidlegare var tidsgrensa 50 år. Regelen om avlevering etter 20 år skal setjast i kraft frå 2002.

I Nederland med tek arkivverket vare på privatarkiv, og *Rijksarchiefdienst* har ansvaret for eit sentralregister over privatarkiv.

I tilknytning til den store satsinga på å ordna museumssamlingar i Delta-prosjektet (sjå nedanfor) har òg arkivverket i Nederland sidan 1990 fått ekstra midlar til registrerings- og bevaringstiltak.

Nederland har ikkje eiga biblioteklov, men den ovannemnde kulturlova inneheld retningsliner for *folkebiblioteka*. Dei fleste kommunane har folkebibliotek, mange har òg eit godt utbygt nettverk av bibliotekavdelingar. Det er såleis over 1100 folkebibliotek og bibliotekavdelingar i landet. I tillegg kjem meir enn 100 bokbussar med ca. 2000 stoggestader. I kvar provins er det eit «provinsbibliotek» (*Provinciale Biblioteekcentrale, PBC*), som m.a. har ansvar for bokbussane. Provinsane har vidare ansvaret for 13 bibliotek med spesialsamlingar (*Wetenschappelijke steunfunctie*).

Fram til 1987 vart folkebiblioteka finansierte av staten. Seinare har provin-sar og kommunar hatt driftsansvaret.

Dei som skal bruka bibliotek, må registrera seg som brukarar og betala ei medlemsavgift. I underkant av 30 pst. av dei 15,5 millionar ibuarane i landet, dvs. 4,6 millionar, er registrerte bibliotekbrukarar. I gruppa born og unge opp til 17 år er 64 pst. registrerte bibliotekbrukarar. Eit samla utlån på nær 183 millionar einingar i 1994 gjev ein medel på 40 einingar pr. brukar. Reknar ein òg

samla utlån pr. ibuar, låg det på i underkant av 12 einingar i 1994, meir enn dobbelt så høgt som i Noreg.

Alle folkebiblioteka er medlemmer i *Nederlands Bibliotheek- en Lektuur Centrum, NBLC*, saman med over sju hundre andre institusjonar som skular, skulebibliotek, vaksenopplæringsentra o.a. Sidan 1993 har NBLC vore delte i to separate einingar: *NBLC Foundation* arbeider med betalte tenester og produkt, medan *NBLC Association* arbeider med bibliotekpolitiske spørsmål.

Nasjonalbiblioteket, *Koninklijke Bibliotheek*, tek imot alt som er publisert på nederlandsk. Avleveringa er tufta på at forlag og utgjevarar friviljug overlet eksemplar til Koninklijke Bibliotheek. Biblioteket spelar òg ei svært sentral rolle innanfor humanistiske fag og er det sentrale biblioteket i fleire store satsingar som gjeld utvikling av digitale bibliotektenester, både nasjonalt og i EU-samanheng.

I Nederland vert det rekna at om lag 750 *museum* og samlingar er opne for publikum. Dei fleste av desse er drivne av organisasjonar eller stiftingar. Kommunar og provinsar har ansvar for godt 130 *museum*, medan staten har driftsansvar for godt 50 institusjonar. Ministry of Education, Culture and Science er ansvarleg for 30 av desse, m.a. *Rijksmuseum* i Amsterdam, med omfattande samlingar både innanfor kunst og generell kulturhistorie. Dei resterande musea er det andre departement som har ansvar for.

I åra 1993-1995 vart alle dei statlege musea omgjorde til frittstående, sjølvstendige organisasjonar. Samlingar og bygningar er framleis statleg eigedom, og det økonomiske ansvaret er framleis statleg. Men som driftsorganisasjonar har dei aktuelle musea fått større ansvar og fridom.

For kunstmusea spelar institusjonen *Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (The Netherlands Institute for Art History)* ei viktig rolle. *Instituut Collectie Nederland (ICN)* vart etablert i 1997 då ein slo saman tre separate, statlege organ innanfor konserveringsarbeid og -undervisning. Det nye organet driv med FoU på konserveringsspørsmål, gjev råd og opplæring i konserveringsarbeid og har ansvaret for statlege gjenstandssamlingar som ikkje er i *museum*.

Den nederlandske museumsorganisasjonen *De Nederlandse Museumvereniging (NMV)* innførte i 1997 ei friviljug registreringsordning for *museum* etter mønster frå ei tilsvarende ordning i Storbritannia, jf. kap. 8.6 nedanfor. Det er eit opplegg der *museum* vert evaluerte i høve til ein del krav som gjeld vedtekter, organisering, arbeid med samlingane, formidlingsarbeid, økonomi og utdanning av dei tilsette. Ein kommisjon vurderer dei einsskilte institusjonane, og dei musea som stettar krava, får ei form for sertifikat. Institusjonar kan få ei førebels godkjenning, samstundes som dei får hjelp og rettleiing til å møta dei krava som dei ikkje fyller. Ordninga vert gjennomført provins for provins. Pr. februar 1999 hadde 24 *museum* fått godkjenning, 34 hadde fått førebels godkjenning, og sju institusjonar stetta ikkje krava.

Den store satsinga på museumsfeltet i 1990-åra har vore den såkalla Delta-planen, *The Delta Plan for the Preservation of the Netherlands Cultural Heritage*. Sidan 1990 har det årleg vore løyvd ca. NLG 28 millionar til omframme tiltak for å tryggja og registrera *museumssamlingar*. Ein mindre del av midlane har vore nytta på arkivområdet. Delta-planen skal avsluttast i 2000. Opplegget har vore modell for andre aksjonar, m.a. i Sverige.

I 1997 vart det etablert eit prosjekt Erfgoed Actueel som skal betra samarbeidet mellom kulturarvsinstitusjonar og skuleverket med tanke på å få til meir aktiv bruk av informasjon og kunnskap som desse institusjonane forvaltar, i skulesamanheng.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen har i tillegg ansvar for kulturminnevernet. Sentrale institusjonar er *Rijksdienst voor de Monumentenzorg, RDMZ (The Netherlands Department for the Conservation of Historic Buildings and Sites)*, som tek seg av bygningsvernet og *Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, ROB (State Service for Archaeological Investigations)*, som er det sentrale fagorganet innanfor den arkeologiske delen av kulturminnevernet. Den seinaste lova frå 1988 legg opp til stor grad av desentralisert mynde på kulturminnevernområdet. Det inneber i praksis at kommunane utgjer det operative nivået i fleire spørsmål, medan dei sentrale organa har rettleiande og rådgevande funksjonar.

7.6 Storbritannia

I dette oversynet er interessa konsentrert om samordnings- og rådgevingsorgan innanfor arkiv, bibliotek og museum, m.a. av di det fram til april 2000 pågår ei etter måten omfattande omstrukturering av eksisterande organ.

I Storbritannia er ansvaret for bibliotek og museum i *Department for Culture, Media and Sport*. Det som tilsvarar vårt Riksarkiv, *Public Record Office (PRO)*, er eit organ under *The Lord Chancellor's Department*, og har sidan 1992 hatt ein relativt sjølvstendig status med ansvar for arkivmateriale frå Storbritannia, England og Wales. Skottland har sitt eige *National Archives of Scotland*, og Nord-Irland har òg sitt eige arkivorgan.

Grunnlaget for arbeidet i Public Record Office er Public Records Acts frå 1958 og 1967. Hovudvekta er lagd på sentraladministrasjonen, m.a. med eit system der kvart departement har eigne arkivmedarbeidarar som arbeider under tilsyn frå PRO. To organ har rådgevande funksjonar i arkivspørsmål. Det eine er *Advisory Council on Public Records*, som m.a. innstiller i saker som gjeld frigjeving av arkivdokument. Det andre organet er *The Royal Commission on Historical Manuscripts (HMC)*, som gjev rettleiing og driv utviklingsarbeid på arkivmateriale som ikkje er omfatta av PROs ansvar. HMC har ansvaret for *The National Register of Archives* og arbeider m.a. med å utvikla nettbasert tilgang til arkivmateriale, i tillegg til at dei gjev råd og rettleiing i spørsmål som gjeld arkivlokale og bevaring av arkiv.

På bibliotekfeltet er *British Library* den sentrale institusjonen med nasjonalbibliotekfunksjonar. Pliktavlevering av prenta materiale til British Library er heimla i *Copyright Act 1911*. Fem andre bibliotek, m.a. nasjonalbiblioteka i Wales og Skottland, får pliktavleveringseksemplar. Eit framlegg til å utvida pliktavlevering til òg å gjelda film, video og elektroniske medium vert no vurdert.

Folkebiblioteka er eit ansvar for lokale styresmakter. I botnen for verksemda ligg ei kombinert bibliotek- og museumslov, *Public Libraries and Museums Act 1964*. Med verknad frå 1998 har Department for Culture, Media and Sport innført ei ordning der 149 bibliotekstyresmakter skal leggja fram

årlege bibliotekplanar. Departementet har vidare varsla at det vil etablera ein minimumsstandard for bibliotektenester i folkebibliotek i 2000.

På rådgevings- og samordningssida er det to organ når det gjeld bibliotekspørsmål: *Advisory Council on Libraries*, som i hovudsak arbeider med folkebibliotekspørsmål, og *The Library & Information Commission (LIC)*, som sidan 1995 har arbeidd med generell rådgeving og utviklingsarbeid som gjeld informasjons- og bibliotekpolitikk. Frå april 1999 overtok LIC forskingsoppgåver og -midlar frå *British Library*. Eit viktig utviklingsprosjekt innanfor LIC er *The New Library Network*, som emnar mot å knyta alle folkebibliotek og skular saman i eit nettverk innan utgangen av 2002. M.a. tek ein sikte på å utvikla biblioteka som viktige aktørar i eit samfunn der livslang læring er eit primærgrunnlag for utvikling av velferdssamfunnet.

Det er framlegg om å leggja ned dei to ovannemnde bibliotekorgana og overføra arbeidsoppgåvene til eit nytt, strategisk organ for arkiv, bibliotek og museum, jf. nedanfor.

På *museumsområdet* er *Museums and Galleries Commission (MGC)* det sentrale rådgevingsorganet for departementet, samstundes som det forvaltar ein del prosjekt- og utviklingsmidlar. I alt vert det rekna å vera over 2500 museum og samlingar i Storbritannia. Av desse er om lag 1800 registrerte i MGCs registreringsopplegg, som vart innført i 1988 og utvida i 1995. Det er eit relativt enkelt system med spesifikasjon av standardar for museum og galleri. Meininga med opplegget er å betra kvaliteten på institusjonane og arbeidet dei gjer.

Ei gruppe på 17 museum har samlingar og kompetanse som er svært viktig både i nasjonal og internasjonal samanheng, og denne gruppa vert kalla nasjonale museum. Heilt eller delvis er dei finansierte av departementet. Dei seinaste åra er det skipa ei anna gruppe, kalla *Designated Museums*. Det er ikkje-nasjonale institusjonar med samlingar som er viktige anten i nasjonal eller internasjonal samanheng. I alt er det tale om 51 samlingar i 43 driftseiningar. Med verknad frå 1999 er det sett i gang eit særskilt treårig utviklingsprogram for denne museumsgruppa, kalla *The Designation Challenge Fund*.

MGC har finansieringsansvar m.a for sju *Area Museum Councils* i England og eit organ for etter- og vidareutdanning, *Cultural Heritage National Training Organisation*, som femner om både museums- og kulturminnevernininstitusjonar. Det er framlegg om at MGC skal avviklast som organ og at arbeidsoppgåvene skal overførast til eit nytt organ, jf. nedanfor.

Departement for Culture, Media and Sport har òg ansvar for kulturminnevernet. Fram til april 1999 var *English Heritage* og *Royal Commission on the Historical Monuments of England* viktige organ for departementet. No er dei koplå i hop til eitt organ med namnet *English Heritage*.

Som alt nemnt har departementet etter ein høyringsrunde mellom interessantar i ein samla arkiv-, bibliotek- og museumssektor sett i gang eit arbeid med å skipa eit nytt organ for arkiv, bibliotek og museum, kalla *Museums, Libraries and Archives Council (MLAC)*. Etter planen skal dette organet vera i funksjon i april 2000. Arbeidsoppgåvene i *Library and Information Council* og i *Museums and Galleries Commission* skal overførast til det nye organet. I tillegg skal arkivspørsmål òg integrerast i organet.

I bakgrunns materialet for å forma eit nytt organ peiker departementet m.a. på at dei tre sektorane til saman «*utgjer eit nasjonalt skattkammer som kan gje alle høve til å oppleva og læra*». Det vert vidare peika på korleis bruk av IKT medfører utfordringar og potensial som i aukande grad er likearta for dei tre sektorane. Ei arbeidsgruppe har formulert målsetjingar for det nye organet og legg vinn på at det må arbeida mot a) å betra tilgangen til samlingar, informasjon og opplevingar, b) å utvikla bruken av arkiv, bibliotek og museum i utdanningssamanheng, c) å utvikla kompetanse og framifrå standardar og d) å arbeida for at arkiv, bibliotek og museum kan medverka positivt til økonomisk utvikling.

National Lottery har gjeve økonomisk grunnlag for fleire nye utviklingstiltak og prosjekt innanfor arkiv, bibliotek og museum. *Heritage Lottery Fund* har vore eit sentralt verkemiddel, det same gjeld *New Opportunity Funds*, som m.a. finansierer det ovannevnte *The New Library Network* og opplæring i bruk av IKT for tilsette i bibliotek.

Eit anna sentralt tiltak som har relevans for arkiv, bibliotek og museum, er eit omfattande program i utdanningssektoren, *The National Grid for Learning*. Det er eit tiltak som fokuserer på læringsressursar på Internett. Gjennom dette programmet og med midlar frå *National Lottery* har eit interessant samarbeidstiltak for arkiv, bibliotek og museum kunna realiserast i Skottland. Det gjeld *The Scottish Cultural Resources Access Network (SCRAN)*, som arbeider med å digitalisera utvalde delar av samlingar i arkiv, bibliotek, museum og universitet til bruk i utdanningssamanheng.

7.7 Canada

Storparten av aktiviteten i canadisk kulturliv vert finansiert av provinsane og kommunane, dersom ein ikkje reknar med utgifter på føderalt nivå til kringkastingsføremål. I 1994-95 utgjorde dei føderale utgiftene om lag 27 pst. av dei samla offentlege utgiftene til kulturføremål. *Department of Canadian Heritage* har ansvar for kanadisk kulturpolitikk på føderalt nivå. Innanfor arkiv-, bibliotek- og museumsfeltet høyrer òg kulturminne- og naturvernet slik det er organisert i *Parks Canada*.

På føderalt nivå er *National Archives of Canada* den sentrale institusjonen på arkivfeltet. Verksemda er regulert i *National Archives Act* frå 1987. Arkivet har ni regionale avdelingar som tek seg av arkiva frå statlege organ i provinsane. *National Archives of Canada* har eit særmerke i at dei heilt frå starten i 1872 har hatt sterke innslag av privatarkiv og dessutan anna tilfang som m.a. filmmateriale, video, kunst (både litteratur og biletkunst), filatellisamlingar, fotografi og arkitektteikningar. Hovuddelen av materialet er likevel knytt til dokumentarkiv frå sentraladministrasjonen.

I alt vert det rekna å vera over 800 små og store arkivinstitusjonar i Canada. Eit viktig samarbeidsorgan som er finansiert av *National Archives*, er *Canadian Council of Archives*. Organet fordeler m.a. midlar til arkivfaglege utviklingsprosjekt

Heilt sidan *National Library of Canada* vart etablert i 1953, har institusjonen hatt nært samarbeid med *National Archives*. Sidan 1967 har bae institusjonane vore delvis samlokaliserte med ein del felles tekniske og administrative

funksjonar. National Library har ansvaret for vanlege nasjonalbibliotekoppgåver knytte til avlevering av prenta materiale i Canada, uavhengig av medium. Institusjonen har m.a. ansvar for eit fjernlånsystem med generelle retningslinjer for fjernlån mellom bibliotek. National Library har òg ein leiande posisjon i eit samarbeidsiltak som gjeld utvikling av digitale bibliotektenester, *The Canadian Initiative on Digital Libraries*.

Både National Archives og National Library har sterke posisjonar i internasjonalt arbeid innanfor arkiv og bibliotek.

I samband med ei evaluering av både National Archives og National Library har Department of Canadian Heritage fastsett at det skal oppnemnast eit felles Advisory Board for dei to institusjonane.

*Folkebiblioteknett*et er godt utbygd med 1040 organisatoriske einingar med nær 3700 utlånstader i 1995. Utlånsraten pr. ibuar i 1995 var 8,6. På føderalt nivå er National Library den viktigaste institusjonen for folkebiblioteka.

Det er rekna å vera meir enn 2100 museum og museumsliknande institusjonar i Canada. I ei statistisk undersøking frå 1993-94 utgjorde musea 1240 institusjonar. Viktige føderale organ innanfor sektoren er *Canadian Heritage Information Network (CHIN)* og *Canadian Conservation Institute (CCI)*. CHIN har eksistert sidan 1972 og har heile tida arbeidd med bruk av IKT i museum. Frå å vera ein databasevert for eit sentralregister over museums-gjenstandar har CHIN utvikla seg til òg å vera eit kompetansesenter for alle kanadiske museum når det gjeld å ta i bruk IKT både i internt arbeid og i eit formidlingsarbeid der digital tilrettelegging av museums materiale vert stadig viktigare. CCI er eit sentralorgan innanfor konserveringsfeltet med både FoU-, rådgjevings- og oppdragsfunksjonar.

Department of Canadian Heritage forvaltar stimuleringsprogram på museumsfeltet. Viktigast har vore *Museum Assistance Program (MAP)* der institusjonar kan få tilskot m.a. til kompetanseoppbygging og opprusting av bygningar. Eit anna program er *Young Canada Works in Heritage Institutions* som gjev støtte til arkiv, bibliotek og museum som sysselset ungdomar i sommarhalvåret.

7.8 Arkiv, bibliotek og museum i UNESCO-samanheng

UNESCOS mål er å medverka til fred og tryggleik ved å fremja internasjonalt samarbeid innanfor utdanning, vitskap, kultur og kommunikasjon. UNESCO har eit nært samarbeid med nasjonale og internasjonale statlege og friviljuge organisasjonar.

UNESCO er både eit forum for utveksling av kunnskapar og idear og ein organisasjon som gjennomfører praktiske samarbeidstiltak innanfor sine arbeidsfelt - særleg i utviklingsland.

Innanfor UNESCO-systemet er arbeidet som er knytt til arkiv, bibliotek og museum, i hovudsak retta mot å utarbeida retningslinjer og konvensjonar for medlemslanda og yta prosjektstøtte gjennom ulike program.

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 14 May 1954 gjev retningslinjer for korleis partane i krigssituasjonar skal unngå å øydeleggja ulike former for kulturminnesmerke.

Noreg ratifiserte konvensjonen i 1961. Ein protokoll nummer to til denne konvensjonen vart utarbeidd i mars 1999.

Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property. Paris, 14 November 1970 er ein freistnad på å koma til rette med all ulovleg eksport og import av materiale som på ulik vis kan seiast å høyra til kultur- og naturarven i eit land. Av dei nordiske landa er det førebels berre Finland som har ratifisert konvensjonen. Eit konkret resultat av arbeidet i tilknytning til konvensjonen er ein privat database over stolne gjenstandar, The Art Loss Register og eit internasjonalt samarbeid gjennom INTERPOL om å finna og tilbakeføra stolne gjenstandar.

The Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (the World Heritage Convention) vart vedteken av generalkonferansen i UNESCO i 1972. Noreg ratifiserte konvensjonen i 1977, som gjev retningsliner for korleis medlemsstatane skal velja ut og etablera vernetiltak for det som kan kallast natur- og kulturarv. I tilknytning til generalkonferansane i UNESCO møtest representantar for dei landa som har ratifisert konvensjonen, til separate generalkonferansar om konvensjonen. Mellom hovudoppgåvene er å fastsetja tilskota frå medlemslanda til *World Heritage Fund* og å velja medlemmer i *World Heritage Committee*. Denne komiteen fungerer som eit styre med m.a. ansvar for å vurdera nye kandidatar til *The World Heritage List*. I Noreg har følgjande fått plass på denne lista: Urnes stavkyrkje (1979), Bryggen i Bergen (1979), Røros (1980) og bergskurden i Alta (1985). Sidan 1996 har det på prosjektbasis eksistert eit nordisk verdsarvkontor. Kontoret er skipa etter avtale (som førebels gjeld fram til 2001) mellom den norske regjeringa og UNESCO. Verdsarvkontoret ligg i Oslo. Hovudføremålet er å styrkja det arbeidet som UNESCO World Heritage Centre i Paris gjer for å ta vare på kultur- og naturarven i heile verda, gjennom å implementera konvensjonen i dei nordiske landa, samarbeidsland i Baltikum og den tredje verda.

Det skal òg nemnast at det på generalkonferansen i 1989 vart vedteke ei tilråding som gjeld vern av folkeminne m.a., *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore*. M.a. har det gjeve som resultat ei handbok i innsamling av tradisjonsmusikk og musikkinstrument. Likeins er det sett i gang eit prosjekt, *Living Human Treasures*, som tek sikte på å samla inn det ein kan kalla handlingsboren kunnskap innanfor handverk og kunst.

Ein viktig aktør i fleire av UNESCOs initiativ på kulturavfeltet er *International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM)*. Organisasjonen vart etablert av UNESCO i 1956, og 95 land er medlemmer. ICCROM er eit FoU- og kompetansesenter innanfor heile konserveringsområdet med stor vekt på dokumentasjon og rådgeving. Ein annan viktig samarbeidspart når det gjeld arbeidet med bygningsvern, er *International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)*.

Arkiv, bibliotek og museum spelar òg ei viktig rolle i det seinaste UNESCO-initiativet på kulturområdet. I perioden 1992-1995 arbeidde ein kommisjon, oppnemnd av UNESCO og SN i fellesskap, med spørsmål som gjeld kultur og utvikling. Denne *World Commission on Culture and Development* la fram ein rapport i 1995, *Our Creative Diversity*, der det vart peikt på den viktige rolla kulturen har som grunnlag for all utvikling. Som ei oppfølging av rap-

porten vart det halde ein konferanse i Stockholm våren 1998, der det som eit resultat vart semje om eit handlingsprogram for kultur og utvikling, *The Power of Culture*. Der vert kulturarv generelt framheva som ein viktig del av kulturgrunnlaget i medlemsstatane, samstundes som det vart streka under kor viktig det er å ha ein god infrastruktur med arkiv, bibliotek og museum.

Når det gjeld UNESCO-oppgåver innanfor arkiv, bibliotek og museum som separate sektorar, skal det nemnast at det er laga manifest som gjeld retningsliner for korleis medlemsstatane skal etablera og driva folkebibliotek og skulebibliotek. Under *General Information Programme* vert det gjeve støtte til å styrkja oppbygging av bibliotekinfrastruktur eller einskildbibliotek. M.a. vert det gjeve støtte til oppattbygging av nasjonal- og universitetsbiblioteket i Sarajevo etter krigshandlingane i Bosnia. Det store, nye biblioteket i Alexandria får òg UNESCO-støtte.

The Memory of the World Programme har delprosjekt som både inkluderer bibliotek og arkiv. Førebels har 22 land plukka ut godbitar frå bibliotek og/eller arkiv som skal presenterast på Internett i digitalisert form. I Norden er Finland og Danmark med i prosjektet.

Sidan 1979 har UNESCO hatt eit spesielt program for arkivarbeid, *Archives - Records and Archives Management Programme*. M.a. vert det gjeve råd i samband med lovgjeving på arkivområdet, og ein har saman med *International Council on Archives (ICA)* utvikla ein standard for korleis arkiv skal beskrivast.

På museumsområdet har ikkje UNESCO nokon særskild aktivitet. Men ein sjølvstendig søsterorganisasjon, *International Council of Museums (ICOM)*, som er samlokalisert med UNESCO i Paris, representerer den internasjonale plattformen for samarbeid og utviklingsprosjekt innanfor museumsfeltet. ICOM er ein organisasjon tufta på institusjons- og personmedlemskap. UNESCO gjev støtte til ICOM og samarbeider med organisasjonen i spørsmål som gjeld museum.

7.9 Arbeidet med arkiv, bibliotek og museum i EU

Før 1990 hadde EU-landa berre sporadisk samarbeid om kultur, media og idrett. Ut over på 90-talet vart det gjort opptak til å skipa eigne program som skulle fremja samarbeidet på desse områda. EU-samarbeidet på kulturområdet er i dag tufta på Maastrich-traktaten, og målet er at Fellesskapen skal stø utviklinga av kulturen i medlemslanda med vørndnad for det nasjonale og regionale mangfaldet og samstundes framheva den felles kulturarven. Fellesskapen skal fremja samarbeid landa imellom og kan m.a. støtta tiltak for å spreia kunnskapen om dei europeiske folks kultur og historie og til å verna og ta vare på kulturarv av særleg europeisk verdi.

I 1992 la Kommisjonen fram eit handlingsprogram for kultursamarbeidet som etter kvart munna ut i tre program, Kaleidoskop, Ariane og Rafael. Ariane vart vedteke i 1997 og gjaldt bøker og lesing og støtte til omsetjing av samtidslitteratur, medan Rafael-programmet for perioden 1997 - 2001 gjeld støtte til vern av kulturarven og har ei budsjetttramme på 30 millionar ECU, ca. 250 millionar kroner, over fire år.

Sidan 1996 har Noreg vore med i EUs pilotprogram og i dei ordinære programma etter kvart som dei er vedtekne, og samarbeidet er tufta på protokoll

31 i EØS-avtalen, som gjeld samarbeid på særlege område utanfor dei fire fri-domane. Artikkel 13 opnar for at EFTA/EØS-landa kan delta i alle aktivitetar som EU har på kulturområdet. Borgarar frå Island, Liechtenstein og Noreg kan søkja støtte og tevla på lik line med søkjarar frå medlemslanda om midlar frå kulturprogramma.

Rafael-programmet femner om kulturarven i brei meining, og arkiv, bibliotek, museum og samlingar er spesifikt nemnde. Målet er å medverka til at landa tek vare på kulturminna sine ved å utvikla og utveksla røynsler og ekspertise, og ved å oppnå samordningsfremmoner gjennom samarbeid. Programmet skal òg medverka til å gjera kulturarven lettare tilgjengeleg for publikum. Det er dessutan ynskjeleg at stønaden kan føra til større sysselsetjing, auka kulturturisme, regional utvikling og betre livskvalitet for folk flest ved at ein rustar opp kulturmiljøet der dei ferdast til dagleg. I 1999 var det særleg invitert til å søkja støtte innanfor tiltaksområdet museum og samlingar.

Norsk Museumsutvikling har vore norsk kontaktorgan for informasjon og rådgjeving om Rafael-programmet, til dels i samråd med Riksantikvaren. I åra etter 1997 har fleire norske miljø fått støtte frå Rafael-programmet, oftast som deltakarar på prosjekt under leiing frå andre europeiske land. Her kan spesielt nemnast Restaureringsverksemda ved Nidaros domkyrkje, som har fått midlar som europeisk laboratorium for kulturarv både i 1998 og 1999. Slik støtte går til kulturminne av eksepsjonell historisk, arkitektonisk eller kunstnarleg verdi. Midlane vert nytta til å etablera eit nettverk mellom forskarar og vitenskaplege institusjonar med sikte på å utvikla nye metodar i restaurerings- og sikringsarbeidet ved domkyrkja.

I 1997 kom EU-kommisjonen med framlegg til eit nytt samla program for finansiering og programstyring av kulturstøtte. Dette fyrste rammeprogrammet for kultur i EU vil innebera ei samordning av all kulturstøtte i eit integrert program som kjem i staden for dei tre opphavlege kulturprogramma. Programmet skal etter planen ta til å gjelda frå 1. januar 2000, og Rafael-programmet, som opphavleg skulle vara til 31. desember 2000, vil såleis gå inn i rammeprogrammet.

Samarbeid om kulturvern er oppført som eit av måla for det nye rammeprogrammet, og av dei overordna målsetjingane er det to som har direkte relevans for kulturvernsektoren:

- fremja kulturell dialog og gjensidig kunnskap om dei europeiske folks kultur og historie
- ta del i og kasta ljøs over på europeisk nivå den felles kulturarven som er av særleg europeisk verdi, og spreia kunnskap og fremja god praksis innanfor bevaring og sikring.

Rammeprogrammet vil femna om kunst, kultur og kulturvern innanfor alle områda som var omfatta av dei opphavlege programma. Generaldirektoratet for Utdanning og kultur har forvaltningsansvaret for det nye programmet. Samanlikna med dei opphavlege programma vil støtta til kvart einskilt prosjekt auka monaleg. Midlar til bevaring av kulturarv av europeisk verdi inkluderer museer og samlingar, bibliotek og arkiv på same måten som i Rafael-programmet.

Programmet skal gå over fem år frå 2000 til og med 2004. Ved utgangen av 1999 var det framleis usemje om kor stort budsjettet skulle vera. Europaparla-

mentet ynskte ei budsjettramme på inntil 250 millioner euro, men Ministerrådet set ei øvre grense på 167 mill. euro. Rammeprogrammet vil i alle høve innebera at samla støtte til kulturelt samarbeid mellom medlemslanda i EU og EFTA/EØS-landa vil auka monaleg. Programmet er ope for EFTA/EØS-landa, og så snart eit formelt vedtak er fatta i EU kan det fremjast proposisjon for Stortinget om norsk deltaking i programmet.

8 Rammevilkår og verkemiddel for arbeidet i arkiv, bibliotek og museum

8.1 Innleiing

Med utgangspunkt i dei einskilde sektorkapitla framanfor vert det i dette kapitlet gjort nærare greie for tiltak og verkemiddel som er naudsynte for å styrkja og utvikla aktiviteten innanfor arkiv, bibliotek og museum. Det er lagt mest vekt på det ein meiner bør endrast, eller som bør utgreiast før det vert teke stilling til eventuelle endringar. Framstillinga er delt inn etter verkemiddel. Kap. 8.2 gjer greie for organisatoriske og strukturmessige grep som bør initierast frå statleg hald når det gjeld finansieringsformer og -ordningar. M.a. vert det gjort framlegg om å setja i verk ein utgreiingsprosess med sikte på å skipa eit nytt samla fagorgan for dei tre sektorane med namnet ABM-utvikling - Kulturdepartementets samordningsorgan for arkiv, bibliotek og museum. Noverande Norsk museumsutvikling og Statens bibliotektilsyn vil i så fall inngå i det nye organet. Kap. 8.3 handlar om konkrete tiltak og styrking som fyrst og fremst avheng av auka tilførsle av ressursar. Kap. 8.4 gjer greie for aktuelle legale verkemiddel; moglege lovendringar og regelverk knytt til statlege løyvingar m.m.

8.2 Organisering, styring og finansiering

8.2.1 Arkiv

Arkivverket som landsomfattande statleg etat under leiing av Riksarkivaren representerer eit godt organisatorisk utgangspunkt for tenleg samordning, styring og ressursutnytting på arkivfeltet. Både leiarstrukturen og det institusjonelle mønsteret med Riksarkivet som sentralorgan og statsarkiva som regionale einingar er no forankra i arkivlova, jf. § 4. Her heiter det òg at Riksarkivaren kan delegera avgjerdsfullmakter til leiarane for statsarkiva, dersom ikkje anna vert uttrykkjeleg fastsett. Departementet ser i dag ikkje noko behov for å vurdera prinsipielle endringar eller andre større omleggingar når det gjeld organiseringa og leiinga av Arkivverket.

Derimot er det naturleg at Riksarkivaren til kvar tid vurderer endringar og tilpassingar i den interne organiseringa og arbeidsdelinga i etaten, m.a. moglege brigde i leiarfunksjonane. Gjennom dei siste 10 - 15 åra er det stendig gjennomført større og mindre justeringar av dette slaget, heile tida med det siktemålet å finna måtar å organisera aktiviteten på som gjer at ein får optimal nytte av knappe ressursar, at den faglege kvaliteten i arkivarbeidet vert stendig betre, og at ein kan gje eit godt tenestetilbod til publikum. I april 1998 sette Riksarkivaren ned eit internt utval med mandat å sjå på ansvarsdelinga og stillingsstrukturen i etaten i lys av nye utfordringar og behov. Utgreiinga frå dette utvalet er nett lagd fram.

Røynslene frå dei siste 10 - 15 åra har vist at interkommunalt samarbeid ser ut til å vera ein føresetnad for å utvikla meir rasjonelle og tryggare arkiv-

funksjonar i kommunane. Dette vil vera meir kostnadseffektivt og i mange høve truleg meir føremålstenleg enn dersom kvar einskild kommune skulle finna løysingar på alle arkivoppgåvene sine kvar for seg. Departementet vil difor oppmoda til skiping av interkommunale arkivordningar òg i dei fylka som enno ikkje har eit slikt tilbod. Dette gjeld Østfold, Akershus, Oppland, Hedmark, Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag. Likeins vil departementet oppmoda kommunar i andre fylke som enno ikkje er gått med i den interkommunale arkivordninga, om å melda seg inn, med mindre dei har handfaste planar om å løysa arkivoppgåvene sine på annan måte.

Dei interkommunale arkivordningane har til no ikkje hatt permanente depotoppgåver for medlemskommunane. Ei spørjeundersøking gjennomført av Kommunenes Sentralforbund i 1998 viste at helvta av dei IKA-kommunane som svara, ynskte at den interkommunale arkivordninga dei var medlem av, skulle byggjast ut til ein depotinstitusjon for eldre arkivmateriale. Det er dessutan utarbeidd ein eigen rapport som drøftar dette spørsmålet. Frå Kommunenes Sentralforbund er det òg gjeve uttrykk for at dette vil vera eit godt alternativ for mange kommunar som ikkje har eige spesialrom for arkiv som stettar standarden i arkivforskrifta.

Med tanke på å leggja dei kommunale arkiva til rette for publikum vil òg ei interkommunal depotordning kunna vera eit tenleg tiltak. I arkivforskrifta er det uttrykkjeleg fastsett at kommunar og fylkeskommunar kan overføra depotoppgåver til ei interkommunal depotordning. Det er likevel grunn til å streka under at denne føresegna ikkje frittek den einskilde kommunen og fylkeskommunen frå det ansvaret dei kvar for seg har på dette området. Det er såleis berre reint operative oppgåver som kan overførast til eit interkommunalt organ. Departementet vil oppmoda kommunane til å byggja opp dei interkommunale arkivordningane til depotinstitusjonar.

Som alternativ eller supplement til interkommunalt samarbeid vil departementet peika på dei utvegane som kan opna seg i eit samarbeid med museums- og biblioteksektoren. Eit samarbeid med eitt eller fleire museum vil truleg vera særleg aktuelt for å løysa magasinbehovet, medan ordningar som kan gje publikum tilgang til eldre kommunalt arkivmateriale, mange stader bør kunna opprettast ved å byggja på dei veletablerte publikumsfunksjonane ved eit eksisterande folkebibliotek.

Samarbeid om depotfunksjonar mellom arkiv-, bibliotek- og museumssektoren vil òg kunna førast vidare til å femna om privatarkiv av lokalt eller regionalt opphav. Dette er ikkje minst naturleg på bakgrunn av at mange museum og ein del folkebibliotek alt frå før har teke vare på privatarkiv i tillegg til bok- eller gjenstandssamlingane sine. Fleire av desse institusjonane kan såleis seiast å fungera som arkivinstitusjonar ved sida av primærfunksjonen som bibliotek eller museum. Her kan ein tenkja seg ei vidare utbygging med utgangspunkt i såkalla lokalhistoriske samlingar. Desse vil òg kunna omfatta tradisjonsmateriale av ulikt slag, dvs. innsamla initierte kjelder av ymse immaterielle kulturytringar, jf. omtalen av såkalla tradisjonsarkiv under kap. 4.1.1.

Departementet vil elles ta sikte på å kartleggja betre kva som finst av lokalhistorisk og annan kulturvernbasert aktivitet i norske lokalsamfunn med basis i institusjonar, foreiningar og lag av ymse slag. Siktemålet vil vera å få fram ein situasjonsrapport om vern og formidling av privatarkiv og tradisjonsmateriale

av lokalt og regionalt opphav. Departementet vil dessutan skipa til ei statleg støtteordning for vern og formidling av privatarkiv. Dette må sjåast i samanheng med at det er naudsynt med ei noko sterkare satsing på privatarkiv for å unngå at vi vert sitjande att med eit skeivt kjeldegrunnlag for innsikt i norsk samfunnsliv.

Departementet vil elles vidareføra statstilskotet til Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek, som er ein tradisjonsrik og profesjonell arkivinstitusjon på privatarkivfeltet. Institusjonen har òg andre funksjonar, men det er fyrst og fremst arbeidet med vern og formidling av arkiv etter private arkivskaparar med utprega landsomfattande eller nasjonal karakter som tilseier at staten bør ha eit medansvar for å finansiera drifta. Arkiv etter private organisasjonar og institusjonar utan samband med arbeidarrørsla vert til vanleg bevarte og gjorde tilgjengelege for ettertida i Riksarkivet. Dersom Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek ikkje hadde eksistert, er det på det reine at Riksarkivet òg måtte ha teke hand om arkiva etter dei politiske partia og organisasjonane som i dag avleverer til Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek.

Det ligg føre framlegg om å utvikla eit samisk arkiv-, informasjons- og dokumentasjonssenter med utgangspunkt i det som i dag er Samisk arkiv, jf. kap. 4.1.3. Departementet vil i samråd med involverte partar gjera ein samla analyse av situasjonen for Samisk arkiv og aktuelle utviklingsplanar, for å klargjera grunnlaget for framtidige samiske tiltak i grenselandet mellom arkiv- og bibliotekfeltet.

8.2.2 Bibliotek

Når det gjeld meir strukturelle tilhøve, vil departementet som tidlegare nemnt oppmoda til meir bruk av interkommunale løysingar for organisering av folkebibliotektenester. Sterkare vekt på samarbeid mellom bibliotek vil dessutan vera langt enklare å få til etter kvart som ein tek i bruk IKT som organisatorisk endringsfaktor. Vidare vert det vist til at departementet vil endra biblioteklova med sikte på å gje fylkeskommunane større fleksibilitet når det gjeld å organisera dei oppgåvene og funksjonane som fylkesbiblioteka har i dag.

Når det gjeld Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek, vil departementet ta sikte på å få utgreidd nærare spørsmålet om å leggja denne institusjonen inn under Nasjonalbiblioteket. Bakgrunnen for dette er i fyrste rekkje behovet for å knyta arbeidet med å leggja til rette bøker og annan informasjon for synshemma opp til eit sterkare IKT-fagmiljø. Den teknologiske utviklinga vil kunna innebera djuptgripande endringar i måten slikt materiale vert tilrettelagt på. M.a. er det sannsynleg at distribusjon av fysiske dokumenteiningar vil få mindre å seia, medan elektronisk overføring av både lyd- og blindeskriftdokument vil spela ei mykje større rolle.

8.2.3 Museum

8.2.3.1 Delt departementsansvar for museumsdrift

I dag er hovudregelen at dei ulike fagdepartementa har ansvar for museum som fell inn under deira respektive ansvarsområde. Kulturdepartementet har ansvar for langt dei fleste musea, men dei viktige universitetsmusea, som spelar ei hovudrolle på fagfelta arkeologi, etnografi/antropologi og naturhisto-

rie, ligg under Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet sitt forvaltningsansvar. Elles har fleire departement, m.a. Forsvarsdepartementet og Samferdselsdepartementet ansvar for etatsmuseum.

I NOU 1996: 7 (museumsutgreiinga) vart spørsmålet reist om å samla ansvaret for alle statlege eller statsfinansierte museum i Kulturdepartementet. Konklusjonen var at ein framleis burde halda fast på delt departementsansvar for musea. Jamvel om ein kan henda ville få ein samordningsvinst med alt ansvar i eitt departement, ville ein venteleg tapa engasjement og fagleg kompetansegrunnlag dersom etatsmusea eller universitetsmusea skulle gå ut av det forvaltningsfeltet som dei i dag er ein del av.

Dette er ein konklusjon som departementet deler. Den noverande ordninga med delt departementsansvar for musea vert difor ikkje tilrådd skipla. For å sikra god samordning mellom departementa og at arbeidet i alle musea inngår i ein nasjonal kulturvern fagleg heilskap, vil Kulturdepartementet ta initiativ til jamlege møte mellom dei departementa som har ansvar for museum. Delt departementsansvar står heller ikkje i vegen for at Norsk museumsutvikling kan styrkjast som kompetanseorgan for heile museumsfeltet, jamvel om arbeidet andsynes universitetsmusea og museum underlagde andre departement vil måtte ha ein reint rådgjevande karakter.

8.2.3.2 *Nasjonalt museum for kunst*

På kunst- og kunstindustriområdet er fleire av dei viktigaste institusjonane lokaliserte i Oslo-området. Dei aktuelle institusjonane er Nasjonalgalleriet, Museet for samtidskunst, Riksutstillingar, Kunstindustrimuseet i Oslo, Norsk Arkitekturmuseum og Henie-Onstad Kunstsenter, Høvikodden. Dei tre fyrstemnde er statsinstitusjonar, Kunstindustrimuseet er knutepunktinstitusjon med delt driftstilskot mellom staten og Oslo kommune, Norsk Arkitekturmuseum er såkalla nasjonal institusjon med driftstilskot frå staten og Henie-Onstad Kunstsenter har størstedelen av det offentlege driftstilskotet frå Bærum kommune, ein del frå staten og litt frå Akershus fylkeskommune.

Desse institusjonane hadde i 1998 eit samla vitjingstal på 640 000 menneske. Arbeidsinnsatsen utgjorde 144 årsverk, og dei forvalta i alt nærare 135 mill. kroner. Av dette vart meir enn 102 mill. kroner løyvde over budsjettet til Kulturdepartementet.

Nasjonalgalleriet

Nasjonalgalleriet, som vart skipa ved stortingsvedtak i 1836, er statsinstitusjon underlagt Kulturdepartementet. Museet har eit styre med seks medlemmer oppnemnde av departementet, men tre av styremedlemene vert oppnemnde etter framlegg frå organisasjonen Norske Billedkunstnere, dei kunsthistoriske institutta ved universiteta og personalet ved Nasjonalgalleriet. To nemner departementet opp på fritt grunnlag. I tillegg er styreleiaren ved Museet for samtidskunst styremedlem i Nasjonalgalleriet. Fagleg og administrativt vert museet leidd av ein direktør tilsett på åremål for seks år om gongen. I 1998 var vitjingstalet 291 407 personar, og arbeidsinnsatsen i 1998 utgjorde i alt 37 årsverk. Med unnatak av eit eksternt magasin i leigde lokale er all aktivitet samla i den gamle hovudbygningen på Tullinløkka frå 1882. Nasjonalgalleriet har eit uomtvisteleg plassproblem.

Museet for samtidskunst

Museet for samtidskunst er statsinstitusjon underlagd Kulturdepartementet. Museet har eit styre på sju medlemmer oppnemnde av departementet, men tre av styremedlemene vert oppnemnde etter framlegg frå organisasjonen Norske Billedkunstnere (2) og dei tilsette ved museet. I tillegg er styreleiaren ved Nasjonalgalleriet styremedlem i Museet for samtidskunst. Fagleg og administrativt vert museet leidd av ein direktør tilsett på åremål for seks år om gongen. I 1998 var vitjingstalet 79 441 personar. Arbeidsinnsatsen i 1998 utgjorde i alt 35 årsverk. Museet for samtidskunst held til i det tidlegare hovudsetet til Noregs Bank på Bankplassen. I tillegg leiger museet eit magasinlokale. Lokala eignar seg i liten grad til føremålet.

Riksutstillingar

Riksutstillingar er statsinstitusjon underlagd Kulturdepartementet. Det gamle Riksgalleriet vart ved skipinga av Museet for samtidskunst innlemma i dette, men vart på ny fristilt og reetablert som Riksutstillingar frå 1996. Institusjonen har eit styre på fem medlemmer. Av desse oppnemner departementet tre på fritt grunnlag og ein etter framlegg frå Norske Billedkunstnere/Norske Kunsthåndverkere. I tillegg har styret ein representant for dei tilsette. Fagleg og administrativt vert tiltaket leidd av ein direktør tilsett på åremål for seks år om gongen. I 1998 utgjorde arbeidet ved Riksutstillingar 22 årsverk. Dei hadde same året 25 utstillingar på vandring, av desse var 14 eigenproduserte, og samla publikum utgjorde 124 835 personar.

Kunstindustrimuseet i Oslo

Kunstindustrimuseet i Oslo er knutepunktinstitusjon, dvs. at Kulturdepartementet stiller til rådvelde 60 pst. av det samla offentlege driftstilskotet og Oslo kommune dei resterande 40 pst. Dette er den einaste såkalla funksjonsdelingsinstitusjonen som er att i Oslo. Museet er organisert som ei stifting og vert leidd av eit styre på fem medlemmer; av desse er to oppnemnde av departementet, ein av Oslo kommune, ein av Foreningen Oslo Kunstindustrimuseums Venner og ein av dei tilsette. I 1997 hadde museet eit vitjingstal på 52 903 personar, men i 1998 gjekk dette ned til om lag 38 000. I 1998 utgjorde arbeidsinnsatsen i alt 23 årsverk. Museet, som vart skipa i 1876, held til i St. Olavs gate 1, og disponerer der ca. 6 000 rutemeter. I tillegg har dei eit fjernmagasin på ca. 500 rutemeter. Samlingane femner om 45 000 gjenstandar som i tid spenner frå mellomalderen til i dag. Hovudkategoriar er biletteppe, sølv, møbel, glas, porselen og keramikk. Vidare har museet samlingar av norsk og utanlandsk design, austasiatisk kunstindustri, og dessutan ei stor draktsamling, inkludert den kongelege draktsamlinga.

Norsk Arkitekturmuseum

Norsk Arkitekturmuseum er tilskotsinstitusjon med tilskot frå Kulturdepartementet over kap. 328 post 70 Nasjonale institusjonar. I 1998 hadde museet 4,5 faste stillingar, men den samla arbeidsinnsatsen var om lag 7,5 årsverk. Vitjingstalet var same året ca. 20 500 personar. Museet, som vart skipa i 1975, held til i Kongens gate 4, dvs. i same huset som Norsk Form, der det disponerer 1 200 rutemeter. I tillegg leiger dei 250 rutemeter i annan bygning til sam-

lingane av teikningar. Dei forvaltar ca. 200 000 arkitekturteikningar, 25 000 foto, dokumentsamling og ca. 100 modellar.

Henie-Onstad Kunstsenter

Henie-Onstad Kunstsenter mottok årleg driftstilskot frå Kulturdepartementet over kap. 322 post 78 Ymse tiltak. Institusjonen er organisert som ei stifting. Stiftinga eig det bygningskomplekset som institusjonen disponerer på Høvik-odden, men Bærum kommune eig tomta. Fyrste byggjesteget stod ferdig i 1968. Museet har ein representantskap som øvste organ. Dette har medlemmer frå Bærum kommune, Henie-Onstad Kunstsenters Venneforening, Akershus fylkeskommune, Norges Kunstnerråd, Bærum Næringsråd og Universitetet i Oslo. Representantskapen vel eit styre på sju medlemmer, der fire vert oppnemnde på fritt grunnlag, to etter framlegg frå Bærum kommune og ein for dei tilsette. Museet har dagleg leiar og dessutan kunstnarleg direktør. Båe er tilsette på åremål. Vitjingstalet var i 1998 nede i ca. 85 000 personar (grunna stenging etter brann), men låg i perioden 1994 - 1997 på mellom 110 000 og 130 000 personar årleg. Arbeidsinnsatsen utgjorde i 1998 nærare 20 årsverk. Talet på utstillingar var 23 i 1997, men noko mindre i 1998 og i 1999.

Tabell 8.1: Utgifter (1000 kr), besøk og årsverk 1998

	Løn	Husleige/ drift av bygningar	Andre driftsutgif- ter	Utgifter totalt	Besøk	Årsverk
Nasjonalgalleriet	11 289	19 011	11 512	41 812	291 000	37
Museet for sam- tidskunst	10 743	10 256	13 933	34 932	79 000	35
Riksutstillingar	7 245	1	11 949	19 194	125 000	22
Kunstindustri- museet i Oslo	7 974	1 278	4 116	13 368	38 000	23
Norsk Arkitek- turmuseum	1 870	1 530	1 862	5 262	21 000	7,5
Henie Onstad kunstsenter	7 549	3 194	7 511	18 254	86 000	19,6
Sum	46 670	35 269	50 883	132 822	640 000	144,1

¹ Husleige/drift av bygningar er ikkje spesifisert

² Talet er justert for å tilpassast nettobudsjettering

³ Finansinntekter/utgifter er ikkje medrekna

Tabell 8.2: Inntekter 1998 (1000 kr)

	Løyving/ Tilskot KD	Andre off. tilskot	Ymse inn- tekter	Billettinn- tekter	Andre eigeninn- tekter	Samla inn- tekter
Nasjonalgalleriet	38 444 ²		3 368			41 812
Museet for sam- tidskunst	33 782 ²		1 636			35 418
Riksutstillingar	20 447 ²		457			20 904
Kunstindustrim- seet i Oslo	4 386	3 669		1 076	3 743	12 874

Tabell 8.2: Inntekter 1998 (1000 kr)

Norsk Arkitektur- museum	2 628				2 200	4 828 ³
Henie-Onstad kunstsenter	2 520	7 185		2 827	6 097	18 629 ³
Sum	102 207	10 854	5 461	3 903	12 040	134 465

¹ Husleige/drift av bygningar er ikkje spesifisert

² Talet er justert for å tilpassast nettobudsjettering

³ Finansinntekter/utgifter er ikkje medrekna

Spørsmålet melder seg om det er den beste løysinga at viktige nasjonale museumsoppgåver på kunstområdet er fordelte på seks institusjonar innanfor eit sterkt avgrensa geografisk område. Når utgangspunktet er såpass fragmentert, kan ei samorganisering gje ei betre plattform for samordning og strategiutvikling. Spørsmål om tenleg arbeids- og oppgåvedeling må då løysast innanfor ein institusjon og ikkje mellom institusjonar, slik som i dag. Det kan dessutan gje betre heilskapstenking å ha ei leiing med eit breitt strategisk ansvar. Både faglege og administrative funksjonar vil kunna gjerast meir robuste, og fleksibiliteten i bruk av samlingar, lokale og personale vil verta større.

Kort formulert kan føremonene med ei samorganisering vera å finna på følgjande felt:

- Ei samorganisering vil gje eit breiare fagmiljø som både forskings- og formidlingsmessig vil kunna medverka til å løysa opp ein del tradisjonelle grenseliner og resultera i tverrgående prosjekt og formidling der arkitekturhistorie, designhistorie, kunsthåndverk, kunstindustriprodukt og biletkunst vert sett inn i ein heilskap;
- Ein samla institusjon vil verta meir jambyrdig med kunstmuseum i andre land, som det er viktig å samarbeida med. Dei internasjonale kontaktane vil såleis kunna styrkjast gjennom å skipa ein fagleg tyngre institusjon;
- Ei samla gjennomtenking av utstillingsplanar og bruken av disponible utstillingslokale vil opna for fleksible løysingar;
- Ei samla tilnærming til løysing av magasinbehovet vil kunna gje eit meir rasjonelt resultat enn separate tilnærmingar. Det kan òg tenkjast magasinløysing knytt opp mot ei felles konserveringsteneste, jf. nedanfor;
- Alle institusjonane har behov for tekniske konserveringstenester. Ved ei samordning av denne funksjonen i eitt konserveringsmiljø vil det verta lagd til rette for fagleg kvalitetsheving gjennom spesialisering, breitt fagmiljø og avansert teknisk utstyr;
- Det vil liggja til rette for ei heilskapleg tilnærming til IKT-oppgåvene, der det hittil har vore vanskeleg å etablere stabil kompetanse. På dette feltet er standardiseringsbehovet berrsynt, og dessutan vil det vera mykje å vinna på å sjå utstyrsbehovet under eitt;
- Eitt samla kunstfagleg bibliotek og arkiv vil leggja mykje betre til rette for forskning og andre studiar enn den noverande fragmenterte situasjonen med 5-6 fysisk skilde einingar;
- Fullgod sikring av bygningar og samlingar vil i framtida krevja ein fast tryggingstab som arbeider med desse problemstillingane. Dette vil lettast kunna gjennomførast innanfor ramma av ein stor institusjon;
- Organisert som ein stor institusjon i staden for seks mindre vil det verta

lagt betre til rette for profesjonell, kvalifisert og mindre sårbar personalforvaltning og budsjett- og økonomistyring. Innanfor *ein* institusjon vil det opnast for større fleksibilitet i bruken av personalressursane når alle tilhøyrer ein samla stab;

- For resten av kunst- og kunstindustrimusea i landet vil det kunna vera ein føremon å samhandla med ein sentral part på feltet. Fagleg og prosjektbasert nettverksbygging mellom det nye museet og dei andre kunst- og kunstindustrimusea vil òg kunna verta lettare og meir målretta.

Departementet meiner på denne bakgrunn at det er mykje som talar for å tilrå ei organisatorisk samanslåing av dei seks nemnde institusjonane for på den måten å skapa ei meir slagkraftig eining innanfor museumsarbeidet på kunstområdet.

Integrering av Riksutstillingar i ein ny, samla institusjon krev ein særskild kommentar. Ulikt situasjonen i Sverige er Riksutstillingar i Noreg avgrensa til å gjelda kunstområdet. I museumsutgreiinga vart det teke til orde for at det burde vurderast å utvida ansvarsfeltet til å gjelda heile det museumsfaglege temafeltet og ikkje berre kunst. Departementet meiner det ikkje er grunnlag for å gjera ei endring i den leia. Mykje har endra seg sidan ideane om å spreia kultur over resten av landet frå eit sentralorgan vart materialiserte i tida etter andre verdskrigen. Som integrert del av eit samla kunstmuseum kan derimot kompetansen i Riksutstillingar utnyttast til å vitalisera formidlingsarbeidet både innanfor institusjonen og i høve utstillingsstader elles i landet. Den samordnande turneringsdimensjonen i noverande verksemd skal såleis vera ein viktig del av arbeidsoppgåvene innanfor den nye institusjonen. Dersom Riksutstillingar vert inkorporert i eit nytt nasjonalt kunstmuseum, vil ein mellom anna oppnå følgjande:

- Riksutstillingar vil kunna spela på eit mykje breiare spektrum av fagkompetanse og dermed planleggja ein både kvalitativt betre og fagleg breiare utstillingsprofil;
- IKT-utviklinga tilseier at prinsipp og praksis for å formidla kunst, informasjon om og forståing for kunst vert underlagde ei kontinuerleg fagdidaktisk drøfting. Mellom anna lyt spørsmålet til kvar tid stillast om kva som bør sendast fysisk rundt i landet, og kva som kan formidlast meir effektivt gjennom virtuelle utstillingar tilgjengelege via Internett;
- Riksutstillingar vil vera del av eit fagmiljø med stor fagleg autoritet overfor dei aktørane ein samhandlar med;
- Riksutstillingar vil ha tilgjenge til store og viktige samlingar;
- Det nasjonale kunstmuseet vil få ein sterkare formidlingsprofil og eit verkty til å halda god kontakt med og få til eit godt samarbeid med regionale kunstinstitusjonar og andre støttepunkt rundt om i landet.

Ei samorganisering vil òg gje nye perspektiv og løysingsmodellar når det gjeld utbyggingsbehovet for fleire av dei nemnde musea, jf. kap. 9.5.4.

Det kan sjølvsagt reisas innvendingar mot ei samorganisering av noverande seks institusjonar i Oslo-området. Med utgangspunkt i institusjonstradisjon, innarbeidd strukturtenking og ynsket om institusjonelt sjølvstende vil det sikkert kunna hevdast at det er betre å vidareutvikla institusjonane slik dei er i dag. Somme vil ottast for å missa fagleg autonomi for spesialfelt innanfor ein heilskap som skal femna så vidt. Mot dette kan med stor rett hevdast at strukturar og organisatoriske einingar ikkje er mål i seg sjølve. For å motverka

tilstivning og fragmentering er det på sin plass å vurdera nye konstallasjonar som fremjar heilskapstenking. Det lèt seg gjera å ivareta ulike faglege perspektiv innanfor ei vidare institusjonell ramme. Departementet vil difor setja i gang ein prosess og dialog med dei aktuelle institusjonane og tilskotspartane med sikte på å samorganisera dei seks tiltaka til eit nytt nasjonalt kunstmuseum. Overfor Bærum kommune vil det frå statleg side måtta leggjast til grunn at kommunen i framtida tek eit samla økonomisk ansvar for drift, vedlikehald og bygningsmessig oppgradering av anlegget på Høvikodden, medan staten gjennom det nasjonale kunstmuseet tek ansvar for dei faglege funksjonane. Overfor Oslo kommune vil staten leggja til grunn at dersom staten gjennom det nasjonale kunstmuseet skal ta på seg det samla ansvaret for offentleg driftstilskot til det noverande Kunstindustrimuseet, bør dette avreknast slik at kommunen tek tilsvarende meiransvar for musea på tilskotsordninga.

Når det gjeld organisasjonsform for eit nytt nasjonalt kunstmuseum, tykkjest det mest naturleg å skipa ei stifting med ansvar for alle driftsoppgåvene, men likevel slik at dei statlege samlingane framleis skal vera statleg eigedom, ein modell som er følgd til dømes ved organiseringa av Norsk museum for fotografi - Preus fotomuseum. Dette vil verta utgreidd nærare som del av den prosessen som må setjast i gang for å realisera intensjonane. Ei rad andre spørsmål vil òg måtta greiast ut undervegs. Det må særleg strekast under at berre tre av dei seks institusjonane er statsinstitusjonar, medan dei tre hine er private rettssubjekt, stiftingar, som berre kan omdannast eller avviklast i samsvar med føresegnene i vedtektene for dei respektive institusjonane og etter vedtak i dei organa som er tillagde slik kompetanse.

Jamvel om det visseleg kan oppnåast ein viss rasjonaliseringsvinst når det gjeld økonomisk-administrative arbeidsoppgåver, er det eit endå viktigare siktemål med denne samorganiseringa å skapa ei meir slagkraftig museumseining både i nasjonal og internasjonal samanheng. For å gje den nye institusjonen eit best mogleg utgangspunkt er regjeringa budd på å gå inn med auka driftsressursar.

Den planen som er skissert ovanom, har vore drøfta med leiinga ved dei respektive institusjonane.

8.2.3.3 Samordning og samarbeid som grunnlag for finansieringsordning

Under kap. 6.2.1. vart det gjort nærare greie for dei ulike gruppene av museum som Kulturdepartementet har ansvar for:

- statsinstitusjonar (Nasjonalgalleriet, Museet for samtidskunst, Riksutstillinger og Arkeologisk museum i Stavanger)
- nasjonale institusjonar, for tida femten
- knutepunktinstitusjonar, for tida elleve
- museum på tilskotsordninga, for tida 258 tilskotseiningar.

Departementet meiner den noverande inndelinga er utilfredsstillande av fleire grunnar:

- a) Den noverande populasjonen av statlege museum (utanom universiteta) og heilt ut statsfinansierte tilskotsmuseum utgjer alt i alt ein noko tilfeldig totalitet som på ingen måte kan seiast å dekkja opp det spekteret av dokumentasjonsoppgåver som ein nasjonal museumspolitikkk må ha omsut for. Viktige område som til dømes fiskeri, sjøfart, kysttrafikk eller kystkultur i

breiare meining fell heilt utanom dei saksfelta som desse institusjonane arbeider med. Går ein museumsgruppa kritisk etter i saumane, er det knapt nokon som kan seiast å arbeida med eit skikkeleg nasjonalt perspektiv i den meining at dei dekkjer og verkar i heile landet. I hovudsak er ordninga med nasjonale institusjonar ei statleg finansieringsordning utan definerte faglege oppgåver;

- b) Det kan gjevast mange døme på at institusjonar som høyrer inn under tilskotsordninga, dekkjer museumsfunksjonar som har interesse langt utover den regionen eller det fylket tiltaket er lokalisert i. *Sandefjordmuseenes* dokumentasjon av norsk kvalfangst, *Gjenreisingsmuseet* i Hammerfest sin dokumentasjon av den tyske nedbrenninga av Finnmark og Nord-Troms eller dokumentasjonen av kopardrifta på Røros i regi av *Rørosmuseet* vil det vera nokså meningslaust å klassifisera som berre lokale/regionale tiltak. Jamvel innanfor saksfelt der eit statleg museum har eit samla dokumentasjonsansvar, vil ein måtta venda seg til ein institusjon på tilskotsordninga for å få fullgod informasjon. Til dømes vil ein ikkje læra særleg mykje om den tysk-russiske krigføringa på Kola-halvøya 1941-44 ved å gå til Forsvarsmuseet i Oslo, men ei vitjing på Grenseland-senteret under Sør-Varanger museum vil ha stor meining;
- c) Jamvel om tilskotsordninga òg femner om mange små einingar, er ei ikkje lita gruppe volummessig på høgde med mange av dei nasjonale institusjonane og knutepunktinstitusjonane. 25 museum på tilskotsordninga hadde i 1998 samla inntekter (summen av offentlege tilskot og eigeninntekter) på meir enn 5 mill. kroner. Det var same året fem nasjonale institusjonar og seks knutepunktinstitusjonar som ikkje nådde opp på dette økonomiske nivået;
- d) Inndelinga i museum etter finansieringskjelde medfører at institusjonar som er lokaliserte same staden, men som har ulike finansieringspartar, i liten eller ingen grad etablerer samarbeid. Med tanke på at dei fleste institusjonane er små, er dette ei dårleg utnytting både av faglege og økonomiske ressursar.

Ei vidareføring av noverande ordningar med ei oppdeling i nasjonale institusjonar, knutepunktinstitusjonar og ei generell tilskotsordning vil etter departementet si vurdering ikkje gje den beste utviklinga vidare. Inndelinga har eit tilstivna preg med for stort innslag av fragmentering og for lite samordning.

I museumsutgreiinga vart det gjort framlegg om følgjande endringar når det galdt inndelinga av museum:

- Innføring av statlege og fylkeskommunale *ansvarsmuseum*. Den fyrstnemnde gruppa skulle fastsetjast etter ei vurdering av noverande nasjonale museum og eventuelle andre, med tanke på å vera ei gruppe museum som skulle ha spesielt nasjonalt ansvar, tematisk og/eller når det gjeld museumsfagleg kompetanse. Staten skulle ha det finansielle driftsansvaret. Dei fylkeskommunale ansvarsmusea skulle etablerast etter ei tilsvarende vurdering, men med fylkeskommunalt driftsansvar;
- Ordninga med knutepunktinstitusjonar burde avviklast og dei aktuelle institusjonane overførast anten til statlege eller fylkeskommunale ansvarsmuseum;
- Ordninga med øyremerkt museumstilsskot - kap. 328 post 60 - burde avviklast og midlane gå inn i rammetilskotet til fylkeskommunane. Dette framlegget var tufta på at museumsutvalet tilrådde innføring av ei museumslov, og at det då ikkje ville vera trong for øyremerking i tillegg.

I museumsutgreiinga er det formulert mange viktige tankar om samordning og samarbeid i museumssektoren, men det kan stillast spørsmål ved om det er tenkt dynamisk nok. Som utgangspunkt for omgrepet ansvarsmuseum, jf. kap. 12.2 og 15.1.3 i utgreiinga, ligg ein del tankar om nettverksbygging og organisering som tvillaust har mykje føre seg. Men oppdelinga i kategoriane *statlege ansvarsmuseum*, tufta på noverande statsinstitusjonar og heilt ut statleg finansierte tilskotsinstitusjonar, og *ansvarsmuseum på fylkesnivå* er ei modellskisse som i for stor grad gjer kulturpolitisk organisering til ein funksjon av forvaltningsnivå. I staden for å sikta mot fleire divisjonar av museum bør fokus setjast på betre strukturering og organisering, m.a. med sikte på å knyta tiltak forvaltningsmessig i hop på ein slik måte at dei kan inngå som aktørar i eit nasjonalt nettverk. Målet bør vera eit dynamisk samspel mellom alle musea som mottek statstilskot frå Kulturdepartementet.

Forvaltningsmessig vil det alltid vera lett å leggja opp til finansieringsordningar der eitt forvaltningsnivå har det heile og fulle ansvaret for eit tiltak. Men departementet meiner prinsipielt at det på museumsområdet berre reint unnataksvis vil vera rett at staten skal ha det samla økonomiske driftsansvaret for eit museum. For det fyrste vil eit slikt tiltak ha direkte og indirekte sysselsetjingseffektar som fyrst og fremst kjem regionen til gode. Dei lokale økonomiske ringverknadene av eit museum med mange tilsette og stort vitjingstal, vil vera monalege. For det andre vil museet som kunnskapsformidlar og kulturinstitusjon i breiare meining vera langt viktigare for dei som kan nå fram dit til dømes innanfor ei reisetid på ein time, enn for folk elles i landet. For det tredje vil innhaldet i museet òg dreia seg om lokal og regional historie, jamvel om det i tillegg har dimensjonar som femner vidare.

Føremøne med ei regional samordning og utvikling av fagleg levestandard museumseiningar vil m.a. vera dei følgjande:

- a) Ein samordna institusjon med eit samla ansvar for kulturvernet innanfor ein region, eit distrikt eller eit fylke vil kunna få ein meir solid budsjettmessig basis. Slike institusjonar vil vera meir robuste, med tilhøyrande evne til å takla skifte av personale i nøkkelposisjonar, til å handtera uventa situasjonar med behov for rask fagleg innsats, til å førestå ei samla planlegging og til å fungera som premissleverandørar i plan- og avgjerdsprosessar på kommunalt, fylkeskommunalt og statleg nivå. I mange delar av landet er t.d. ikkje samarbeidet mellom musea og reiselivsbedriftene så utbygd som det burde vore. Å nytta ut det reiselivspotensialet som eit stort tal museum og andre kulturminne utgjer, krev at reiselivet har ein samhandlingsmotpart som har administrativ og fagleg kapasitet til å leggja fram prospekt, tilbod og opplegg som reiselivet kan ta stilling til;
- b) På konservatornivå vil ein samordna institusjon kunna ha fleire stillingar. Dette opnar for å rekruttera frå eit breiare spektrum av fagutdanningar og for å få på plass eit kvalifisert fagleg miljø ved institusjonen. I nokre tilfelle vil ei regional samordning dessutan innebera ein institusjon som femner over eit breiare fagfelt, med det potensialet for ei vidare formidling av samanhengar som kan liggja i dette;
- c) Medan små institusjonar gjerne kjøper tekniske konserveringstenester no og då for å få behandla einskildgjenstandar, vil eit større museum kunna tilsetja teknisk konservator i full stilling. Dette vil kunna gje kontinuerleg fagleg tilsyn med det samla gjenstandstilsynet som vedkomande museum forvaltar. Vedkomande fagperson vil i tillegg til konkret gjenstandskonservering etter ein samla plan, kunna gje råd og rettleiing om

- oppbevaring og oppbevaringsvilkår, dvs. driva førebyggjande konservering;
- d) Større institusjonar vil kunna tilsetja museumspedagogar i full stilling. Eit pedagogisk team vil kunna utarbeida fagdidaktiske opplegg tilpassa ulike alderssteg, ikkje berre for utstillingane ved hovudsetet for museet, men òg for dei mindre anlegga og utstillingane som måtte finnast i vedkomande distrikt eller region. Vidare vil det i mange tilfelle kunna vera naturleg å tilleggja dette personalet ansvaret for å formidla faste kulturminne i området;
- e) Både små og store museum forvaltar verneverdige bygningar. Etter kvart som den eldre generasjonen av bygningshandverkarar - som i større eller mindre grad meistrar eldre teknikkar - døyrt ut, vert det meir og meir naudsynt for musea å ha tilgang til handverkarar som er særskilt kvalifiserte for antikvarisk bygningsvern. Hittil har det lokale kulturkontoret eller bygdemuseet ofte kunna kontakta ein eldre bygningsmann når konkrete vedlikehaldsbehov melde seg. Ein yngre ferdighusbyggjar kan ikkje forventast å ha dei rette kvalifikasjonane for slike oppdrag. Om ikkje dei om lag 5 000 verneverdige husa ved musea dei komande tiåra skal verta gradvis omskapte til Potemkin-kulissar, lyt sektoren tilførast ein stab av handverkarar som får særskild opplæring i vedlikehald og istandsetjing av eldre bygningar. Dette behovet vil òg gjera seg gjeldande for det endå større talet av verneverdige bygningar i privat eige. Dersom musea har ein stab av dugande handverkarar for slike oppgåver, vil desse kunna spela ein viktig rolle i det antikvariske bygningsvernet i breiare forstand. Dei vil kunna utføra oppdrag både for Riksantikvaren og private;
- f) Musea har etter kvart fått ansvar for ei rad tekniske kulturminne, innretningar og gjenstandar som krev særskild teknisk kompetanse for vedlikehald, drift og demonstrasjon. Tilsyn med og bruk av teknologi som er meir enn 50 år gamal, kan musea ikkje basera seg på å dekkja opp gjennom lause korttidsengasjement. Dersom institusjonen har eit vidt nok ansvarsfelt, vil det vera realistisk å sikra slik kompetanse i eiga stilling ved museet;
- g) Dei eldre gjenstandssamlingane ved små og store museum rundt om i landet speglar av lokale særkjenne i dei materielle kulturytringane. Jamvel om det er mykje overlapping, har variasjonsbreidda eit verde i seg sjølv. Når det gjeld tilfang frå det siste hundreåret, der meir og meir dreier seg om masseproduserte gjenstandar, må det derimot stillast andre og strengare krav til innsamlingsplanar og samordna tiltak. Innanfor ein region er dette meir enn berrsynt, men samordninga må skje på nasjonalt nivå med. Dersom eit museum i fylke A har teke vare på eit nyare fiskefarty av type X, bør kystmuseet i fylke B heller oppmodast til å ta vare på eit farty av type Y. God ressursutnytting vil tilseia at ein i overlapp mange tilfelle berre kan leggja opp til å dokumentera eit nærare definert fenomen *ein* stad i landet, og det bør skje ved den institusjonen og i det området av landet det er mest naturleg. Tørrfiskproduksjon bør fyrst og fremst dokumenterast og formidlast i Lofoten og plogproduksjon på Jæren. Eit storskala sagbruk er verna i Namdalen, og då får dette vera hovudarenaen for dokumentasjon av denne teknologien for heile landet.

På dette feltet har Norsk museumsutvikling ei viktig rolle å spela som overvaker, samordnar og informasjons- og budsjettknutepunkt. Det er rimeleg å leggja til grunn at di sterkare formell posisjon det statlege samordningsorganet

vert gjeve i høve dei musea som skal inngå i det nasjonale nettverket, di betre samordning. Organet må kontinuerleg gjera vurderingar om kva for institusjonar og fagpersonar som bør stå i kontakt med kvarandre utover fylkesgrensene, og sjå til at Museumsnett Noreg vert bygd ut med informasjonssider og gjenstandskatalogar, slik at dei ulike institusjonane kan tilførast tilstrekkeleg informasjon om kvarandre. Gjennom agerande bruk av prosjektmidlar, kurs og konferansar vil dei kunna syta for at sektoren heng i hop på tvers av institusjons- og fylkesgrenser og dermed òg medverka til å heva kompetansen at dei ulike gruppene av fagfolk innanfor musea. For å gje samordningsorganet handlingsrom og kraft til å påverka vil det vera viktig å stilla til rådvelde monalege midlar til utviklingstiltak, gjennomføring av ymse prosjekt og verneplanar.

Ein aktiv statleg strategi med sikte på å få fram ein meir tenleg museumsstruktur med eit nettverk av levedøre einingar vil måtta innebera at Norsk museumsutvikling i samarbeid med dei respektive fylkeskommunane, kommunane og musea drøftar seg fram til tenlege løysingar frå region til region. Der det vert oppnådd semje om konsoliderte institusjonar, må det i samråd med fylkeskommunen vurderast om det som no skal gjevast statleg driftstilskot via fylkeskommunen (på 60-post), og i den grad dette vert resultatet, vil tilskotsordninga halda fram, men med eit strammare regelverk. Alternativt kan det gjerast avtale om statstilskot direkte til institusjonen (på 70-post), men slik at staten dekkjer inntil 60 pst. og regionen minst 40 pst.

I somme unntakstilfelle kan det verta aktuelt å opna for særskilde øymerkerte tilskot for å ivareta særskilde oppgåver, utan motkrav om regional medverknad. I fyrste rekkje kan dette verta aktuelt i tilfelle der dokumentasjon og formidling av minoritetskulturar er inne i biletet. Arbeidet med å gjennomgå heile landet på denne måten skal gjennomførast i løpet av ein femårsperiode. Denne gjennomgangen skal munna ut i ei kvalitativ oppgradering av musea over heile landet og er den største einskildsatsinga som vert presentert i denne meldinga.

Norsk museumsutvikling bør på statleg nivå vera det faglege og budsjettmessige tilknytingspunktet for *alle* musea, av di det er eit overordna mål at alle musea som i framtida får statlege driftstilskot, skal inngå i eitt nasjonalt nettverk. Norsk museumsutvikling lyt syta for *permanente* sambandsliner mellom tematisk nærskylde institusjonar og *temporærenettverksrelasjonar* ved gjennomføringa av ymse prosjekt.

Norsk museumsutvikling må samhandla nært med fylkeskommunane i høve alle musea der finansieringsansvaret er delt. For desse institusjonane bør oppfølgings-, tilsyns- og kontrolloppgåvene for den einskilde budsjetterminen liggja til fylkeskommunen. Det same gjeld oppnemning av offentleg oppnemnde styrerepresentantar.

8.2.4 Kompetanse- og samordningsorgan

I dei einskilde fagkapitla er det tidlegare i denne meldinga gjort greie for noverande sentrale fagorgan innanfor dei aktuelle saksområda, Riksarkivaren, Statens bibliotektilsyn, Nasjonalbiblioteket, Riksbibliotektenesta og Norsk museumsutvikling. I tillegg skal nemnast Noregs forskingsråd, som har to tiltak med direkte tilknytning til arkiv, bibliotek og museum. Det eine er eit nettverk for museumsforskning. Det har eksistert sidan 1992 som eit tiltak

som finansierer seminar og konferansar med tema som har relevans for FoU-aktivitet i musea. Det andre er programmet for bibliotekforskning, som høyrer inn under Noregs forskingsråds område for kultur og samfunn. Programmet vart etablert med verknad frå 1996, då dei fyrste stipenda vart delte ut. Programmet skal vara ut 2001. Målet for programmet er å få fram kunnskap som er tufta på forskning om bibliotek og andre informasjonsformidlande institusjonar i ei tid då politiske og sosiale endringar og den digitale revolusjonen gjer vilkåra annleis for korleis desse institusjonane må fungera i samfunnet.

Den noverande oppdelinga av organ som har ei blanding av samordnings-, utviklings- og forvaltningsansvar innanfor arkiv, bibliotek og museum, har vakse fram over lang tid. Det einaste relativt nye organet er Norsk museumsutvikling, som vart fast etablert i 1994.

I kapittel 3 er det gjort nærare greie for fellesdraga mellom arkiv, bibliotek og museum og dei utviklingstrekka som ser ut til å føra desse sektorane endå tettare saman. Her er det tvillaust eit veksande samarbeids- og samordningspotensial, og for å gje slike utviklingstrekk gode rammevilkår tek departementet sikte på å greia ut grunnlaget for å etablere eit nytt fellesorgan for arkiv, bibliotek og museum. Med dette som utgangspunkt meiner departementet det er overlag viktig å skapa gode rammevilkår for samhandling og samarbeid mellom sektorane. Jamvel om ein kan oppnå ein del med å etablere samarbeidskonstellasjonar mellom eksisterande organ, vil det beste vera å skipa eit nytt fellesorgan slik at strategitenking og utviklingsarbeid kan skje innanfor ein og same organisasjon og ikkje berre vera samhandlingstema mellom separate organisasjonar. Med eit fellesorgan vil det vera mykje lettare å få gjennomarbeidd strategiske retningar og vegval som tek tilstrekkeleg omsyn til dei faktiske fellesinteressene og -oppgåvene på feltet. Både eksisterande og nye utviklingstiltak vil i mykje større mon kunna vurderast i samanheng.

Kulturdepartementet vil i nært samarbeid med dei involverte fagmiljøa og delsektorane setja i gang ein utgreiingsprosess med tanke på å etablere *ABM-utvikling - Kulturdepartementets samordningsorgan for arkiv, bibliotek og museum*. Eit hovudspørsmål vil vera å få gjort ei vurdering av kva ein kan oppnå ved å integrere noverande Statens bibliotektilsyn og Norsk museumsutvikling i det nye organet. Utgangspunktet vil vera at dei skal ha dei same oppgåvene som i dag, men i tillegg arbeida med samordning mellom felte der dette er naturleg og naudsynt. Vidare vil det vera naturleg å sjå nærare på samhandlinga mellom eit nytt fellesorgan og Nasjonalbiblioteket. Mellom anna vil det vera aktuelt å vurdere om det nye organet bør tilleggjast det innhaldsmessige ansvaret for Kulturnett Noreg.

Når det gjeld dei eksisterande oppgåvene til Riksarkivaren, er det ingen som no peiker seg ut for å verta overførte til eit nytt organ. Men eit fellesorgan for heile ABM-sektoren bør ha arkivoppgåver i tilknytning til klare fellesbehov med bibliotek- og museumssektorane. Det kan gjelda visse funksjonar innanfor privatarkivarbeid, dessutan bevaringsarbeid i høve til spesielle materialgrupper som t.d. foto, film og video. Vidare kan det gjelda fellesløysingar og opplæring innanfor teknisk konservering og løysingar for digitalisering. Arbeidet med arkivoppgåver innanfor eit nytt organ vil i stor mon vera ei nyetablering.

Eit nytt organ vil utgjera ei høveleg fagleg og organisatorisk eining når det gjeld samarbeid med Noregsnettrådet, Riksbibliotektenesta og andre organ

når det gjeld spørsmål om arkiv, bibliotek og museum i samspel med høgare utdanning og forskning. Vidare vil samordningsorganet kunna samarbeida med Noregs forskingsråd om overgripande spørsmål som gjeld FoU-aktivitet innanfor arkiv, bibliotek og museum. Eit nytt organ vil dessutan kunna ha oppgåver i høve til Riksantikvaren og dei delane av kulturminnevernet som i fyrste rekkje gjeld museum, men òg delvis arkiv og bibliotek.

Under føresetnad av at utgreiingsfasen endar opp med eit fagleg grunnlag for å setja i verk ei slik nyorganisering, vil Kulturdepartementet dinest etablere ei arbeidsgruppe som skal førebu og gjennomføra etableringa av det nye samordningsorganet. I denne samanhengen vil det òg vera naturleg å sjå nærare på drøftingar og framlegg i tidlegare utgreiingar, mellom anna utgreiinga om organiseringa av samordnande og rådgjevande nasjonale bibliotekfunksjonar frå 1995, der det i den etterfølgjande høyringsruden - særleg frå folkebibliotekhald - vart lagt stor vekt på behovet for å sjå heile biblioteksektoren i samanheng. Arbeidsgruppa vil òg få i oppgåve å vurdera om andre statlege organ enn Norsk museumsutvikling og Statens bibliotektilsyn, eller funksjonar i andre organ, kan høva inn i det nye organet.

8.3 Standardheving og utviklingstiltak for arkiv, bibliotek og museum

8.3.1 Innleiing

Alt i alt skisserer Regjeringa i denne meldinga ei opptrapping av dei statlege driftsløyvingane til arkiv, bibliotek og museum med til saman 414 mill. kroner utover noverande løyvingsnivå i løpet av den komande femårsperioden. Den årlege budsjettmessige oppfølginga vil vera avhengig av den økonomiske utviklinga og budsjettsituasjonen. Det må såleis på vanleg måte takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga.

Planen om eit nytt samordningsorgan for arkiv, bibliotek og museum inneber ikkje at målet er å tvinga fram eit fullstendig organisatorisk samanfall mellom institusjonstypane. Det er heller ikkje meininga å undertrykkja dei sektorspesifikke særdraga for å skapa eit tilsynelatande homogent system. Men i eit overordna, strategisk perspektiv er det så mange føremoner ved å sjå dei tre områda samla at det framstår som rett å gjera ei snarleg utgreiing av eit slikt grep. På den måten kan ein gje samarbeids- og samordningsprosessar på tvers av sektorgrensene gode vokstervilkår. På institusjonsnivå vil nok tilnærmingstendensane mellom arkiv, bibliotek og museum måtta ta ei viss tid før dei materialiserer seg i meir omfattande form. I mange samanhengar vil nok difor nærare samordning mellom institusjonar innanfor sektorane vera mest naturleg.

8.3.2 Kombinert tiltaksmodell for utviklinga innanfor arkiv, bibliotek og museum

På *museumsfeltet* er det m.a. gjennom museumsutgreiinga dokumentert til dels store problem ved musea med å ha oversyn over samlingane sine og med magasin- og lagringstilhøve. Det er rett nok skilnad mellom musea, men mange av dei har dårlege tilstandar på feltet. I museumsutgreiinga er det tilrådd å gjennomføra ein tidsavgrensa revitaliseringsplan, kalla REVITA-pla-

nen, for norske museum, med hovudvekt på førebyggjande konservering og etablering av IKT-basert oversyn over samlingane, for på den måten å gjera dei meir tilgjengelege for eit breitt publikum. Planen er òg inspirert av tilsvarande, vellukka aksjonar i Nederland og Sverige, dels òg i Storbritannia.

REVITA-planen galdt registrering, bevaring og revitalisering av museums-samlingar, og bakgrunnen for at museumsutvalet lanserte dette framlegget, var at det både den generelle museumsstatistikken og ei særskild undersøking i Trøndelagsfylka hadde dokumentert store restansar når det galdt registrering av samlingane, dessutan at store delar av samlingane hadde dårlege oppbevaringstilhøve. Det vart vist til at det måtte eit krafttak til for å koma til rette med situasjonen. Museumsutvalet gjorde difor framlegg om eit femårsprogram for betre bevaring av samlingane. Konkret er det tale om ein plan for registrering og førebyggjande konservering, og målet med programmet var at musea skulle få betre oversyn over og sikrere lokalitetar for samlingane, slik at dei kunne revitaliserast og koma betre til sin rett både i intern bruk og overfor publikum. Det vart gjort framlegg om at Kulturdepartementet tok initiativ til eit femårig bevaringsprogram og til å samordna prosjektet vart det gjort framlegg om ein eigen prosjektorganisasjon i Norsk museumsutvikling. Samla kostnadsramme for den statlege innsatsen i planen vert sett til 380 mill. kroner, fordelt over fem år. Summen svarar til dei midlane som i åra 1989-1994 gjekk til musea gjennom ulike former for arbeidsmarknadstiltak.

REVITA-planen skapte stor åtgaum i museumsmiljøa, og høyringsfråseg-nene ber tydeleg preg av at musea ventar ein målretta innsats på feltet i sam-svar med opplegget i utgreiinga.

Men det kan lett peikast på liknande problem som på museumsfeltet inn-anfor delar av norsk bokarv og på arkivområdet. Med utgangspunkt i at behova i stor grad er likearta innanfor arkiv, bibliotek og museum, bør difor eventuelle tiltak av REVITA-karakter samordnast.

Mange moment talar likevel imot å organisera innsatsen som tidsavgrensa tiltak. Sjølv om ein tidsavgrensa tiltakspakke slik museumsutvalet gjorde framlegg om, vil ha mange positive verknader, er det eitt vesentleg svakt punkt ved slike opplegg: det er tvilsamt om ein vil makta å løysa alle problema med tidsavgrensa skippertak. Behovet for og ynska om å utvida perioden vil utan tvil dukka opp når prosjektperioden nærmar seg slutten. Dette har ein sett i mange museum som har gjort drifta si avhengig av omframme arbeidsmarknadsmidlar. Dette er òg situasjonen i Sverige og dels i Nederland etter at deira tiltaksplanar er avslutta eller er i ferd med å fasast ut.

Røynslene frå prosjekt som var tufta på dei tidlegare arbeidsmarknadsmid-lane, viser òg at kort gjennomføringstid kan innebera ein risiko for at proses-sen går litt over stakk og stein, og at den reelle effekten ikkje alltid står i høve til ressursbruken. Dei konkrete behova og oppgåvene er dessutan for viktige til at dei einsidig skal gjerast avhengige av svingingar i arbeidsmarknadstil-taka.

På denne bakgrunnen vil departementet i staden satsa på tiltak med meir permanent karakter. Målet må vera å utvikla institusjonar og miljø som er betre rusta til å løysa oppgåvene sine, og der kompetansen og dermed tenes-tene overfor samfunnet får eit nivå som kan vara.

Departementet vil følgja to parallelle strategiar for å få best mogleg effekt av satsingane.

Den eine vil vera ei *generell styrking* av institusjonane, som gjev betre basistenester og samstundes sikrar best mogleg effekt av meir målretta satsingar. I den generelle styrkinga bør òg liggja kompetanseutviklande tiltak for dei tilsette, m.a. når det gjeld utnytting av IKT i bevaringsoppgåver.

Den andre strategien vil vera *målretta, tidsavgrensa satsingar*, som m.a. tek utgangspunkt i dei behova som REVITA-planen byggjer på, dvs. betre bevaringstilhøve for samlingar og arkivbestand og betre oversyn over og tilgang til materialet med hovudvekt på bruk av IKT.

Den generelle styrkinga vil i stor mon skje sektorvis. Dei målretta satsingane kan det derimot vera føremålstenleg å samordna på tvers av sektorgrensene, for å sikra at det ikkje går bort ressursar i dobbeltarbeid. M.a. kan det vera tale om omfattande digitaliseringsoppgåver som vil krevja kompetanse og teknisk utstyr som det vil vera ressursløynde å etablera som sektorvise tiltak. I samsvar med dette vil departementet dei komande åra satsa på ein tiltaksmodell som er todelt. Dels er det tale om permanente tiltak som skal gje generell standard- og kompetanseheving, dels er det tidsavgrensa, målretta tiltak, der utvikling og endring vil stå i fokus. For å sikra fleksibilitet og tilstrekkeleg handlingsrom for utviklingsprosjekt innanfor arkiv, bibliotek og museum vil ein setja av ein særskild pott til slike prosjekt. Her vil tema og tiltak kunna skifta over tid, men dei allokerte midlane vil vera tilnærma konstante innanfor dei tilgjengelege budsjetttrammene.

Dei ulike tiltaka bør ikkje alle koma samstundes. Departementet legg difor opp til at ein skal fordela oppstart av tiltaka over fleire år, slik at ein i 2005 har kome opp på fullt innsatsnivå. Det vert nedanfor gjort nærare greie for ein del aktuelle tiltak. Ytterlegare konkretisering av tiltaka, m.a. omtale av dei målretta og tidsavgrensa tiltaka, vil koma i dei årlege budsjettproposisjonane.

8.3.3 Fellestiltak

I samband med at departementet vil greia ut grunnlaget for å skipa eit nytt fellesorgan for abm-sektoren, vil det òg vera behov for ein tiltakspakke som skal ta tak i oppgåver som er felles for arkiv, bibliotek og museum og som dermed stimulerer til nærare samarbeid mellom dei einskilte sektorane. Det planlagde fellesorganet er tiltenkt ansvaret for gjennomføringa for slike tiltak, i tillegg til at det skal ha ansvar for eksisterande og nye stimuleringsiltak, jf. nedanfor. Det gjeld utvikling av samarbeidsprosjekt, fellesoppgåver innanfor bruk av digitale medium, både publikumsretta bruk og utfordringane på bevarings-sida. Fellestiltaka omfattar òg handlingsplanar for bevaring av lyd, foto og levande bilete. Etter ein femårig opptrappingsplan vil dei skisserte fellestiltaka innebera ei årleg løyving på 74 mill. kroner utover noverande nivå. Den årlege oppfølginga vil vera avhengig av den økonomiske utviklinga og budsjettsituasjonen. Det vil såleis på vanleg måte måtta takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga.

8.3.4 Tiltak på arkivområdet

Det grunnleggjande og største grepet på arkivområdet er å gjennomføra ei omfattande kapasitetsoppbygging innanfor Arkivverket, slik at etaten vert sett i stand til å ta hand om dei nye og arbeidskrevjande oppgåvene med å bevare dei ulike formene for elektronisk arkivmateriale, både slikt som alt er skapt og

står i fare for å verta teknologisk utilgjengeleg, og framtidige saksdokument, der forvaltninga no står på terskelen til ei epokegjerande omlegging til elektronisk saksbehandling og arkivering. Etaten har høg fagleg kompetanse og ligg i internasjonal målestokk langt framme når det gjeld utvikling av metodar og verktøy for mottak, langtidslagring og tilgjengeleggjering av elektroniske arkiv. Men denne kompetansen er knytt til eit lite fåtal nøkkelpersonar, og ein er difor svært sårbar. Alt i alt har heile etaten i dag berre seks stillingar til å handtera alle slags oppgåver innanfor heile feltet elektroniske arkiv, som omfattar både utviklingsarbeid og operative oppgåver, og både bevarings- og formidlingstiltak. Fem av dei åtte statsarkiva har i dag ikkje ei einaste stilling på området.

Omfattande tilførsle av ressursar til Arkivverket vil vera naudsynt for å ivareta tradisjonelle oppgåver i ei tid med heilt andre teknologiske føresetnader enn tidlegare. Elektronisk lagra informasjon ligg føre i ei flyktig og forgjengeleg form. For arkivfunksjonen, som mellom anna går ut på å ta vare på informasjon i uendra form over lang tid, til dels for ei uavgrensa framtid, er dermed arbeidsgrunnlaget fundamentalt endra både i karakter og omfang. Rett nok er det den føremonen at elektronisk arkivering gjev langt meir kompakt lagring, slik at ein i framtida vil spare mykje magasinplass i høve til det som trengst for å oppbevare papirarkiv. Men på nesten alle andre måtar vil elektroniske arkiv vera meir arbeidskrevjande enn papirbasert arkivmateriale. Det vil såleis vera rett å seia at ein del av den effektiviseringsvinsten som ein oppnår i forvaltninga ved bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi, i røynda må betalast ved høgare kostnader på arkivområdet. Ein lyt i framtida ta dette aspektet med i dei samla kostnadskalkylane når ein legg planar og førebur tiltak for overgang til nye teknologiske løysingar i offentleg forvaltning.

Arkivverket må gjevast kapasitet både til å delta i utviklingsarbeid og til å ta hand om det elektroniske materialet som alt er skapt. Det er i internasjonal arkivtenking eit erkjent prinsipp at omsynet til framtidig bevaring av informasjon må takast med og teknisk innarbeidast i dei nye elektroniske informasjonssystema alt når dei vert utforma. Dermed vil ein spare ressursar i framtida. Det er likevel på det reine at det er operativ kapasitet til å ta hand om eksisterande materiale som vil krevja mest ressursar dei næraste åra. Ein rapport som vart lagd fram for Riksarkivaren i juni 1999, tyder på at arbeidet med å ta hand om bevaringsverdig informasjon frå det store mangfaldet av elektronisk baserte fagsystem i statsforvaltninga vil vera endå meir ressurskrevjande enn det ein tidlegare har hatt grunn til å tru.

Arbeidet med bevaring av elektronisk arkivmateriale i kommunesektoren er i utgangspunktet eit ansvar for kommunane kvar for seg, men i praksis vil det store fleirtalet av dei knapt kunna skaffa seg den kompetansen og det utstyret som skal til for å makta denne oppgåva på eiga hand. Truleg vil difor interkommunalt samarbeid vera den einaste realistiske vegen å gå. Å utvikla dei noverande interkommunale arkivordningane til å ta på seg permanente depotoppgåver for medlemskommunane, jf. kap. 8.2.1, tykkjest såleis å ha mykje føre seg.

Utover dette vil det vera behov for frå sentralt hald å formidla kompetanse og medvit om bevaringsutfordringane for elektronisk arkivmateriale. Dette kan skje som lekk i det ordinære tilsyns- og inspeksjonsarbeidet som Riksarkivaren er pålagt etter arkivlova, men i tillegg vil det krevjast kursverksemd

og anna form for rettleiing overfor kommunane. Slike tiltak vil venteleg ha størst effekt dersom dei kan kanalisert gjennom dei interkommunale arkivordningane. Endeleg vil det frå statleg hald òg kunna syna seg aktuelt å initiere utviklings- og utprøvingstiltak av ulike slag. Eventuell statleg medfinansiering av slike tiltak vil måtte sjåast i samheng med dei midlane som det planlagde samordningsorganet etter føresetnaden skal disponera. Statleg innsats i form av informasjon og opplæring for å utvikla arkivfunksjonane i kommunesektoren meir generelt vil òg vera eit strategisk viktig verkemiddel frå statleg hald.

Kapasitetsoppbygginga i Arkivverket for arbeidet med elektroniske arkiv vil for det aller meste gå med til å bevara og gjera tilgjengeleg arkivmateriale som er oppstått i elektronisk form, og dette må vera den høgast prioriterte oppgåva. Men i tillegg må ein del av innsatsen rettast inn mot arbeidet med å leggja til rette for formidling av papirbasert arkivmateriale i digital form. Dette vil skje innanfor ramma av Digitalarkivet, som ein mellom anna kan få tilgang til gjennom Arkivnett Noreg, jf. kap. 4.5.5 og 4.6.3. Registrering og konvertering av papirarkiv til digital form vil berre kunna omfatta utvalde delar av arkivseriar som er særleg etterspurde eller der potensialet for utvida formidling er særleg stort. Dette gjeld fyrst og fremst ulike former for demografisk kjelde-materiale. Metoden vil innebera ei effektivisering og demokratisering av tilgangen til viktig arkivinformasjon.

Innanfor feltet digitalisering av kulturarvsmateriale meir generelt er det elles behov for å få betre oversyn over kva som no er situasjonen på dei ulike områda. Her er det mange ulike aktørar og mange slags problemstillingar som reiser seg i eit meir langsiktig nasjonalt perspektiv, både når det gjeld tekniske metodeval, organisering, prioritering og arbeidsdeling. Departementet vil difor ta initiativet til ein statusrapport innanfor dette feltet, slik at ein får eit betre grunnlag for meir heilskapleg tenking og planlegging av vegen vidare. Dette vil elles vera ei naturleg oppgåve for det påtenkte samordningsorganet for arkiv, bibliotek og museum.

Dei nye bevaringsutfordringane i samband med elektronisk arkivmateriale kjem inn med full styrke samstundes med at arkivinstitusjonane enno i mange år vil ha fullt opp med å ta hand om tradisjonelt papirbasert arkivmateriale. Mange statsorgan har i dag unødig store kostnader til oppbevaring og avlevering av eldre materiale som ikkje er avlevert i tide, dels fordi dei ikkje har laga framlegg til eigne kassasjonsreglar, dels fordi Arkivverket ikkje har hatt kapasitet til inspeksjon og rettleiing. Det må dei næraste nærmaste åra koma fortlgang i kassasjons- og avleveringsarbeidet for å få bygd ned eit stort avleveringsetterslep i statsforvaltninga. Ein avgjerande føresetnad for dette er at Arkivverket til kvar tid har ledig magasinkapasitet til å ta imot avleveringar i turvande omfang.

Dei skisserte tiltaka på arkivområdet vil etter ei opptrapping over fem år representera ein årleg kostnad på 62 mill. kroner utover noverande løyvningsnivå. Den årlege oppfølginga vil vera avhengig av den økonomiske utviklinga og budsjettsituasjonen. Det vil såleis på vanleg måte måtte takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga.

8.3.5 Tiltak innanfor bibliotekfeltet

Med ca. 21 mill. besøk og 23 mill. utlån pr. år utgjer folkebiblioteka ein kulturinstitusjon med brei kontaktflate. Alle bibliotek går inn i ei omstillingstid, og endringane vil i stor grad vera knytte til utviklinga av IKT-bruken i samband med desentralisert utdanning, fjernlånstenester, innhenting og bearbeiding av informasjon og tilgang til databasar. Folkebiblioteka bør stimulerast til å utvikla nye og alternative samarbeids- og samordningsmodellar for organisering av bibliotektenester. Spesielt er det viktig at dei mange små bibliotekeininingane på kommunenivå kan utvikla samarbeid over kommunegrensene. Det er òg stort behov for etter- og vidareutdanningstilbod for personalet i folkebiblioteksektoren, særleg med tanke på å kunna utnytta IKT-potensialet i bibliotekarbeidet. Departementet legg opp til at det skal ytast ekstra midlar til utviklingsprosjekt for organisering av bibliotektenester. Samstundes skal kriteria for bruk av noverande prosjektmidlar i Statens bibliotektilsyn vurderast.

Den kontinuerlege vurderinga av bibliotektenester i budsjettsamanheng er og skal vera eit tema innanfor kommunar og fylkeskommunar. Det inneber at tiltak med budsjettkonsekvensar for å få til generell standardheving må vurderast av bibliotekkeigarane til kvar tid. Det er likevel grunn til å understreka dei mange positive verknadene som kommunar med målmedveten satsing på bibliotek kan visa til. Departementet vil ta initiativ overfor Kommunenes sentralforbund for å vurdere tiltak som kan vitalisera folkebiblioteka si rolle innanfor det kommunale systemet. Den statlege innsatsen når det gjeld folkebibliotek, vil i all hovudsak vera avgrensa til ei vurdering av generelle rammevilkår og ymse tidsavgrensa stimuleringsiltak.

Nasjonalbiblioteket er frå 1. januar 1999 etablert som *ein*institusjon. I tida framover er det ei viktig utfordring å rotfesta organisasjonen som ein heilskap med ei operativ avdeling i Rana og ei i Oslo. I tillegg vil bygging av nytt magasinareal og opprusting av den gamle bibliotekbygningen på Drammensveien måtta løysast for å gje dei publikumsretta funksjonane ved Oslo-avdelinga ei funksjonell ramme. Kulturdepartementet og Statsbygg førebur no dette prosjektet, og det er sett av midlar til vidare prosjektering i budsjettproposisjonen for 2000 frå Arbeids- og administrasjonsdepartementet. Kulturdepartementet vil koma attende til saka i ordinær budsjettsamanheng for 2001.

Meir generelle og langsiktige utfordringar knytte til det å fungera som eit moderne Nasjonalbibliotek er behovet for å utvikla depotbiblioteket ved avdelinga i Rana for på den måten å effektivisera delar av fjernlånsfunksjonane mellom biblioteka. Vidare er det eit klårt behov for å vidareutvikla digitale bibliotektenester med sikte på å kunna tilby betre og enklare tilgang til dei delane av Nasjonalbiblioteket sine samlingar som høver for digital formidling. Særleg viktige vil slike tenester vera i eit samspel med IKT-satsinga i utdanningssektoren.

Ny informasjons- og kommunikasjonsteknologi kan innebera at Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek i løpet av få år vil måtta leggja til rette heilt andre tenester enn i dag. Behovet for teknologisk kompetanse for å kunna handtera desse omstillingane kan tilseia at tiltaket vert samorganisert med Nasjonalbiblioteket. I den samanhengen må det setjast i gang tiltak for å kopiera og bevara eit omfattande masterarkiv med 17 000 lydbøker på 120 000 masterband. Dei eldste er over 40 år gamle.

Etter ei opptrapping over fem år vil årlege kostnader til dei skisserte tiltaka på bibliotekfeltet vera 72 mill. kroner utover noverande løyvningsnivå. Denne summen inkluderer òg dei tiltaka som er nemnde under kap. 8.3.6 nedanfor. Den årlege oppfølginga vil vera avhengig av den økonomiske utviklinga og budsjettssituasjonen. Det vil såleis på vanleg måte måtta takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga.

8.3.6 Fire nasjonale oppslagsverk

Utgjevinga av fire nasjonale oppslagsverk fell det naturleg å nemna i tilknytning til bibliotekområdet. Det gjeld Norsk Ordbok, Norsk Riksmålsordbok, Norsk Biografisk Leksikon og Historisk-kritisk Ibsen-utgåve. Dette er prosjekt som Kulturdepartementet tek sikte på skal vera avslutta til tohundreårs-markeringa av Grunnlova i 2014. Det er eit mål som krev auka innsats alt frå 2001.

Norsk Ordbok er i særklasse det tyngste og vanskelegaste av desse prosjekta. Det har hatt statstilskot sidan 1929 og vil med noverande framdrift fyrst vera slutført i 2060. Hovudkostnadene vert borne av Universitetet i Oslo, men i tillegg yter Kulturdepartementet eit tilskot. Norsk Ordbok er planlagt i tolv band og skal gje ei utfyllande vitskapleg framstilling av ordtilfang og ordbruk i norske målføre og nynorsk skriftmål med utførlege tydingar om staving, bøyning, dialektformer og bruksmåtar.

Norsk Riksmålsordbok er eit mykje mindre prosjekt. Det dreier seg om å konvertera den opphavlege utgåva i fire band til elektronisk form, slik at dei to seinare utgjevne supplementsbanda kan implanterast i det samla verket, dessutan anna supplerings- og oppdateringsarbeid med sikte på ei nyutgjeving av heile verket. Norsk Riksmålsordbok inneheld ordtydingar som stør seg tungt på litterære sitat frå det 19. og 20. hundreåret.

Norsk Biografisk Leksikon skal gjevast ut i ti band i perioden 1999-2005. Kulturdepartementet yter årleg tilskot. Det nye biografiske leksikonet vil innehalda om lag 6 000 personbiografiar. Verket skal gje informasjon om personar som har spela viktige roller i utviklinga av Noreg til det landet er i dag.

Historisk-kritisk Ibsen-utgåve er knytt til Senter for Ibsen-studier ved Universitetet i Oslo. Universiteta både i Bergen og Oslo, og dessutan Noregs forskingsråd, er all innstilte på å medverka med ressursar til prosjektet, men det vil vera påkravd med ei direkte statleg prosjektløyving for å få fullført den vitskaplege delen av arbeidet innan 2006; dinest kjem ein utgjevingsperiode. Prosjektet har som mål å byggja opp, både i bokform og i elektronisk versjon, ei komplett vitskapleg tekstutgåve av alle tekstar førte i pennen av Henrik Ibsen.

8.3.7 Tiltak innanfor museumsfeltet

På museumsområdet vil det vera avgjerande å gjennomføra dei strukturtiltaka som sikrar ei betre plattform for samarbeid og samordning mellom institusjonane. For å sikra heilskapstenkinga i denne omlegginga er det viktig at Norsk museumsutvikling får eit større og meir operativt ansvar som budsjettmessig kontaktpunkt for museum med statstilskot, jf. kap. 8.2.

Museumsutgreiinga frå 1996 dokumenterer eit klart behov når det gjeld tiltak for å få betre oversyn over og oppbevaringstilhøve for samlingane. I tillegg er det utan tvil eit stort uutnytta potensial i formidlingsarbeidet til musea. Regjeringa legg difor opp til ei reell satsing innanfor museumssektoren. Men

i staden for å laga eit skippertaksopplegg, slik museumsutgreiinga la opp til med REVITA-planen, vil det verta satsa på tiltak med meir permanent verknad.

Jamvel med ei restrukturering er det tale om mange museumseiningar, og den største økonomiske utteljinga vil difor koma på museumsfeltet. I samband med at Norsk museumsutvikling saman med fylkeskommunane gjennomgår museumsstrukturen i kvart fylke, skal det utviklast tiltak som gjev standardheving og auka kompetanse og aktivitet innanfor dokumentasjons-, bevarings- og vedlikehaldsfunksjonar. Her er det tale om å få til museumsfagleg sterke einingar som òg kan ha eit reelt grunnlag for å ta ansvar for dei mindre museumssamlingane. Eit viktig punkt er å etablera kvalifiserte konserveringstenester i kvart fylke. Det er naturleg å ta eit tak på dette feltet, både for å gjera noko med dei behova som ligg til grunn for REVITA-planen, men òg av di ein i åra framover får kandidatar frå konserveringsutdanninga ved Universitetet i Oslo. Der det ligg til rette for det, vil slike tenester verta skipa i tilknytning til eksisterande fagmiljø.

Det må vidare satsast ekstra på å opparbeida spesiell handverkskompetanse for vedlikehald av dei over 5 000 verneverdige bygningane ved musea og teknisk-industrielle kulturminne. Vidare må kapasitet og kompetanse aukast med tanke på å utarbeida formidlings- og undervisningsopplegg tilpassa ulike aldersgrupper.

Det er naudsynt å oppgradera samiske museum og leggja til rette for museumstiltak for nasjonale minoritetar og innvandrargrupper, jf. kap. 6.11.1. Departementet vil drøfta organiseringa og forvaltninga av dei samiske musea med Sametinget og dei involverte fylkeskommunane og kommunane. Utgangspunktet vil vera ynsket frå Sametinget om å få seg tillagt det samla forvaltningsansvaret for dei samiske musea.

Den skisserte planen for eit samla, nasjonalt kunstmuseum vil i etableringsfasen krevja ein viss auke i tilskota.

Etter ei opptrapping over fem år vil dei skisserte tiltaka på museumsområdet representera ein årleg kostnad på 202 mill. kroner utover noverande løyvningsnivå. Den årlege oppfølginga vil vera avhengig av den økonomiske utviklinga og budsjettsituasjonen. Det vil såleis på vanleg måte måtta takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga.

8.4 Lover og regelverk

8.4.1 Lov om arkiv

Lov om arkiv tok til å gjelda frå 1. januar 1999. Samstundes vart det fastsett ei omfattande forskrift om offentlege arkiv, som samlar og erstattar det meste av det tidlegare regelverket om arkiv i stat og kommune og innordnar dette under den felles lovheimelen som lova representerer. På ein del nærare spesifiserte område er Riksarkivaren anten direkte i lova eller gjennom forskrifta gjeven heimel til å fastsetja meir detaljerte føresegner og til å fatta vedtak i ein-skildsaker. Ein har med dette fått eit nytt og modernisert regelverk på arkivområdet, og det er i dag ikkje aktuelt å gjera substansielle eller prinsipielle endringar i dette lov- og regelverket. Mindre justeringar og formelle tilpassingar til tilstøytande lov- og regelverk må likevel vurderast kontinuerleg.

Gjennom den nye lova er mange brikker felle på plass på arkivområdet, og ein har ikkje minst fått eit ryddigare og meir oversiktleg regelverk og klårare administrative ansvarslinjer. Samstundes har Riksarkivaren fått meir krevjande og omfattande forvaltningsoppgåver enn tidlegare. Det er difor naudsynt å tilføra etaten juridisk kompetanse og i tillegg større kapasitet innanfor generell sakshandsaming. Hja Riksarkivaren må det òg byggjast opp ein særskild stab til å ta seg av oppgåver innanfor informasjon, planlegging og utgreiing.

8.4.2 Lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument

Gjennom lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument er Nasjonalbiblioteket pålagt ansvaret for å ta vare på eit mest mogleg komplett sett av publiserte norske dokument. Det er her tale om dokument i vidaste forstand, ubunde av informasjonsberar, frå tradisjonelle prent på papir, via foto, film og lydfestingar, radio og fjernsyn til dagens veksande tilbod av digital informasjon, jf. elles kap. 5.2.2.

Pliktavleveringslova vart sett i verk andre halvåret 1990. Lova innebar m.a. at spekteret av avleveringspliktige informasjonsberarar vart utvida. Elektroniske dokument, fjernsynsmateriale, lydfestingar og film vart avleveringspliktige på line med bøker, aviser og tidsskrift.

Etter at lova neste år har verka i ti år, vil det vera naturleg å sjå nærare på korleis ho har fungert. For dei fleste dokumentslaga er hovudinntrykket at røynslene er gode. Eit unnatak tykkjast likevel vera norskproduserte videogram, der innsamlinga av utgjevingar utover det som er laga med tilskot frå statlege stønadsordningar, ser ut til å ha vore fragmentarisk. Den viktigaste grunnen til å sjå nærare på det eksisterande regelverket er likevel den teknologiske utviklinga med den sterke voksteren i elektroniske dokument tilgjengelege ved direktekopling over Internett. Jamvel om gjeldande lov dekkjer slike allment tilgjengelege dokument med, er det ei utfordring å finna praktiske og føremålstenlege ordningar når det gjeld elektroniske dokument. Det vil dessutan vera viktig å sjå denne lova i samanheng med lov om opphavsrett til åndsverk og endringar i denne mellom anna som følgje av den teknologiske utviklinga.

Når det gjeld avlevering av film- og videomateriale, skjer dette etter gjeldande forskrift til Norsk filminstitutt, som så sender verneeksemplaret av videogram til Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana. Departementet vil i samarbeid med Norsk filminstitutt og Nasjonalbiblioteket gjera ein samla gjennomgang av føresegnene om pliktavlevering for filmar og videogram. Viktige spørsmål vil vera om gjeldande føresegner er dekkjande for det som bør vera avleveringspliktig innanfor dette feltet, kva som kan gjerast for å betra den faktiske avleveringa av videogram, og kva som bør vera framtidig ansvarsdeling mellom Norsk filminstitutt og Nasjonalbiblioteket for desse dokumentkategoriane.

8.4.3 Justeringar i lovverket for folke- og fylkesbibliotek

I kapittel 5 er det peikt på dei mange utfordringane folkebiblioteka står andsynes. Dels kjem det av stendig sterkare bruk av IKT i samfunnet generelt, og dels vil utfordringane koma i samband med at prinsippet om livslang læring vil

konkretisera seg på ulike måtar. I den samanhengen er det viktig å ha som overordna prinsipp at eit samla bibliotekstell, både folke-, fylkes-, fag- og forskingsbiblioteka, skal forma ein best mogleg integrert heilskap for alle som søker informasjon i ei eller anna form. For å få det til må ein sikra seg at lovgjevinga tener som ei ramme for rasjonell og fleksibel tenesteyting.

Når det gjeld lovgjevinga for folke- og fylkesbiblioteka, er det to punkt som departementet vil sjå nærare på for å vurdere framlegg til endringar.

Det eine punktet gjeld *gratisprinsippet*, som er eit hovudgrunnlag for ideen om folkebibliotek. I § 1 i lov om folkebibliotek vert det slege fast at biblioteka skal «*stille bøker og annet egnet materiale gratis til disposisjon for alle som bor i landet*». Under kap. 5.10.4 er det gjort greie for dei overvegingane som har funne stad dei siste tiåra kring rekkjevidda av dette prinsippet. At utlån frå folkebiblioteka skal vera gratis, er eit hovudprinsipp som det er brei oppslutnad om, og som det ikkje kan vera aktuelt å skipla. Samstundes må ein passa på at lova er tilpassa den røyndomen som folkebiblioteka lever i.

Gratisprinsippet i folkebiblioteka heng nøye saman med eit anna grunnprinsipp for bibliotek, og det er prinsippet om mangebruk. Biblioteket skaffar informasjon og litteratur, dinest skal alle som ynskjer det, få låna dette materialet når dei treng det. I IKT-samheng vert det meir og meir aktuelt å skreddarsy informasjonstenester etter meir individuelle behov, anten brukaren er ein organisasjon, ein institusjon eller ei næringsverksemd. Behovet for kvalifisert analyse av tilgjengeleg informasjon med omsyn til kvalitet og relevans vil berrsynt verta større m.a. av di aukande informasjonsmengd i seg sjølv stundom kan vera ei effektiv sperre mot å få god og fullnøyande informasjon. Folkebiblioteka vil kunna gjera ein innsats innanfor eit slikt felt, men det er sjeldan aktuelt med mangebruk av dei resultatane som brukaren har tinga. Slik sett er det ei spesialteneste som etter gjeldande lov skal ytast gratis. Dermed vert det eit spørsmål om folkebiblioteka i det heile kan sjå seg råd til å utføra slike oppdrag, jamvel om dei har kompetanse til å gjera det.

Departementet meiner at det på ny bør vurderast å justera lova slik at den einskilde kommunen etter eige ynske kan ta betalt for datatenester og informasjonsanalysar når folkebiblioteka skreddarsyr informasjonstenester som ikkje har interesse for andre enn den som tingar tenesta. Strukturen på det norske næringslivet med eit stort tal små verksemder i distrikta kan i mange tilfelle innebera at eit slikt tilbod frå folkebiblioteka vil vera interessant. Ei endring av lova på dette punktet vil òg vera i takt med kva som gjeld for folkebiblioteka i andre nordiske land.

Det andre punktet der departementet vil vurdere ei endring, er organiseringa av dei tenestene som *fylkesbiblioteka* står føre.

I lov om folkebibliotek kapittel III vert det skissert korleis kvar fylkeskommune pliktar å organisera eit fylkesbibliotek. Arbeidsoppgåvene omfattar i hovudsak organisering av fjernlån, lånesamarbeid og rettleiingstenester. Normalt har ikkje fylkesbibliotek direkte kontakt med einskildbrukarane; det er ei teneste for andre folkebibliotek. Organisatorisk er dei ofte knytte til eit folkebibliotek, gjerne det største biblioteket i fylket.

Organiseringa av fylkesbiblioteka har vore den same sidan 1972. Tenestene som fylkesbiblioteka i dag har ansvar for, vil vera viktige i framtida med, men det kan stillast spørsmål ved om ei lovpålagd ordning med eit fylkesbibliotek i kvar fylkeskommune er den einaste og beste organisatoriske løysinga.

Departementet meiner at det er rom for større fleksibilitet, slik at fylkeskommunane sjølve kan avgjera korleis dei vil organisera tenestene. Det kan t.d. vera tale om ei ordning der fylkeskommunen kjøper tenester frå eitt eller fleire av dei store folkebiblioteka utan å organisera eit eige fylkesbibliotek. Rettleiingstenestene kan t.d. organiserast inn i den fylkeskommunale kulturadministrasjonen. Hovudpoenget er at fylkeskommunane får fleksibilitet til å finna organisatoriske løysingar som gjev best samla tenester overfor dei andre folkebiblioteka. Departementet vil på denne bakgrunn vurdera å tilrå ei endring av føresegna om fylkesbibliotek i biblioteklova. Jf. elles utfyllande omtale under kap. 5.10.2.

8.4.4 Opphavsrettslege spørsmål innanfor arkiv, bibliotek og museum

Den drøftinga av opphavsrettslege spørsmål som er gjord under kap. 5.10.6, har i mange samanhengar aktualitet for arkivinstitusjonar og museum med. Til dømes vil forbodet mot digitale kopiar òg gjelda for arkiv og museum i den mon dei forvaltar og brukar opphavsrettsleg verna materiale. Fyrst og fremst gjeld dette fotografisk materiale. For kunst- og kunstindustrimusea vil dessutan store delar av samlingsmaterialet vera omfatta av opphavsretten når det gjeld formidlingsarbeid, ikkje minst i digitale media.

På opphavsrettsfeltet lyt såleis både arkiv, bibliotek og museum halda seg orienterte om dei føresegnene som til kvar tid gjeld. Det påtenkte nye organet *ABM-utvikling - Kulturdepartementets samordningsorgan for arkiv, bibliotek og museum* er mellom anna tiltenkt oppgåva å gje råd og rettleiing innanfor dette feltet. Trongen for slik rådgjevingsteneste vart òg streka under i Kulturdepartementets handlingsplan for IT på kulturområdet for perioden 1998-2001 *Skape Bevare Formidle*.

8.4.5 Regelverk for museum som får statstilskot

Departementet vil i samarbeid med Norsk museumsutvikling utarbeida eit standard regelverk for alle dei musea som direkte eller indirekte tek i mot statleg løyving eller tilskot over budsjettet til Kulturdepartementet. Dei krava som hittil har vore stilte til institusjonar som får midlar gjennom den noverande statlege tilskotsordninga for museum, og som er refererte ovanom under kap. 6.2.1, vil vera ein naturleg del av innhaldet i eit slikt regelverk.

I tillegg vil det m.a. måtta stillast krav om at museet skal medverka i eit utviklingsprogram med sikte på å betra institusjonen. Slike program vil verta skreddarsydde av Norsk museumsutvikling på grunnlag av ein konkret gjennomgang, evaluering eller analyse av stoda ved det einskilde museet. Eit slikt utviklingsprogram kan innebera ein prosess som strekkjer seg over fleire år.

Tufta på ein føresetnad om at alle museum som i framtida mottok midlar frå Kulturdepartementet skal inngå i eit nasjonalt nettverk, vil Norsk museumsutvikling dessutan måtta ha høve til å formulera krav til korleis det einskilde museet prioriterer. Dette er naudsynt for å oppnå ei best mogleg utnytting av tilgjengelege ressursar og minst mogleg dublerande innsatsar.

For alle museum der fleire forvaltningsnivå yter driftstilskot, vil det vera naturleg fyrst å drøfta planlagde pålegg frå statleg hald andsynes konkrete museum med dei andre finansieringspartane før pålegga vert sette i verk.

9 Kulturbygg

9.1 Innleiing

I St.prp. nr. 1 (1998-99) opplyste Kulturdepartementet at ein står overfor ei lang rekkje uløyste oppgåver når det gjeld statlege, nasjonale og andre kulturbygg. Departementet viste til at berre eit fåtal av byggjeprojekta kan verta realiserte i oversynleg framtid med dei avgrensa ressursane som hittil har vore avsette til slike investeringar. I St.prp. nr. 1 (1999-2000) varsla departementet ei utgreiing om planar, prosjekt og behov i stortingsmeldinga om arkiv, bibliotek og museum, og at det dessutan ville verta utarbeidd ein investeringsplan for kulturbygg.

Kulturbygningane har tvillaust vore viktige i forminga av det offentlege rommet i by og bygd, men hovudfunksjonen har sjølvstøtt vore å tena som arena for kunst og kultur, både til bevaring og formidling av kulturuttrykk. Utforminga av kulturbygningane skal i tillegg presentera kva oppgåver og verdiar kunsten og kulturen har.

Dei overordna måla for kulturpolitikken er:

- å gjera kunst og kultur av høg kvalitet tilgjengeleg for så mange som råd,
- å leggja tilhøva til rette for at einskildkunstnarar skal vera med på å skapa eit mangfaldig og nyskapande kulturliv,
- å samla inn, bevare og gjera tilgjengeleg materiale som gjer kulturarven synleg og aktuell.

Staten har eit særleg ansvar for at eigne bygg og anlegg framstår som gode døme på høg arkitektonisk kvalitet. Det er utarbeidd ei rettleiing - *Estetikk i statlige bygg og anlegg* frå 1996 - som skal peika ut tiltak og elles gjera sitt til at ein går fram på måtar som fremjar høg arkitektonisk kvalitet i alle statlege byggje- og anleggssaker. Denne rettleiinga skal nyttast i statsfinansierte byggje- og anleggssaker og i saker der private aktørar fører opp bygningar for statlege leigetakarar.

Målet om tilgjenge for dei mange krev at kulturbygningane er plasserte slik at dei er lette å nå for publikum. For å presentera kultur og kunst av høg kvalitet trengst bygningar som funksjonelt og teknisk er tilpassa den kulturtyringa som skal presenterast.

Biblioteka er avgjerande for at folk flest skal ha lett tilgang til litteratur uavhengig av økonomisk evne. Formidlinga av scenekunst krev tilrettelagde teaterbygningar, konserthus eller fleirbrukshus med scene og sal. Utstillingsromma i museum og galleri er den fremste arenaen for formidling av biletkunst. Konsert- og teaterhusa må særleg stetta krav til god akustikk og sikt, medan utstillingslokala krev tilpassa lyssetjing.

For kunstlivet trengst òg lokale for øving, produksjon, utøving og framføring. Teaterbygningane, konserthus, kunstmusea, galleria og fleirbrukshusa er avgjerande for eit mangfaldig og nyskapande kulturliv. Bygningane må ta omsyn til at formene for kunstproduksjon og kunstformidling stendig er i endring. Dette krev ein viss mon av fleksibilitet.

Innsamling, avlevering og bevaring av kulturarvsmateriale krev magasin- og konserveringslokale. Bygningar som vert tekne i bruk til magasin, må som regel ha tilpassa klimatilhøve. Kulturarven vert gjord tilgjengeleg, synleg og aktuell i lesesalar, utstillingslokale, undervisningsrom og dokumentasjons-senter.

Produksjon, bevaring og formidling av kunst og kultur går føre seg i mange typar lokale som har andre funksjonar som hovudføremål, til dømes skular, kyrkjer, idrettsarenaer og serveringsstader. Desse bygningane fell ikkje inn under det vi elles forstår med kulturbygg i denne meldinga. Mange kulturbygg vert finansierte med offentlege løyvingar og/eller private tilskot. Ofte vert kulturbygg realiserte med tilskot frå fleire partar. I omtalen av kulturbygg i 1990-åra har vi valt å avgrensa temaet til kulturbygg som vert finansierte med tilskot frå Kulturdepartementet og bygningar til statsinstitusjonar som får driftsløyvingar frå Kulturdepartementet. Omtalen av prosjekt som er komne i gang og planar og prosjekt som enno ikkje er realiserte, femner om nasjonale kulturbygg, utpeikte tusenårsstader og statlege kulturbygg.

9.2 Kulturbygg i historisk perspektiv

9.2.1 Kulturbygg i Noreg

Oppføringa av kulturbygningar i perioden mellom 1814 og 1905 må oppfattast som eit uttrykk for auka interesse for kunst og kultur, men har òg samanheng med utvikling og formidling av ein nasjonal identitet gjennom skiping av eigne norske institusjonar. Institusjonaliseringa av kulturfeltet framheva elles dei delane av kulturen som anten vart sett på som særleg verdfulle eller felles for nasjonen.

Fleire av dei teater- og museumsbygningane vi i dag har i dei største byane og i landet elles, er eit resultat av oppbygginga av den kulturelle infrastrukturen i den nasjonsbyggjande perioden.

Eit hovudmotiv for avgjerda om organisering av eit norsk riksarkiv i 1817, jf. kap. 4.1.2, var å sikra dei gamle arkiva på Akershus festning tryggare oppbevaring ved å flytta dei til ein tidlegare militær depotbygning. Omfattande overføring av arkivsaker frå Danmark i 1820 og 1822 gjorde at denne bygningen snart vart full, og Akershus festning vart verande hovudsete for Riksarkivet inntil 1866, då heile verksemda vart samla i den nye stortingsbygningen. I 1914 overtok så Riksarkivet den gamle bygningen til Noregs Bank. Særskild tilpassa bygning med klimastyrte magasin fekk Riksarkivet fyrst ved flyttinga til Kringsjå i 1978.

I perioden fram til hundreårsskiftet vart det etablert kulturhistoriske museum i fleire byar. Utbygginga av folkemusea i slutten av førre hundreåret og fram til fyrste verdskrigen fekk mykje å seia for utviklinga og formidlinga av nasjonal kulturell identitet.

Parallelt med at kulturinstitusjonane fekk tak over hovudet, oppførte dei friviljuge organisasjonane i perioden fram til fyrste verdskrigen forsamlingslokale som Folkets Hus, ungdomshus, bedehus og fråhaldslokale.

I siste halvta av dette hundreåret er det etablert statlege tilskotsordningar for lokale og regionale kulturhus, biblioteklokale, museum, teater, konserthus og fleirbrukshus, jf. omtale under kap. 9.3.

Dei fyrste tjue åra etter andre verdskrigen gjekk mesteparten av den statlege innsatsen i kulturbygg med til å byggja samfunnshus. Desse skulle vera fleksible og fylla ei rolle som lokale kultursenter.

Frå Norsk kulturråd vart skipa i 1964 og fram til 1975, gjekk 30 prosent av dei årlege fondsløyvingane til kulturbygg. Seinare har prosentdelen vorte gradvis redusert og er no nede i om lag 5 prosent.

I 1987 vart den statlege tilskotsordninga for samfunnshus lagd om til ei tilskotsordning for «lokale og regionale kulturhus». Større inntekter frå statlege spel, særleg Lotto, finansierte auken i løyvinga frå 16,8 mill. kroner i 1986 til 42 mill. kroner i 1987. For 2000 er det løyvt 49,3 mill. kroner; av dette er 9 mill. kroner øyremerkt fleirbrukshallar.

I 1990-åra er dei viktigaste kulturbygga Oslo Spektrum, Trøndelag Teater, Nasjonalbiblioteket (avdeling Rana), Olavshallen, Norsk Teknisk Museum, OL-prosjektet på Maihaugen og magasinutvidinga ved Riksarkivet.

9.2.2 Kulturbygg i andre nordiske land

Alt på 1700-talet vart det reist teater- og operabygg i Danmark og Sverige. Det fyrste offentlege teateret i København vart opna i 1722, medan Det kongelige Teater i København, som omfatta både teater, ballett og opera, vart opna 26 år seinare. Gustav IIIs operahus i Stockholm vart innvigd i 1782. I København vart det på byrjinga av 1800-talet etablert museum for naturhistorie og oldsaker. Det vart bygd store kulturhus tidlegare i desse byane enn i norske storbyar, og fleire av dei store kulturbygga ein i dag har i Sverige og Danmark, vart oppførte på 1800-talet. Stora teatern i Gøteborg stod ferdig i 1859. I Stockholm vart Nasjonalmuseet opna i 1866 og Kungliga Biblioteket i 1878. Statens Museum for Kunst og kunstmuseet Glyptoteket i København er frå 1890-talet. Som ein lekk i forminga av Helsingfors vart Universitetsbiblioteket slutført i 1844.

Også i mellomkrigstida var Sverige langt meir aktivt enn Noreg med å oppføra store kulturbygg. På 1930-talet vart det reist kunstmuseum, teater og konserthus i Gøteborg. Teatret i Malmö med 1600 sitjeplassar vart innvigd i 1944.

Dei seinare åra har byggjeverksemnda på kulturområdet i Danmark, Sverige og Finland vore prega av både ombygging av eksisterande institusjonar og realisering av store nye kulturbygg og dessutan av prosjekt som har vore ein kombinasjon av ombygging og nybygg.

I Finland er det bygd nytt operahus, nytt samtidskunstmuseum (Kiasma) og eit samisk museum (Siida). I tillegg er Nasjonalbiblioteket utvida, og det er sett i gang ei omfattande ombygging av Nasjonalmuseet og kunstmuseet i Helsingfors.

I Stockholm er det bygd nytt samtidskunstmuseum og arkitekturmuseum. Ved operaen, nasjonalbiblioteket og Kungliga Dramatiska Teatern i Stockholm er det gjennomført store ombyggingar. I tillegg er det reist nytt operabygg i Gøteborg og marinemuseum i Karlskrona.

København har hatt mange store byggjeprojekt: Nasjonalmuseet (ombygging og modernisering), Statens museum for kunst (utviding), samtidskunstmuseet Arken (nytt), kunstmuseet Glyptoteket (utviding) og Det kongelige bibliotek (stort nybygg).

9.3 Statlege økonomiske verkemiddel

Statsinstitusjonane på kulturbudsjettet leiger lokale, anten av Statsbygg eller av private utleigarar. Midlar til planlegging og finansiering av statlege kulturbygg vert løyvde over budsjettet til Arbeids- og administrasjonsdepartementet, kap. 2445 Statsbygg og kap. 1580 Bygg utanfor husleigeordninga. Arbeids- og administrasjonsdepartementet finansierer altså byggjekostnadene, medan kostnader til husleige for kulturinstitusjonane vert dekte over budsjettet til Kulturdepartementet. Dei fleste ikkje-statlege kulturinstitusjonane eig som regel sjølve dei lokala der dei held til.

Over Kulturdepartementets budsjett vert det løyvd tilskot til følgjande ordningar for investeringar i kulturbygg:

Tabell 9.1: Kulturdepartementets økonomiske verkemiddel

Kap./post	Nemning	Innhald
320/50	Norsk kulturfond	Lokale og regionale spesielle kulturbygg som museum, konserthus, teaterbygg og kunstgalleri
320/60	Lokale og regionale kulturbygg	Lokale kulturbygg, dvs. samfunnshus, grendehus, allaktivitetshus, bydelshus, o.l. Regionale kulturhus som i funksjon og storleik tek sikte på å dekkja behov over kommunegrensar.
326/60	Bibliotek-lokale	Nybygg, tilbygg og ombygging av biblioteklokale.
320/73	Nasjonale kulturbygg	Kulturbygg som har ei nasjonale oppgave, ein landsomfattande funksjon eller ein viktig landsdelsfunksjon. Samisk og fylkesvise tusenårsstader.

Kulturbyggtilskota som vert forvalta av Norsk kulturfond, tilskot til lokale og regionale kulturbygg og til biblioteklokale gjeld mindre prosjekt eller små statlege tilskot, medan tilskota til nasjonale kulturbygg i hovudsak gjeld større prosjekt. Dei regionale kulturbyggja er som regel store bygg med mange kulturfunksjonar, og kostnadene kan ofte vera på over 50 mill. kroner. Når eit bygg har fleire funksjonar, kan prosjektet få støtte frå ulike ordningar, til dømes både som regionalt kulturbygg og bibliotekbygg, men likevel vil det statlege tilskotet ofte utgjera ein mindre del av dei samla kostnadene.

Då Samisk kulturråd vart oppretta i 1993, vart avsetningane til samiske kulturbygg innanfor Norsk kulturfond overførte til Samisk kulturråd. Dei hine tre tilskotsordningane gjeld for samiske kulturbygg med.

9.4 Løyvingar til kulturbygg som er slutførte, påbyrja eller vedtekne i 1990-åra

9.4.1 Slutførte prosjekt

Løyvingane til kulturbygg i 1990-åra går fram av tabell 9.2. I tillegg kjem 205 mill. kroner til OL-kulturbygg og 362 mill. kroner til statlege kulturbygg.

Tabell 9.2: Løyvingar til kulturbygg i perioden 1990-99 (i mill. kr)

År	Nasjonale kulturbygg	Lokale og regionale kulturbygg	Norsk kulturfond	Bibliotek-lokale	Sum

Tabell 9.2: Løyvingar til kulturbygg i perioden 1990-99 (i mill. kr)

1990	37,5	43,8	10,6	7,7	99,6
1991	36,3	41,2	8,5	7,3	93,3
1992	77,3	41,2	8,5	7,3	134,3
1993	47,0	50,4	8,5	8,9	114,8
1994	53,3	56,5	20,2	8,3	138,3
1995	88,9	44,8	9,2	8,2	151,1
1996	75,4	40,1	8,8	7,7	132,0
1997	51,9	25,1	8,8	7,7	93,5
1998	51,3	35,1	9,5	7,7	103,6
1999	21,8	36,3	9,5	3,9	71,5

Dei samla løyvingane over statsbudsjettet i perioden 1990-99 til nybygg, anlegg og andre større investeringar (dvs. postane 30-49 på statsbudsjettet) har vore på 406 milliardar kroner. Investeringstilskotet til kulturbygg utgjorde om lag 0,4 prosent av dei samla statlege løyvingane til nybygg og anlegg.

9.4.2 Pågåande nasjonale kulturbygg og fylkestusenårsstader

I tillegg til prosjekt som er gjennomførte på 1990-talet, er det sett i gang prosjekt som ikkje er ferdige. Fleire av dei pågåande prosjekta har teke lengre tid enn føresett. På grunn av sterk auke i byggjeprisane og andre uventa faktorar (m.a. grunntilhøve og tilstanden i eksisterande bygningar) har det vore naudsynt å revidera kostnadsrammene og tidsplanane for fleire av prosjekta.

Under kap. 320 Allmenne kulturformål post 73 Nasjonale kulturbygg i St.prp. nr. 1 (1999-2000) vart følgjande igangsette prosjekt presenterte:

Tabell 9.3: Igangsette nasjonale kulturbygg og fylkestusenårsstader (løyvingar i mill. kroner)

	Planlagt ferdig	Samla kostnad	Tilskot frå KD	Tidlegare løyvd	Framlegg til løyving 2000	Står att til seinare
Ivar Aasen-tunet	2000	52,6	30,7	18,0	12,7	
Eidsvoll 1814 - Rikspolitisk senter	2001	56,0	28,0	5,3		22,7
Sørlandets Kunstmuseum	1999	42,0	21,0	16,0	5,0	
Rogaland Teater	2001	52,3	28,4	5,0	8,4	15,0
Kunsternes Hus	2001	20,0	20,0	12,9	-2,9	10,0
Norsk museum for fotografi - Preus fotomuseum	2000	30,0	15,0	5,0	10,0	
Nytt operahus	2008			1,0	3,0	
Jugendstilsenteret	2000		10,0	1,5	8,5	
Nes Verk	2002		7,0		3,0	4,0
Folketeaterbygningen	2000		5,0		5,0	

I 2001 og 2002 vil desse prosjekta ha eit samla tilskotsbehov på 51,7 mill. kroner.

Det nye operahuset vert finansiert over budsjettet åt Arbeids- og administrasjonsdepartementet, jf. kap. 9.4.3 nedanfor. Løyvinga over Kulturdepartementets budsjett gjeld utgifter Den Norske Opera vil ha til brukarmedverknad og kjøp av konsulenttenester for å tryggja ei fullgod deltaking frå brukaren si side i styringa av prosjektet.

9.4.3 Statlege byggjeprojekt

To statlege kulturbyggprosjekt er for tida i gang, Depotbibliotek II ved Nasjonalbibliotekavdelinga i Rana og magasinutviding ved Statsarkivet i Tromsø.

Magasinutvidinga ved Statsarkivet er ein del av ei større utbygging ved Universitetet i Tromsø. Venta sluttkostnad er rekna til 37,2 mill. kroner. Bygget vil vera ferdigstilt medio 2002. Prosjektet vil gje 2,8 mill. kroner i auka husleige og 0,4 mill. kroner i auka kostnader til bygningsdrift for Statsarkivet.

Ved Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana er det sett i verk ei utviding av det såkalla depotbiblioteket. Lite etterspurde bøker, tidsskrift og anna materiale frå store og små bibliotek over heile landet er sende til Rana, slik at eitt eller fleire eksemplar framleis vil vera tilgjengelege gjennom fjernlån, samstundes som andre bibliotek får frigjort hylleplass til nytt tilfang. Depotet har dessutan brukseksemplar av nyare pliktavlevert materiale, mikrofilmar av aviser m.m. For Nasjonalbiblioteket er dette ein ressurskrevjande funksjon både drifts- og investeringsmessig, men for det norske bibliotekstellet som heilskap er det ei særleg løysing. Den årlege husleigeauken som følgje av dette prosjektet vil verta om lag 8,3 mill. kroner. I tillegg kjem 2,3 mill. kroner i auka utgifter til drift.

Etter mange tiårs utgreiingsarbeid vedtok Stortinget 15. juni 1999 å føra opp ny bygning for Den Norske Opera med eit kostnadsanslag pr. 1. januar 1999 på 1800 mill. kroner. For 2000 er det lagt inn 15 mill. kroner til dette føremålet på budsjettet til Arbeids- og administrasjonsdepartementet.

9.5 Behov, planar, prosjekt og prioriteringar

9.5.1 Innleiing

Departementet vil her gjera greie for behov, planar, prosjekt og prioriteringar for bygg. Siktemålet er å gje eit oversyn over naudsynte økonomiske rammer for å dekkja dette behovet. Gjennomføringa vil seinare verta drøfta i ein investeringsplan.

Det vert gjort nærare greie for dei bygningsmessige behova innanfor kvar av sektorane eller delsektorane nedanfor. Dei kjende investeringsbehova er av mange ulike slag:

- Gamle bygningar som bør rehabiliterast og oppgraderast.
- Gamle bygningar som gjev for tronge fysiske rammer for brukarinstitusjonen, slik at det bør førast opp påbygg eller nytt tilstøytande bygg.
- Gamle bygningar som bør byggjast om for å verta betre eigna for noverande brukarinstitusjon.
- Nyare bygningar som bør utbetrast grunna uheldige tekniske løysingar.
- Nyare bygningar der tekniske installasjonar må oppgraderast eller skiftast ut for å stetta arbeidsmiljøkrav e.l.
- Nyare bygningar og anlegg i fjell som bør utvidast for å dekkja behov for

- meir magasinareal.
- Kulturinstitusjonar og tiltak som i større eller mindre grad er utan høvelege bygningar.
- Kulturinstitusjonar med tilhald i fleirbrukshus, som gjev vanskelege arbeidsvilkår, og der det vil vera naudsynt med tiltak for å utvikla institusjonen kvalitativt.
- Nye institusjonar og tiltak som krev bygningsmessige rammevilkår.

I fleire tilfelle vil det vera tale om ein kombinasjon av dei situasjonane som er skisserte ovanom.

I somme tilfelle vil leige av lokale frå private utleigarar vera eit adekvat alternativ til å føra opp nybygg.

Ordinært og periodisk vedlikehald, rehabilitering og kjøp av utstyr skal dekkjast innanfor driftsrammene for institusjonane. I unnatakstilfelle vil det likevel kunna vera aktuelt å yta tilskot frå budsjettposten for nasjonale kulturbygg til omframme rehabiliteringstiltak og utstyrskjøp.

Det ligg føre mange framlegg om nye kulturbyggprosjekt. Framlegga varierer mykje med omsyn til graden av utgreiing, bearbeiding og avklaring, frå idear som er sette fram i det allmenne ordskiftet utan at det ligg føre nærare planar eller kostnadsoverslag, til ferdig prosjekterte tiltak som berre ventar på endeleg vedtak om løyving. Departementet gjer merksam på at dei behova, planane og prosjekta som vert presenterte nedanfor, ikkje er ferdig handsama som byggjesaker og følgjeleg heller ikkje tilrettelagde for løyvingssframlegg.

I tillegg til dei prosjekta som vert nemnde her, finst det tvillaust mange planar der det førebels ikkje er søkt om statleg investeringstilskot. Det lét seg neppe gjera å gje eit fullstendig oversyn. Departementet lyt såleis ta atterhald om at det kan vera ytterlegare prosjekt som kunne vore tekne med i gjennomgangen nedanfor.

I tillegg til dei prosjekta det vert gjort greie for nedanfor, er departementet kjent med ytterlegare eit tosifra tal meir eller mindre handfaste prosjekt. Somme av desse har eit så avgrensa omfang at det vil vera naturleg å koma attende til dei som lekk i arbeidet med dei årlege budsjettproposisjonane utan ein nærare presentasjon her. I andre tilfelle dreier det seg om planar og prosjekt som departementet ikkje tek sikte på å prioritera i det komande tiåret; planar og framlegg som departementet ikkje har funne grunnlag for å stø; og idear, ynske og behov som må konkretiserast nærare før det er tenleg å gjera greie for dei.

9.5.2 Arkivbygg

Som nemnt i kap. 4.4.2 må magasin kapasiteten i Arkivverket etter kvart aukast for at statsforvaltninga skal få avlevert dei eldre arkiva sine slik arkivlova krev. Avlevering skal normalt skje når arkivmaterialet er 25 - 30 år gammalt, og store delar av dei arkiva som Arkivverket må ta hand om fram til 2025, er såleis papirbasert arkivmateriale som alt er skapt. Den planlagde overgangen til elektronisk arkivering av saksdokument som er omtalt i kap. 4.4.1 og 4.4.5, vil i framtida føra til langt meir kompakt lagring, men det er altså tidlegast i åra etter 2025 at dette vil gje seg utslag i redusert magasinutviding i Arkivverket.

Dei tala for tilvokster og avleveringsetterslep som det er gjort greie for i kap. 4.4.2, inneber eit samla avleveringsbehov i åra fram til 2025 på 190 000

hyllemeter, medan den ledige magasinkapasiteten ved utgangen av 1998 var 64 000 hyllemeter, dvs. ein differanse på 126 000 hyllemeter. I tillegg må det setjast av plass til mottak av privatarkiv, slik at det alt i alt er realistisk å kalkulera med eit tilleggsbehov på 145 000 hyllemeter. Dette svarar til om lag 14 500 rutemeter nettoareal til reine magasinforemål. I tillegg kjem ein del tilhøyrande arealbehov til m.a. ordnings- og mottaksrom.

Oversynet nedanfor viser kva år dei noverande magasinane vil vera fulle ved dei ulike arkivanlegga innanfor Arkivverket. Føresetnaden er at det årlege avleveringsomfanget svarar til tilvoksteren og i tillegg det som skal til for å byggja ned avleveringsetterslepet i løpet av 25 år, jf. kap 4.4.2 og tabell 4.1. Det er òg rekna med eit tillegg for mottak av privatarkiv, men dette gjev ikkje nemnande utslag i denne samanhengen.

1. Statsarkivet i Stavanger 2000
2. Statsarkivet i Bergen 2002
3. Statsarkivet i Trondheim 2003
4. Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo 2006
5. Statsarkivet i Hamar 2008
6. Statsarkivet i Kristiansand 2014
7. Statsarkivet i Kongsberg 2015
8. Statsarkivet i Tromsø 2044

Dei næraste ti åra trengst altså inga magasinutviding i Kristiansand, Kongsberg og Tromsø. Vi ser då bort frå den pågåande utbygginga ved *Statsarkivet i Tromsø*, som etter planen vil vera fullført i 2002. Dette vil derimot gje ein auke i kostnadene til husleige og bygningsdrift seinast frå 2003 på om lag 3,2 mill. kroner.

Statsarkivet i Stavanger held til i lokale som dei leiger av privat utleigar, og noverande magasin er på det næraste fullt. Men her vil magasinbehovet verta stetta ved å auka leigearealet, og ein reknar såleis ikkje med noka utbygging så langt fram som ein i dag kan sjå. Statsarkivet vil derimot få auka kostnader til husleige og bygningsdrift seinast frå 2001.

Statsarkivet i Bergen reknar med å kunna utvida både magasin-, lesesals-, og kontorarealet ved å overta den såkalla Konserveringsbygningen som i dag vert disponert av Historisk Museum ved universitetet. Dette vil òg gje auka kostnader til husleige og bygningsdrift seinast frå 2003. Med dette vil magasinbehovet vera dekt i vel ti år framover, slik at ny utbygging kan utstå til om lag 2010. Med tanke på denne framtidige utbygginga har statsarkivaren i Bergen bede om å få utgreidd ei løysing med magasinhall i fjell som alternativ til tilbygg på eksisterande tomt, der det er avgrensa plass.

Statsarkivet i Trondheim har sidan 1992 leigd tilleggsmagasin frå privat utleigar i den gamle tyske ubåtbunkeren Dora om lag fem km frå hovudanlegget i Trondheim sentrum. Leigearealet i Dora er meir enn fordobla på desse åra, og det noverande magasinarealet vil vera heilt fullt i 2003, dersom ein maktar å auka avleveringsomfanget slik det er naudsynt for å koma i gang med å byggja ned det store avleveringsetterslepet i dette statsarkivdistriktet, jf. kap. 4.4.2.

Leigearealet i Dora kan utvidast, men Riksarkivaren har peikt på at den todelte løysinga i Trondheim er svært ressurskrevjande både reint økonomisk og ved at drifta er tungvinn for personalet og gjev dårleg sørvis til publikum. I

brev til departementet i 1997 gav difor Riksarkivaren uttrykk for at den todelte ordninga burde avviklast i løpet av 4 - 6 år, og det er no gjort framlegg om å samla heile verksemda ved hovudanlegget i sentrum.

Statsarkivet treng dessutan utvida areal til m.a. kontor og publikumsfasilitetar, og i bygningen frå 1927 er det elles eit generelt rehabiliteringsbehov. Riksarkivaren har oversendt framlegg til romprogram for eit prosjekt på 7 720 rutemeter netto, som omfattar utviding, omdisponering og totalrenovering av eksisterande bygning. Prosjektet har eit kostnadsestimat på 94 - 116 mill. kroner, og den årlege utgifta til husleige og bygningsdrift kan reknast til 12 - 13 mill. kroner. I dag er dei tilsvarande kostnadene for Statsarkivet i Trondheim om lag 4,3 mill kroner.

Heilt nyleg har Riksarkivaren teke til orde for å redusera tenestedistriktet til Statsarkivet i Trondheim ved å leggja Nordland inn under Statsarkivet i Tromsø. Dette vil i så fall gjera utbyggingsbehovet i Trondheim noko mindre i fyrste omgang.

Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo har vore samlokaliserte på Kringsjø i Oslo sidan 1978. Her er det sprengt ut magasinhallar i fjellet i fire høgder, og magasinreserven ved utgangen av 1998 var 34 800 hyllemeter. Dersom ein maktar å innfri dei moderate ambisjonane om ei langsiktig nedbygging av avleveringsseterslepet som det er gjort greie for i kap. 4.4.2, og dessutan set av plass til eit visst mottak av privatarkiv, vil reserven vera oppbrukt i 2006. Då anlegget på Kringsjø vart bygd på 1970-talet, vart det lagt til rette for seinare magasinutvidingar, og det vart i 1992 skissert eit byggjeprogram på 16 500 rutemeter netto, som eventuelt kunne delast i fire byggjesteg. Det fyrste av desse byggjestega vart fullført i 1997 til ein totalkostnad av 84,7 mill. kroner, og det må i dag leggjast til grunn at eit prosjekt av om lag tilsvarande storleik bør gjennomførast i løpet av dei næraste 6-7 åra.

Det mest akutte og høgast prioriterte utbyggingsbehovet i Arkivverket er likevel å få utvida administrasjonsbygningen ved anlegget på Kringsjø. Her har det gått føre seg ei kontinuerleg fortetting sidan innflyttinga i 1978, og det trengst både kontorarbeidsplassar, undervisningsrom, permanente rom for IKT-opplæring, lokale for utstillingsføremål, eigen mikrofilmlesesal, større bibliotekmagasin og utvida publikums- og ekspedisjonsareal. Bygningen er alt i dag i knappaste laget, og med den mannskapsauken særleg innanfor feltet elektroniske arkiv som er skissert i kap. 4, vil ei monaleg utviding av kontora-realet ikkje vera til å koma utanom. Det ligg føre framlegg til eit romprogram for ei utviding på i alt 2 460 rutemeter netto, noko som grovt rekna vil svara til ein kostnad på 50 mill. kroner.

Statsarkivet i Hamar held til i eit anlegg som dei leiger av privat utleigar, og magasinreserven her vil venteleg vera oppbrukt kring 2010. Her er det ikkje plass til særleg utvida leigeareal i eksisterande bygning, og det kan difor verta aktuelt å vurdere om det skal byggjast nytt statsarkivbygg, som i så fall må stå ferdig kort tid etter 2010.

Det gjeld elles som ein generell merknad at det i eit tiårsperspektiv òg kan verta behov for utvida kontorplass m.m. andre stader enn dei som eksplisitt er nemnde ovanfor. I alle fall vil dette vera aktuelt ved Statsarkivet i Tromsø. Elles vil dette måtte sjåast i samanheng med storleiken på og fordelinga av den mannskapsauken som det er lagt opp til i kap. 4.

9.5.3 Bibliotekbygg

Statsbygg tok 1. januar 1999 over den gamle hovudbygningen for Universitetsbiblioteket i Oslo, som no vert disponert av *Nasjonalbiblioteket*. Forelda tekniske og bygningsmessige løysingar har saman med forsømt vedlikehald og manglande teknisk oppgradering gjennom fleire tiår skapt eit akkumulert og presserande rehabiliteringsbehov. Tilhøva er ugreie både for samlingane, brukarane og dei tilsette. Statsbygg er i ferd med å prosjektera eit byggje- og utbetningsprosjekt med to hovudkomponentar: a) nytt underjordisk magasin for dei eldre, unike samlingane av norsk litteratur og ymse spesialsamlingar og b) ombygging og rehabilitering av den eksisterande bygningen frå 1914 med magasinfløyar frå 1933 og 1946. I statsbudsettet for 2000 er det under Arbeids- og administrasjonsdepartementets budsjettkapittel 2445 sett av 5 mill. kroner til dette prosjekteringsarbeidet.

I *Rapport fra arbeidsgruppen som skal vurdere bygningsmessige og organisatoriske løsningsalternativ for nasjonalbibliotekfunksjonene i Oslo* avgjeven 30. april 1992 vart det lagt til grunn at heile arealbehovet for Oslo-avdelinga av Nasjonalbiblioteket ville kunna løysast innanfor ramma av den eksisterande bygningen, men seinare vurderingar tilseier at det vanskeleg vil lata seg gjera å skapa fullnøyande trygging for dei eldre samlingane i dei noverande magasinane, og at det vil vera mest forsvarleg å plassera desse i nytt, eldfast underjordisk magasin. Eit brutto magasinareal på 4000 rutemeter vil dekkja dette behovet. Dette prosjektet vil måtta gjennomførast fyrst, slik at den eksisterande bygningen kan tømmast for verdfulle samlingar før rehabiliteringa tek til, med dei faremomenta som slike prosjekt fører med seg.

Brukseksemplar av eldre publikasjonar og materiale nyare enn 1990 vil det derimot vera forsvarleg å oppbevare i oppgraderte delar av dei noverande magasinane. Frå iverksetjinga av den nye lova om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument frå 1. juli 1990 er det innført eit skilje mellom brukseksemplar og tryggingseksemplar ved at eitt eksemplar av alle dokument vert plassert i fjellmagasinet i Rana, dvs. at trygging- og bevaringsansvaret for alt materiale utgjeve etter dette tidspunktet ligg til Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana.

Å få ferdigstilt nytt underjordisk magasin for Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo er ei hastesak. Med startløyving i 2001 vil dette vonleg kunna ferdigstiltast i 2002. Dette inneber at rehabiliteringa av eksisterande bygning fyrst vil kunna ta til i 2003, men i løpet av det næraste året må det fastleggjast eit endeleg romprogram for dette prosjektet, slik at all planlegging og prosjektering er unnagjord i løpet av 2002. Endeleg kostnadsoverslag ligg ikkje føre.

For *Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana* er det i tillegg til den igangsette utvidinga av depotbiblioteket lagt fram eit mindre prosjekt for å gje betre arbeidsvilkår for dei tilsette i lyd- og biletarkivet. Statsbygg er budd på å gjennomføra dette som såkalla kurantprosjekt med etterfølgjande husleigeauke på 0,9 mill. kroner pr. år. Dersom Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek vert knytt i hop med Nasjonalbiblioteket, kan det liggja til rette for å byggja ut ein del, særleg tekniske, funksjonar på dette området i Rana, men dette lèt seg ikkje detaljera nærare på dette tidspunktet.

Investeringar i folkebiblioteksektoren er i fyrste rekkje eit ansvar for kommunal sektor, men den avgrensa statlege tilskotsordninga til slike føremål er eit viktig signal frå statleg hald. Ordninga vil følgjeleg verta vidareført, og

departementet tek sikte på å byggja løyvinga opp att til et nivå på ca. 10 mill. kroner.

9.5.4 Kunstmuseum i hovudstaden

Av dei institusjonane som vart nemnde under kap. 8.2.3.2 om eit nasjonalt kunstmuseum, har både Kunstindustrimuseet, Museet for samtidskunst, Nasjonalgalleriet og Norsk Arkitekturmuseum problematiske bygningsmessige rammevilkår. Desse institusjonane har alle klart dokumenterte behov for nye eller utvida lokale.

Fyrst og fremst må nemnast *Nasjonalgalleriet* med eit årleg vitjingstal på om lag 300 000 menneske. Fasilitetane for publikum er umoderne og ikkje dimensjonerte for ei så stor tilstrøyming. Det finst til dømes ingen kafeteria, toaletta er vanskeleg tilgjengelege, garderobetilhøva er kummerlege og museumsbutikken er ein liten disk med særskilde avgrensa vareutval. Tilgjengeleg utstillingsareal gjev berre plass for delar av samlingane, magasina er overfylte og konserveringsverkstaden har for små og lite tenlege lokale. Undervisningsrom finst heller ikkje.

Museet for samtidskunst held no til i ein bygning som er lite eigna for formidling av visuell kunst frå samtida. Den monumentale arkitekturen i Noregs Bank sitt tidlegare hovudsete på Bankplassen 1 verkar i mange tilfelle forstyrrende inn på presentasjonen av nye kunstverk. Til dette kjem at bygningen har få store og mange små rom som gjer det ugrent å plassera inn store, plasskrevjande utstillingskonsept der samanhengar og heilskap er viktig. Samtidskunsten krev ein stor, open arena der det òg kan vera plass for grensesprengjande eksperiment og samvirke på tvers av tradisjonelle grenseliner mellom kunstformer, slik som tradisjonell biletkunst, film og video, digitale kunstverk, teater, musikk o.a. Museet for samtidskunst har dessutan peikt på at dårlege klima- og transporttilhøve i noverande bygning fører til skader på kunstverka.

Kunstindustrimuseet i Oslo har i mange år stridd med plassmangel. Utstillingsarealet, konserveringsatelieret og magasina er for små. Til dette kjem eit ynske om å byggja opp ei designavdeling ved museet. Norsk Form utarbeidde i 1994 ei utgreiing om å skipa ei samling av industridesign:

«Utredningen konkluderer med at det bør opprettes en samling av industridesign i Norge.

Opprettelsen av samlingen vil bestå av to oppgaver:

1. Det opprettes en permanent designhistorisk samling av industridesign som gir grunnlag for dokumentasjon, forskning og formidling av de lange linjene i utviklingen av faget både nasjonalt og internasjonalt.
2. Samtidig arbeides det med å bygge opp den samtidige delen av samlingen som tar for seg dokumentasjon av industridesign fra 1970-årene og fremover og som suppleres og oppdateres kontinuerlig.

Det kan herske liten tvil om at det beste utgangspunktet for opprettelsen av en designhistorisk samling ligger i å bygge videre på den samlingen som Kunstindustrimuseet i Oslo allerede har. Dette fordi museet har den beste kunnskap om den historiske delen av virksom-

heten og fordi det allerede har en betydelig samling av norsk og internasjonalt industridesign.»

Norsk Arkitekturmuseum konkluderte alt i strategiplanen sin frå 1998 med at det ikkje ville vera mogleg å utvikla museet vidare i Kongens gate 4, der dei no held til:

«Det fins ikke kontorarealer nok. Det er ikke nok plass til den permanente utstillingen. De skiftende utstillingene har trange og uhensiktsmessige rom. Det mangler undervisningsrom, og ikke minst vil samlingen komme til å kreve store nye arealer i tiden fremover.»

I budsjettsøknaden for 2000 uttrykkjer Norsk Arkitekturmuseum seg slik:

«Det vil være en hovedoppgave i tiden som kommer å arbeide videre med mulige løsninger for at Norge kan få et arkitekturmuseum på et nivå som tilsvarer byggekunstens samfunnsmessige betydning.»

Spørsmålet melder seg om det kan vera råd å sjå dei føreliggjande vanskane og behova i samanheng på ein slik måte at det for alle involverte partar vert oppnådd ein monaleg positiv synergieffekt både for bevaringsoppgåver, dokumentasjon og forskning og ikkje minst for formidlingsarbeidet.

Under kap. 8.2.3.2 er det gjort nærare greie for kvifor det vil vera tenleg å samorganisera eksisterande kunstinstusjonar til eitt nasjonalt kunstmuseum. Ei nyorganisering kan vera tenleg jamvel om den fysiske plasseringa av dei ulike einingane er som no. Likevel vil resultatet både fagleg og publikumsmessig verta eit langt meir slagkraftig nasjonalt kunstmuseum dersom dette får ein hovudbase konsentrert til området ved Tullinløkka. Det vil seia eit museumskompleks som strekkjer seg frå det noverande Nasjonalgalleriet via nybygg på Tullinløkka, Historisk museum, Frederiks gate 3 (Universitetets gamle kjemibygning) til Statens kunstakademi (tidlegare Norges Geografiske Oppmåling). Fristilling av bygningane Historisk museum og den gamle kjemibygningen vil vera avhengig av nybygg for *Universitetets kulturhistoriske museum* på/ved Sørenga. Tilsvarande vil fristilling av bygningen der Statens kunstakademi no held til, vera avhengig av at eit samlokaliseringalternativ for Kunsthøgskolen i Oslo vert realisert.

Jamvel om det realistisk rekna vil ta overslagsvis 15 år før ei samla tilrettelegging av lokale for ein nasjonal kunstinstusjon kan vera gjennomført, er det likevel avgjerande viktig å ha ein samla plan slik at bit for bit kan leggast på plass på ein slik måte at resultatet vert ein stendig betre heilskap. Eit overordna prinsipp for lokaliseringa av eit nasjonalt kunstmuseum i Oslo må vera lett tilgjenge for publikum. Tiltaket skal formidlingsmessig vera innretta mot folk frå heile landet, og dessutan vil det vera sentralt i formidlinga av kunst- og kulturinformasjon overfor utlendingar som vitjar landet vårt.

Dei tilgjengelege areala bør i størst mogleg grad nyttast til utstillingar og andre publikumsretta funksjonar.

Dersom Statens kunstakademi vert samlokalisert med resten av Kunsthøgskolen i Oslo og nybygg for Universitetets kulturhistoriske museum står ferdig på/ved Sørenga til 200-årsjubileet for Universitetet i Oslo i 2011, kan følgjande framdrift for utviklinga av eit samla nasjonalt kunstmuseum antydast:

- 2001-2005: Planlegging, prosjektering og bygging på Tullinløkka.
- 2005: Nybygg på Tullinløkka kan takast i bruk.

- 2007-2009: Rehabilitering av NGO-bygningen der Kunstakademiet no held til.
- 2009: NGO-bygningen kan takast i bruk.
- 2011-2013: Rehabilitering av Historisk museum og den gamle kjemibygningsen.
- 2014: Historisk museum og den gamle kjemibygningsen kan takast i bruk.

Spørsmålet om kva for samlingar og museale funksjonar som skal plasserast kvar i det framtidige museumskomplekset, må greiast nærare ut av den nye institusjonen. Det er likevel berrsynt at det fyrste byggjesteget, nybygget på Tullinløkka, fyrst og fremst må siktast inn på å løysa dei mest akutte problema for Nasjonalgalleriet og dessutan leggja til rette for å overføra samlingane av samtidskunst frå Bankplassen 1. Denne delen av prosjektet må realiserast snarast råd.

Det vil verta sett ned ei arbeidsgruppe med deltaking frå Kulturdepartementet, Kyrkje-, utdannings- og forskingsdepartementet, Miljøverndepartementet og Oslo kommune som i samarbeid med dei respektive institusjonane og fagmiljøa skal konkretisera den planen som er skissert her.

9.5.5 Andre kunstmuseumsbygg

Ei utgreiing frå 1995 streka under behovet for eit samisk kunstmuseum. Det ligg alt føre ei samling på om lag 600 kunstverk med tilknytning til samisk område og samisk kulturtradisjon. Dels er dette innkjøp gjorde av De Samiske Samlinger i Karasjok frå 1971, dels innkjøp av Norsk kulturråd i perioden 1974-1992, dels innkjøp av Samisk kulturråd frå 1993 og dels innkjøp av Samisk Kunstnersenter i 1993 frå prosjektet Arts from the Arctic. Siktemålet med eit eige museum vart i utgreiinga formulert slik:

«Samisk Kunstmuseum må ha som mål å øke interessen for og kunnskapen om bildende kunst og kunsthåndverk, duodji/dáidda og dáidda/duoddji, innenfor og utenfor det samiske samfunnet. .. Den spesielle oppgaven for Samisk Kunstmuseum må være å bygge opp en samling av samisk kunst fra alle deler av det samiske området fra eldre tid til dagens kunstuttrykk. Videre må Samiske Kunstmuseum komplettere samlingen med betydelige verk som viser utvekslingen av ideer og impulser mellom kunsten i de samiske og andre ikke-samiske områder. Dette gjelder så vel kunst fra andre urbefolkninger som kunst fra andre samfunn.»

Saka har vore handsama av Sametinget som i eit vedtak i 1996 slo fast at *«det er en viktig nasjonal samisk oppgave å ha en samling av samisk billedkunst og kunsthåndverk som gjøres tilgjengelig for publikum.»* Det er elles lagt til grunn at tiltaket bør utviklast som ein integrert del av De Samiske Samlinger i Karasjok.

De Samiske Samlinger har skissert eit romprogram på heile 3800 rutemeter, men departementet legg til grunn at tiltaket bør planleggjast monaleg mindre.

Nordenfjeldske Kunstindustrimuseumi Trondheim har søkt om midlar til å forprosjektera eit tilbygg på 1500 rutemeter bruttoareal til dei noverande lokala i Munkegata. Det tilhøyrande kostnadsoverslaget frå 1994-95 er på 30 mill. kroner. Dei nye lokala skal etter planen i fyrste rekkje hysa samlingar av tekstilkunst.

Etter den faglege samarbeidsavtala som dei tre kunstindustrimusea i Bergen, Oslo og Trondheim har inngått, skal sistnemnde museum ha eit særskilt ansvar for moderne tekstilkunst. Pr. datum har Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum ikkje fysiske rammevilkår for å syna fram anna enn små bitar av samlingane sine innanfor norsk og internasjonal tekstilkunst. Ei større samling arbeid av tekstilkunstnaren Synnøve Anker Aurdal, som har vore ei føregangskvinne innanfor abstrakt biletvev, er mellom det tilfanget som ventar på høvelege utstillingslokale.

Galleri F 15 på Jeløya ved Moss er ein viktig formidlingsarena for samtidskunst med eit vitjingstal på 28 000 i 1998. Institusjonen arbeider med planar om å føra opp eit nybygg på 2 500 rutemeter bruttoareal. Departementet har motteke søknad om tilskot på 30 mill. kroner til tiltaket. Det ligg førebels ikkje føre pliktande vedtak på kommunalt eller fylkeskommunalt nivå om å medverka til å realisera prosjektet. Dersom dei regionale partane vil leggja til grunn eit statleg investeringstilskot på 60 pst. av dei samla kostnadene, dvs. tilsvarende den statlege delen av det offentlege driftstilskotet, lyt prosjektet etter departementets vurdering reduserast ein del.

Østfold fylkeskommune har sett i gang ei utgreiing om fylkesgalleri for Østfold. Fylkeskommunen har lagt til grunn at utgreiingsarbeidet må skje parallelt med planlegginga av utbygginga av *Galleri F 15*.

9.5.6 Bygg for kultur- og naturhistoriske museum

Museumsverksemd har ein karakter som tilseier at samlingane stendig veks. Avhending eller kassasjon førekjem sjeldan og vil i mange tilfelle stå i motstrid til museumsetiske prinsipp. Undersøkingar har synt at oppbevaringstilhøva i norske museum og samlingar bør betrast monaleg. At rom for oppbevaring av gjenstandar har rett og jamn temperatur og råde, er ein viktig del av den førebyggjande konserveringa. Likeins må museumsbygningar vera tryggja mot tjuveri, brann og naturskader. Skorten på klimastyrte magasin i eldfaste bygningar er påtakeleg.

Mange museum har heller ikkje utstillingsareal av rimeleg storleik, og basisutstillingane er ofte dårleg tilpassa moderne formidlingsprinsipp. Til dette kjem nye dokumentasjonsoppgåver med tilhøyrande plassbehov.

Maihaugen, Norsk Folkemuseum og *Norsk Teknisk Museum* har søkt om tilskot til planlegging av eit fellesmagasin for gjenstandar. Magasinet er tiltenkt ein storleik på 10 000 rutemeter og skal etter planen førast opp på ei tomt som tilhøyrer Norsk Teknisk Museum i Gjerdrum i Akershus. Prosjektet er førebels ikkje kostnadsrekna, men bygningen vil måtta gje plass til a) mottaksapparat med fullgodt utstyr for tekniske konservatorar og konservatorar, registratorar og fotografar, b) fryserom og c) magasinareal med eigne klimasonar for tre- og metallgjenstandar.

Magasinet skal i fyrste rekkje vera for å lagra plasskrevjande tilfang og gjenstandar som krev særskild konservering og oppbevaring. På litt lengre sikt er det tanken at all ny tilvokster ved dei tre institusjonane skal verta tilstandsvurdert, registrert, fotografert og magasinert i det nye fellesmagasinet.

Dei tre musea er nykkelinstitusjonar i det norske museumslandskapet innanfor dokumentasjonsområdet nyare kultursoge. Alle har overlag store samlingar og magasinbehovet er uomtvisteleg og aukande.

Ei samla løysing vil både investerings- og driftsmessig kunna verta eit rimelegare alternativ enn separate magasinbygg for kvart av dei tre musea. Minst like viktige er dei museumsfaglege føremonene. Tanken om eit fellesmagasin er ei vidareføring av det felles registrerings- og handteringssystemet dei tre musea (og Norsk Telemuseum) utvikla i perioden 1996-98.

Det vil gje faglege stordriftsføremoner å integrera gjenstandssamlingar i eitt fellesmagasin, der gjenstandane vil verta plasserte etter kategori og ikkje etter kva museum dei formelt tilhøyrer. Alle musea vil ha tilgang til ein samla gjenstandsdatabase, noko som vil letta oversynet over tilfanget av dokumentasjonsmateriale innanfor ulike område og betra samordninga av all innsamling, dokumentasjon og konservering.

Mange museum har meir eller mindre handfaste planar om tiltak for å betra magasintilhøva. Modellen med fellesmagasin kan vera aktuell fleire stader, særleg for institusjonar som ligg geografisk nær kvarandre.

Jærmuseet regionmuseum for sju kommunar med om lag 130 000 ibuarar. Fyrste byggjesteg av hovudsetet for museet i Hå stod ferdig i 1995. Når andre byggjesteget står ferdig i 2001, vil museet disponera om lag 1 000 rute-meter utstillingsplass. Dei to byggjestege har (eks. utstillingar) ei investeringsramme på om lag 37 mill. kroner. Av dette er 7 mill. kroner (19 pst.) løyvde frå statleg hald. Dei arkitektoniske løysingane har fått mykje og god omtale i arkitektfagleg samanheng.

Det faglege siktemålet med institusjonen er å formidla brei og allsidig kunnskap om og forståing for samhengane mellom natur, kultur, landskap, teknologi og miljø. Museumsområdet er ca. 750 dekar, inkludert eit fornminne- og landskapsvernområde og to gardsbruk med eldre bygningar frå 1700- og 1800-talet. Som forvaltar og formidlar av eit landskapsvernområde har museet ei dobbeltrolle som både kulturvernar og naturvernar.

Museet har søkt departementet om 11 mill. kroner i tilskot til basisutstillingar som «vitensenter» eller *science center*, dvs. interaktive utstillingar som oppmodar publikum til handling og deltaking, jf. elles omtale under kap. 6.11.6. Ei realisering av desse planane vil innebera ein nyskapan innanfor museal formidling i Noreg.

Det årlege vitjingstalet er om lag 25 000 menneske, av desse 5 000 skuleelevar i organisert undervisning. Fagdidaktisk legg museet særleg vinn på å nå fram til born og unge frå 6. til 10. klassesteget. Museet ligg i ein folkerik region med overslagsvis 280 000 menneske som har mindre enn ein times reisetid til institusjonen.

Agder naturmuseum og botaniske hage i Kristiansand er eit av særskilte naturvitskaplege museum som ikkje er knytt til eit universitet. Museet har planar om utvidingar for å betra formidlinga av store samlingar naturhistoriske objekt frå Agder. Eit fyrste byggjesteg vart realisert i 1990 til ein kostnad av 14,3 mill. kroner. Av dette var 1,2 mill. kroner statleg tilskot, medan Kristiansand kommune dekte resten.

Eit andre byggjesteg er kostnadsrekna til om lag 20 mill. kroner og skal gje plass til skiftande temautstillingar, aktivitetsrom og auditorium. Gjennom denne utbygginga vil tilhøva verta lagde mykje betre til rette for å nå fram overfor born og unge. Etter dette er det òg planlagt eit tredje byggjesteg kost-

nadsrekna til om lag 18 mill. kroner, og som skal femna om magasin, konserveringsatelier og verkstad.

Norsk Industriarbeidermuseum har til føremål å fremja forståing for og kunnskap om arbeidarkultur, vasskraft og andre energikjelder, elektrokjemisk og annan kraftkrevjande industri. Dessutan har dei utstilling om sabotasjeksjonen mot produksjonen av tungtvatn under andre verdskrigen.

Tufta på eit kostnadsoverslag frå 1995 har *Norsk Industriarbeidermuseum* i Tinn søkt om 13 mill. kroner til rehabiliteringsarbeid i reservestasjonen og hovudkraftstasjonen på Vemork. Museet vil dermed få eit større areal tilgjengeleg for formidling o.a.

Ved å setja i stand dei eksisterande bygningane vil museet gjera tilgjengeleg lokale som i seg sjølv har fagleg relevans for føremålet og formidlingsarbeidet ved museet.

9.5.7 Kultur- og museumsbygg for minoritetar og urfolk

Glomdalsmuseet på Elverum har arbeidd med planar om å skipa eit kulturhistorisk dokumentasjons- og formidlingssenter for taterkulturen i Noreg som ei ny avdeling ved museet. Siktemålet er å dokumentera og formidla saga og kulturen åt eit folk som har budd i Noreg i fleire hundre år, men som i liten grad har vore påakta i positiv meining. Den planlagde utstillinga skal fokusera på romanifolket, dei reisande eller taterfolket sin eigen kultur og soge, medan ein mindre del av utstillinga vil dreia seg om storsamfunnet sine haldningar til og åtgjerder andsynes denne minoriteten.

Museet vil få fram kva ein minoritet er, og medverka til auka medvit kring overgrep og undertrykking, toleranse og forståing for det som er annleis. I så måte er planane godt i samsvar med Europarådet sin rammekonvensjon for vern av minoritetar frå 1. februar 1995.

Ein forprosjektrapport for byggjeprojektet ved *Glomdalsmuseet* låg føre hausten 1998. Planen er å byggja om og på ein tidlegare danserrestaurant, eit byggverk som i si tid vart påskjøna med ein arkitekturpris. Tiltaket er kostnadsrekna til overslagsvis 40 mill. kroner. Departementet har teke kontakt med fylkeskommunen og kommunen for å drøfta lokal og regional medverknad, men det er pr. datum inga avklaring på dette spørsmålet.

Kvæntunefi bygda Børselv i Porsanger er eit prosjekt initiert av Porsanger kommune. Dei kvænske røtene er sterkare i dette området enn nokon annan stad i landet, og det er tale om kulturtradisjonar og eit språk som framleis er levande i området.

Kvæntunet skal verta eit senter for kvænsk språk og kultur. Siktemålet er å dokumentera, atterreisa og vidareføra kvænske tradisjonar og kultur ved å aktivisera lokalsamfunnet til å ta vare på og utvikla vidare eigen bakgrunn og eige særpreg. Det er elles eit mål å synleggjera og formidla denne kulturen overfor storsamfunnet.

Prosjektet er todelt. Dels er det tale om å føra opp to tun med bygningar som skal syna kvænsk tunskipnad og levemåte i eldre tid, og dette vert søkt finansiert lokalt og regionalt, og den fyrste av bygningane er alt oppført. Dels er det tale om å føra opp eit kulturbygg på 350 rutemeter som skal vera det faglege, administrative og aktivitetmessige senteret i Kvæntunet. Til dette

siste er det forventta statleg finansiering. Kostnaden kan reknast til ein stad mellom 5 og 7 mill. kroner.

I utgreiinga *KVÆNTUNET. Norsk senter for kvænsk språk og kultur* frå 1998 er denne delen av prosjektet omtala slik:

«Det er behov for en ny hovedbygning på tunet som gir plass for Kvæntunets ansatte og kontor til gjestende forskere. Det er viktig at lokalene på Kvæntunet brukes av bygdas folk i forbindelse med kurs i husflid og håndverk, og rommene både i hovedbygningen og i de andre bygningene må kunne stå til rådighet for ulike kurs og arrangement. Hovedbygningen skal inneholde et sentralt arkiv. Hovedbygningen reises mellom de to nevnte tun og binder dem naturlig sammen. hovedbygningen må inneholde en foredrags- og seminarsal, bl.a. med plass for skiftende utstillinger.»

Over Kulturdepartementet sitt budsjett vert det ytt statleg driftstilskot til Kvæntunet, i 2000 vil dette utgjera om lag kr 750.000.

Aja samiske senter i Kåfjord i Troms er eit kystsamisk nærings-, kultur- og utdanningssenter som skal dokumentera, ta vare på og formidla samisk språk, kultur og samfunnsliv.

Eit første byggjesteg til 4,2 mill. kroner er alt realisert. Dette gjev plass for NRK Sameradioen, Samisk språksenter, basseng, ungdomsklubb, lokale for lag og foreiningar, museumskontor/-arkiv og administrasjonslokale.

Den planlagde utvidinga av senteret skal gje plass for utvida lokale for ungdomsklubben, bibliotek, garasje for bokbussen, helsesenter, utvida plass for språksenteret, kontor m.m. for Samisk kulturminneråd, utleigelokale for handverkarar, møterom, kontor, sal, kantine, barnehage og museumslokale.

Prosjektet er høgt prioritert av Sametinget. Over Kulturdepartementet sitt budsjett vart det i 1998 løyvd 0,5 mill. kroner til planlegging av prosjektet. Statsbygg reknar med at tiltaket vil kunna gjennomførast innanfor ei kostnadsramme på om lag 35 mill. kroner. Det ligg ikkje føre tilsegner om medverknad frå lokalt eller regionalt nivå. Fylkeskommunen har i brev til departementet 16. mars 1999 lagt til grunn at tiltaket må definerast som eit nasjonalt prosjekt «*som i all hovedsak finansieres med nasjonale midler.*»

9.5.8 Bygg for scenekunstinstitusjonar

For bygningar og lokale som skal nyttast til ulike former for scenekunst, må det stillast spesielle krav både av kunstnarleg og teknisk karakter. Eit moderne teater må vera tilpassa ei stor spennvidde av scenografiske løysingar og vera funksjonelt både med tanke på tradisjonelle framsyningar og nyare, eksperimentierende dramatik. Fleksibilitet i bygningsmessig utforming og dei tekniske løysingane vil difor ha mykje å seia for at den levande teatertradisjonen stendig skal kunna utvikla seg vidare. Fleire av dei største teatra held til i gamle bygningar som treng rehabilitering og meir funksjonelle publikumsareal.

Både for å gje gode utviklingsvilkår for scenekunsten utanfor institusjonane og for å formidla teater- og danseframsyningar til stader utan faste teaterinstitusjonar, må ein nytta det som finst av fleirbrukshus og andre lokale for kombinerte føremål. Men i fleire av desse kulturhusa rundt om i landet vil det vera behov for investeringar som gjer dei betre eigna til å ta imot ulike scene-

kunstproduksjonar. Ikkje minst vil det tilbodet Riksteatret kan gje, vera avhengig av ei tidsmessig utvikling av kulturhusa våre, slik at dei vert meir mottakelege for sceniske framsyningar. Det staten vil kunna yta for å hjelpa til med å stetta desse behova, må primært innordnast under tilskotsordningane til lokale og regionale kulturhus og avsetjinga til kulturbygg i Norsk kulturfond.

Styringssystem for scenetekniske anlegg er i dag i stor grad databaserte. Den snøgge teknologiske utviklinga har ført med seg at systema vert utdaterte og avlegs, og at heile system lyt skiftast ut etter ganske få år i drift, av di komponentar ikkje lenger er i handelen.

Departementet legg vekt på at institusjonane legg planar for utskifting av utstyr og vedlikehald av lokale og set av midlar til dette innanfor driftsbudsjettet. Det er naudsynt å løysa utbetningsbehova etter kvart og ikkje akkumulera dei over tid, slik at det oppstår driftsstans grunna mangelfullt utstyr.

Fleire av teaterinstitusjonane har behov for å oppgradera det tekniske utstyret og for å fornya og utbetra lokala ut over det dei kan dekkja innanfor dei årlege driftsbudsjetta. Familie-, kultur- og administrasjonsnemnda i Stortinget synte òg til dette i Budsjett-innst. S. nr. 2 (1998-99), der det heitte at

«flere av landets teatre har behov for fornyelse og utbedring av sine lokaliteter ut over det som må påregnes dekket over de årlige driftsbudsjettene, men har forståelse for at man på grunn av den økonomiske situasjonen ikke har kunnet prioritere omfattende rehabiliteringsarbeid i forbindelse med neste års budsjett.»

Den Norske Opera og Det Norske Teatret har søkt departementet om midlar til å skifta ut delar av det scenetekniske utstyret.

Den Norske Opera skal etter planen flytta inn i nytt operahus i 2008. Hausten 1998 gjennomførte Operaen ei kartlegging av kva som trengst av investeringar for at verksemda i mellomtida skal kunna halda fram i Folketeaterbygningen. Scenegolv, transportheisane, orkesterheisane, lysreguleringsanlegget, ventilasjonssystemet og inspisientanlegget kan teoretisk halda i nokre år til, men for alle dei nemnde elementa einskildvis er det ein reell fare for samanbrot innan stutt tid. Operaen reknar desse tiltaka som naudsynte og har kostnadsrekna dei til om lag 11 mill. kroner, og Kulturdepartementet har gjort framlegg om 5 mill. kroner i tilskot i 2000. I tillegg kjem andre ynskjelege tiltak som *Den Norske Opera* har kostnadsrekna til 11 mill. kroner.

Ved *Det Norske Teatret* trengst det rehabilitering og utskifting av teknisk utstyr, m.a. lys- og lydutstyret og styresystemet for maskineriet til scene og snorloft. Det elektronisk baserte utstyret var nytt og moderne då det nye teaterbygget stod ferdig i 1984, men er i dag forelda og ute av produksjon. I 1998-99 vart det utarbeidd tre konsulentrapportar for *Det Norske Teatret* om investeringar i tidbolken 2000-2016. Behova knyter seg til sceneteknisk utstyr, andre lyd- og lystiltak og Enøk-tiltak. Av det samla behovet vert ein del rekna som heilt naudsynte for å førebyggja mogleg samanbrot i det tekniske utstyret med avbrotne eller avlyste framsyningar som følgje. Dei føreliggjande rapportane må underleggjast nærare vurdering før det kan takast stilling til omfanget av naudsynte og sterkt ynskjelege investeringar.

Ved *Nationaltheatret* skal den noverande Amfiscena byggjast om, slik at teatret får ei meir fleksibel scene betre tilpassa nye uttrykksformer. Ombygginga tek sikte på å gjera publikumplassane flyttbare og dei scenetekniske

fasilitetane meir fleksible. I tillegg vil Amfiscena verta oppgradert ved ei generell oppussing av sjølve salen og tilkomstvegane. Det skal òg skaffast til vegar nytt utstyr, og ventilasjonsanlegget skal utbetrast. Brann tekniske tilhøve og krav til lagringsplass har gjort ombygginga meir omfattande og kostbar enn det ein fyrst trudde. Heile prosjektet er kostnadsrekna til om lag 25 mill. kroner. Nationaltheatret har søkt departementet om ca. 15 mill. til gjennomføring av byggjesteg 2 og 3. Byggjesteg 1 er finansiert gjennom ei privat gåve.

Teaterbygningen til *Den Nationale Scene* i Bergen er ein av dei fremste eksponentane for ungdomstilen her til lands. Store delar av publikumsarealet vart øydelagde i ein granateksplosjon under andre verds krigen. På grunn av knappe ressursar vart ikkje salongen og publikumsområda pussa opp til den standarden dei hadde før øydelegginga. Teatret har dei seinare åra og fram til i dag gjennomført eit omfattande rehabiliteringsarbeid både ute og inne. M.a. er vestibylen og foajeen ført attende til den opphavlege stilen, og taket og fasaden er reparert. Dette er finansiert innanfor det ordinære driftsbudsjettet. Det som no står att, er å rehabilitera teatersalongen og føra han attende til den utsjånaden han hadde då teatret vart opna i 1909. Dessutan trengst det å utbetra ventilasjonsanlegget i salen og dei tekniske anlegga. Heile rehabiliteringa er estimert til mellom 30 og 35 mill. kroner.

I dag leiger *Hålogaland Teater* lokale i Kulturhuset i Tromsø, i lag med andre aktivitetar. Bygget fyller ikkje dei behova teatret har i dag. Departementet meiner Hålogaland Teater treng nytt bygg. Eit nytt teaterhus vil gje betre drift og rom for utvikling av institusjonen. Det har vore planar om nybygg sidan 1990. I 1997 og 1998 er det løyvd til saman 2 mill. kroner til prosjektering og arkitekttevleng. Det ligg føre eit byggjeprogram til om lag 150 mill. kroner, eksklusive tomtekostnader. I og med at Troms fylkeskommune har gjeve prosjektet status som tusenårsstad, vil departementet etter ei samla vurdering tilrå at staten dekkjer 70 prosent av den kostnadsramma som vert fastsett. Byggjeprogrammet må gjennomgåast av departementet, dei lokale og regionale tilskotspartane og teateret. Dei lokale og regionale finansieringspartane har sagt seg viljuge til å løyva sine delar før staten. Det vil likevel verta vanskeleg å koma i gang før 2002/2003.

9.5.9 Fredsprissenter

Den Norske Nobelkomite har bede om at staten stiller til rådvelde ein høveleg bygning for eit fredsprissenter, og at dette vert ein realitet innan 2005. Dei forventar at staten dekkjer rehabiliteringskostnader og årleg driftstilskot på 2,5 mill. kroner til tiltaket. I samband med handsaminga av operaproposisjonen uttalte eit komitefleirtal at Regjeringa burde vurdere Vestbanebygningen til fredsprissenter, jf. Innst. S. nr. 213 (1998-99). Tidlegare har Nobelkomiteen uttrykt interesse for Bankplassen 3, der Nasjonalt læremiddelsenter no held til, men dei prefererer no fyrstnemnde alternativ.

Norsk museumsutvikling (NMU) uttalte mellom anna følgjande om dette prosjektet i ei fråsegn dagsett 27. juni 1995:

«NMU mener det er en god idé å knytte innholdet i et fredsmuseum til fredsprisen samtidig som det fokuseres på dagsaktuelle tema rundt fred og konfliktløsning. I prinsippet mener NMU at man skal være for-

siktig med å opprette nye museer, men fredsarbeid og konfliktløsning er sentrale og viktige tema i global sammenheng.»

Med tilvising til drøftinga av eit nasjonalt kunstmuseum under kap. 9.5.4 framstår det som naturleg å peika på ei anna mogleg løysing: Ved å flytta samtidskunsten til eit nybygg på Tullinløkka vil Bankplassen 1, der Museet for samtidskunst no held til, kunna fristillast til bruk som fredsprissenter.

Museet er tenkt organisert kring fire hovudtema: a) Alfred Nobel og nobelprisane, b) Fredsprisvinnarane, c) Dagens konflikter og d) Særutstillingar.

På grunnlag av ei ytterlegare konkretisering av planane frå Nobelkomiteen si side bør det gjerast ei fagleg, funksjonell, teknisk og økonomisk vurdering av prosjektet og moglege lokaliseringalternativ.

9.5.10 Tusenårsstader

I samsvar med handsaminga av *St.prp. nr. 55 (1997-98) Om markering av tusenårsskiftet 2000-2005* er det lagt til grunn at det skal gjevast statstilskot til såkalla tusenårsstader, for slik å medverka til å ta vare på og markera på særskild måte eit utval av anlegg, institusjonar, kulturmiljø, naturområde m. v. av stort historisk, kulturelt og miljømessig verdi. Tusenårsstadene i fylka skal spela ei nasjonal kulturell og miljømessig rolle som peiker ut over det enkelte fylket. Det er ein føresetnad at fylkeskommunane tek ansvaret for gjennomføringa og fullfinansieringa av prosjekta.

Sogn og Fjordane, Rogaland og Vest- Agder fylkeskommunar har førebels ikkje peikt ut nokon fylkestusenårsstad.

Sametinget, Oslo kommune og dei andre fylkeskommunane har valt dei tusenårsstadene som går fram av tabell 9.4:

Tabell 9.4: Tusenårsstader

	Tusenårsstad	Tiltak
Sametinget	Østsamisk museum i Neiden	Nytt museum for dokumentasjon og formidling av austsamisk kultur
Oslo	Oslo Middelalderby	Opparbeiding av ruinpark og etablering av mellomaldermuseum
Østfold	Fredriksten festning	
Akershus	Eidsvoll 1814 - Rikspolitisk senter	Soga om utviklinga av demokratiet i Noreg
Hedmark	Domkirkeodden med vernebygget og domkyrkjeruinen	Arkeologisk utgraving, overbygg over ruinar, og formidling
Oppland	Hundorp	Restaurering av bygningar for å kunna nytta dei til formidling av norrøn mytologi og folkehøgskulehistorie
Buskerud	Veien	Etablering av museum og oppføring av langhus etter 2000 år gamle hustuffer
Vestfold	Borrehaugene/Borre Nasjonalpark og Midgard - historisk senter	Tiltak i samband med utvikling av historisk senter
Telemark	Telemarkskanalen	

Tabell 9.4: Tusenårsstader

Hordaland	Nasjonalromantisk senter for kunst og kultur i Hardanger	
Møre og Romsdal	Jugendstilsenteret	Dokumentasjon og formidling av arkitektur
Sør-Trøndelag	Trøndelag Folkemuseum	Vidareutvikling av uteområda ved museet
Nord-Trøndelag	Norveg - Senter for kystkultur og kystnæring	Etablering av nytt opplevingssenter med kulturhus- og museumsfunksjonar
Nordland	Petter Dass-museet	Trygging og istandsetjing av museumsbygningar og oppføring av nybygg
Troms	Hålogaland Teater	Nytt teaterbygg

9.5.11 Prioritering og oppfølging

Det går fram av framstillinga ovanom at det har utvikla seg eit akkumulert behov for auka kulturbygginvesteringar. Løyvingane har vore små i ei årrekkje, og innslaget av store kulturbygg har vore særst lite i lang tid. Dei statlege kulturbygginvesteringane i 1990-åra har utgjort ca. 0,4 pst. av utgiftene i statsbudsjettet til investeringar. Ei rad store prosjekt er urealiserte og vil med noverande løyvingsnivå ikkje lata seg gjennomføra i oversynleg framtid. Frå og med budsjetterminane 2003 og 2004 vil operabygget krevja store løyvingar. Dei mellomliggjande åra bør nyttast til byggjetiltak som alt no er overmogne, og som risikerer ytterlegare lang utsetjing i kjølvatnet av løyvingsbehova for operaprojektet.

Kulturdepartementet skal som nok ei grunngeving for vokster i byggjeløyvingane nemna dei endringane i ytre krav og vilkår som kultursektoren står andsynes. Voksteren i folks kjøpekraft, den generelle standardauken i samfunnet, som er særleg tydeleg innan bygningsmassen i privat sektor, og ikkje minst auka fritid med tilhøyrande høve til utvida kulturaktivitet og bruk av kulturtilbod, skjerpar krava til fasilitetane i kulturlivet, men representerer samstundes nye utfordringar. Kulturlivet må setjast i stand til å møte desse utfordringane, og det krev høgare nivå på byggjeløyvingane til kultursektoren.

Jamvel med den auka løyvingsramma som er skissert nedanfor, vil det vera naudsynt med ei stram og planmessig prioritering mellom prosjekta og ei kritisk vurdering av kva for element eller funksjonar innanfor dei einskilde prosjekta som bør koma i fyrste rekkje.

Løyvingar til alt igangsette prosjekt må sjølvstøtt ha høgast prioritet dei fyrste åra framover. Til alt vedtekne nasjonale kulturbygg - og dessutan nye prosjekt som det er gjort framlegg om i budsjettproposisjonen for 2000 - er løyvingsbehovet i 2001 og 2002 til saman 51,7 mill. kroner. Over budsjettet at Arbeids- og administrasjonsdepartementet må det først opp løyvingar til nytt operahus, magasinutvidingane ved Statsarkivet i Tromsø og ved Nasjonalbiblioteket, avdeling Rana. Byggjearbeida i Tromsø og Rana vil ha eit løyvingsbehov på 100 mill. kroner i 2001 og 20 mill. kroner i 2002.

Av nye statlege prosjekt lyt nytt magasin og rehabilitering av den eksisterande bygningen for Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo ha høgste prioritet.

Kostnadsoverslaget (pr. 1. januar 1999) for nytt operahus lyder på 1800 mill. kroner med gjennomføring av byggjearbeida i perioden 2003-2008.

Av nye ikkje-statlege prosjekt vil fylkesvise tusenårsstader og samisk tusenårsstad verta prioriterte i perioden fram til 2005. Framlegg om løyving til slike og andre prosjekt vil koma når omfang og kostnad er tilpassa ei forsvarleg tilskotsramme, og når ansvaret for fullfinansiering, framdrift og drift er avklara.

Som oppsummering følgjer her eit oversyn i tabell 9.5 over aktuelle prosjekt det komande tiåret. Tusenårsstadene vil koma i tillegg til denne lista.

Tabell 9.5: Aktuelle prosjekt det komande tiåret

Institusjon:	Prosjekt:	Fylke
Riksarkivet	Utvida administrasjonsbygg og magasin	Oslo
Statsarkivet i Trondheim.	Utvida magasin m.m	Sør-Trøndelag
Nasjonalbiblioteket	Nytt magasin, rehabilitering av hovudbygning	Oslo
Nytt nasjonalt kunstmuseum	Nybygg og rehabilitering av eldre bygningar	Oslo
De samiske samlinger	Samisk kunstmuseum	Finnmark
Nordenfjeldske Kunstindustrimuseum	Nybygg for tekstilsamlingane	Sør-Trøndelag
Galleri F 15	Nybygg for utstillingar m.m.	Østfold
Maihaugen, Norsk Folkemuseum og Norsk Teknisk Museum	Nytt fellesmagasin	Akershus
Jærmuseet	Vitensenter i nybygg	Rogaland
Agder naturmuseum og botaniske hage	Utvida utstillingsareal m.m. i nybygg	Vest-Agder
Norsk Industriarbeidermuseum	Rehabilitering av bygning til utstillingsforemål	Telemark
Glomdalsmuseet	Ombygging for dokumentasjon av taterkulturen	Hedmark
Kvæntunet	Nybygg til senter for kvænsk språk og kultur	Finnmark
Aja samiske senter	Utvida eksisterande bygning	Troms
Den Norske Opera	Sceneteknisk o.a. utstyr	Oslo
Det Norske Teatret	Sceneteknisk o.a. utstyr	Oslo
Nationalteatret	Utbetringar og ombygging	Oslo
Den Nationale Scene	Rehabilitering av teatersalongen	Hordaland
Hålogaland Teater	Nybygg	Troms
Nobel-instituttet	Fredsprissenter	Oslo

Den samla trongen til løyvingar til dei statlege byggjeprojekta i perioden 2001 til 2010 kan overslagsvis reknast til om lag 2800 mill. 1999-kroner. Av dette utgjer det nye operahuset 1800 mill. kroner.

I St.prp. nr. 1 (1999-2000) er det gjort framlegg om 52,7 mill. kroner i løyvingar til ikkje-statlege nasjonale kulturbygg og samisk og fylkesvise tusenårsstader. Ei vidareføring av dette løyvingsnivået vil altså utgjera 527 mill. kroner i tiårsperioden 2001-2010. Dersom ein skal gjennomføra dei prosjekta som no ligg føre, vil det vera behov for ytterlegare 800 mill. kroner. I tillegg må det

takast høgde for andre, mindre og ikkje føresette prosjekt, jf. kap. 9.5.1, med overslagsvis 10 mill. kroner pr. år. eller 100 mill. kroner i tiårsperioden. Fordelt over ein tiårsperiode vert dette 90 mill. kroner pr. år. Dette inneber ein auke på nærare 40 mill. kroner utover nivået i 2000 dersom løyvingane i perioden 2001-2010 skal dekkja det akkumulerte investeringsbehovet til nasjonale kulturbygg og samisk og fylkesvise tusenårsstader. Dvs. at behovet alt i alt vil vera nærare 1430 mill. kroner til nasjonale kulturbygg i tiårsperioden.

Vidare vil ordninga med statleg tilskot til biblioteklokale mätta aukast med 6 mill. kroner for å koma opp på eit årleg nivå på 10 mill. kroner, jf. tabell 9.2, der det går fram at det statlege tilskotet til biblioteklokale tidlegare på 1990-talet har vore om lag 8 mill. kroner årleg.

Dei samla behova for løyvingar og tilskot kan summerast opp slik:

Nybygg for Den norske Opera	1800 mill. kroner.
Andre statlege bygg	1000 mill. kroner
Ikkje-statlege nasjonale kulturbygg og biblioteklokale	1530 mill. kroner
Til saman	4330 mill. kroner

Den årlege budsjettmessige oppfølginga vil vera avhengig av den økonomiske utviklinga og budsjettsituasjonen. Det må såleis takast atterhald om den årlege budsjetthandsaminga.

Departementet vil i budsjettssamanheng arbeida ut ein meir detaljert investeringsplan for dei komande ti åra. Som ein lekk i dette arbeidet vil òg forvaltningsregima for kulturbygga og moglege endringar for å betra bygg- og eigdomsforvaltninga verta vurderte.

Kulturdepartementet

t i l r å r :

Tilråding frå Kulturdepartementet av 17. desember 1999 om kjelder til kunnskap og oppleving blir send Stortinget.
